

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (категорія «Б»).

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

- Ю. Половинчак*, доктор наук із соціальних комунікацій
(*головний редактор*);
- С. Закірова*, кандидат історичних наук
(*заступник головного редактора*);
- Т. Дубас*, кандидат наук із соціальних комунікацій
(*відповідальний секретар*);
- О. Онищенко*, академік НАН України, доктор філософських наук;
В. Попик, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук;
В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща);
Л. Буряк, доктор історичних наук;
О. Василенко, кандидат історичних наук;
Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Добровольська, доктор наук із соціальних комунікацій;
О. Заваліна, доктор філософії (США);
М. Закіров, доктор політичних наук;
О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Іванова, кандидат історичних наук;
Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук;
Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій;
К. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій;
Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція);
І. Мищак, доктор історичних наук;
А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Удовик, кандидат історичних наук;
Л. Чуприна, кандидат наук із соціальних комунікацій;
Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія);
Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Відповідальний редактор
С. Закірова

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 73

Київ 2024

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 12 від 10.12.2024)

УДК 021+025.5]:[001+316.77+004+94](082)(477)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: Ю. Половинчак (голов. ред.), С. Закірова (заст. голов. ред.), Т. Дубас (відп. секр.) [та ін.] ; відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2024. – Вип. 73. – 500 с.

У збірнику наукових праць опубліковано дослідження особливостей соціокомунікаційної діяльності наукових бібліотек в умовах російської збройної агресії проти України: проаналізовано перспективні напрями представлення бібліотек в інформаційному просторі; висвітлено можливості соціальних мереж як сучасних каналів комунікації національних бібліотек і вищих органів державної влади; розглянуто участь бібліотечних установ у протидії дезінформаційним атакам в умовах повномасштабної російської агресії; презентовано історичний досвід діяльності бібліотек в умовах війни (на прикладі Великобританії); досліджено проблеми висвітлення російської агресії в українській та зарубіжній пресі; розкрито досвід роботи бібліотек у сфері підтримки військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та їхніх родин; досліджено нормативно-правовий аспект зарубіжного досвіду у сфері збереження культурної спадщини за надзвичайних ситуацій.

У наукових статтях репрезентовано джерелознавчі та бібліотекознавчі дослідження: розглянуто діяльність видатного представника зарубіжної україніки Ф. Слюсаренка; показано особливості висвітлення діяльності українських наукових еміграційних осередків у радянській періодиці кінця 1960–1970-х років; проаналізовано досвід роботи Українського наукового інституту в Німеччині у 1934–1935 рр.; з’ясовано джерелознавчий потенціал рукописних книг XVII ст. із колекції церковно-археологічного музею при Київській духовній академії ІР НБУВ; досліджено видання друкарні Львівського братства св. Трійці у фонді НБУВ; висвітлено представлення в історичних джерелах різних аспектів життя і творчості видатних українських діячів науки і культури та діяльність із вшанування їх пам’яті.

ЗМІСТ

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Зубко Н., Прокопенко Н. Фейсбук як важливий канал комунікації Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.....	9
Злигостєв С., Маліков Ю. Шляхи вдосконалення представлення бібліотечної діяльності в інформаційному просторі	30
Матвійчук Л. Соціокультурні практики діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розвитку інформаційно-комунікаційного простору.....	41
Вакульчук В. Відеоконтент у бібліотечному та книжковому середовищі: особливості формування, види	74
Дем'яненко Л. Соціальні мережі як складова цифрової комунікації Президента України в умовах війни	86
Потіха А. Оптимізація бібліотечних фондів України в умовах гібридної війни	101
Карашук О. Бібліотеки як засіб протидії дезінформації в сучасному світі в контексті російської агресії щодо України.....	118
Федорчук А. Моніторинг висвітлення російського вторгнення в Україну у виданні “Politico Europe”	139
Дейнека Я. Бібліотечні інституції у воєнний час: досвід Великої Британії під час Другої світової війни.....	153
Ворошилов О. Інформаційний спротив як напрям діяльності системи стратегічних комунікацій України в умовах російсько-української війни	165
Чернявська Л. Бібліотека як учасник діалогу суспільства з органами державної влади на шляху досягнення гендерного паритету в Україні.....	178
Пригорницька О. Вплив масмедіа на населення тимчасово окупованих територій	202
Спіріна С., Пестрцова О. Доцільність створення загальної платформи електронних ресурсів на допомогу внутрішньо переміщеним особам	216
Волошин Д. Підтримка бібліотеками військових, ветеранів та членів їхніх родин (український досвід, 2014–2024 рр.).....	231

ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

Ковтанюк Ю. Аналіз проблематики наукових досліджень у світі щодо оцифрування історико-культурної спадщини	251
Піскун В. Федір Слюсаренко про розпад Росії й долю українців	288
Дзира О. Радянська періодика кінця 1960–1970-х рр. про «ворожу» діяльність українських наукових еміграційних осередків	302
Бурім Д. Український науковий інститут в Берліні та справа вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського в Німеччині у 1934–1935 роках	317
Вербіцька О. Міжнародна наукова співпраця члена-кореспондента АН УРСР С. П. Кирилюка з чеськими і словацькими вченими у галузі шевченкознавства у 1950-х роках.....	338
Іващук Л. Фонди Інституту рукопису НБУВ як зберігачі архівної спадщини музеїв УАН–ВУАН.....	355
Добрнянська Т., Дудка Ю. Датування рукописних книг XVII ст. із колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.....	375
Рудакова Ю. Видання без вихідних даних друкарні Львівського братства св. Трійці у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	388
Беззуб Ю., Беззуб І. Борис Грінченко і відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві 1903 р.....	403
Литвин С. Інформаційна діяльність українських бібліотек: баланс між законодавчими вимогами та потребами користувачів.....	431

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ПОДІЇ

Симоненко О. Аналіз зарубіжного досвіду у сфері збереження культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій: нормативно-правовий аспект	449
Кіраль С. Власний голос Елеонори Соловей: ювілейні розмисли про біобібліографічний покажчик	480
Жовтобрюх В., Шарикова З. Українська революція і державність 1917–1921 рр. у світлі національної бібліографії	491

**СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНА
ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК
В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ**

<https://doi.org/10.15407/np.73.009>
УДК 027.54(477.83-25):025.5:004.77

Надія Зубко,

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
вул. Стефаника, 2, Львів, 79000, Україна
старший викладач,
Національний лісотехнічний університет України
вул. Генерала Чупринки, 103, Львів, 79057, Україна
e-mail: nadiannazubko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7394-8490>,
Scopus Author ID: 58571101300

Наталія Прокопенко,

молодший науковий співробітник,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
вул. Стефаника, 2, Львів, 79000, Україна
e-mail: prokopenkonatalja2019@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6633-7169>

**ФЕЙСБУК ЯК ВАЖЛИВИЙ КАНАЛ КОМУНІКАЦІЇ
ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. СТЕФАНИКА**

У статті розкрито особливості комунікаційної діяльності Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника через соціальну мережу «Фейсбук», яка з 2015 р. служить своєрідним «літописом подій», документує та популяризує діяльність книгозбірні. Розглянуто цільову аудиторію акаунту; окреслено проблематику дописів – інформування про організовані конференції, круглі столи, святкові урочистості, візити непересічних постатей, презентації книг, реалізовані проекти, нові бібліотечні простори та сервіси, з'ясовано їх тематичні пріоритети; схарактеризовано типо-видові домінанти; визначено публікації з найширшим охопленням і найвищим реагуванням.

Ключові слова: соціальна мережа, фейсбук, цільова аудиторія, види дописів, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника.

За сучасних умов для просування інформаційних продуктів і послуг бібліотеки активно використовують соціальні медіа. Вони забезпечують установу інструментарієм для реалізації успішної маркетингової діяльності з огляду на популярність серед інтернет-користувачів, забезпечують доступ до певної цільової аудиторії (таргетування), інтерактивність, залученість користувачів до комунікаційних процесів, відсутність географічних та часових бар'єрів, широкі можливості застосування і відносно низьку вартість [18, с. 130]. Обслуговування клієнтів, просування товарів і послуг, інтенсифікація внутрішніх комунікацій, трансформування корпоративної культури – це ті сфери, які, на думку експерта з маркетингу М. Томаса, можна розвинути за допомогою соціальних медіа [11, с. 97–98].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні мережі неодноразово ставали об'єктом досліджень українських і закордонних науковців. В останнє десятиліття інтерес до соціальних медіа значно зріс. Як ефективний інструмент промоції книг, читання, бібліотек та інформаційно-аналітичних продуктів їх аналізували Г. Булахова [1], Н. Вітушко [2], Т. Гранчак [4], І. Недошитко, Л. Біловус, Т. Вількова [7], Л. Савицька [9], І. Терещенко [10], О. Федоренко [12], Л. Чернявська [13], Т. Яворська [14] та інші дослідники. Діяльності соціальних мереж університетських бібліотек присвячено статті Ю. Горбань і Н. Гайсинюк [3], З. Романухи [8], П. Шахаріма [19] та інших авторів. У статті Ю. Степень увагу акцентовано на значенні соціальних медіа для маркетингової діяльності бібліотек і необхідності розвивати відповідні фахові компетенції [20]. Ряд поширених практик створення та ведення сторінки в мережі «Фейсбук» закордонними установами розкрито в працях К. Біковської [15], Е. Вассілакакі та Е. Гаруфаллу [21], Г. Гмітерек [17], Л. Ганстер і Б. Шумахер [16]. Проте проблематика й динаміка дописів на фейсбук-сторінці Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника) досі залишалася не вповні дослідженою. Перші результати наукових студій із цієї теми було репрезентовано на конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжна-

родний бібліотечний простір», організований Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського в жовтні 2024 р. [5].

У цій публікації автори прагнули поглибити дослідження особливостей комунікаційної діяльності ЛННБ України ім. В. Стефаника через соціальну мережу «Фейсбук». Власне, **мета статті** – розглянути цільову аудиторію фейсбук-сторінки ЛННБ України ім. В. Стефаника, окреслити проблематику дописів, з'ясувати їх тематичні пріоритети, схарактеризувати типо-видові домінанти, визначити публікації з найширшим охопленням і найвищим реагуванням.

Проведене дослідження потребувало використання ряду методів: аналіз – для виявлення пріоритетних тем і проблем, порушених у дописах; систематизація – для впорядкування дописів на підставі їх змісту, призначення, форми та інших ознак; порівняльний – для зіставлення дописів схожої проблематики, їх типової структури й реакцій прихильників; статистичний – для обрахунку та інтерпретування абсолютних і відносних показників оприлюдненого контенту, виявлення певних тенденцій та закономірностей тощо. Варто зауважити, що соціальна мережа «Фейсбук» самостійно генерує основні кількісні показники, що характеризують цільову аудиторію, визначають рейтинги дописів на підставі таких параметрів, як охоплення, залучення, пропагування.

Виклад основного матеріалу. Соціальна мережа «Фейсбук» – один з основних каналів комунікації ЛННБ України ім. В. Стефаника із стейкхолдерами: зареєстрованими та потенційними користувачами; учасниками й гостями організованих наукових або культурно-просвітницьких заходів; меценатами та партнерами; працівниками; колегами з інших бібліотек, академічних установ, інституцій соціальної пам'яті, професійних асоціацій; представниками органів місцевого самоврядування, грантодавців й інших організацій, зацікавлених у співпраці.

Акаунт ЛННБ України ім. В. Стефаника у фейсбуці зареєстровано 31 січня 2015 р. На 1 липня 2024 р. він фіксував 2 тис. 608 читачів, з яких 71,7% – жінки. Вони домінували серед усіх вікових груп, найчисленніші серед них – читачі від 35 до 44 років (27,6%) і від 45 до 54 років (24%). Кожен п'ятий читач перетнув вікову позначку в 25 років, але ще не досяг 34. Найменше прихильників фейсбук-

сторінки ЛННБ України ім. В. Стефаника серед молодих людей віком 18–24 років (рис. 1).

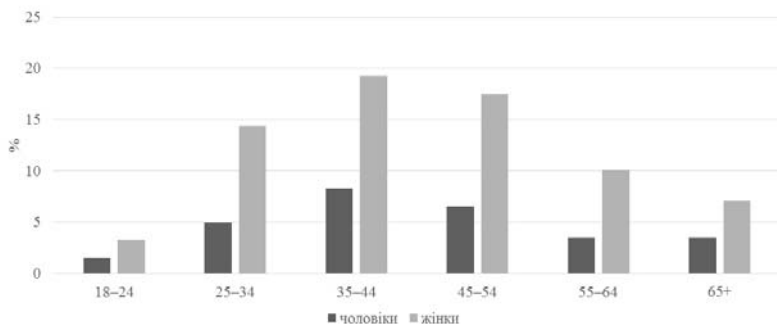

Рис. 1. Прихильники фейсбук-сторінки ЛННБ України ім. В. Стефаника: гендерно-віковий аспект

Більшість читачів фейсбук-сторінки з України – 60,1%. Ідеться насамперед про мешканців Львова (72,5%), Києва (15,8%), Івано-Франківська (2,3%) та інших міст, зазначених на рис. 2. За сторінкою бібліотеки стежать також із Польщі (6,4%), Німеччини (1,9%), США (1,6%), Канади (1,3%), Великої Британії (1,2%) та інших країн.

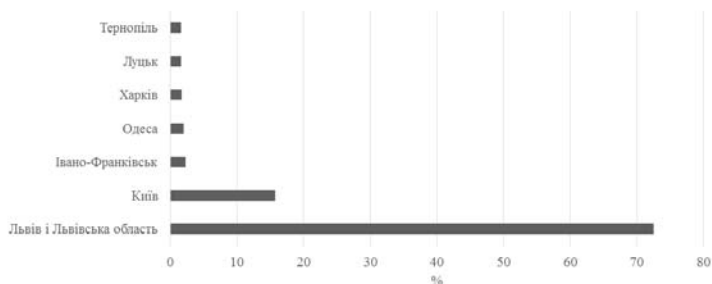

Рис. 2. Прихильники фейсбук-сторінки ЛННБ України ім. В. Стефаника: регіональний аспект

Статистичні дані засвідчують, що в 2023 р. на 23,1% проти 2022 р. зросла кількість користувачів, які хоча б раз побачили контент, поширений на фейсбук-сторінці ЛННБ України ім. В. Стефаника, або

інформацію про неї (показник «охоплення»). Торік сторінку відвідало 18 тис. 771 користувачів: це в 3,4 раза більше, ніж у 2022 р. На 39,6% більше акаунтів взаємодіяло з контентом фейсбук-сторінки: ставили вподобайки, залишали коментарі, перепостилювали його.

Упродовж перших п'яти років на фейсбук-сторінці ЛННБ України ім. В. Стефаника в середньому щорічно було опубліковано 354 дописи, серед яких домінували тексти про нові надходження й перепости (по понад 20%), оголошення (понад 15%), дописи про знаменні та пам'ятні дати і виставки (майже по 10%). Від 2020 р. кількість дописів істотно знизилася (рис. 3), зважаючи на переформування бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів і скорочення соціокультурних заходів в умовах пандемії коронавірусного захворювання та повномасштабного вторгнення РФ.

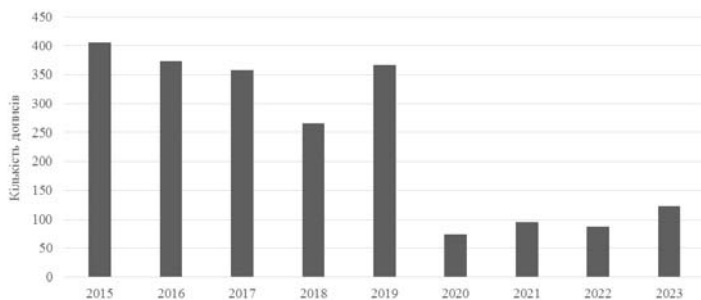

Рис. 3. Кількість дописів, опублікованих на фейсбук-сторінці ЛННБ України ім. В. Стефаника упродовж 2015–2023 рр.

Важливу роль у презентації ЛННБ України ім. В. Стефаника читачам відіграє інформаційний блок. Він повідомляє про місцезнаходження головного корпусу, відповідно, поштову адресу, URL-адресу, яка веде на офіційний вебсайт установи; адресу електронної скриньки для отримання цифрових листів; телефон та інші контактні дані. Частина відомостей стосується безпосередньо фейсбук-сторінки, зокрема ідентифікатор (1528849674070207), дата створення, відомості щодо адміністраторів і наявність активної реклами тощо. Важливу презентаційну функцію виконує коротка

довідка, у якій визначено час і передумови заснування книгозбірні, схарактеризовано фонди, розкрито напрями пріоритетних наукових студій і видавничої діяльності. Наведемо її текст повністю: «ЛННБ України ім. В. Стефаника одна з найбільших бібліотек нашої країни. Універсальні за змістом фонди становлять цінне зібрання вітчизняної та зарубіжної наукової, довідкової, навчальної та художньої літератури і нараховують понад 8 млн од. збереження. Бібліотека здійснює широкомасштабні дослідження української книги і періодики XVIII – поч. XX ст., видає монографічні дослідження, наукові збірники, численні науково-довідкові видання, бібліографічні покажчики та каталоги. Заснована 2 січня 1940 року як Львівська філія Бібліотеки Академії наук УРСР на базі націоналізованих радянською владою інституційних, державних та приватних книгозбірень Західної України» [6].

Упродовж 2015–2024 рр. було змінено дев'ять аватарів фейсбук-сторінки, в основі яких логотип установи, фото головного корпусу, портрети патрона бібліотеки, знаного українського письменника В. Стефаника; 63 обкладинки, які відтворюють екстер'єри та інтер'єри ЛННБ України ім. В. Стефаника, атмосферні книжкові зображення, листівки з нагоди міжнародних, державних і релігійних свят, пам'ятних та скорботних днів тощо.

У перші роки на фейсбук-сторінці ЛННБ України ім. В. Стефаника особливе місце посідали дописи, які розкривають її місію, характеризують структурні підрозділи, окреслюють доступні послуги. Скажімо, у 2015 р. оприлюднено дописи про Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів, зал карткових каталогів, читальні зали. Так, один з них – перший – схарактеризовано в такий спосіб: «Нараховує понад 10 тис. видань з економіки, природознавства та техніки переважно за останні 5 років.

Кількість читацьких місць – 95. Світлий і відкритий простір <...>, прозора стеля і купол приміщення, фаховий і доброзичливий персонал, створюють особливу атмосферу для роботи із книгою» (допис від 2.09.2015). Через фейсбук читачів поінформовано про проведення оглядових і тематичних екскурсій, дні відкритих дверей, продаж видавничої продукції бібліотеки, бібліотечну велостоянку тощо.

У деяких дописах відстежуємо спроби налагодити діалог з читачами: «А що читаєте Ви? Друзі, напишіть нам, яка книга заповнює зараз Ваш вільний час?» (16.11.2015); наголосити на готовності допомогти: «Шановні користувачі ЛННБ України ім. В. Стефаника, якщо у Вас виникають питання, пишіть нам...» (14.04.2015) тощо. На нашу думку, такі звернення сприяли формуванню привабливого іміджу бібліотеки як наукової та культурної інституції, розумінню її основних функцій, демонструванню її сильних сторін.

Кожен п'ятий допис присвячено новим надходженням до фонду ЛННБ України ім. В. Стефаника. У них подано бібліографічну інформацію про одне або кілька видань, об'єднаних за певним принципом: тематикою, автором, видавцем, дарувальником і т. д. Зазвичай, такі публікації складалися з бібліографічного опису й анотації, доповнювалися зображеннями обкладинок і палітурок, сторінок зі змістом, титульних аркушів з дарчими написами; супроводжувалися покликаннями на відповідний розділ в електронному каталозі.

Науковий доробок своїх працівників анонсовано переважно під заголовком «Нові видання ЛННБ України ім. В. Стефаника». Ідеться про історико-бібліографічні та історико-книгознавчі дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.» (2007–2020), «Путівники Львовом (друга половина XIX – початок XXI ст.)» М. Мовної (2013), «Часопис “Діло” (Львів, 1880–1939 рр.)» К. Курилишина (2015–2020), «Українські видавничі осередки в Німеччині, Франції та Чехословаччині у міжвоєнний період (1914–1939)» О. Хміль та М. Мовної (2018), «Літературно-мистецька періодика і збірники української європейської еміграції другої половини 1940-х років» Л. Головатой (2019), «Перше видання “Енеїди” (1798) І. П. Котляревського у бібліотеках, музеях, архівах світу» Л. Ільницької (2020), «Видавнича і суспільно-політична діяльність Юрія Тищенка-Сірого» О. Юркевич (2021) та ін. Такі нотатки не лише розкривали тематику наукових досліджень ЛННБ України ім. В. Стефаника, а й стимулювали розповсюдження випущених книжок.

Окремі повідомлення мали комплексний характер. Наприклад, допис від 15 травня 2022 р. презентував кілька праць, виданих з нагоди 150-річчя від дня народження В. Стефаника: «Вибрані

твори» з паралельними текстами українською та польською мовами; передрук «Творів» 1933-го року; антологію «Василь Стефаник у європейській пресі, 1899–1936» від Науково-дослідного інституту пресознавства; каталог «Стефаникіана в екслібрисі» (автор-укладач – Л. Купчинська), збірник доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції «Василь Стефаник в українському та світовому соціокультурному просторі», проведеної 25–26 червня 2021 р.

Читачів інформували про доступ до баз даних та електронних колекцій. Так, у 2015 р. йшлося про електронні ресурси на платформі “EBSCO”: Academic Search Complete (ASC) та The Institution of Engineering and Technology (INSPEC), відкриті для користувачів у тестовому форматі. В останні роки зросла кількість дописів про представлені онлайн-колекції оцифрованих документів. Такі матеріали читачі активно коментували і вподобували. Особливе зацікавлення викликали реляції про удоступнення цифрових копій часописів «Світ дитини» (1919–1939) і «Буковина» (1885–1915), архівних документів Відділу рукописів Бібліотеки НТШ, що від 1944 р. зберігаються в Національному інституті імені Оссолінських у Вроцлаві. Названі дописи сягнули 3 тис. 072, 1 тис. 695 та 1 тис. 623 охоплень.

Упродовж 2015–2018 рр. доволі високою (16,8%) була питома вага матеріалів, присвячених знаковим і пам’ятним датам. Найбільше з них приурочено до річниці від дня народження або роковин від дня смерті письменників, художників, публіцистів, перекладачів, науковців. Переважно їх структуровано в такий спосіб: цитата з творів, коротка довідка про автора, покликання на його твори або праці про нього в електронному каталозі ЛННБ України ім. В. Стефаника. Наприклад: «“Ідея слави вкоронує українську духовність”. У цей день 1907 року народився Олег Ольжич (Олег Олександрович Кандиба) – український поет, політичний діяч, археолог. Син відомого поета Олександра Олесея» (допис від 21.07.2017) або «“Докопатися до істини ніколи не пізно”. 15 вересня 1890 року народилася Агата Крісті – англійська письменниця, майстриня і одна з найвідоміших у світі представниць детективного жанру» (допис від 15.09.2017). Зазвичай, такі дописи завершують переважно фразою: «Інформацію про видання <...>, праці про життя

та <...> діяльність можна переглянути в каталозі видань нашої бібліотеки» й ілюструють портретними зображеннями. Чимало дописів інформували про дати виходу друком знакових видань.

Серед дат, відзначених окремими дописами, – весілля майбутніх лауреатів Нобелівської премії П. Кюрі й М. Склодовської-Кюрі 25 липня 1895 р., викуп Т. Шевченка з кріпацької неволі 4 травня 1838 р., іменування 25 січня 1965 р. папою Павлом VI Й. Сліпого кардиналом і головою Української греко-католицької церкви (усі у 2017 р.). Окремі дописи лише констатували певну подію, наприклад: «22 травня 1861 р. відбулося перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі у Каневі» (допис від 2015). Деякі фейсбук-повідомлення – інформативніші, зокрема публікації про «Листопадовий чин» – повстання, яке розпочалося у Львові 1 листопада 1918 р. і внаслідок якого проголошено Західно-українську Народну Республіку (допис від 1.11.2016); Українську Гельсінську спілку як першу легальну українську правозахисну організацію (допис від 9.11.2016). Важливо, що ці матеріали не лише скеровували читачів до документів відповідної тематики, а й привертали увагу до долі видатних українців і тим самим працювали на формування національної пам'яті.

Чимало дописів повідомляли про наукові, науково-методичні та культурно-просвітницькі заходи бібліотеки, доносячи інформацію про семінари, тренінги, захисти дисертацій, лекції, форуми, творчі вечори, презентації книг, зустрічі з літераторами, мистецькі та добродійні акції тощо. Особливу увагу приділяли конференціям. Так, практично щороку на фейсбук-сторінці звітували про засідання Комісії бібліографії і книгознавства НТШ; проведення конференції «Мистецька культура: історія, теорія, методологія» на базі Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів.

Окремі дописи-репортажі розкривали особливості роботи пленарних і секційних засідань I та II Міжнародної наукової конференції «Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти» (24–26 жовтня 2019 р.; 9 жовтня 2021 р.). Через репости зі сторінки Науково-дослідного центру пресознавства бібліотеки читачів повідомляли про конференції «Українська періодика: історія і сучасність».

Доволі розлого охарактеризовано конференцію «Отець Климентій Шептицький (1869–1951): життєвий і духовний шлях Блаженного Католицької Церкви», організовану в листопаді 2019 р. спільно з Постуляційним центром монастирів Студійського уставу УГКЦ. Читачів повідомлено про виголошені доповіді, а також презентації життєпису о. Климента Шептицького (автор – І. Матковський), олійного портрету архімандрита (художник – М. Шалабавка), банерної експозиції з основними віхами його життя та напрямками діяльності, тематичної виставки «Книгозбірня “Студіону” у фондах ЛННБ України імені В. Стефаника». Паралельно переповнено матеріали про виступи «Історико-культурна спадщина Шептицьких у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника» В. Ферштея, «Ігумен Климентій (Шептицький) як управитель книгозбірні «Студіону» М. Кривенко, «Родинна бібліотека Шептицьких у Прилбичах» І. Качур та інших доповідачів. Названі повідомлення марковано хештегом #Климентій_Шептицький_150.

Ряд дописів присвячено конференції «Василь Стефаник в українському та світовому соціокультурному просторі», організованій у червні 2021 р. до 150-річчя від дня народження видатного письменника. Вони інформують про відкриття ілюстративно-документальної виставки, презентацію антології «Василь Стефаник в європейській пресі 1899–1936 рр.», чин панахиди, покладання квітів до пам’ятника письменникові, погашення ювілейного конверта та поштової марки, інші урочистості. У листопаді – грудні 2023 р. кілька повідомлень присвячено круглому столу «Бібліотека НТШ – перша національна наукова бібліотека України: перервана історія», однойменній книжково-документальній і банерній виставці, іншим заходам з відзначення 150-річчя із часу заснування Наукового товариства ім. Т. Шевченка і 130-річчя Бібліотеки Товариства в ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Важливо, що фейсбук-сторінка дає змогу не лише легко створювати анонси наукових і культурно-просвітницьких подій та запрошувати на них підписників сторінки, а й транслювати організовані заходи. Так, усі зацікавлені мали змогу переглядати в прямому етері «Оссолінські зустрічі», на яких систематично знані науковці, письменники, представники сфери культури й креативних індустрій,

громадські та політичні діячі порушують питання польсько-українських взаємин.

Чи не найбільше дописів інформують про виставки, розгорнуті в різних структурних підрозділах ЛННБ України ім. В. Стефаника й поза ними (загалом майже 250). Понад 90 повідомлень припало на 2017 та 2018 р. Тоді вони мали однотипну структуру: цитата, короткі відомості про ювіляра, огляд експонованих документів. Скажімо, допис про виставку, приурочену до 170-річчя від дня народження О. Барвінського, відкривають його слова: «Мова є власне тим сполучником, що з'єднує індивіди у різко визначені народні індивідуальності, кладе основи до її окремішнього існування і дає зародок до самостійного питомого життя». Відтак визначено його основні сфери діяльності («громадський діяч, педагог, історик»), зазначено, які види видань виставлено для огляду: шкільні підручники, промови, історичні студії, літературознавчі праці О. Барвінського, монографії та автореферати дисертації про цю видатну особистість; наведено назви конкретних друків; вказано дату, допоки експонуватиметься виставка (допис від 16.06.2017).

У 2023 р. найвищі показники охоплення (понад 1 тис.) отримали матеріали про урочисте відкриття й змістове наповнення виставки «Бібліотека НТШ – перша національна наукова бібліотека України» (дописи від 20.11.2023, 22.11.2023), «Книжкова Європеана з фонду відділу європейської книги XIX–XX ст.» (15.06.2023 і 8.09.2023), до 150-річчя від дня народження М. Міхновського (3.04.2023). Вагомий резонанс мали культурно-мистецькі експозиції, як-от показ народної ноші з приватної збірки О. Опарія в травні 2023 р. (7 тис. 595 охоплень). З огляду на перегляди популярні серед читачів бібліографічні огляди з циклу «Україна у світовій літературі та світова література в українських колекціях», започатковані в грудні 2022 р. відділом європейської книги XIX–XX ст.

Особливе місце серед дописів упродовж 2016–2018 рр. посідав розважально-пізнавальний контент. За посередництва фейсбуку поширено афоризми про книжку, читання, бібліотеки. Вони належать знаним українським та іноземним письменникам, філософам, науковцям і спонукають замислитися над роллю друко-

ваного слова у формуванні особистості, характеризують видання з різних, часом несподіваних поглядів, викликають позитивні емоції в книголюбів і заохочують до читання. Наприклад: «Книги осягають душу, піднімають і зміцнюють людину, пробуджують в ній кращі прагнення, загострюють її розум і пом'якшують серце» (В. Теккерей), «Покажи мені, що ти читаєш, і я скажу тобі, хто ти є, але якщо скажеш, що ти перечитав, то зможеш дізнатися про себе набагато більше» (Ф. Моріак). Зрідка крилаті вислови наводили мовою оригіналу та розміщували на тлі тематичних ілюстрацій.

За посередництва соціальної мережі читачів поінформовано про ухвалення нормативно-правових документів, серед яких Укази Президента України П. Порошенка: «Про присудження премій Президента України для молодих вчених 2016 року» (допис від 23.11.2016), «Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні» (18.07.2016), «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25.04.2019) та ін.

В останні роки на фейсбук-сторінці зросла кількість публікацій про міжнародні програми й грантові проєкти. Вони сповіщали про запланований комплекс реставраційних робіт головного корпусу бібліотеки як пам'ятки архітектури XVIII–XIX ст. у межах програми «Велике будівництво» (2021); обмін досвідом у межах проєкту «Спільна спадщина під загрозою: збереження і систематизація бібліотечних і музейних фондів ЛННБ України імені В. Стефаника»; формування цифрової колекції «Книжкова спадщина НТШ (1874–1913)» за підтримки Українського культурного фонду.

Незначну частину дописів присвячено гостям ЛННБ України ім. В. Стефаника: учням і студентам різних закладів освіти, вихованцям дитячих студій, які приходять до бібліотеки на екскурсії чи практичні заняття; працівникам інших бібліотек та архівів, представникам різних медіа, товариств й організацій, професорам українських і кордонних університетів.

Фейсбук-сторінка документує візити Президента Австрії А. Беллена (допис від 15.03.2018), президента НАН України А. Загороднього, віцепрезидента НАН України В. Богданова, голови Західного наукового центру НАН України і МОН України З. Назарчука (17.06.2021); президента Польської академії наук

Є. Душинські (16.09.2021, 14.07.2022) та інших високоповажних гостей.

ЛННБ України ім. В. Стефаника додає до себе на сторінку цікаві та корисні дописи інших користувачів. Загалом частка репостів становить 21,3% (до того ж 90,9% припадає на перші п'ять років функціонування акаунту). У 2019 р. таким було кожне друге повідомлення. Серед перепоширених – статті з «Української бібліотечної енциклопедії» про Л. Дубровіну, М. Галушинського, І. Шевченко, Т. Ківшар, Л. Гнатенко, В. Прокоповича та інші персоналії, монографію як вид видання, Інформаційно-бібліотечну раду НАН України; публікації з фейсбук-сторінки Інституту енциклопедичних досліджень НАН України про П. Майбороду, Л. Деполович, Б. Олійника, Б. Ігоря-Антонича, М. Сингаївського та інших знаних культурних, освітніх, наукових діячів.

Неодноразово поширено дописи Української бібліотечної асоціації, Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, Львівської обласної бібліотеки для юнацтва ім. Р. Іваничука, Бібліотеки Українського католицького університету, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національної історичної бібліотеки, Одеської національної наукової бібліотеки, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка та інших про конференції, семінари, виставки, проєкти, цікаві надходження друкованих видань і їх цифрових копій.

На сторінці зафіксовано репости із соцмереж та сайтів Львівської обласної держадміністрації (про презентацію нової концепції розвитку бібліотек), Львівської міської адміністрації (про новий статус Львова як міста літератури ЮНЕСКО). Перепоширювалися повідомлення з громадсько-політичних онлайн-медіа (zik.ua; day.kiev.ua; bbc.com.ua; 5.ua; gazeta.ua); порталу про культуру читання й мистецтво книговидання «Читомо» (результати соціологічного дослідження про читання); онлайн-науково-популярного видання «Історична правда» (про аварію на Чорнобильській АЕС; операцію КДБ «Блок» проти українських дисидентів у січні 1972 р.); видавництва «Дискурс», «Літературної агенції “Піраміда”», «Видавничого дому “Києво-Могилянська академія”» (анонси книг, рецензії на них, виставки-ярмарки), платформи спільнокошту

«Велика ідея» (щодо гранту від Посольського фонду США на збереження культурної спадщини, майстер-класу «Як розвинути феноменальну пам'ять»); платформи цифрових видань “Calameo” (про перші бібліотечні курси) тощо.

ЛННБ Україна перепоширила чимало дописів про цікаві для користувачів заплановані наукові, мистецькі, літературні та інші заходи, курси підвищення кваліфікації, програми стажування, грантові програми, дослідницькі конкурси із сайтів studyinsweden.se, confoznauko.wordpress.com, pedpresa.ua, nas.gov.ua, ieg-mainz.de, platfor.ma, humbolbt-foundation.de тощо.

Дуже гостро й численно відгукуються читачі на новини, пов'язані з відходом у засвіти працівників бібліотеки і їхніх рідних. Від 2021 р. дотепер найбільше охоплення (15 тис. 258), реакцій відвідувачів (252) і репостів (76) мав допис про загибель у російсько-українській війні колишнього наукового співробітника відділу україніки капітана Ю. Костика. Особливий резонанс мали дописи з відеоспогадами про видатних науковців, професорів, докторів історичних наук Б. Якимовича (7 тис. 150 охоплень, 60 реагувань, 25 репостів) і Л. Крушельницьку (3 тис. 314 охоплень, 62 реагування, 14 репостів).

Висновки. Отже, від 2015 р. фейсбук-сторінка служить своєрідним «літописом подій», документує та популяризує діяльність книгозбірні, допомагає реалізовувати покладені на неї інформаційні й просвітницькі завдання. Читачів інформують про організовані конференції, круглі столи, святкові урочистості, візити непересічних постатей, презентації книг, реалізовані проєкти, нові бібліотечні простори та сервіси. Більшу частину дописів доповнюють світлинами та аудіовізуальними матеріалами, посиланнями на офіційний сайт бібліотеки з повнішими текстами й фотозвітами. Фейсбук дає змогу перебувати в курсі професійних новин, рекомендацій, досліджень, тенденцій та іншої інформації, служить важливим каналом внутрішніх і зовнішніх комунікацій.

На часі актуалізація інформаційного блоку та аватарки фейсбук-сторінки ЛННБ України ім. В. Стефаника, урізноманітнення проблематики й характеру дописів, спрямованих на популяризацію колекцій книгозбірні, налагодження опитувань читачів і врахування їхніх

рекомендацій для підвищення рівня бібліотечних сервісів, надання оперативних консультацій, пошуку нових працівників тощо. Доречно активніше комбінувати різні форми подання інформації: текстову, аудіальну, візуальну, доповнювати дописи читабельною інфографікою, передбачати в комунікаційному плані цікавий і корисний контент, який дасть змогу охопити людей поза колом підписників та генерувати вищий рівень взаємодії.

Важливо, щоб текстові публікації і візуальний контент посутньо пропагували національну культурну спадщину, відтак сприяли збереженню історичної пам'яті та зміцненню української ідентичності, що особливо актуально в часі війни.

Список бібліографічних посилань

1. Булахова Г. Бібліотеки в соціальних мережах та блогосфері як засіб рекламування. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 36. С. 192–199.

2. Вітушко Н. Поширення інформаційно-аналітичних продуктів бібліотек за допомогою соціальних мереж. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 35. С. 196–202.

3. Горбань Ю., Гайсинюк Н. Соціальні мережі в діяльності бібліотек закладів вищої освіти України. *Грааль науки*. 2023. № 30. С. 405–410. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.068>

4. Гранчак Т. Використання національними бібліотеками соцмереж для представлення бібліотечних продуктів і послуг. *Бібл. вісн.* 2016. № 1. С. 18–29.

5. Зубко Н. Н., Прокопенко Н. П. Фейсбук як важливий канал комунікації Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнр. бібл. простір* : матеріали Міжнр. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2024. Т. 1. С. 100–103. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004933> (дата звернення: 10.09.2024).

6. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. *Facebook*. URL: facebook.com/StefanykLibrary (дата звернення: 10.08.2024).

7. Недошитко І., Біловус Л., Вількова Т. Соціальні мережі як рекламний ресурс сучасної бібліотеки. *Вісн. Книжк. палати*. 2023. № 2. С. 37–42. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.1\(318\).37-42](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.1(318).37-42)
8. Романуха З. Університетські бібліотеки України в соціальних мережах. *Бібл. вісн*. 2014. № 1. С. 12–16.
9. Савицька Л. Використання соціальних мереж для популяризації інформаційних ресурсів бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 44. С. 54–61.
10. Терещенко І. Бібліотечні продукти та послуги в соціальних медіа. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 36. С. 217–224.
11. Томас М. Посібник The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа: як рекламувати свій бізнес, управляти ризиками та розвивати особистий бренд. Харків, 2020. 302 с.
12. Федоренко О. Соціальні мережі як інструмент популяризації Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 36. С. 237–241.
13. Чернявська Л. Представлення бібліотек у блогах та соціальних мережах як фактор покращення комунікації у віртуальному середовищі. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 36. С. 200–216.
14. Яворська Т. Соціальні мережі бібліотек як ефективний інструмент промоції книг і читання. *Вісн. Книжк. палати*. 2023. № 4. С. 21–27. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.4\(321\).21-27](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.4(321).21-27)
15. Bikowska K. Public Relations 2.0 na przykładzie analizy profili bibliotek uniwersyteckich na portalu społecznościowym Facebook. *Biblioteka w chmurze czy chmury nad biblioteką* / red.: J. Jerzyk-Wojtecka, T. Piestrzyński. Łódź, 2018. P. 73–96. <https://doi.org/10.18778/8142-336-6.05>
16. Ganster L., Schumacher B. Expanding Beyond our Library Walls: Building an Active Online Community through Facebook. *Journal of Web Librarianship*. 2009. Vol. 3. Issue 2. Pp. 111–128. <https://doi.org/10.1080/19322900902820929>
17. Gmiterek G. Use of Facebook fan pages in Polish academic libraries (2009–2022). *The Journal of Academic Librarianship*. 2023. Vol. 49. Issue 2. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2023.102678>

18. Jaskowska B., Wojciechowska M., Kamińska J., Żołędowska-Król B., Marketing społecznościowy. *Leksykon zarządzania i marketingu w bibliotekoznawstwi*. Warszawa, 2019. S. 129-130.

19. Shaharima P. Facebook as a Communication Tool for an Academic Library: East West University Library, Bangladesh Perspective. *The International Information & Library Review*. 2017. Vol. 49. Issue 3. Pp. 237-247. <https://doi.org/10.1080/10572317.2017.1353382>

20. Stępień J. Facebook, Instagram, a może blog? Gdzie promują się biblioteki? *Zarządzanie Biblioteką*. 2021. № 13. S. 23-35. URL: <https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/21092> (Data złożenia wniosku: 10.09.2024).

21. Vassilakaki E., Garoufallou E. Library Facebook practices for creating and promoting a professional profile. *Program: electronic library and information systems*. 2015. Vol. 49. № 3. Pp. 343-359. <https://doi.org/10.1108/PROG-10-2014-0073>

References

1. Bulakhova, H. (2013). Biblioteki v sotsialnykh merezhakh ta blohosferi yak zasib reklamuvannia [Libraries in social networks and the blogosphere as a means for advertising]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 36, 192-199 [in Ukrainian].

2. Vitushko, N. (2013). Poshyrennia informatsiino-analitychnykh produktiv bibliotek za dopomohoiu sotsialnykh merezh [Dissemination of libraries' information and analytical products via social networks]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 35, 196-202 [in Ukrainian].

3. Horban, Yu., Haisyniuk, N. (2023). Sotsialni merezhi v diialnosti bibliotek zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [Social networks in activities of libraries at higher education institutions of Ukraine]. *Hraal nauky – Grail of Science*, 30, 405-410 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.068>

4. Hbranchak, T. (2016). Vykorystannia natsionalnymy bibliotekamy

sotsmerezkh dlia predstavlennia bibliotechnykh produktiv i posluh [Usage of social networks among national libraries for presentation of library products and services]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 1, 18-29 [in Ukrainian].

5. Zubko, N., Prokopenko, N. (2024). Feisbuk yak vazhlyvyi kanal komunikatsii Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka [Facebook as an important communication channel of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv]. *Library. Science. Communication. Integration into the international library field. Proceedings of the International Scientific Conference, 8-10 October 2024* (Vol. 1, pp. 100-103). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004933> (Last accessed: 10.09.2024).

6. Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka [Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv]. [Facebook page]. *Facebook* [in Ukrainian]. Retrieved August 10, 2024, from facebook.com/StefanykLibrary.

7. Nedoshytko, I., Bilovus, L., Vilkova, T. (2023). Sotsialni merezhi yak reklamnyi resurs suchasnoi biblioteky [Social media as a modern library' advertising resource]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 2, 37-42 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.1\(318\).37-42](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.1(318).37-42)

8. Romanukha, Z. (2014). Universytetski biblioteky Ukrainy v sotsialnykh merezhakh [University libraries of Ukraine in social networks]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 1, 12-16 [in Ukrainian].

9. Savytska, L. (2016). Vykorystannia sotsialnykh merezh dlia populiaryzatsii informatsiinykh resursiv bibliotek [Use of social Internet networks for dissemination of informational library sources]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 44, 54-61 [in Ukrainian].

10. Tereshchenko, I. (2013). Bibliotechni produkty ta posluhy v sotsialnykh media [Library products and services in social media]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 36, 217-224 [in Ukrainian].

11. Tomas, M. (2020). Posibnyk *The Financial Times* zi stratehii dlia

sotsialnykh media: yak reklamuvaty svii biznes, upravliaty ryzykamy ta rozvyvaty osobystyi brend [*Financial Times* guide to social media strategy: how to boost your business, manage risk and develop your personal brand]. Kharkiv [in Ukrainian].

12. Fedorenko, O. (2013). Sotsialni merezhi yak instrument populiaryzatsii Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Social networks as a tool for popularization of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 36, 237-241 [in Ukrainian].

13. Cherniavska, L. (2013). Predstavlennia bibliotek u blohakh ta sotsialnykh merezhakh yak faktor pokrashchennia komunikatsii u virtualnomu seredovyshti [Presentation of libraries in blogs and social networks as a mean for improving communication in virtual environment]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 36, 200-216 [in Ukrainian].

14. Iavorska, T. (2023). Sotsialni merezhi bibliotek yak efektyvnyi instrument promotsii knyh i chytannia [Libraries' presence in social networks as an effective tool for promotion of books and reading]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 4, 21-27 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.4\(321\).21-27](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.4(321).21-27)

15. Bikowska, K. (2018). Public Relations 2.0 na przykładzie analizy profili bibliotek uniwersyteckich na portalu społecznościowym Facebook [Public Relations 2.0 as exemplified by the analysis of university library profiles on the social networking site Facebook]. J. Jerzyk-Wojtecka (Ed.). *Biblioteka w chmurze czy chmury nad biblioteką – Library in the Cloud or Clouds above the Library* (pp. 73–96). Łódź [in Polish]. <https://doi.org/10.18778/8142-336-6.05>

16. Ganster, L., Schumacher, B. (2009). Expanding Beyond our Library Walls: Building an Active Online Community through Facebook. *Journal of Web Librarianship*, 3, 2, 111-128. <https://doi.org/10.1080/19322900902820929>

17. Gmiterek, G. (2023). Use of Facebook fan pages in Polish academic libraries (2009-2022). *The Journal of Academic Librarianship*, 49(2). <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2023.102678>

18. Jaskowska, B., Wojciechowska, M., Kamińska, J., Żółdowska-Król, B., Jaskowska, B. (2019). Marketing społecznościowy [Social media marketing]. *Leksykon zarządzania i marketingu w bibliotekoznawstwi – Lexicon of Management and Marketing in Library Science* (pp. 129-130). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich [in Polish].
19. Shaharima, P. (2017). Facebook as a Communication Tool for an Academic Library: East West University Library, Bangladesh Perspective. *The International Information & Library Review*, 49(3), 237-247. <https://doi.org/10.1080/10572317.2017.1353382>
20. Stępień, J. (2021). Facebook, Instagram, a może blog? Gdzie promują się biblioteki? [Facebook, Instagram, or maybe a blog? Where do libraries promote themselves?]. *Zarządzanie Biblioteką – Library Management*, 13, 23-35 [in Polish]. <https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/21092> (Data złożenia wniosku: 10.09.2024).
21. Vassilakaki, E., Garoufallou, E. (2015). Library Facebook practices for creating and promoting a professional profile. *Program: electronic library and information systems*, 49, 3, 343-359. <https://doi.org/10.1108/PROG-10-2014-0073>

Стаття надійшла до редакції 01.11.2024.

Nadiia Zubko,

PhD (History), Research Associate,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
2 Stefanyka St., Lviv 79000, Ukraine
Senior Lecturer,
National Technical University of Ukraine
103 General Chuprinka St., Lviv 79057, Ukraine
e-mail: nadiannazubko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7394-8490>,
Scopus Author ID: 58571101300

Natalia Prokopenko,

Junior Researcher,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
2 Stefanyka St., Lviv 79000, Ukraine
e-mail: prokopenkonatalja2019@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6633-7169>

Facebook as an Important Communication Channel of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

The purpose of the article is to reveal the characteristics of the communication activities of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv through the social network Facebook via examination the account's target audience, outlining the topics addressed in the posts, determining their thematic priorities, characterizing the dominant types of posts, and identifying the publications with the widest reach and highest engagement. *Methodology*: The use of analytical, systematic, comparative, statistical, and other research methods contributed to achieving the set goal. *Scientific Novelty*: For the first time, the communication activities of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv on the social network Facebook have been analyzed, with quantitative and qualitative indicators of the target audience identified, and the issues of the shared content examined. *Conclusions*. Since 2015, the Facebook page serves as a kind of "chronicle of events", documenting and popularizing the activities of the Book Collection Library, to fulfill its informational and educational tasks. The library's users are informed about planned conferences and round tables, festive ceremonies, visits from notable figures, book presentations, completed projects, new library spaces and services. Most posts are supplemented with photos and audiovisual materials, links to the official Library website with more detailed texts and photo reports. Facebook allows one to stay updated on professional news, recommendations, research, trends, and other information, serving as an important channel for internal and external communications. Through the Facebook page, the Library can quickly respond to the needs of the target audience and engage them remotely in scientific and socio-cultural events.

Keywords: social network, Facebook, target audience, types of posts, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

Сергій Злигостєв,

доктор філософії, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: serhiy.zlygostev@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>

Юрій Маліков,

науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: bansemnila@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6259-0711>

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРЕДСТАВЛЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У статті представлено рекомендації щодо покращення рівня представлення бібліотечної діяльності в інформаційному просторі. Ці рекомендації були виокремлені на основі аналізу представлення видань на сайтах бібліотек та на їх сторінках у соціальних мережах. Упровадження рекомендацій може сприяти підвищенню ефективності діяльності бібліотек в умовах сучасного інформаційного суспільства. Також запропонований перелік допоможе розширити різноманіття контенту, яке пропонується користувачам для представлення власних видань. Рекомендації не є вичерпними та можуть бути адаптовані під потреби окремої бібліотеки.

Ключові слова: бібліотеки, соціальні мережі, видавнича діяльність, рекомендації, інформаційний простір.

Дослідження представлення бібліотечної діяльності в інформаційному просторі є затребуваним та актуальним з кількох причин. По-перше, з огляду на важливість власне цієї діяльності, що сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини, є принциповою складовою науково-інформаційної діяльності і водночас підтримує

освітню функцію, створюючи доступні для наукової спільноти та широкої аудиторії джерельні й навчальні матеріали, сприяючи розвитку інтелектуального потенціалу суспільства. Відтак позиціонування бібліотек в інформаційному просторі, представлення бібліотечних продуктів і послуг має розглядатися як невід'ємна складова реалізації інформаційної, комунікативної та соціокультурної функцій бібліотек. Водночас з'ясування ефективності використання бібліотеками інформаційних технологій забезпечує прикладний аспект бібліотекознавчих досліджень, сприяє напрацюванню форм і методів удосконалення використання цифрових платформ та соціальних медіа для розширення доступу до бібліотечних ресурсів. Нарешті, дослідження взаємодії бібліотек з користувачами через інформаційний простір дає змогу оцінити, наскільки успішно бібліотеки впливають на сприйняття суспільством їхньої діяльності.

Як з точки зору практичної реалізації, так і з огляду теоретичного осмислення проблема знайшла відображення в історіографії. З точки зору питань, що досліджуються в цій праці, важливою видається розвідка «Спеціалізований ресурс для академічних книг: концепція і пілотна версія», у якій О. Вакаренко, З. Болкотун та А. Радченко розглянули аспекти створення спеціалізованих ресурсів, які забезпечують доступ світової спільноти до наукових монографій, підготовлених і виданих працівниками НАН України. На думку дослідників, для популяризації власної видавничої продукції та створення якісного наповнення інтернет-ресурсів бібліотек важливе постійне інформаційне наповнення у вигляді розміщення новин, оновлення бази нормативних і методичних документів з питань видавничої справи, створення та розміщення консультативних матеріалів з приводу реєстрації видань і правила подання матеріалів для авторів [2, с. 5].

Висвітлення бібліотечної діяльності значним чином реалізується через сторінки в соціальних мережах. Важливі теоретичні узагальнення та дієві практичні розробки щодо наповнення сторінок бібліотек у соціальних медіа напрацювала у свій час В. Струнгар [4]. У дослідженні Н. Вовк [3] важливим видається підкреслення використання бібліотечних сторінок у соціальних мережах з метою

морально-інформаційної підтримки читачів на початку повномасштабного вторгнення у 2022 р.

Серед зарубіжних наукових праць значний інтерес викликає стаття Р. Буррес (R. Burrell), С. Веласкес (S. Velasquez), А. Гаррісон (A. Harrison), Л. Шрайнер (L. Schreiner). У праці “Social Media Use in Academic Libraries: A Phenomenological Study” на основі вивчення соціальних сторінок університетських бібліотек автори констатують зміни ставлення бібліотекарів до соціальних мереж і вплив такого роду ресурсів на зростання присутності бібліотек в інформаційному просторі [5]. Представляють інтерес також узагальнення інновацій бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів у зарубіжному бібліотекознавстві в праці Л. Беліної та Л. Коновал [1].

Утім, попри те що тема дослідження презентації бібліотечної діяльності в інформаційному просторі перебуває у фокусі уваги науковців, динамічність як технічних та комунікаційних аспектів, так і соціокультурних складових цих процесів зберігає її актуальність та визначає затребуваність постійного моніторингу й аналізу ефективності бібліотечного інформпредставництва в інфопросторі.

Висвітлення результатів відсутнє, що, враховуючи сучасні вимоги користувачів, викликає значний науковий інтерес. Актуальності цьому питанню надають нові обставини, у яких перебуває Україна. З моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України бібліотекам, як і іншим організаціям громадського користування необхідно адаптуватися до роботи в умовах війни. Припинення повної роботи неможливе, потреба у випуску та поширенні видавничої продукції лишається. Адже, незважаючи на умови війни ЗВО, наукові установи продовжують працювати, науковці проводять дослідження, а тому є потреба у випуску видань різного спрямування.

Аналіз сторінок бібліотек у соціальних мережах з метою дослідження представлення їхньої видавничої діяльності є важливим інструментом для оцінки того, як бібліотеки використовують сучасні цифрові платформи для поширення інформації про свої публікації. Цей аналіз дав змогу виявити, що додатковим каналом представлення цієї діяльності виступають сторінки у фейсбуці. Бібліотеки, які не мають активної видавничої діяльності, представляють видавничу

діяльність партнерів. Загалом аналіз охопив 12 бібліотек (3 національні, 3 державні, 6 бібліотек закладів вищої освіти).

Також дослідження розміщеного контенту дало змогу прослідкувати, що відсутність стандартів подання інформації може призводити до хаотичності подання матеріалу. Тому є потреба окреслити необхідні елементи та структуру публікацій для систематизації й уніфікації цього процесу.

Важливість проведеного нами дослідження полягає в тому, що ми проводили аналіз лише з відкритих джерел, які доступні кожному користувачу. Наявність відкритого доступу та доступність інформації для різноманітних користувачів або дослідників є важливим аспектом модернізації роботи бібліотек у контексті цифрових трансформацій галузі.

Виокремлені рекомендації сприятимуть вирішенню наявних недоліків у презентації бібліотечної видавничої діяльності. Також рекомендації допоможуть збільшити доступність інформації, покращити якість обслуговування, забезпечити правове та етичне використання ресурсів.

Загалом, ми виокремили 15 рекомендацій, які допоможуть бібліотекам підвищити рівень представлення бібліотечної видавничої діяльності в інформаційному просторі. Розглянемо більш детально кожен з них.

1. Розширення цифрової присутності. Як показав аналіз сайтів, бібліотеки мають сторінки в багатьох соціальних мережах, проте для представлення видавничої діяльності використовують, крім сайту, лише сторінки у фейсбуці. Варто зосередити увагу на адаптації представницького контенту і в інших соціальних мережах. Це потребує часу, а на певному етапі – підготовки фахівця, в ідеалі – з відповідною посадою та посадовими обов'язками, проте дасть можливість підвищити видимість продукції в інформаційному просторі. Наприклад, використання Youtube Shorts та Instagram Reels значно підвищить рівень представлення видавничої діяльності, адже такі короткі відеофрагменти дедалі більше користуються популярністю. Такий відеоконтент може містити промоції нових видань, інтерв'ю з авторами та редакторами.

2. Підвищення якості контенту. Весь контент, що презентує

бібліотечну видавничу діяльність, має бути структурованим. Це значно підвищить якість подання інформації. Для текстового формату варто виокремити ключові елементи, що мають бути представлені. Наприклад, вступна фраза, назва видання, короткий опис, посилання на розміщення. Звісно, потрібно враховувати особливості представленої продукції та за потреби додавати необхідні елементи. Візуальний супровід теж має бути відповідної якості. Фото, інфографіки та інші зображення мають бути чіткі, збалансовані по кольору та відповідати тематиці тексту. Також варто додавати такий формат публікацій, як відео та інтерактивні публікації. Різноманітність контенту дає можливість збільшувати інтерес до діяльності бібліотек серед користувачів.

3. Оптимізація інформації для пошукових систем. Публікуючи інформацію, варто використовувати ключові слова та фрази, що стануть допоміжними при її пошуку через певний період часу; для соціальних мереж важливим є використання хештегів. Важливо оновлювати метадані та опис видань на сайті бібліотеки, адже відсутність оновлення може викликати в користувачів уявлення, що інформація втратила свою актуальність.

4. Активне залучення аудиторії. Створення інтерактивних можливостей для користувачів зможе значно підвищити видимість бібліотек в інформаційному просторі. До інтерактивного контенту можна віднести блоги, опитування та форуми. Ці елементи можуть бути представлені на сайті бібліотек або на сторінках у соціальних мережах. Залучення користувачів до онлайн-заходів, презентацій видань і вебінарів також позитивно сприятиме представленню видавничої діяльності.

5. Розширення партнерства та колаборації. Представлення бібліотечної видавничої діяльності не має обмежуватися лише власними ресурсами бібліотек. Промоції видань можуть бути розміщені також на платформах партнерів. До того ж висвітлення спільних проєктів, постійні згадки партнерів, взаєморозміщення інформації на власних платформах дасть змогу розширити аудиторію.

6. Підтримка відкритого доступу. При публікації інформації про видання, що є у відкритому доступі, варто давати посилання на їх розміщення, щоб залучати користувачів саме до власних

ресурсів. Також періодично варто висвітлювати наявні архівні видання та доступний бібліотечний фонд. Це дасть можливість привернути увагу до випущених раніше матеріалів, рідкісних видань та підкреслить різноманітність бібліотечного фонду. Періодичне висвітлення архівних видань сприятиме більш активному їх використанню.

7. Постійний моніторинг та аналіз. Систематичне відстеження ефективності представленої видавничої продукції може відбуватися шляхом вивчення відгуків користувачів, статистики відвідувань сайту чи взаємодії з виданням. Також для аналітики можна використовувати наявне програмне забезпечення, наприклад Google Analytics. Постійний моніторинг та оцінювання, як ми вже зазначали раніше, допомагає виявити тематику, яка користується найбільшою популярністю серед користувачів, формат контенту та ін. Також під час аналізу можуть викриватися елементи, які потрібно скоригувати чи виправити. Вчасно виправлені похибки допомагають уникнути неприємних ситуацій.

8. Професійний розвиток співробітників. Контент, який представляє бібліотечну видавничу діяльність, створюється співробітниками бібліотек. Постійний розвиток технологій, поява нових можливостей для публікацій у соціальних мережах вимагає від співробітників удосконалення власних навичок. Із цією метою варто залучати співробітників до різноманітних вебінарів, семінарів, конференцій.

9. Розвиток мобільних платформ. Популярність пошуку інформації через смартфони та планшети дедалі більше набирає популярності. Для того щоб задовольнити цю потребу користувачів, варто адаптувати сайти під мобільну версію. Це допоможе зробити перегляд інформації, що розміщена на сайті, у будь-який зручний спосіб. Також бібліотеки можуть створювати різноманітні ресурси систематизації видань, які також будуть доступними з усіх гаджетів.

10. Залучення лідерів думок (інфлюенсерів). Цей спосіб збільшення аудиторії для поширення інформації набуває дедалі більшої популярності. Інфлюенсерами можуть виступати відомі фахівці, блогери, науковці, які мають велику аудиторію в соціальних мережах. Таких осіб можна запрошувати для участі в онлайн-дискусіях, рецен-

зуванні видань або створенні спеціальних публікацій про видавничу діяльність бібліотек. У процесі планування представлення бібліотечної видавничої діяльності інфлюенсерів може бути кілька, але залучати їх варто на постійній основі.

11. Розроблення інтерактивних матеріалів. Ефективним інструментом представлення видавничої діяльності є створення гейміфікованого контенту, діяльність у форматі подкастів – за тематикою видань або про особливості видавничої діяльності чи бібліотеки загалом. Також до цього типу контенту можна віднести інтерактивні книги. Такі книги можуть містити інформацію про видання бібліотеки або анонси майбутніх видань. Також подану інформацію можна доповнювати короткими відео чи музикою, які будуть доступні користувачу під час перегляду книги.

12. Публікація кейсів та історій успіху. Такого формату контент дає можливість продемонструвати користувачам практичне застосування власної видавничої продукції. Бібліотеки можуть публікувати кейси або історії успіху, що демонструють, як видання бібліотеки були використані в проєктах, наукових дослідженнях чи освітніх ініціативах. Також науковці чи партнери, використовуючи видання бібліотек, можуть розмішувати пости з посиланням на бібліотеку. Такого типу публікації дають можливість підкреслити практичну цінність бібліотечної видавничої діяльності.

13. Таргетування аудиторії. Врахування характеристик користувачів та їхніх запитів дає змогу адаптувати контент під різні групи та зробити його просування більш ефективним. На сайті це представлено здебільшого окремими сторінками (студенту, досліднику тощо). У представленні бібліотечної видавничої діяльності такий спеціалізований підхід допомагає виокремити, які саме видання можуть бути корисними чи цікавими для певної категорії, підібрати оптимальний формат контенту, у якому подається інформація про видання. Відповідальне ставлення до створення контенту з урахуванням особливостей різних категорій користувачів позитивно впливає на імідж бібліотеки.

14. Висвітлення архівних видань. Представлення бібліотечної видавничої діяльності не повинно обмежуватися лише передвидавничим просуванням видань, що мають бути випущені. Для підтримки

активності використання фондів варто періодично створювати пости з їх описом та пости-представлення. Враховуючи велику кількість архівних видань, інформацію варто подавати дозовано.

15. Розроблення стратегій брендингу. Використання брендovаних елементів і єдиної комунікаційної стратегії значно підвищує рівень упізнаваності бібліотеки та її видань. Розроблення стратегій брендингу в представленні видавничої діяльності бібліотеки допомагає створити цілісне та впізнаване обличчя бібліотеки в інформаційному просторі, що, у свою чергу, сприяє зміцненню її позицій на ринку, підвищенню довіри користувачів і залученню нових аудиторій.

Розроблення рекомендацій для покращення рівня представлення бібліотечної видавничої діяльності в інформаційному просторі передбачає, що їх упровадження сприятиме підвищенню ефективності діяльності бібліотек в умовах сучасного інформаційного суспільства та допоможе розширити різноманіття контенту, який пропонується користувачам для представлення власних видань.

Висновки. Запропоновані рекомендації можуть бути допоміжними в поглибленні розуміння принципів і підходів до просування видавничої діяльності бібліотек. Рекомендації також мають прикладну цінність для бібліотек, адже можуть сприяти оптимізації використання власних ресурсів (сайти та сторінки в соціальних мережах) для збільшення рівня представленості власної видавничої діяльності.

Наші рекомендації пропонують бібліотекам активне використання всього потенціалу соціальних мереж, де вони представлені. Використання новітніх технологій, таких як YouTube Shorts та Instagram Reels, у презентації бібліотечних видань демонструватиме інтеграцію інноваційних підходів у традиційні бібліотечні практики, що важливо для сучасного користувача.

Упровадження рекомендацій сприятиме збереженню та популяризації культурної спадщини через ефективніше висвітлення архівних видань і рідкісних матеріалів, що є важливим завданням у контексті збереження національної пам'яті.

Представлені рекомендації не є вичерпними та можуть адаптуватися до певних вимог і доповнюватися новими ідеями. Важливо наголосити, що представлення бібліотечної видавничої діяльності вже передбачає використання певних елементів, представлених нами

в рекомендаціях. Це підтверджує, що бібліотеки активно інтегрують сучасні практики й інструменти для покращення своєї видимості та ефективності в інформаційному просторі, а також підтверджує їх здатність до адаптації і вдосконалення.

Список бібліографічних посилань

1. Беліна Л., Коновал Л. Інновації бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів у зарубіжному бібліотекознавстві. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2011. №. 31. С. 7–13.

2. Вакаренко О., Радченко А., Болотун З. Спеціалізований ресурс для академічних книг: концепція і пілотна версія. *Бібл. вісн.* 2022. № 1. С. 3–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2022_1_3 (дата звернення: 10.08.2024).

3. Вовк Н. Використання бібліотечних сторінок у соціальних мережах з метою морально-інформаційної підтримки читачів у березні – квітні 2022 року. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. 2022. Вип. 61. С. 94–105. <https://doi.org/10.31516/2410-5333.061.09>

4. Струнгар В. Особливості представлення бібліотек у соціальних медіа. *Бібліотека. Наука. Комунікація* : матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 4–6 жовт. 2016 р. Київ, 2016. С. 263–266.

5. Velasquez S., Schreiner L, Harrison A, Burrell R. Social Media Use in Academic Libraries: A Phenomenological Study. *The Journal of Academic Librarianship*. 2017. № 43 (3) P. 248-256. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2017.02.014>

References

1. Belina, L., Konoval, L. (2011). Innovatsii bibliotechno-informatsiinoho obsluhovuvannia koristuvachiv u zarubizhnomu bibliotekoznavstvi [Innovations in library and information services for users in foreign Library Science]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 31, 7-13 [in Ukrainian].

2. Vakarenko, O., Radchenko, A., Bolotun, Z. (2022). Spetsializovanyi resurs dlia akademichnykh knyh: Kontseptsii i pilotna versii

[Specialized resource for academic books: concept and pilot version]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 1, 3-15 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2022_1_3 (Last accessed: 10.08.2024).

3. Vovk, N. (2022). Vykorystannia biblioteknykh storinok u sotsialnykh merezhakh z metoiu moralno-informatsiinoi pidtrymky chytachiv u berezni – kvitni 2022 roku [Usage of libraries pages in social networks for readers' moral and informational support in March and April 2022]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 61, 94-105 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31516/2410-5333.061.09>

4. Strungar, V. (2016). Osoblyvosti predstavlennia bibliotek u sotsialnykh media [Features of library representation in social media]. *Library. Science. Communication. Proceedings of the International Scientific Conference, 4-6 October 2016* (pp. 263-266). Kyiv [in Ukrainian].

5. Velasquez, S., Schreiner, L., Harrison, A., Burrell, R. (2017). Social media use in academic libraries: A phenomenological study. *The Journal of Academic Librarianship*, 43(3), 248-256. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2017.02.014>

Стаття надійшла до редакції 20.10.2024.

Serhiy Zlyhostiev,

PhD (Information, library and archival science), Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: serhiy.zlygostev@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>

Yuri Malikov,

Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: bansemnila@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6259-0711>

Ways of Improving the Presentation of Library Activities in the Information Space

The paper presents recommendations for improving the level of representation of library publishing activities in the information space.

The study of the representation of library publishing activities in the information space is important for several reasons. First, it contributes to the preservation and promotion of cultural heritage by helping libraries to disseminate knowledge and preserve rare materials. Secondly, libraries publishing activity helps them to perform the educational function by creating educational materials accessible to a broad audience, which contributes to the increasing of society intellectual potential. Third, research into the effectiveness of ways libraries use information technology, provides better access to publications and allows understanding of how digital platforms and social media can be used to disseminate materials.

These recommendations were selected basing on an analysis of the presentation of publications on library websites and on their pages in social networks. In general, 15 recommendations were identified that will help libraries to increase the level of representation of library publishing activities in the information space. These recommendations are: expanding digital presence; improving content quality; optimizing information for search engines; engaging the audience actively; expanding partnerships and collaboration; supporting open access; constant monitoring and analysis; professional development of employees; development of mobile platforms; attracting opinion leaders (influencers); developing interactive materials; publishing cases and success stories; targeting the audience; highlighting archival publications; developing branding strategies. The implementation of recommendations can contribute to increasing the effectiveness of libraries work within the context of the modern information society. Also, the proposed list will help to expand the variety of content offered to users, encouraging them to present their own publications. The recommendations are not exhaustive and can be adapted to the needs of an individual library.

Keywords: libraries, social networks, publishing activity, recommendations, information space.

Лариса Матвійчук,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: l.matvijchuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7230-9053>
Scopus Author ID: 58117186100

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО В РОЗВИТКУ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

У статті зроблено спробу визначити формування системи соціокультурних практик, спрямованих на популяризацію історико-культурних фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі, виявлення основних тенденцій цих практик, відображення в цифровому світі. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського проводить значну соціокультурну роботу з унікальними різнотиповими та політематичними історико-культурними фондами найбільшої наукової бібліотеки України як об'єкта національного культурного надбання. Специфіка історико-культурної спадщини ХІ–ХХІ ст. як ретроспективного та сучасного культурного потенціалу з усіх сфер історичного розвитку України визначається існуванням у єдиному просторі наукового й культурного потенціалу, а також подальшого розвитку культурної пам'яті держави. Саме завдяки соціокультурній діяльності бібліотека виступає культурно-цивілізаційним феноменом, що володіє універсальною компетенцією щодо всіх досягнень культури та цивілізації.

Ключові слова: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, історико-культурна спадщина бібліотек, система соціокультурних практик наукової бібліотеки, цифрова репрезентація джерел.

Актуальність дослідження визначається роллю національних наукових бібліотек, що володіють потужною історико-культурною

спадщиною українського та інших народів, які проживали поряд на українських землях упродовж минулих століть; постійно перебуває в центрі уваги науковців. Актуальність посилюється інноваційними процесами в розвитку цифрового суспільства й соціокультурної сфери України, новими викликами воєнного сьогодення, що потребує спеціальної уваги до цього питання та розв'язання проблеми активізації вивчення, аналізу й запровадження до наукового обігу історико-культурної спадщини, що формує та зміцнює історичну пам'ять українського соціуму, яка зазнала істотних деформацій і вкрай негативних впливів. Досвід НБУВ може стати в нагоді для розвитку соціокультурної діяльності не лише наукових, а й публічних бібліотек різного походження.

Мета статті – визначення системи соціокультурних практик, спрямованих на популяризацію історико-культурних фондів НБУВ у сучасному інформаційно-комунікаційному просторі, виявлення основних тенденцій цих практик функціонування в цифровому просторі соціокультурного сегмента. У праці не розглядається широке коло питань науково-дослідної, науково-інформаційної, інформаційно-аналітичної роботи НБУВ, яка є предметом окремого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття соціокультурної діяльності (далі – СКД) розглядається в теоретичних культурологічних і бібліотекознавчих працях про публічні та масові бібліотеки, аналізуються нові підходи щодо організації соціокультурної діяльності, зокрема в працях Ю. Новальської [1], Г. Пристай [2], Т. Спіріної [3], які виокремлюють її гуманістичний, культурологічний і комунікативний характер. Інформаційний складник соціокультурної трансформації українського суспільства розкрито в працях О. Онищенко, В. Горового, В. Попика [4]. Актуальність функціонування бібліотеки як соціокультурного центру підкреслюють С. Кравченко та І. Цуріна [5]. Крім того, вони досліджують передовий досвід бібліотекарів України й зарубіжжя.

Соціокультурну діяльність, змістовність наповнення фондів бібліотек висвітлено в працях Л. Лупіки [6], оскільки сучасна бібліотека є адаптивною, багатофункціональною, відкритою культурно-цивілізаційною інституцією, підпорядкованою глобальній

меті – оптимальному культурно-інформаційному забезпеченню життєдіяльності суспільства в цілому та кожного користувача окремо. Характер соціокультурних заходів, особливості методик і підходів до їх організації в контексті стратегії бібліотечного розвитку розкрито в дослідженнях Н. Федорченко [7].

Про соціокультурну діяльність наукових бібліотек, зокрема НБУВ і ЛННБ, основні функції, напрями, затребуваність, важливість для користувачів ідеться в працях О. Матвійчук [8]; Л. Бутко, Д. Василенко, В. Саранча досліджують діяльність бібліотек в умовах цифровізації [9]; Т. Гранчак пише про політику пам'яті в діяльності бібліотек [10], О. Воскобойнікова-Гузєва – про соціальне партнерство як чинник розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України [11].

Питання соціокомунікаційної роботи наукових бібліотек розглядають у своїх працях, зокрема, Н. Захарова [12], Т. Коваль, Л. Матвійчук, І. Прокошина [13], О. Онищенко [14], Т. Серeda [15], О. Бублик [16, 17, 18], Г. Булахова [19]. У праці Т. Коваль, І. Прокошиної, Л. Матвійчук також ідеться про бібліотеки, у яких істотною ознакою соціокультурної роботи є «органічне поєднання наукових та культурних заходів» [13]. Інформація про конкретні події та факти ЛННБ, учені якої також розробляють ці проблеми, міститься в працях О. Греськів [20], Н. Зубко [21], Н. Кулеші [22], Г. Мельник-Хохи [23], В. Мудрохи [24] та ін.

Певний інтерес становлять методичні матеріали проведення різних заходів і напрямів, що дають змогу вдосконалювати їх проведення, зокрема екскурсій для різних категорій відвідувачів, наприклад О. Бойко [25], А. Левченко [26] та ін.

Останнім часом у період російсько-української війни посилюється аспект використання інформації для культурних продуктів, які допомагають впоратися з активним протистоянням російській агресії [27]. Воєнний стан також впливає на зміст діяльності бібліотек, про що йдеться в працях В. Мудрохи [24], О. Натарова [28], Н. Аксьонової [29] та ін.

Безпосередньо питання трансформації бібліотек ставиться уже понад 20 років у різних аспектах – національних і регіональних [30]. У 2005 р. опубліковано довідник із соціокультурної діяльності публічних бібліотек [5], але й на сьогодні питання не втрачає своєї

актуальності [4, с. 6–7], оскільки бібліотека існує в інформаційному середовищі, яке постійно розвивається [31].

Сутнісні аспекти реалізації соціокультурної функції наукових бібліотек окремо розглядаються в працях учених. Так, О. Онищенко наголошував, що «сутнісне призначення бібліотек, особливо наукових, – поширення знань, вченості, корисної інформації, культури, духовності», а для наукової бібліотеки головним є не дозвілля, а науково-освітня, науково-інформаційна складова, необхідно мати на увазі «образ бібліотеки як Будинку Знань (не просто сховища!), Фабрики Думки, Центру синтезу і передавання всім бажаючим науково- і соціально значущої інформації» [14]. Будь-яка бібліотека має пам'ятати про публічні функції популяризації знань про історико-культурну спадщину, що акумулювали у своїх фондах, заповнювати достовірними даними соціокультурний простір держави – особливо в період воєнного стану. Учені НБУВ також розробляють теоретико-методологічні питання формування цілісного соціокультурного простору України, які мають у перспективі впливати на розвиток консолідаційних стратегій і розширення соціокультурних практик у відкритому інформаційному просторі України [32].

Виклад основного матеріалу дослідження. НБУВ є академічною науково-дослідною установою Національної академії наук України, поєднуючи функції науково-дослідної, науково-інформаційної, інформаційно-аналітичної та бібліотечної установи. Як національна установа НБУВ збирає, зберігає та надає доступ до джерел культурної спадщини українського й інших народів; як універсальна книгозбірня покликана зберігати національну та культурну спадщину світу: рукописні й друковані книжкові та періодичні видання, картографічні й архівні документи, твори образотворчого та музичного мистецтва, нотні видання, аудіо, фотодокументи, хронологічні, тематичні, історичні колекції й бібліотечні зібрання; формує фонди цифрових ресурсів тощо. Книгозбірня є потужним соціокультурним центром, що виконує надважливі завдання, пов'язані насамперед зі збереженням історико-культурної спадщини українського та інших народів і її використанням в Україні та глобальній мережі, де Україна стала органічним сегментом розвитку культурно-інформаційного

простору. Увага приділяється популяризації унікальних фондів, відбувається сприяння науково-дослідній діяльності користувачів.

Важливе значення для сучасного розвитку СКД мали такі фактори, як незалежність України і її демократизація, інформатизація суспільства, які змінюють форми й зміст соціокультурної діяльності наукових бібліотек, що отримують роль культурного чинника розвитку соціокультурного середовища та формування національного менталітету з поширенням науково обґрунтованого культурологічного знання, доведенням важливості усвідомлення історичної тяглості культури, максимальною повнотою висвітлення найбільш вагомих явищ історичного минулого й сучасного розвитку культурних процесів та унікальних і масових фактів культури [13, с. 17].

Враховуючи усталену думку в культурології, якою оперує Вікіпедія, «культура – це сукупність досягнень людства; усе багатство матеріальних і духовних цінностей; інтегральний образ, що об'єднує науку, освіту, літературу, мистецтво, мораль, уклад життя при визначальній ролі світогляду» [33]. Таке визначення поняття «культура» ставить національну наукову бібліотеку як соціальний інститут у центр культурних комунікацій, оскільки за складом фондів і функцій закладено зв'язок з усіма соціальними сферами суспільства.

О. Матвійчук розглядала бібліотеки як поліфункціональні заклади та зазначала, що їх повноцінний розвиток як соціокультурного феномена визначається багатством напрямів діяльності, тому роль бібліотеки як соціокультурного інституту служить предметом широких дискусій серед бібліотекознавців, істориків, педагогів, а в останні десятиліття до того ж культурологів і філософів. Вона наголошувала, що «соціокультурна діяльність бібліотек – це цілеспрямована і спеціально організована книгозбірню, як соціальним інститутом, система дій і заходів, метою яких є сприяння вдосконаленню інтелектуального, матеріального та естетично-духовного стану суспільства шляхом доведення до свідомості різних соціальних груп громадян, конкретних користувачів наукових знань, емпіричних фактів, естетичних і морально-етичних цінностей, акумульованих у бібліотечних документних

зібраннях на різних носіях, організації різних виставок, творчих зустрічей із письменниками, митцями, політиками та ін.» [8, с. 160]. Однак треба мати на увазі, що частиною СКД є також вироблення нових культурних продуктів і їх поширення через глобальну мережу (що стало можливим в умовах цифровізації суспільства), причому переважно електронних ресурсів, що були вже народженими в цифровій формі, зокрема це творчі тематичні онлайн-виставки, цифрові колекції, презентації, художні онлайн-продукти, інтегровані цифрові ресурси тощо.

В. Добровольська розглядає соціокомунікаційний простір культури як «складну динамічну систему, яка здійснює не лише кумуляцію і поширення, а й продукування культурного продукту, і складається з трьох основних складових – інфраструктурної, змістової та суб'єктної. Системність виявляється, зокрема, у ключовому факторі – синергії, тобто набутті нових характеристик, властивостей і функцій, порівняно з простою сукупністю об'єктів. В інфраструктурній складовій чільне місце посідають інституції, що реалізують комунікаційні процеси (музеї, бібліотеки, архіви, виставки, театри, кінотеатри, концертні зали тощо); засоби масової комунікації: преса, радіо, телебачення, відео та комп'ютерна мережа; технічні засоби й канали комунікацій, що забезпечують реалізацію комунікаційного процесу. Змістова складова містить насамперед інформацію і знання, які є базовими для ефективного функціонування сучасного й перспективного соціокомунікаційного простору культури» [34, с. 59–60].

Бібліотеки активно створюють культурні продукти, які розглянуто в колективних працях НБУВ, зокрема «Бібліотечні портали знань» (2022) [35], «Цифрові бібліотечно-інформаційні ресурси у розбудові наукового сегмента національного інформаційного простору» [36].

Кожний заклад культури відіграє свою роль у цьому процесі. Але є деякі особливості в діяльності центрів накопичення документальної спадщини і їхніх функціях, викликані історичними обставинами створення та розвитку. Такою особливістю великої національної бібліотеки з універсальними фондами та розвинутою внутрішньою структурою є те, що вона включає фонди не лише

бібліотечного профілю, а й таких, що належать сукупній документальній і музейній спадщині, що є об'єктом комплектування архівів та музеїв [37], але в межах своєї компетенції, як, наприклад, НБУВ і ЛННБ.

Національна бібліотека України сама по собі є надзвичайно складною системою, яка за складом документів, структурою та функціями складалася впродовж усього розвитку історії культури [38]. Тому соціокультурна діяльність таких бібліотек представлена багатоаспектними практиками, які постійно розвиваються і виходять за звичні поняття популяризації фондів та участі в культурному житті країни, але основною функцією комунікаційного процесу є робота у сфері популяризації багатомільйонних фондів унікальної книжкової, рукописної та архівної спадщини, періодики, цінних видань тощо. Такі бібліотеки також реалізують функції поповнення інформаційного простору культури в національній і глобальній мережах, що надає можливості підсилення синергії консолідованої культурної спадщини.

Для повного уявлення про різновидові аспекти діяльності щодо популяризації фондів НБУВ можна ознайомитися з останніми колективними монографіями інститутів і відділів, які володіють історико-культурними фондами, де розглядаються ці питання та наводяться статистичні відомості про напрями, види, форми, теми. Усі підрозділи НБУВ є часткою цієї системи та беруть участь у цій діяльності: науково-дослідні інститути (Інститут рукопису, Інститут книгознавства, Інститут бібліотекознавства, Фонд президентів України) та їхні підрозділи.

Доцільно навести деякі приклади. Інститут бібліотекознавства організовує загальну популяризаційну діяльність у певних відділах відповідно до багатьох загальнодержавних проєктів щодо відзначення пам'ятних дат, заходів культури й науки, координує підготовку комплексних виставок. Це розкривається в розділі колективної монографії авторства Н. Захарової з історії розвитку Інституту бібліотекознавства за роки незалежності [39, с. 174–186]. Основною відмінністю цих заходів є не лише тематичні виставки, презентації, інтерв'ю, екскурсії та лекції, а й розвиток інноваційної форми соціокультурної діяльності – проведення комплексних

і багатопланових науково-інформаційних заходів, які включають творчі зустрічі з видатними діячами українського національного руху; відкриття книжково-ілюстративних виставок, наприклад «Помаранчева революція – Євромайдан», фотовиставки «Від Майдану до Майдану...» (понад 100 документальних авторських робіт членів Національної спілки фотохудожників України) [39, с. 174–186], до Дня Соборності України – «Україна у борні» (персональна виставка М. Євтушенка, члена НСХУ), «Воїни світла – герої Майдану» (виставка документів, фотографій з архівів членів Національної спілки фотохудожників України); ряду книжково-інформаційних виставок: «Дипломатія України: презентація держави, історія, традиції, сучасність і перспективи...», «Конституція України, Основний Закон України», до Дня Гідності та Свободи – великі фотовиставки «Дипломатія України: презентація держави, історія, традиції, сучасність і перспективи...», «Українська мрія – Єдність, Свобода і Незалежність», «Земля нескорених» та ін. Певне місце займає воєнна проблематика Києва, яка сьогодні присутня майже в кожній книжковій державній і мистецькій виставці, наприклад тематичний розділ у постійній виставці Фонду президентів України. Запрошуються лектори на теми: історія міста, архітектури, містобудування, історія культури, музеїв і бібліотек. Експозиційні комплекси виставок і заходів склалися з окремих виставок: книжкової виставки з різних зібрань бібліотеки; нотних та образотворчих видань; видань, унікальних плакатів різних часів тощо. З останніх – фотовиставка «На білому світі столиць є чимало, а Київ на світі один...» (2024); з нагоди 90-річчя відновлення столичного статусу Києва та 530-річчя від часу надання Магдебурзького права Києву (2024), «Архітектура Києва (кінець XIX – початок XX ст.)».

Широку популярність мають серії книжкових виставок з розвитку культури, науки, політики. Лише за 2024 р. було підготовлено виставки: «Видатні діячі світової політики: Вінстон Черчилль (1874–1965), британський політичний та державний діяч, військовик, історик, художник, письменник», «Емануїл Кант», «Франц Кафка: людина свого і нашого часу» та ін. У серії «Видатні українці» відбулися круглі столи на теми: «Київські філологічні школи і Володимир Перетц (до 190-річчя від дня народження)», «Лев

Володимирович Писаржевський (1874–1938) – український учений, хімік, публіцист, педагог»; «Тарас Григорович Шевченко (1814–1861)», «Творчість Лесі Українки у бібліографічних джерелах», «Павло Архипович Загребельний (1924–2009), український письменник» тощо.

Велика увага приділяється розкриттю складу та змісту унікальних фондів, існують постійні експозиції у відділах Інституту рукопису й Інституту книгознавства з історії книжкової культури та книги, готуються тематичні і видові виставки шедеврів з історії видавничої справи, зокрема «Супрасльське кириличне друкарство: ремесло та мистецтво», «Шедеври світової поліграфії – видання колекції Ельзевірів», «Мистецтво румунської стародрукованої книги», «Давнє українське гражданське книговидавання». Різні підрозділи проводили виїзні виставки, надавали рідкісні книги для представлення на всеукраїнських заходах. Зокрема, це виставка «Врятовані, збережені, повернуті» (до 10-річчя від дня утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України), яка демонструвалася в приміщенні меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.». Організовувалися презентації нових видань, зокрема перевидання Біблії – першого повного українського перекладу Святого Письма, зробленого П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуєм-Левицьким. Важливою подією в культурному житті стала презентація публікації Пересопницького Євангелія XVI ст., «Архієрейського Службника і Требника Івана Боярського 1632 року» у Софійському соборі в Національному заповіднику «Софія Київська» (оригінал Службника зберігається в ІР НБУВ як Службник і Требник митрополита Петра Могили) та наукового каталогу Д. Фоменко, І. Цинковської, Г. Юхимця «Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст.». Значною подією стала участь НБУВ у V Міжнародному фестивалі «Книжковий Арсенал» (2015), де було представлено видання В. Мойсієнка «Лікарство на оспалий умисл чоловічий», Н. Яковенко «У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанікія Галятовського», С. Шумила «Преподобний Паїсій Величковський “Повість про святий собор” та маловідомі листи» та ін.

Інноваційною формою соціокультурної діяльності стало проведення комплексних соціокультурних та науково-інформаційних заходів, пов'язаних із знаменними датами, зокрема «Пам'ятки історії». Проблеми розвитку української державності на сучасному етапі». Серед доповідачів були відомі вчені, музейники, бібліотекарі, архівісти; проводилися екскурсії, виставки, лекції. Прикладом комплексного заходу є святкування пам'яті Т. Шевченка. З 2014 р., який було проголошено ЮНЕСКО Роком Т. Шевченка, і до сьогодні щорічно в НБУВ проводяться тематичні заходи, зокрема виставки з фондів НБУВ – до святкування дня народження великого українського поета та художника книжково-ілюстративна виставка «Великому Кобзареві присвячується» (плакати з фондів відділу образотворчих мистецтв НБУВ); фотовиставка за сприяння Фонду фотомистецтва України «Свою Україну любіть... за неї Господа моліть», «Твори Тараса Шевченка слов'янськими мовами», «Виставка українського книжкового знаку», «Тарас Шевченко: видання та переклади в Австрії», «Видання Т. Г. Шевченка у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ», «Прометей українського народу». На порталі НБУВ до ювілею видатного українця було розміщено колекцію «Т. Г. Шевченко», представлену інформаційними блоками – новини, електронні виставки, електронна колекція, бібліографічна база даних. На основі баз даних «Бібліографія творів Т. Г. Шевченка мовою оригіналу» та «Бібліографія перекладів творів Т. Г. Шевченка різними мовами» підготовлено видання «Тарас Григорович Шевченко: бібліографія видань творів», організовано презентацію фотоальбому «Шевченкіана Олександра Саєнка» та демонстрацію фільмів заслуженого журналіста України Б. Гривачевського, видання В. Нечепи, лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка, «Джерела українського музичного мистецтва». Урочисто проводилися Дні слов'янської писемності та слов'янських культур, які супроводжувалися виставками, концертами, зустрічами.

У приміщенні НБУВ проводився Всеукраїнський радіодиктант національної єдності, який у прямому ефірі вели Громадське радіо та Суспільне телебачення; сюжети в новинному випуску подали канали «1+1» (випуск ТСН), «24», «ТРК Україна», «112 Україна»,

інформаційні агенції «Укрінформ», УНІАН, сайт «Український репортер» (2020).

Основна ознака наукових і науково-інформаційних заходів – їх комплексність, що дає можливість усебічно й глибоко проаналізувати проблему, організовуючи проведення заходів з точки зору системного підходу, використати максимальну кількість наукових та інших джерел, що диференційовано змінюються залежно від тематики. Вони висвітлюють питання підтримки людей з інвалідністю. Це – виставки художніх творів осіб з обмеженими фізичними можливостями: «Чарівний батик» Н. Збіковської, «Квіти душі» О. Донської; культурно-мистецька акція з нагоди свята Івана Купала; круглий стіл «Проблеми соціально-культурної реабілітації інвалідів»; тематична виставка друкованих видань з фонду Народної академії творчості інвалідів.

Круглий стіл «Український костюм у часі й просторі» супроводжувався виставками малюнків і художніх творів українського костюма. До відзначення «Року української книги» було проведено Всеукраїнську наукову конференцію «Рік книги і століття знань» (спільно з видавництвами «Наукова думка», «Академперіодика», «Основи», а також з Асоціацією бібліотек України, Українською асоціацією видавців та книгорозповсюджувачів).

НБУВ підтверджує статус національної і водночас залишається великою науково-дослідною установою. У заходах, організованих і проведених у бібліотеці, брали участь різні інституції, зокрема Верховна Рада України, Головне архівне управління України, Міністерство культури та туризму (нині – Міністерство культури та інформаційної політики), Міністерство охорони навколишнього природного середовища (нині – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів). До Дня науки в рамках Фестивалю науки відбувся День відкритих дверей, експонувалися книжкові виставки з фондів НБУВ; відбулася презентація проєкту «Науково-інформаційний портал НБУВ: стан та перспективи розвитку»; прочитано лекцію на тему: «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – головний науково-інформаційний центр країни».

Важливою складовою в культурно-просвітницькій роботі НБУВ була діяльність різних структурних підрозділів. Зокрема, у відділі

образотворчих мистецтв було підготовлено 12 тематичних виставок із циклу «Шедеври образотворчого мистецтва в музеях світу», на сайт бібліотеки виставлено електронну версію наукового каталогу О. Донець «Радянський лубок», постійно організовуються «музичні вітальні», де виступають відомі музиканти, проходять практику студенти історико-теоретичного факультету Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Мала значний інтерес виставка автографів видатних музикантів з фонду відділу. Вебсторінку «Нотні видання з фондів НБУВ» було підготовлено декількома мовами. На основі англійського варіанта створено компакт-диск “Catalog of the Music in the Vernadsky National Library of Ukraine (The history of a musical of Ukraine)”, що включає електронний варіант видань та інформацію про авторів і два каталоги.

Співробітники Фонду президентів України (директор – В. Удовик) оновлюють постійну музейну експозицію читального залу; підготували тематичну книжкову виставку «Авторські видання президентів України» та художню виставку із зібрання ФПУ НБУВ під назвою «Київ – столий град Володимира і Ярослава»; експозицію з фонду образотворчих мистецтв, що періодично оновлюється. Інформація про проведені заходи регулярно публікується на сайті «Новини НБУВ», які за змістом і формою виконують функцію електронного літопису. З метою підвищення ефективності використання й забезпечення доступу до документів, що зберігаються в бібліотечних, архівних і музейних фондах, створено єдину інформаційну бібліотечну систему «Бібліотека-XXI».

Розвивається соціальне партнерство із закладами культури та творчими спілками, тривають налагоджені контакти з творчими спілками України, готуються персональні художні виставки творів живопису й декоративно-вжиткового мистецтва, на яких експонуються роботи професійних і самодіяльних митців, з Національною спілкою фотохудожників України, Київською міською асоціацією майстрів народної творчості та ремесел «Творчість», Національною спілкою художників України та ін. У бібліотеці експонувалися численні виставки професійних і самодіяльних митців. Проведено персональні виставки живопису К. Романенко «Червоними і чорними нитками...», Л. Шустерман «Чарівний світ вишивки»; А. Ткаченко

«Цінність людського життя», В. Мусієнка «Малюю світ, який люблю безмежно...», Т. Фокіної «Пейзажі рідного краю». Останніми стали виставки (2024) живопису Ю. Базавлука, члена Національної спілки художників України, художніх робіт викладачів та студентів Архітектурного факультету Київського національного університету будівництва і архітектури (КНУБА). Цей напрям культурно-просвітницької діяльності виконує не тільки просвітницьку, а й психологічну функцію.

На всесвітні катастрофи також звертається увага. Так, за сприяння Посольства США в Україні було організовано фотовиставку «Заголовки історії: світова преса про трагедію 11 вересня 2001 року», фотовиставка «Чорнобиль не має минулого часу» до 30-річчя аварії на Чорнобильській АЕС (роботи членів НСХ України О. Лепетуна, І. Літичевської, Є. Шваба); персональна фотовиставка заслуженого артиста України, фотохудожника О. Дудки «Дивлюсь я на небо...»; персональна фотовиставка О. Мамотова «Заради майбутнього» (до Дня захисника України); фотовиставка «Вірменська спадщина» з нагоди 400-річчя вірменського книгодрукування в Україні (2016); Київський весняний вернісаж.

Активно відбуваються культурно-мистецькі заходи, на яких виступили народний ансамбль «Роксоланія» Київського національного університету ім. Т. Шевченка, інструментально-хореографічний ансамбль «Галата» Асоціації культури ім. Мевляни (Туреччина); запрошуються народні колективи. Про заходи і виставки, організовані в НБУВ, систематично повідомлялося через засоби масової інформації (телебачення, радіо, преса). Результатом плідної співпраці із журналістами стали численні публікації та оголошення про культурні події в бібліотеці, які побачили світ на сторінках газет.

Іншим важливим напрямом інформаційної діяльності НБУВ, популяризації багатих універсальних фондів є екскурсійна робота. Для читачів, гостей, студентів, аспірантів і співробітників бібліотеки щороку проводяться оглядові та навчальні екскурсії, що значно розширює загальні знання про головну бібліотеку України, її діяльність, підвищує імідж НБУВ. Щорічно проводиться понад 200 екскурсій – як оглядових по головному корпусу НБУВ, так і тих,

що знайомлять з експозиціями певних структурних підрозділів, відділів НБУВ – Фонду президентів України, Інституту рукопису, Інституту книгознавства та ін. Наприклад, у відділі стародруків та рідкісних видань під час екскурсій читачів знайомлять з історією світової книги; в Інституті рукопису – з історією писемності та колекціями інших народів, зокрема греків, поляків, турків, татар та ін. Важливе значення в соціокультурній діяльності такої великої установи, як НБУВ, має бібліотечна реклама. Було налагоджено й підвищено рівень підготовки рекламно-інформаційної продукції, зокрема афіш, запрошень, пресрелізів, каталогів. З використанням сучасних технологій стали оформлювати книжкові виставки. Нового змісту організація культурно-просвітницької роботи набула завдяки впровадженню новітніх технологій, зокрема можливостей використання локальної мережі НБУВ, ресурсів інтернету. Це дало змогу підрозділам бібліотеки активно публікувати презентації книжкових виставок, електронні колекції документів, інформацію про різні заходи в розділі «Новини» на вебсайті бібліотеки. Креативні підходи до соціокультурної діяльності відбито в напрямі «Електронний літопис як форма історії Бібліотеки» – реклама в соціальних мережах (фейсбук). Останніми роками зростає роль соціальних мереж («Х», «Інстаграм», «Тумблер», «Гугл +», «Телеграм» та ін.). У зв'язку зі змінами законодавства України щодо інформаційної політики в НБУВ було створено пресслужбу (2013) [40]. Серед основних завдань служби – забезпечення конституційного права громадян на інформацію й доступу до неї; підготовка інформаційних матеріалів про діяльність НБУВ і забезпечення їх оприлюднення в друкованих та електронних засобах масової інформації, інтернет-порталах; анонсування запланованих у НБУВ заходів, взаємодія зі ЗМІ. Серед успішних проєктів треба відзначити програму «Прогулянки містом» на каналі «Київ» – телеподорож до найбільшої духовної скарбниці нашої країни Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Пресслужба НБУВ організовувала свою діяльність як комунікатор між бібліотекою та суспільством, а також сприяла оптимальній взаємодії наукової установи з різними категоріями користувачів, популяризації її діяльності в ЗМІ. У межах взаємодії зі ЗМІ було організовано ряд інтерв'ю на вітчизняних

телеканалах – «Інтер», 5 канал, ICTV, «24», «Україна», «Київ», «Україна», в інформагентстві Укрінформ та ін. Успішним проєктом є офіційне представництво в мережі «Фейсбук» – офіційна сторінка НБУВ, сторінки окремих підрозділів, які здійснюють комунікацію з окремими цільовими групами користувачів.

Поєднання традиційних форм і методів – завдяки використанню сучасних технічних засобів – значно підсилює реалізацію функції соціально-культурної діяльності Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [39, с. 160–198]. Інститут біографічних досліджень [41], Інститут архівознавства проводять широку популяризацію наукової спадщини НАН України, що зберігається в документах інститутів [42]. Інститут інформаційних технологій [32] безпосередньо реалізує функції підготовленого науковцями НБУВ в аспектах технічного забезпечення залучення до культурного обігу цифрових колекцій культурної спадщини, організовує сайти, портали, дає можливість розкрити повною мірою ресурси спадщини за допомогою сучасних електронних засобів. Окремий фонд сформовано в складі Фонду президентів України (далі – ФПУ).

Для загального уявлення про велику соціокультурну роботу, тісно пов'язану з розробленням унікальних фондів і наданням їх у суспільне користування, можна посилатися на опублікований ресурс Інституту рукопису НБУВ [43], який організує та проводить велику популяризаційну діяльність, бере участь у міжнародних культурних проєктах і заходах. У монографічному розділі «Популяризація наукових знань, соціокультурна та видавнича діяльність, обслуговування читачів» (О. Степченко, А. Сукало) і додатках ідеться про такі проєкти та заходи: виставки, презентації, лекції, зустрічі, зйомки документальних і художніх фільмів, екскурсії (оглядові, тематичні), інтерв'ю, престури, публічні лекції-презентації для студентів ЗВО тощо [43, с. 303–476].

Інститут книгознавства володіє цінними колекціями в п'яти розділах з фондів меморіальної спадщини [44], організовує постійні та тимчасові експозиції з цінних і рідкісних книжок й історичних колекцій, музичної, образотворчої та іншої літератури, про які було згадано вище. Окремі науково-дослідні відділи й структури, зокрема Служба інформаційно-аналітичного забезпечення та Національна

юридична бібліотека, орієнтовано на популяризацію наукової та інформаційно-аналітичної продукції.

Бібліотечні підрозділи – пресознавства, національної бібліографії, технологій електронного науково-інформаційного обслуговування та ін. – виконують завдання комплектування, обліку, зберігання, збереження спеціалізованих і загальнодержавного універсального фондів, у тому числі фонду історико-культурної спадщини України та світу.

Унікальним є на сьогодні досвід СКД, що проводить Фонд президентів України, який було засновано як структурний підрозділ Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського згідно з Указом Президента України від 5 квітня 1996 р. № 244 (244/96). Тому матеріали з проблематики інституту президентства формуються, зберігаються та досліджуються саме в НБУВ, яка є визнаним національним і міжнародним соціокультурним та інформаційним центром, що додатково підвищує іміджевий статус цього інституту.

Бібліотечно-музейно-архівна колекція ФПУ має значну історико-культурологічну функцію [45]. Об'єктами значного інтересу з боку відвідувачів фонду зазвичай є колекція подарунків, як від керівників іноземних держав, так і від громадян України та багатьох інших держав, – книги, твори образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва, сувеніри, листівки тощо, отримані від усіх президентів України впродовж їх перебування на найвищій посаді держави.

ФПУ розгортає значну виставкову, екскурсійну та презентаційну діяльність, фонд вирізняється відсутністю цілеспрямованого комплектування, різножанровістю музейних предметів, постійною оновленістю й необхідністю постійної роботи з текстами [24]. Президентську колекцію фонду представлено музейними, книжковими та архівними експонатами, що мають значний культурологічний інтерес для оцінювання не лише характеру міжнародних і внутрішньополітичних відносин, а й найкращих зразків культури свого часу, що акумульована в подарунках президентам, ментальних уявлень дарувальників різних верств населення України щодо поваги та цінності президентської влади в людей, які пов'язані із закріпленими у свідомості сподіваннями, традиціями, нормами, звичаями різних держав та безпосередньо України [46]. Усе разом

має історико-культурне та джерелознавче значення для соціального висвітлення особистості президента як національного символу держави, її політичної культури, у тому числі міжкультурного спілкування, сприяє розвитку філософії й соціології духовної культури [47]. Особливою увагою користується постійно діюча музейна колекція, яка продовжує щорічно поповнюватися новими експонатами, що відображають історичний час України через президентську владу. Виставку відвідує багато вітчизняних і зарубіжних користувачів різних вікових категорій, значна кількість закордонних користувачів цікавиться електронними ресурсами ФПУ [24]. Подарунки президентам є окремим культурологічним об'єктом, який несе в собі навантаження національної пам'яті, але представляє сучасну культуру в значному символічному аспекті президентської влади.

Виставки користуються великою популярністю в школярів, студентів, журналістів, співробітників різноманітних установ і підприємств [24]; передбачається розвиток специфічних форм екскурсій, таких як онлайн-екскурсії та екскурсії для дітей, школярів і дорослих з особливими потребами, а також підготовка тематичних роликів, екскурсій та виставок на замовлення тощо.

Розвивається велика міжнародна діяльність, яка активізувалася під час війни. Як член Конференції європейських національних бібліотекарів, Консорціуму європейських наукових бібліотек, ІФЛА НБУВ бере участь у міжнародному книгообміні, численних міжнародних культурних подіях, виставках, проєктах, які розкривають її діяльність в усіх напрямках соціокомунікаційної та наукової роботи, що висвітлюється у відповідних розділах монографій авторства Т. Арсеєнко, С. Мирончука, Л. Дем'янюк [48].

Висновки. НБУВ проводить значну соціокультурну роботу з унікальними різнотиповими та політематичними історико-культурними фондами найбільшої наукової бібліотеки України як об'єкта національного культурного надбання. Соціокультурні практики таких бібліотек складаються із цілісної широкої взаємопов'язаної системи заходів, спрямованих на дослідження, збереження та популяризацію культурної спадщини як ретроспективного й сучасного культурного потенціалу з усіх сфер історичного розвитку України, визначаються існуванням у єдиному просторі

наукового та культурного потенціалу, подальшого розвитку культурної пам'яті держави, стають невичерпним джерелом для ментального розвитку людини й укріплення духовного стану українського суспільства, можливості спротиву негативним впливам і пропагандистському тиску з боку агресорів, а також для формування й збереження історичної пам'яті.

Основними функціями бібліотек як установ культури у сфері соціокультурної діяльності є інформаційні, просвітницькі, пізнавальні, культурно-виховні, розважальні тощо. Проте наукові бібліотеки, особливо національні та універсальні за змістом, які ведуть велику науково-дослідну роботу як у розробленні фондів, так і засобів обслуговування сучасної науки, у тому числі таких, що є науковими бібліотечними центрами з національним статусом, мають свої особливості. Публічні та масові бібліотеки виробляють свої соціокультурні заходи, форми, методи бібліотечно-інформаційного обслуговування різних категорій читачів, надають відкритий простір для освіти, спілкування, дозвілля, читання та неформального спілкування. У наукових бібліотеках присутня орієнтація на наукову аудиторію, основну увагу приділяють науковим методам формування продукту культури СКД. Завдяки СКД бібліотека виступає культурно-цивілізаційним феноменом, що володіє універсальною компетенцією щодо всіх досягнень культури та цивілізації.

Соціокультурні практики наукових національних бібліотек складаються із цілісної взаємопов'язаної системи напрямів: виставкових (тематичні експозиції актуальних джерел для формування національної та історичної пам'яті, а також тяглості й перспективи духовного зміцнення сучасного суспільства); презентаційних (концентрація уваги на видавничому продукті бібліотеки та продуктах учених, що розробляють теми історико-культурних фондів, презентації видань наших колег як безпосередньо в приміщеннях бібліотеки, так і на онлайн-ресурсах цифрової спадщини); культурно-просвітницьких (підготовка та участь у загальнодержавних заходах просвітницького характеру в контексті бібліотечної діяльності – фестивалі, форуми, свята тощо); науково-просвітницьких (участь у пропаганді нових знань, у лекційній діяль-

ності; екскурсійно-бібліотечних (бібліотека як об'єкт культурної спадщини, розкриття її історії, різних аспектів діяльності; екскурсії, що ознайомлюють з музейно-архівно-бібліотечною діяльністю, відвідування бібліотечних фондів у різних відділах, де зберігаються раритети та цінні колекції); соціокомунікаційних (реалізація соціокультурної комунікаційної функції НБУВ як загальнокультурного центру держави, надання доступу для проведення спільних актуальних заходів установам культури, науки, дипломатичним службам, профільним міжнародним організаціям, які перебувають у договірних відносинах або постійному зв'язку з НБУВ тощо).

Окремим можна вважати науково-інформаційний напрям – інформування про важливі публікації та події в діяльності споріднених установ, що обмінюються інформаційним потенціалом історико-культурної спадщини. Інноваційним є зародження й розвиток комплексних соціокультурних і науково-інформаційних заходів.

Конкретні форми і видозміни залежать від загального інформування про бібліотечні фонди як об'єкт культури для виконання спеціальних запитів від різних установ, громадських організацій та окремих соціальних груп населення щодо підготовки інформації більш поглибленого характеру, для задоволення особистих інтересів або використання в освіті, роботі.

Список бібліографічних посилань

1. Новальська Ю. Соціально-комунікативна функція бібліотек для дітей як культурно-дозвіллевих центрів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2011. Вип. 32. С. 110–117.
2. Пристай Г. І. Формування культурно-мистецького середовища в бібліотеці (на матеріалі Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2014. № 2. С. 10–15.
3. Спіріна Т. П., Безносюк О. О., Дубич К. В. До проблеми формування соціокультурних цінностей особистості. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : наук. зб. Умань, 2007. Вип. 21. С. 161–167.
4. Інформаційна складова соціокультурної трансформації україн-

ського суспільства : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. Київ, 2012. 254 с.

5. Соціокультурна діяльність: Публічні бібліотеки / упоряд. С. Кравченко, І. Цуріна. Київ, 2005. 67 с.

6. Лупіка Л. Сучасні бібліотеки – відкритий простір для освіти, спілкування і дозвілля. *Бібл. форум України*. 2015. № 2. С. 27–28.

7. Федорченко Н. Соціокультурна діяльність Богуславської ЦРБ. *Бібл. планета*. 2018. № 1. С. 23–25.

8. Матвійчук О. Є. Бібліотека як соціокультурний інститут: освітньо-виховна місія. *Вісн. Нац. авіац. ун-ту. Серія «Філософія. Культурологія»*. 2010. № 2. С. 155–160.

9. Бутко Л. В., Василенко Д. П., Саранча В. І. Соціокультурна діяльність бібліотеки в умовах її цифровізації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 1. С. 19–26.

10. Гранчак Т. Ю. Участь бібліотек у реалізації політики пам'яті: теоретичні і прикладні аспекти. *Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук*. 2020. № 5. С. 10–28. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.5.2020.205727>

11. Воскобойнікова-Гузєва О. Соціальне партнерство як чинник розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України. *Бібл. вісн*. 2014. № 4. С. 3–7.

12. Захарова Н. Академическая библиотека – центр духовной культуры государства. *Библиотеки нац. акад. наук: проблемы функционирования, тенденции развития* : науч.-практ. и теорет. сб. Киев, 2018. Вып. 16. С. 175–181.

13. Коваль Т., Матвійчук Л., Прокошина І. Основні тенденції та концептуальні засади розвитку соціокультурної діяльності наукової бібліотеки. *Бібл. вісн*. 2023. № 3. С. 17–35. <https://doi.org/10.15407/bv2023.03.017>

14. Онищенко О. Адаптація бібліотек до «життя в цифрі». *Бібл. вісн*. 2020. № 1 (255). С. 3–8.

15. Середа Т. Актуальні аспекти соціокультурної діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Підвищення ефективності діяльності бібл.-інформ. комплексу в умовах цифровізації* : наук.-метод. зб. Київ, 2022. С. 201–211.

16. Бублик О. Г. Досвід популяризації читання в українських

наукових бібліотеках у контексті соціокультурної діяльності. *Альм. науки*. 2018. № 4/2 (13). С. 4–10.

17. Бублик О. Г. Завдання соціокультурної діяльності наукової бібліотеки у законодавчих актах щодо розвитку духовних цінностей. *Бібліотека. Наука. Комунікація: 100-річчя Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 лист. 2018 р.). Київ, 2018. С. 18–22.

18. Бублик О. Г. Наукова бібліотека як лекційний майданчик. *Бібліотека. Книга. Наука* : матеріали наук. семінару (Київ, 24–25 квіт. 2018 р.). Київ, 2018. Вип. 1. С. 60–62.

19. Булахова Г. І. Перспективи використання інструментарію соціальних медіа для просування бібліотечних продуктів і послуг. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 55. С. 80–91.

20. Греськів О. О. Стратегія соціокультурної діяльності наукової бібліотеки: на прикладі Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 верес. 2015 р., Львів). 2015. С. 79–85.

21. Зубко Н. Репрезентація художньої літератури кінця XIX – початку XX ст. у виданнях Наукового товариства імені Шевченка (за матеріалами цифрової колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). *Бібл. вісн.* 2024. № 1 (273). С. 54–63. <https://doi.org/10.15407/bv2024.01.054>

22. Кулеша Н. До історіографії українського пресознавства: «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.» (т. 1–7). *Укр. інформ. простір*. 2023. Ч. 12. С. 196–211.

23. Мельник-Хоха Г., Мудроха В. Електронна інфраструктура Львівської Національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Бібл. вісн.* 2023. № 2. С. 7–17.

24. Мудроха В. Особливості соціокультурної діяльності ЛННБ України ім. В. Стефаника у часі воєнного стану. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір* : матеріали міжнар. наук. конф. (8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. 2024. Т. 1. С. 142–148.

25. Бойко О. Г. Екскурсійна діяльність Фонду Президентів

України: нові виклики. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2021. Вип. 61. С. 337–348.

26. Левченко А. С. Розвиток сучасних напрямів екскурсійної діяльності: екскурсія-квест. *Сталий розвиток міст* : матеріали XII Всеукр. студент. наук.-техн. конф. (84-та студент. наук.-техн. конф. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова) (23–25 квіт. 2019 р., Харків).

27. Мирончук А., Арсеєнко Т. Цифровізація культурної спадщини – невід’ємна складова діяльності бібліотек в умовах глобальних викликів і загроз. *Аркасівські читання: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи* : матеріали XII і XIII Міжнар. наук. конф. (20 трав. 2022 р.; 26–27 трав. 2023 р.). Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2023. С. 142–145.

28. Натаров О. Популяризація науки в умовах війни: роль наукових бібліотек. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали міжнар. наук. конф. (3–5 жовт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 389–393. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726> (дата звернення: 21.05.2024).

29. Аксьонова Н. Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2022. Вип. 64. С. 107–119.

30. Башун О. В. Трансформація універсальної бібліотеки як культурно-інформаційного центру регіону : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2001. 18 с.

31. Натаров О. Інформаційно-аналітичні продукти бібліотек як засіб популяризації української науки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 53. С. 119–144.

32. Формування цілісного соціокультурного простору України як складова консолідаційних національних стратегій : монографія / О. С. Онищенко [та ін.]. Київ, 2022. 224 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004207> (дата звернення: 16.07.2024).

33. Культура. *Вікіпедія* : вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура> (дата звернення: 16.08.2024).

34. Добровольська В. В. Інформаційно-документаційне забезпечення розвитку соціокомунікаційного простору культури в Україні :

[монографія] / М-во культури, молоді та спорту України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. Київ : НАКККиМ, 2020. 395 с.

35. Бібліотечні портали знань : монографія / Т. Ю. Власова, О. І. Вощенко, С. В. Галицька, С. С. Гарагуля та ін. Київ, 2022. 378 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004512> (дата звернення: 12.08.2024).

36. Цифрові бібліотечно-інформаційні ресурси у розбудові наукового сегмента національного інформаційного простору / Л. Дубровіна, К. Лобузін, С. Гарагуля, Л. Коновал та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2021. 420 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004171> (дата звернення: 12.09.2024).

37. Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки та музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібл. вісн.* 2017. № 1. С. 3–10.

38. Дубровіна Л. А. Центри збереження і розвитку інформаційного документного ресурсу національної пам'яті. *Технології розвитку і захисту нац. інформ. простору.* Київ, 2015. С. 198–282.

39. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020) : [монографія] / О. М. Василенко, Т. М. Коваль, Т. Л. Кулаковська та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. Василенко О. М. ; наук. ред. Клименко О. З. Київ, 2022. 507 с.

40. Поперечная Л. Пресс-служба НБУВ – инструмент конструктивного взаимодействия библиотеки и СМИ. *Библиотеки нац. акад. наук: проблемы функционирования, тенденции развития.* 2017. Вып. 15. С. 23–32.

41. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: розвиток національної бібліографії, біографічних досліджень та науково-бібліографічної діяльності (2000–2019) : монографія / В. І. Попик, І. Д. Войченко, Т. В. Добко, С. С. Кіраль та ін. ; відп. ред. В. І. Попик. Київ, 2019. 252 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004516> (дата звернення: 02.09.2024).

42. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: формування та дослідження Архівного фонду

Національної академії наук України (2000–2020) : монографія / відп. ред. О. С. Онищенко ; авт. кол.: Г. В. Інדיченко, Л. О. Матвійчук, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. Київ, 2021. 350 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004199> s (дата звернення: 08.09.2024).

43. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: формування фонду, науково-дослідницька та науково-інформаційна діяльність, створення електронного ресурсу (2000–2021) : колективна монографія / авт. кол.: Т. О. Батанова, О. П. Бодак, О. М. Гальченко та ін. / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2021. 516 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004198.pdf (дата звернення: 12.09.2024).

44. Історико-культурні фонди Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, організація доступу та створення електронного ресурсу (2000–2020) : монографія / відп. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2021. 616 с.

45. Фонд Президентів України. *Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського* : вебсайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/48> (дата звернення: 12.09.2024).

46. Дари послів та інші експонати. *Національна академія наук. Повідомлення НАН України* : вебсайт. 2023. 9.08. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10392> (дата звернення: 12.10.2024).

47. Удовик В. М. Бібліотечно-музейно-архівна колекція Фонду Президентів України в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: історико-культурологічний аспект / В. М. Удовик, Л. О. Матвійчук. *Рукописна та книжк. спадщина України*. 2024. № 2. С. 186–199. <https://doi.org/10.15407/rksu.33.186>

48. Demianiuk L. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Library diplomacy and building international relations during the crisis time. *Magazin Bibliologic*. 2023. No. 3-4. Pp. 73-78. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10781701>

References

1. Novalska, Yu. (2011). Sotsialno-komunikatyvna funktsiia bibliotek dlia ditei yak kulturno-dozvillievykh tsestriv [Socio-communicative function of libraries for children as cultural and leisure centers]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 32, 110-117 [in Ukrainian].
2. Prystai, H. I. (2014). Formuvannia kulturno-mystetskoho seredovyscha v bibliotetsi (na materiali Oblasnoi universalnoi naukovoï biblioteky im. I. Franka) [Formation of cultural and artistic environment in the library (case of the Ivan Franko Regional Universal Scientific Library)]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology*, 2, 10-15 [in Ukrainian].
3. Spirina, T. P., Beznosiuk, O. O., Dubych, K. V. (2007). Do problemy formuvannia sotsiokulturnykh tsinnosti osobystosti [Toward the problem of forming personal socio-cultural values]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly – Psychological and Pedagogical Problems of Rural Schools*, 21, 161-167 [in Ukrainian].
4. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2012). Informatsiina skladova sotsiokulturnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva [The informational component of the sociocultural transformation of Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kravchenko, S., Tsurina, I. (2005). Sotsiokulturna diialnist: Publichni biblioteky [Socio-cultural activities: Public libraries]. Kyiv: Natsionalna parlamentska biblioteka Ukrainy [in Ukrainian].
6. Lupika, L. (2015). Suchasni biblioteky – vidkrytyi prostir dlia osvity, spilkuвання i dozvillia [Modern libraries are an open space for education, communication and leisure]. *Bibliotechnyi forum Ukrainy – Library Forum of Ukraine*, 2, 27-28 [in Ukrainian].
7. Fedorchenko, N. (2018). Sotsiokulturna diialnist Bohuslavskoi TsRB [Socio-cultural activities of the Boguslav Central Republican Library]. *Bibliotechna Planeta – Library Planet*, 1, 23-25 [in Ukrainian].
8. Matviichuk, O. Ye. (2010). Biblioteka yak sotsiokulturnyi instytut: osvithno-vykhovna misiia [Library as a socio-cultural institution: educational mission]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*.

Seriia "Filosofia. Kulturolohiia" – Bulletin of the National Aviation University. Series "Philosophy. Culturology", 2, 155-160 [in Ukrainian].

9. Butko, L. V., Vasylenko, D. P., Sarancha, V. I. (2022). Sotsiokulturna diialnist biblioteki v umovakh yii tsyfrovizatsii [Sociocultural activity of the library in the conditions of its digitalization]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology, 1, 19-26 [in Ukrainian].*

10. Hranchak, T. Yu. (2020). Uchast bibliotek u realizatsii polityky pamiaty: teoretychni i prykladni aspekty [Libraries participation in the implementation of the politics of memory: theoretical and applied aspects]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk – Ukrainian Journal of Library and Information Science, 5, 10-28 [in Ukrainian].* <https://doi.org/10.31866/2616-7654.5.2020.205727>

11. Voskoboinikova-Huzieva, O. (2014). Sotsialne partnerstvo yak chynnyk rozvytku bibliotechno-informatsiinoi sfery Ukrainy [Social partnership as a factor of development of library and information sphere of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal, 4, 3-7 [in Ukrainian].*

12. Zakharova, N. (2018). Akademicheskaiia biblioteka – tsentr dukhovnoi kultury hosudarstva [Academic library – the center of state spiritual culture]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia, tendentsii razvitiia – Libraries of National Academies of Sciences: Problems of Functioning, Trends of Development, 16, 175-181. Kiev [in Russian].*

13. Koval, T., Matviichuk, L., Prokoshyna, I. (2023). Osnovni tendentsii ta kontseptualni zasady pozvytku sotsiokulturnoi diialnosti naukovoii biblioteki [The main trends and conceptual foundations of scientific library socio-cultural activities]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal, 3, 17-35 [in Ukrainian].* <https://doi.org/10.15407/bv2023.03.017>

14. Onyshchenko, O. (2020). Adaptatsiia bibliotek do "zhyttia v tsyfri" [Libraries' adaptation to "digital life"]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal, 1(255), 3-8 [in Ukrainian].*

15. Sereda, T. (2022). Aktualni aspekty sotsiokulturnoi diialnosti Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Actual aspects of socio-cultural activity of Vernadsky National Library of Ukraine]. *Pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti bibliotechno-informatsiinoho*

kompleksu v umovakh tsyvrovizatsii – Increasing the Efficiency of the Library and Information Complex in the context of Digitalization. (pp. 201-211). Kyiv [in Ukrainian].

16. Bublyk, O. H. (2018). Dosvid populiaryzatsii chytannia v ukraïnskykh naukovykh bibliotekakh u konteksti sotsiokulturnoi diïalnosti [Ukrainian scientific libraries' popularization of reading experience in the context of socio-cultural activities]. *Almanakh nauky – Almanac of Science*, 4/2(13), 4-10 [in Ukrainian].

17. Bublyk, O. H. (2018). Zavdannia sotsiokulturnoi diïalnosti naukovoi biblioteky u zakonodavchykh aktakh shchodo rozvytku dukhovnykh tsinnosti [The task of socio-cultural activity of a scientific library in legislative acts on the development of spiritual values]. *Library. Science. Communication: 100 th Anniversary of Vernadsky National Library of Ukraine. Proceedings of the International Scientific Conference, 6-8 November 2018* (pp. 18-22). Kyiv [in Ukrainian].

18. Bublyk, O. H. (2018). Naukova biblioteka yak lektsiinyi maidanchyk [Scientific library as a lecture platform]. *A scientific library as a lecture platform. Library. Book. Science. Proceedings of the scientific seminar, 24-25 April, 2018* (Issue 1, pp. 60-62). Kyiv [in Ukrainian].

19. Bulakhova, H. I. (2019). Perspektyvy vykorystannia instrumentariiu sotsialnykh media dlia prosuvannia bibliotechnykh produktiv i posluh [Prospects for using social media tools to promote library products and services]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 55, 80-91. Kyiv [in Ukrainian].

20. Hreskiv, O. O. (2015). Stratehiia sotsiokulturnoi diïalnosti naukovoi biblioteky: na prykladi Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka [Strategy of scientific library socio-cultural activity on the example of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv]. *Modern problems of library activity in the information society. Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference, 10-11 September 2015* (pp. 79-85). Lviv [in Ukrainian].

21. Zubko, N. (2024). Reprezentatsiia khudozhnoi literatury kintsia XIX – pochatku XX st. u vydanniakh Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka (za materialamy tsyfrovoi kolektsii Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka) [Representation

of fiction of the late 19th – early 20th centuries in the publications of Shevchenko scientific society (based on the digital collection of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv). *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 1(273), 54-63 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2024.01.054>

22. Kulesha, N. (2023). Do istoriohrafii ukrainskoho presoznavstva: “Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.” (t. 1–7) [To the historiography of Ukrainian press studies: “The Ukrainian press in Ukraine and the world in the nineteenth and twentieth centuries” (vols. 1-7)]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir – Ukrainian Information Space*, 12, 196-211 [in Ukrainian].

23. Melnyk-Khokha, G., Mudrokha, V. (2023). Elektronna infrastruktura Lvivskoi Natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka [Electronic infrastructure of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 2, 7-17 [in Ukrainian].

24. Mudrokha, V. (2024), Osoblyvosti sotsiokulturnoi diialnosti LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka u chasi voiennoho stanu [Features of socio-cultural activity Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv during martial law]. *Library. Science. Communication. Integration into the international library space. Proceedings of the International Scientific Conference, 8-10 October 2024* (Vol. 1, pp. 142-148). Kyiv [in Ukrainian].

25. Boiko, O. H. (2021). Ekskursiina diialnist Fondu Prezydentiv Ukrainy: novi vyklyky [Tour Activity in the Fund of the Presidents of Ukraine: New Challenges]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 337-348. Kyiv [in Ukrainian].

26. Levchenko, A. S. (2019). Rozvytok suchasnykh napriamiv ekskursiinoi diialnosti: ekskursiia-kvest [Development of modern directions in tour activity: excursion-quest]. *Cities sustainable development. Proceedings of the XII All-Ukrainian Student Scientific and Technical Conference (84 th Student Scientific and Technical Conference of the KhNUOG named after O. M. Beketov), 23-25 April 2019*. Kharkiv [in Ukrainian].

27. Myronchuk, A., Arseienko T. (2023). Tsyfrovizatsiia kulturnoi

spadshchyny – nevidiemna skladova diialnosti bibliotek v umovakh hlobalnykh vyklykiv i zahroz [Digitalization of cultural heritage is an integral part of libraries' activities in the context of global challenges and threats]. *Arkasivski readings: historical and local history research: challenges and prospects. Proceedings of the XII and XIII International Scientific Conference, 20 May 2022; 26-27 May 2023* (pp. 142-145). Mykolaiv: MNU im. V. O. Sukhomlynskoho [in Ukrainian].

28. Natarov, O. (2023). Populiaryzatsiia nauky v umovakh viiny: rol naukovykh bibliotek [Popularization of science in times of war: the role of scientific libraries]. *Library. Science. Communication. Topical issues of preservation and innovative development of scientific libraries. Proceedings of the International Scientific Conference, 3-5 October 2023* (pp. 389-393). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726> (Last accessed: 21.05.2024).

29. Aksonova, N. (2022). Biblioterapiia yak napriam diialnosti bibliotek v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Bibliotherapy as an area of library activity in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 64*, 107-119. Kyiv [in Ukrainian].

30. Bashun, O. V. (2001). *Transformatsiia universalnoi biblioteky yak kulturno-informatsiynoho tsentru rehionu* [Transformation of the universal library as a cultural and information center of the region]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

31. Natarov, O. (2019). Informatsiino-analitychni produkty bibliotek yak zasib populiaryzatsii ukrainskoi nauky [Information and analytical products of libraries as a means of popularizing Ukrainian science]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 53*, 119-144 [in Ukrainian].

32. Onyshchenko, O. S. et al. (2022). Formuvannia tsilisnogo sotsiokulturnoho prostoru Ukrainy yak skladova konsolidatsiinykh natsionalnykh stratehii Informatsiino-analitychni produkty bibliotek yak zasib populiaryzatsii ukrainskoi nauky [Formation of a holistic socio-cultural space of Ukraine as a component of national consolidation

strategies] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004207> (Last accessed: 16.07.2024).

33. Kultura [Culture]. *Vikipediia: vilna entsyklopediia – Wikipedia: the Free Encyclopedia* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура> (Last accessed: 16.08.2024).

34. Dobrovolska, V. V. (2020). Informatsiino-dokumentatsiine zabezpechennia rozvytku sotsiokomunikatsiinoho prostoru kultury v Ukraini [Information and documentation support for the development of the socio-communication space of culture in Ukraine]. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].

35. Vlasova, T. Yu., Voshchenko, O. I., Halytska, S. V., Harahulia, S. S. et al. (2022). Bibliotechni portaly znan [Library knowledge portals]. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004512> (Last accessed: 12.08.2024).

36. Dubrovina, L., Lobuzina, K., Harahulia, S., Konoval, L. (2021). Tsyfrovi bibliotechno-informatsiini resursy u rozbudovi naukovooho shmentu natsionalnogo informatsiinoho prostoru [Digital library and information resources in the development of the scientific segment of the national information space]. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004171> (Last accessed: 12.09.2024).

37. Dubrovina, L., Kyrydon, A., Matiash, I. (2017). Arkhivy, biblioteky ta muzei – dzherelna osnova natsionalnoi pamiaty, kulturnoi spadshchyny Ukrainy [Archives, libraries and museums are the source of national memory and cultural heritage of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 1, 3-10 [in Ukrainian].

38. Dubrovina, L. A. (2015). Tsentry zberezhennia i rozvytku informatsiinoho dokumentnoho resursu natsionalnoi pamiaty [Centers for preservation and development of the information documentary resource of national memory]. *Tekhnolohii rozvytku i zakhystu natsionalnogo informatsiinoho prostoru – Technologies of Development and Protection of the National Information Space*. (pp. 198-282). Kyiv [in Ukrainian].

39. Vasylenko, O. M., Koval, T. M., Kulakovska, T. L. (2022). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: bibliotekoznavstvo ta bibliotechna diialnist v innovatsiinomu protsesi rozvytku (2002-2020) [Vernadsky National Library of Ukraine: Library Science and

Library Activities in the Innovative Development Process (2002-2020)]. O. M. Vasylenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

40. Poperechnaia, L. (2017). Press-sluzhba NBUV – instrument konstruktivnoho vzaimodeistviia biblioteki i SMI [NBUV Press Service – a tool for constructive interaction between the library and the media]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia, tendentsii razvitiia – Libraries of National Academies of Sciences: Problems of Functioning, Development Trends*, 15, 23-32 [in Russian].

41. Popyk, V. I., Voichenko, I. D., Dobko, T. V., Kiral, S. S. et al. (2019). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: rozvytok natsionalnoi bibliohrafi, biohrafichnykh doslidzhen ta naukovo-bibliohrafichnoi diialnosti (2000-2019) [Vernadsky National Library of Ukraine: Development of national bibliography, biographical research and scientific and bibliographic activities (2000-2019)]. V. I. Popyk. (Ed.). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004516> (Last accessed: 02.09.2024).

42. Indychenko, H. V., Matviichuk, L. O., Novokhatskyi, K. Ye., Yaremenko, L. M. (2021). Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: formuvannia ta doslidzhennia Arkhivnoho fondu Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (2000-2020) [Institute for Archival Studies at Vernadsky National Library of Ukraine: formation and study of the archival collection of the National Academy of Sciences of Ukraine (2000-2020)]. O. S. Onyshchenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004199> s (Last accessed: 08.09.2024).

43. Batanova, T. O., Bodak, O. P., Halchenko, O. M. et al. (2021). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: formuvannia fondu, naukovo-doslidnytska ta naukovo-informatsiyni diialnist, stvorennia elektronnoho resursu (2000-2021) [Institute of Manuscripts at Vernadsky National Library of Ukraine: formation of the collection, research and information activities, creation of an electronic resource (2000-2021)]. L. A. Dubrovina (Ed.). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004198.pdf (Last accessed: 12.09.2024).

44. Istoryko-kulturni fondy Instytutu knyhoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: doslidzhennia, orhanizatsiia

dostupu ta stvorennia elektronnoho resursu (2000-2020) [Historical and cultural collections of the Institute for Book Studies at Vernadsky National Library of Ukraine: research, access organization and creation of an electronic resource (2000-2020)]. (2021). H. I. Kovalchuk (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

45. Fond Prezydentiv Ukrainy [Foundation of the Presidents of Ukraine]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Vernadsky National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved September 12, 2024, from <http://www.nbuv.gov.ua/node/48>

46. Dary posliv ta inshi eksponaty [Gifts from ambassadors and other exhibits]. *Natsionalna akademiia nauk. Povidomlennia NAN Ukrainy – National Academy of Sciences of Ukraine. Messages of the National Academy of Sciences of Ukraine*. (2023, August 9) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10392> (Last accessed: 12.10.2024).

47. Udovyk, V. M., Matviichuk, L. O. (2024). Bibliotechno-muzeino-arkhivna kolektsiia Fondu Prezydentiv Ukrainy v Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: istoriko-kulturolohichniy aspekt [Library, museum and archive collection of the Foundation of the Presidents of Ukraine in Vernadsky National Library of Ukraine: historical and cultural aspect]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 2, 186-199 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/rksu.33.186>

48. Demianiuk, L. (2023). V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Library diplomacy and building international relations during the crisis time. *Magazin Bibliologic*, 3-4, 73-78 [în limba română]. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10781701>

Стаття надійшла до редакції 22.10.2024.

Larysa Matviichuk,

PhD (Social Communications), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: l.matvijchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7230-9053>

Scopus Author ID: 58117186100

Sociocultural Practices of Vernadsky National Library of Ukraine in the Development of Information and Communication Space

The article attempts to determine the formation of a system of socio-cultural practices aimed at popularization of historical and cultural collections of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the modern information and communication space, to identify the main trends of these practices, and to examine their reflections in the digital world. V. I. Vernadsky National Library of Ukraine conducts significant socio-cultural work using and presenting unique multi-type and polythematic historical and cultural collections of the largest scientific library in Ukraine as an object of national cultural heritage. The specificity of the historical and cultural heritage of the 11 th-21 st centuries as a retrospective and modern cultural potential from all spheres of the historical development of Ukraine is determined by the existence in a single space of scientific and cultural potential, as well as the further development of the cultural memory of the state.

The article considers the system of socio-cultural practices of scientific national libraries: research and informational activities; carrying out exhibitions and presentations; cultural and educational activities; scientific and educational work; giving library tours; implementation of the socio-cultural communication function of libraries as general cultural national centers. Specific forms and modifications depend on general information about library collection as an object of culture to fulfill special requests from various institutions, public organizations and individual social groups of the population, regarding the preparation of information of a more in-depth nature, for the satisfaction of personal interests or use in education and work. The innovative nature of the emergence and development of complex socio-cultural, scientific, and informational events, is emphasized. It is emphasized that it is thanks to socio-cultural activities that the library acts as a cultural and civilizational phenomenon, possessing universal competence in relation to all achievements of culture and civilization.

Keywords: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, historical and cultural heritage of libraries, system of socio-cultural practices of a scientific library, digital representation of sources.

Віталій Вакульчук,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: wakserdd@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1305-2991>

ВІДЕОКОНТЕНТ У БІБЛІОТЕЧНОМУ ТА КНИЖКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, ВИДИ

У статті розглянуто бібліотечний відеоконтент як сегмент сучасних соціальних медіа, особливості та основні етапи його створення, механізми використання. Розглядаються найбільш поширені та ефективні в змістовому сенсі та з погляду на можливості охоплення широкої аудиторії (переважно молоді) види відеоконтенту, що сприяють популяризації читання, рекламі бібліотек і які на сучасному етапі є ефективним інструментом для просування книг та інших документів й інформаційних продуктів, що зберігаються в бібліотеках. Зроблено загальний огляд книжкових спільнот відеоблогінгу, долучення до яких чи використання чіїх можливостей є перспективним напрямом популяризації та позиціонування бібліотек в інтерактивному просторі.

Ключові слова: соціальні медіа, відеоконтент, візуальний контент, BookTok (букток), Booktube (буктьюб), інформаційний бібліотечний сервіс.

Постановка проблеми. Динаміка змін, які відбуваються в бібліотечному середовищі, сприяє розробленню сучасних комунікативних стратегій, появі та впровадженню нових інформаційних продуктів і послуг, пошуку нових форм обслуговування користувачів. Для цього використовуються можливості різних видів соціальних медіа – соціальні мережі, блоги, форуми, фендомні об’єднання, згуртовані під спільними хештегами тощо. Питання розвитку і функціонування бібліотечного сегменту соціальних медіа нині набувають актуальності й розглядаються як перспективний напрям

досліджень. Одним із сегментів інформаційного бібліотечного сервісу в соціальних медіа є мережі відеоконтенту. Нині в споживанні інформації багато користувачів надають перевагу візуальному поданню, стислому і яскравому викладенню, швидкості, доступності пошуку. Ці тенденції з різним рівнем проявів, залежно від типів бібліотек, користувацьких потреб і запитів, досить постійно проявляються й для користувачів бібліотек, тому питання створення і використання відеоконтенту в бібліотечній діяльності та репрезентації її в інформаційному просторі стають дедалі актуальнішими, потребують теоретичного осмислення, уточнення понятійного апарату.

Мета – охарактеризувати бібліотечний відеоконтент як сегмент соціальних медіа, визначити основні його види та особливості формування.

Методологія. В основу покладено принцип наукової об'єктивності з використанням конкретно-наукових методів, зокрема соціально-комунікаційного.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання взаємодії сучасних бібліотек і соціальних медіа досліджувалися такими українськими вченими, як Г. Булахова, В. Горовий, Т. Гранчак, О. Мар'їна, О. Онищенко, Ю. Половинчак, В. Попик, В. Струнгар та ін. [1–9]. Однак у їхніх працях ці питання висвітлено в більш широкому контексті – взаємодія та застосування бібліотеками можливостей сучасних інформаційних технологій, місце й роль соціальних медіа в сучасному інформаційному середовищі, їх використання для якісно нового рівня обслуговування користувачів тощо. Питання, пов'язані зі створенням і функціонуванням відеоконтенту, у цих дослідженнях не виокремлювалися. Отже, різні аспекти проблеми щодо формування та застосування відеоконтенту в бібліотечній практиці заслуговують на глибоке й детальне вивчення та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Відеоконтент – це будь-яка інформація у форматі відео, сукупність відеоматеріалів. Наявні узагальнення медіаспоживання (користуємося тут загальними даними, з усвідомленням, що загальні тренди можуть бути цілком екстрапольовані й на характеристики бібліотечного контенту) свідчать про те, що в бізнес-середовищі використання відеоконтенту для

просування послуг за останні п'ять років збільшилося на понад 40 % (дані однієї з провідних світових компаній з виробництва анімаційного відео “Wyzowl”, яка готує щорічні статистичні узагальнення стосовно галузі)¹; аналогічні тенденції констатують й інші дослідження. Отже, можна впевнено стверджувати, що в найближчі 5–10 років відеоматеріали як для представлення бібліотечної діяльності, так і для наукової та культурної комунікації відіграватимуть важливу роль. Відтак напрацювання підходів для їх дослідження та практичного напрацювання залишається актуальним питанням сучасної комунікативістики.

Загалом класифікація відеоконтенту, зокрема бібліотечного, може базуватися на різних підходах: з точки зору авторства – інституційний (створений та опублікований фахівцями, які відповідають за цей напрям бібліотечної роботи; його зміст сприймається як позиція чи бачення бібліотеки) та користувачський (контент, створений і поширений читачами, UGC – user-generated content); за технологією створення – анімовані або відеоролики, відеотрансляції тощо; за призначенням такого контенту – інформаційний, навчальний, документальний, розважальний, рекламний тощо. Призначення контенту визначатиме його аудиторію та специфіку змісту. Для інформаційного відео важливо максимально швидко і якісно донести інформацію до споживача; сенс навчального полягає в можливості ділитися новими знаннями з аудиторією; документальне відео розраховано на емоційне сприйняття реальних подій і реального досвіду людей, наприклад у вигляді короткометражних фільмів про підприємство чи установу (бібліотеку); для розважального важливо викликати позитивні емоції, дати відчуття легкості, відволікти від турбот та негараздів; основне призначення рекламних роликів, якщо йдеться про бібліотеку, – можливість популяризації її діяльності й послуг, поширення відомостей про документи, що зберігаються у фондах. Усі зазначені види відеоконтенту може бути застосовано в інформаційній діяльності бібліотек, вони можуть стати одним з інструментів поширення

¹ Video Marketing Statistics. *Wyzowl*. URL: <https://www.wyzowl.com/video-marketing-statistics>

інформації, сприяти розвитку бібліотечної сфери, що буде свідченням встановлення якісного нового рівня комунікації з користувачами.

Зважаючи на призначення та аудиторію відеоконтенту можна визначити основні підходи до його підготовки, зокрема етапи його виробництва, основними з яких є такі:

- підготовчий (визначення основної ідеї, теми або сюжету відео, написання сценарію, складання плану робіт, вибір техніки, оцінювання витрат);

- етап зйомок – робота оператора, режисера та інших членів знімальної групи. На цьому етапі варто приділити особливу увагу якості відзнятого матеріалу, яка залежить як від технічних засобів, так і від майстерності оператора;

- етап оброблення, що включає монтаж, оброблення звуку, створення та інтеграцію візуальних ефектів у відео, корекцію кольору (якщо є така необхідність), додавання титрів, логотипів, анімацій та іншої графічної інформації;

- етап розповсюдження й маркетингу – обрання платформи, на якій буде розміщено відео.

Варіантів вибору є декілька. Найдоступнішими є ютуб – популярна платформа, куди можна завантажувати відео для своєї аудиторії; тіток – найефективніший нині інструмент для просування послуг, товарів, книг тощо. Зручність останнього полягає в його доступності, бюджетності, популярності в молодіжному середовищі. Розміщуючи відео на платформі тіток можна істотно зекономити час і кошти. Наприклад, якщо для зйомки документального фільму, навіть короткометражного, необхідно використовувати високоякісну камеру, то для тіток-відео цілком достатньо камери смартфона. Маркетинг у цьому випадку включає визначення ключової аудиторії (дорослі найчастіше надають перевагу повнометражним відео, а молодь обирає максимально динамічні та короткі відео). Універсальних відео, які б могли задовольнити всі запити й очікування, не існує, отже, при виробництві відео необхідно орієнтуватися на вікову складову, рівень знань, включеності аудиторії, враховуючи при цьому ще чимало інших чинників.

Одна з проблем, яку необхідно враховувати при виробництві та розповсюдженні відеоконтенту, – інформаційна безпека. Потрібно

знати відповідь на питання, як гарантувати захист даних від несанкціонованого доступу, псування, навіть знищення, як забезпечити коректність подання інформації тощо. Це питання має бути вирішене на самому початку, адже технологічні аспекти створення, публікування, просування відеоматеріалів відрізняються від інших видів бібліотечного контенту.

Також з точки зору використання відеоконтенту в бібліотечному середовищі варто виокремити власне бібліотечний контент – створений бібліотеками чи на їх замовлення, що розкриває саме бібліотечну тематику (сторінки чи канали бібліотек у відповідних соціальних медіа, індивідуальний блогінг, що прямо афільований з бібліотечною діяльністю), також звернути увагу на загалом книжковий та читацький відеоконтент, врахування і використання якого є важливим для різної бібліотечної діяльності.

Повертаючись до питання використання мереж хостингу користувачького відеоконтенту, зупинимось на двох взаємопов'язаних явищах – формуванні середовищ так званого буктоку (BookTok) і буктьюбу (Booktube). Неологізми, які використовують для опису цього явища, об'єднують вказівку на тематику контенту, а саме його зосередженість на книгах та пов'язаних явищах і практиках (детальніше особливості сучасних складових книжкової культури висвітлено у розвідці Ю. Половинчак [10]), а також відсилають до просторів його створення та побутування (соціальних мереж відповідно). Отже, ідеться про книжковий та читацький за тематикою відеоблогінг у двох соціальних мережах відеоконтенту як сегмент відповідних соціальних медіа.

Попри схожу природу обох явищ і почасти їх перетин [досить поширеною є присутність блогера в декількох соціальних мережах; можна говорити про типові формати відео, характерні для обох спільнот – відгуки на прочитане; огляди книжкових новинок; рекомендаційні добірки; розповіді про акції, асортимент книгарень, цікаві події літературної та книжкової галузі; «розпаковки» книжкових покупок і подарунків (наразі можна говорити про активізацію практик дарування та обмінів); різного роду «спільночитів»; відео, що стосуються теорії чи історії літератури, культурних явищ, біографій письменників] ці тематичні сегменти

двох соціальних мереж усе ж відрізняються – насамперед форматом відео (короткі, у межах 2–3 хв для буктоку й помітно більші – від 20–30 хв до понад години – для буктьюбу). Відтак відрізняється стилістика (превалювання емоційних, яскравих роликів у буктоку та перевага більш змістовних для буктьюбу), тематика, аудиторія, у тому числі за віковими показниками.

Відео, присвячені книжковій тематиці, раніше з’явилися на ютубі, і наразі буктьюб – це досить розвинута спільнота, що об’єднує досить різні канали – від книжкового блогінгу (що водночас може відходити від аматорського статусу й наближатися до професійної медійної діяльності за масовістю аудиторії, монетизацією, співпрацею з книгарнями і видавництвами тощо) до каналів медіа про книги й читання, таких як «Читомо», «Сенсор медіа», “Ukrainer”, «Український тиждень», платформа «Тепле місто» та ін. Над створенням матеріалів для таких каналів працюють професійні команди – журналісти, перекладачі, ілюстратори, дизайнери, фотографи, оператори. Такі проєкти позиціонують себе як комунікаційні та дискусійні майданчики для читацьких спільнот, профільних інституцій, зокрема бібліотек. На буктьюбі представлено канали багатьох книгарень і видавництв, наприклад кілька проєктів «Книгарні Є», «Сенсу», Видавництва Старого Лева, «Темпори», “ArtHuss” та ін.; проєкти професійних літературознавців, критиків, письменників («Шалені авторки», «Клуб бібліофагів в Урбані», «Запах слова» та ін.).

Як уже зазначалося, букток, контент якого створюється на платформі тіток, відрізняється насамперед емоційною рецепцією книжкових практик, більшим акцентом на візуальні (головним чином естетичні) сприйняття та реалізацію читацьких практик і досвіду. Також треба зазначити, що букток є «молодшим середовищем», причому як з огляду на вікові характеристики аудиторії, так і зважаючи на його пізніше, порівняно з буктьюбом формування як читацького, ширше, культурного середовища. Букток, який перекладач і літературознавець М. Нестелеєв визначає як «новий формат взаємодії читачів з книгою» [11], свою історію веде з 2019 р., коли вперше почали використовувати тіток для створення контенту, присвяченого книгам; поширення та популярність цей феномен

здобув під час пандемії – як відгук на зростаючу потребу в легкій і швидкій навколокнижковій комунікації у форматі коротких відео, що давали можливість ділитися враженнями, емоціями, рекомендувати й обговорювати книги. Важливою характеристикою всього контенту тіктоку, у тому числі книжкового, є його висока вірусність – ідеться про швидке й масове поширення через користувацькі рекомендації (це загальна характеристика соціальних медіа, але саме для цієї мережі вона є гіпервисокою). Як зазначає журналістка О. Заблоцька, величезна перевага тіктоку – непередбачувані алгоритми: «Книжковий огляд може потрапити в стрічку не лише потенційним читачам, а й користувачам, які взагалі не цікавляться книжками. І це сприяє розширенню аудиторії BookTok» [12]. Згадані раніше особливості вікових характеристик аудиторії впливають на жанрові уподобання учасників спільноти (найбільш поширеним є контент, присвячений жанрам, популярним серед молоді), а масовість феномену (нині ця спільнота – одна з найбільших, хештег #BookTok застосовувався в понад 60 млрд відео [12]) робить буктокерів у їх масі достатньо впливовими, щоб змінювати читацькі звички і видавничі стратегії.

Український сегмент буктоку, порівняно з англomовним, залишається досить камерним, однак він досить активно розвивається, повноцінно представлений різноманітністю форматів і тематики, урешті-решт орієнтується на глобальні тренди (навіть поверховий аналіз відео в буктоці та буктьюбі даю змогу говорити про те, що українська молодь має помітну частку читання англійською, польською, рідше – іншими мовами, а також представлена в аудиторіях популярних американських і європейських блогерів, використовує та творчо переосмислює популярні ідеї глобальної книжкової спільноти).

За спостереженнями дослідників буктоку, для цього феномену характерна двоїстість: з одного боку, потурання масовим смакам, що призводить до зниження якості читання, з іншого – читачі, почавши з простого, згодом можуть «втягнутися» й зацікавитися складними темами та текстами [11]. Тож, як прогнозує літературознавець М. Нестелеєв, популярність буктоку може свідчити про

повернення моди на читання та бути «початком кінця тієї епохи, коли людина з книжкою вважалася розумником...» [11].

Висновки. У наш час швидкі повідомлення в месенджерах набирають обертів і дедалі частіше витісняють з медійного поля традиційні ЗМІ. Відеоконтент як впливовий сегмент сучасного медійного простору має всі підстави для розвитку й активного застосування, зокрема в бібліотечній сфері. Основна мета відеоконтенту – привернути увагу, а за умови його якісного інформативного наповнення – утримати, навіть розширити аудиторію. У сучасних умовах постійного зростання обсягів інформації, розмаїття засобів її подачі важливо знайти свою «нішу», навчитися створювати контент, який би зацікавив користувачів. Однією з основних складових такого контенту є ексклюзивна інформація, якої більше ніде немає. Великі бібліотеки, насамперед національні, у цьому сенсі мають пріоритет, адже зберігають у своїх фондах унікальні джерела – рукописну та книжкову спадщину України і світу. Справі розкриття цих унікальних джерел може прислужитися бібліотечний відеоконтент як сучасний сегмент соціальних медіа.

Отже, і наявні бібліотекознавчі дослідження, і практична діяльність бібліотек дають підстави розглядати бібліотечний відеоконтент як перспективний об'єкт дослідження соціокультурних аспектів бібліотечної діяльності та включати до предметної галузі таких досліджень ширше явище – читацький і тематично-книжковий відеоконтент.

Список бібліографічних посилань

1. Булахова Г. Бібліотеки в соціальних мережах та блогосфері як засіб рекламування. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 36. С. 192–200.
2. Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія. Київ, 2010. 360 с.
3. Гранчак Т. Використання національними бібліотеками соцмереж для представлення бібліотечних продуктів і послуг. *Бібл. вісн.* 2016. № 1. С. 18–29.

4. Мар'їна О. Бібліотеки та соціальні медіа: технологія взаємодії. *Вісн. Книжк. палати*. 2012. № 8. С. 19–21.
5. Мар'їна О. Ю. Інформатизація бібліотек України: стратегії опанування медіа простору. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. 2012. Вип. 37. С. 105–113.
6. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж : монографія / В. Попик, В. Горовий, О. Онищенко та ін. Київ, 2015. 202 с.
7. Половинчак Ю. М. Особливості функціонування української блогосфери. *Science and Education a New Dimension, Humanities and Social Sciences*. 2015. No. III (7). Issue 42. P. 99-102.
8. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. Київ, 2014. 260 с.
9. Струнгар В. Методологія дослідження контенту бібліотечних сторінок у соціальних медіа. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2016. Вип. 43. С. 488–500.
10. Половинчак Ю. Соціокомунікаційні аспекти української книжкової культури в епоху цифрових та суспільних трансформацій: сучасні тенденції, виклики і перспективи. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 23–35. <https://doi.org/10.15407/nr.70.023>
11. Нестелеєв М. Букток як новий формат взаємодії читачів із книжкою. *Укр. тиждень*. 2023. 5 трав. URL: <https://tyzhden.ua/buktok-iak-novyy-format-vzaiemodii-chytachiv-iz-knyzhkoiu> (дата звернення: 20.09.2024).
12. Заблоцька О. Що таке BookTok: непередбачувані алгоритми книгочитання, українські буктокери та тренди. *Суспільне мовлення : інформ. інтернет-видання*. 2023. 25 верес. URL: <https://suspilne.media/culture/579663-so-take-booktok-neperedbaceni-algoritmi-knigocitanna-ukrainski-buktokeri-ta-trendi> (дата звернення: 20.08.2024).

References

1. Bulakhova, H. (2013). Biblioteki v sotsialnykh merezhakh ta blogosferi yak zasib reklamuvannya [Libraries in social networks

and the blogosphere as a means for self-promotion]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 36, 192-200. Kyiv [in Ukrainian].

2. Horovyi, V. M. (2010). Sotsialni informatsiini komunikatsii, yikh napovnenennia i resurs [Social information communications, their content and resources]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Hbranchak, T. (2016). Vykorystannia natsionalnymi bibliotekamy sotsialnikh merezh dlia predstavlennia biblioteknykh produktiv i poslug [Usage social networks among national libraries for presentation of library products and services]. *Biblioteknyi visnyk – Library Journal*, 1, 18-29. Kyiv [in Ukrainian].

4. Mariina, O. (2012). Biblioteky ta sotsialni media: tekhnolohiia vzaemodii [Libraries and social media: interaction technology]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 8, 19-21 Kyiv [in Ukrainian].

5. Mariina, O. Yu. (2012). Informatyzatsiia bibliotek Ukrainy: stratehii opanuvannia media prostoru [Informatization of libraries in Ukraine: strategies for mastering the media space]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 37, 105-113. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Popyk, V., Horovyi, V., Onyshchenko, O. et al. (2015). Problemy suspilnoi bezpeky v protsesi rozvytku sotsialnykh merezh [Problems of public security in the development of social networks]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Polovynchak, Yu. M. (2015). Osoblyvosti funktsionuvannia ukrainskoi blogosfery [Features of the functioning of the Ukrainian blogosphere]. *Science and Education: a New Dimension, Humanities and Social Sciences*, III(7), 42, 99-102 [in Ukrainian].

8. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V., Popyk, V. (2014). Sotsialni merezhi yak instrument vzaïmovplyvu vlady ta hromadskoho suspilstva [Social networks as a tool for the interaction of power and civil society]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Strungar, V. (2016). Metodolohiia doslidzhenia kontentu biblioteknykh storinok u sotsialnykh media [Methodology of research of library pages content in social media]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi*

biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 43, 488-500. Kyiv [in Ukrainian].

10. Polovynchak, Yu. M. (2024). Sotsiokomunikatsiini aspekty ukrainskoi knyzhkovoï kultury v epokhu tsyfrovyykh ta suspilnykh transformatsii: suchasni tendentsii, vyklyky i perspektyvy [Socio-communication aspects of Ukrainian book culture in the era of digital and social transformations: current trends, challenges and prospects]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 70, 23-35 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.70.023>

11. Nestelieiev, M. (2023, May 5). BukTok yak novyi format vzaemodii chytachiv iz knyzhkoïu [BookTok as a new format of interaction between readers and books]. *Ukraiïnskyi tyzhden – Ukrainian Week*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/buktok-iak-novyj-format-vzaiemodii-chytachiv-iz-knyzhkoïu> (Last accessed: 20.09.2024).

12. Zablotska, O. (2023, September 25). Shcho take BookTok: neperedbacheni alhorytmy knyhochytannia, ukrainski buktokery ta trendy [What is BookTok: unpredictable book-reading algorithms, Ukrainian bookmakers, and trends]. *Suspilne movlennia: informatsiine internet-vydannia – Public Broadcasting: an Online Information Publication*. Retrieved from <https://suspilne.media/culture/579663-so-take-booktok-neperedbaceni-algoritmi-knigocitanna-ukrainski-buktokeri-ta-trendi> (Last accessed: 20.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2024.

Vitalii Vakulchuk,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: wakserdd@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1305-2991>

Video Content in the Library and Book Environment: Its Types and Forming Features

This research focuses on library video content as a segment of modern social media, its specific features, primary stages of development, and utilization mechanisms. It examines the most popular and effective types of video content, particularly those capable of reaching a broad audience (mainly young

people). These types effectively promote reading, advertise libraries, and serve as efficient tools for showcasing books, documents, and other information products which are part of libraries collections.

Today, information consumers, including library users, prefer visual content, concise and engaging presentation, quick access, and easy availability. Therefore, the creation and integration of video content have become increasingly important, requiring theoretical analysis and clarification of the terminology. Video content, as an influential segment of the modern media landscape, has strong potential for development and active application, including in the library sector. The primary goal of video content is to attract attention and to retain and even expand the audience. In today's context of ever-increasing information volume and a variety of delivery methods, it is essential to find a "niche" and learn to create content that captivates users. One of the main components of such content is exclusive information that cannot be found elsewhere. Large libraries, especially national ones, have a priority in this regard as they preserve unique sources within their collections – manuscript and book heritage of Ukraine and the world. Library video content can contribute to the unveiling of these unique sources as a modern segment of social media.

Thus, both existing library science research and libraries practical activities provide grounds that enables one to consider library video content as a promising subject for studying the socio-cultural aspects of library activities.

Keywords: social media, video content, visual content, BookTok, Booktube, library information service.

Людмила Дем’яненко,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: demjanenkol@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5160-2736>

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК СКЛАДОВА ЦИФРОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Проаналізовано ключові аспекти формування комунікаційної стратегії президентських структур як усередині країни, так і поза її межами в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Проаналізовано активність Президента України в інстаграмі, фейсбуці, мережі «X» в умовах війни та відповідно до суспільно-політичної ситуації в країні, а також вплив популярності мережевих акаунтів на його загальні рейтинги підтримки аудиторіями.

У праці актуалізуються основні підходи до формування онлайн-трендів у сфері цифрової комунікації інституту президентства, а також питання адвокації ключових векторів позиціювання Президента України в сучасних мережевих комунікаціях.

Ключові слова: соціальні мережі, цифрова комунікація, Президент України, інформаційна війна, війна в Україні, інститут президентства.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну кардинально змінило стратегічні орієнтири розвитку нашої країни, переформатувавши ключові вектори на боротьбу за свободу та життя. Це, у свою чергу, визначило пріоритети подальшого соціального буття та специфіку комунікування всіх соціально-політичних і культурно-освітніх процесів, виходячи із сформованих запитів суспільства та влади на оперативну і верифіковану інформацію. У перші місяці війни таким єдиним фронтом з інформування виступили соціальні мережі, які дали змогу не лише швидко реагувати на безпекові рекомендації органів управління, а й стали потужною платформою для згурту-

вання української нації. Враховуючи, що ворог із самого початку зробив ставку на агресивну інформаційну війну, саме цей простір продовжує найбільше піддаватися пропагандистським атакам, дезінформуванню та поширенню фейкових наративів, тому сфера соціальних медіа залишається найбільш актуальною не лише з точки зору реалізації стратегій кібербезпеки, а й активної присутності в ній управлінських структур і ключових постатей сучасних визвольних процесів. Варто зауважити, що розвиток і популярність інформаційних технологій соцмереж в Україні за останні десятиліття значно масштабувалися, а з початком президентської каденції В. Зеленського, команда якого в передвиборчій кампанії 2019 р. зробила ставку на нетрадиційні рішення та максимально позиціонувала кандидата на пост Президента через найбільш популярні соціальні медіа, активізувалися і в масштабах урядових комунікацій.

Це дало можливість не лише впливати на формування громадської думки, а й отримувати зворотний зв'язок від суспільства, оцінювати загальні настрої та динаміку цільових аудиторій. З початком війни РФ проти України така тенденція набула більш стратегічного значення, а соціальні мережі перетворилися на ефективний інструмент публічної дипломатії Президента України та джерело актуальної інформації про руйнівні наслідки вторгнення РФ.

У зв'язку із цим у колі наукових досліджень зросла кількість робіт, пов'язаних з аналізом сучасних цифрових комунікацій органів державної влади в Україні, зокрема щодо визначення специфіки їх реалізації в умовах війни. Значна кількість досліджень стосується організації інформаційних обмінів владних інституцій як усередині країни, так і з точки зору транслявання українського питання в міжнародному дискурсі. У працях таких дослідників, як Г. Бондар, О. Висоцький, Н. Волкова, К. Голік, Л. Дорош, Н. Ковтун, Ю. Копей, А. Лукіянчук, А. Мартинюк, Д. Одерій, О. Пожарицька, О. Прудникова, Н. Саламін, О. Федоренко, І. Цікул, С. Чернявська та ін., об'єктом досліджень у різних аспектах виступають соціальні мережі як сучасні засоби просування комунікативних стратегій органів державної влади в конкретних парадигмах. Зокрема, з точки зору кризових етапів розвитку держави головна увага акцентується на цифрових комунікаціях Президента України та ролі його

іміджу в просуванні державного брендингу. Окрему нішу в цих дослідженнях займають загальні питання політичного лідерства та його впливу на державне управління в умовах війни. З початку вторгнення РФ в Україну підвищена увага до особи В. Зеленського з точки зору його лідерських та особистісних характеристик актуалізувала ряд публікацій, ключовим об'єктом у яких став «феномен Зеленського» та принципи його публічної дипломатії. До цих публікацій можна віднести праці таких зарубіжних науковців, як С. Ніш, Д. Олкотт, Р. Панджвані, Д. Піссано, К. Сейгмундт, У. Седжпал та ін. Об'єднавчою ідеєю всіх цих досліджень стало питання сучасної самопрезентації політичних лідерів для різного роду мережових аудиторій і відповідність їхніх когнітивних можливостей глобальним викликам сьогодення. Враховуючи ці та попередні напрацювання, вважається за доцільне дослідити комунікативну складову цих процесів, а також визначити місце й роль сучасних соціальних медіа в реалізації комунікативної політики інституту президентства в умовах війни на прикладі цифрових комунікацій Президента України.

Метою статті є визначення специфіки цифрових комунікацій Президента України в умовах війни РФ проти України, зокрема використання функціональних можливостей соціальних мереж для реалізації комунікативних стратегій інституту президентства всередині країни та просування публічної дипломатії Президента на міжнародній арені. Для досягнення мети дослідження було використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу інформації, порівняльний метод, а також контент-аналіз для дослідження офіційних сторінок Президента України в соціальних мережах.

Розв'язана війна РФ проти України, без сумніву, сколихнула весь світ і набула найбільш глобального масштабу з точки зору руйнівного впливу не лише на Україну, показала слабкі сторони та неготовність більшості держав до подібного роду викликів. Криза економіки та неспроможність суспільно-політичних парадигм втримати динаміку соціально-політичного розвитку на необхідному рівні активізували природну здатність систем до самовідтворення й оптимізації ресурсного забезпечення задля виживання в критичних умовах. Такою інтегруючою складовою стала саме комунікація,

адже оперативний обмін інформацією між ключовими суб'єктами публічного поля сприяв побудові життєво необхідних зв'язків як усередині країни, так і поза її межами. Крім того, гібридний характер війни сприяв виведенню міжособистісних, внутрішньо-та зовнішньо-політичних комунікацій на мережевий рівень інформаційних обмінів, що відповідно масштабувало функціональні можливості сучасних інформаційних технологій, зокрема в контексті ширшого використання соціальних медіа в урядових цифрових комунікаціях. Журнал «Тайм» визначив цю ситуацію як «війну в соціальних мережах», яка має величезний вплив на громадську думку та обізнаність. Станом на 7 березня 2022 р. тег #ukrainewar набрав понад 600 млн переглядів у тіктоці та 180 тис. постів в інстаграмі [1]. На прикладі України можна найбільш чітко прослідкувати, яким чином соціальні мережі дедалі більше вплітаються в загально-державний та міжнародний контекст, ставши базисом комунікативних рефлексій влади в особі Президента України як ключового спікера в питаннях боротьби українського народу за життя і свободу.

Слід зауважити, що від початку президентства В. Зеленського його комунікативна політика кардинально відрізнялася від попередників, адже його команда одразу обрала курс на більшу відкритість і присутність в інфополі звичайних громадян, позиціонувавши Президента як «свого серед своїх» у суспільстві (популярний вислів В. Зеленського під час передвиборчої кампанії 2019 р. – «кожен з вас уже президент»). Така тактика була цілком виправданою, враховуючи, що до цього кандидат на пост Президента був актором, коміком і бізнесменом, а також досить ефективною для підтримки високих рейтингів під час виборів та після перемоги. У комунікаційній стратегії В. Зеленського можна виокремити ряд характеристик, які дали змогу ефективно адаптувати її до ключових принципів інформаційної політики загалом: виразність та емоційність (використання емоційно забарвлених даних та історій для передання повідомлень, що допомагає створити в глядача особливий емоційний зв'язок з повідомленням); безпосередність і відкритість (спілкування з народом напряду через соцмережі й публічні виступи, що дозволяло тісний зв'язок зі слухачами і створити відчуття близькості); використання соціальних мереж

(Президент часто використовує інстаграм, фейсбук та мережу “Х” для публікації повідомлень і відеороликів, у яких інформує про свої дії й рішення, що дає йому змогу бути зрозумілішим та ближчим для широкого загалу); використання гумору (В. Зеленський відомий своїм почуттям гумору й здатністю використовувати його навіть у складних ситуаціях, що додає позитивних вражень в аудиторії); об’єднання суспільства (повідомлення часто спрямовано на зміцнення суспільної довіри та підтримки президентських ініціатив, згуртованості українського народу); гнучкість й адаптивність (здатність швидко пристосовуватися до нових ситуацій і змінювати свою стратегію на основі нових наявних та ситуативних вимог). Сукупність цих ознак формує головний вектор президентської комунікаційної політики – побудова конструктивного діалогу із суспільством, де обов’язковим елементом є зворотний зв’язок від громадськості та запевнення, що вона буде почута владою. Реалізація такого діалогу, на думку І. Цікул, можлива в трьох площинах: постійна присутність у національному медіа-просторі; комунікаційна спроможність на міжнародній арені; активне використання простору соціальних мереж [13].

Попри значний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, результативність комунікації Президента України головним чином обумовлена ефективним використанням саме соціальних мереж – як дієвих інструментів просування управлінських рішень. Самопрезентація глави держави в інстаграмі, фейсбуці, соцмережі “Х” вирізняється відкритістю, інноваційністю і візуальністю – як свого роду особистісній посил до аудиторії з метою інформувати про свої дії та ідеологію в зрозумілому всім форматі. Використовуючи попередній досвід у сфері шоу-бізнесу та навички в менеджменті, командою Президента було визначено основні напрями реалізації цифрової комунікації в межах популярних соціальних медіа:

- інформаційна відкритість: регулярна публікація повідомлень про свої офіційні візити, зустрічі й рішення, що допомагає створити відчуття прозорості та відкритості президентської діяльності;

- особистий стиль: просування президентського стилю комунікації, який поєднує офіційні повідомлення з жартами й особистими історіями;

- використання відеоформату: публікація відеороликів, які розкривають дії, рішення Президента, показують політичні процеси зсередини, створення відчуття особистості глави держави;

- співпраця зі знаменитостями: використання відомих постатей шоу-бізнесу та громадських діячів у постах для просування повідомлень й ідей, а також відчуття спільності та згуртованості української спільноти;

- інтерактивність: Президент активно відповідає на питання користувачів соціальних мереж, що посилює зв'язок з аудиторією та збільшує рівень конфіденційності;

- національна символіка: В. Зеленський іноді використовує український прапор чи військову форму для надання своїм повідомленням більшої патріотичної цінності.

Як зазначає Х. Мацьопа, «застосувавши інформаційні технології, Зеленський змінив правила гри, спілкуючись з аудиторією, яка традиційно не ходила на вибори, та побудував кампанію на одержанні миттєвої реакції від соцмереж» [6]. Вдала розстановка всіх комунікативних акцентів у вказаних вище напрямках обумовила не лише зростання рівня довіри до особи Президента України, а й дала змогу в подальшому в умовах війни втримати увагу суспільства на базових ідеологемах розвитку країни, ключовою з яких стала цифрова грамотність населення та масштабування його включеності в мережеві інфообміни. Зокрема, за результатами щорічного дослідження “InMind для Internews” (проект «Медійна програма в Україні» USAID, 2023) було визначено, що 47% українців використовують для новин кілька джерел, інші, як правило, віддають перевагу соціальним мережам. У 2023 р. переважна більшість споживала новини із соціальних мереж – 76%, при цьому кожний третій українець використовував виключно соціальні мережі. Останні більше популярні серед українців у віці 18–35 років, тоді як старші 46 років становлять більшість аудиторії ТБ, радіо та преси. У 2023 р. телеграм був основною соціальною мережею для спілкування та споживання новин, демонструючи значне зростання в обох сферах (72–60%). У фейсбуці відбулося зниження охоплення аудиторії та скорочення споживання новин (19–25%). Вайбер демонстрував збільшення охоплення аудиторії, але статистика споживання

новин залишалася без змін (15–13%). Тікток продемонстрував зростання споживання як щодо комунікації, так і щодо новин (5–1%). У цілому було з'ясовано, що близько 60% респондентів довіряють новинам у соціальних мережах, близько половини – новинам онлайн і новинам телебачення [11].

Визначення таких статистичних показників мережевих інфообмінів дає змогу коригувати стратегії президентських цифрових комунікацій, а також обирати найбільш дієві інструменти взаємодії із цільовими аудиторіями. У Президента України станом на вересень 2024 р. з усіх соціальних мереж найбільша аудиторія в інстаграмі – 15,7 млн підписників [7]. Серед користувачів соцмережі “X” українського лідера читають 7,3 млн [9] та 3,2 млн – фейсбуку [8], також популярні офіційні канали у вайбері й телеграмі – 1,5 млн і 0,8 млн підписників відповідно. Таким чином, йому вдалося залучити 28,5 млн акаунтів для поширення актуальної інформації щодо втілення президентської політики та просування українського питання за кордоном. В інстаграмі глави держави переважає відеоконтент (80%), фотоматеріали ж складають значно меншу частку інформації (20%), що створює враження живого спілкування і зв'язку з аудиторією 24/7 у режимі реального часу. Найбільшу активність аудиторії викликають, як правило, публікації вразливого характеру, інші мають помірну популярність (звіти, новини, зустрічі з лідерами країн, міжнародна підтримка тощо). За словами Д. Ліллекера, візуальна комунікація відіграє найважливішу роль у політиці XXI ст., зображення можуть викликати сильну реакцію в глядачів, оскільки вони діють як ментальні ярлики при прийнятті рішень [2]. Тому інстаграм та інші платформи є найбільш сприятливим середовищем для створення наративів і стилів презентації без функцій контролю, які зазвичай притаманні традиційним ЗМІ. Акаунт В. Зеленського в соцмережі “X” є найбільшим у ній, який показав різке зростання підписників (на 3,5 млн) одразу на початку повномасштабного вторгнення РФ. Він орієнтований здебільшого на зарубіжну аудиторію, тому публікації подаються двома мовами (українською та англійською), іноді перелік мов розширюється задля залучення неангломовних користувачів. У перші місяці війни в президентському акаунті повідомлення стосувалися

виключно війни та міжнародної підтримки, адже саме цієї інформації потребувала аудиторія, яка прагнула розуміння ситуації, а згодом почали з'являтися твіти в більш неформальному стилі. Підписники В. Зеленського у фейсбуці мають можливість доступу як до оперативного відеоконтенту Президента, так і до широкого спектра новинних публікацій, що обумовлено зростанням частки старшої вікової категорії користувачів цієї мережі (50–65 років), на відміну від інстаграму, де переважає молодь (13–45 років).

Слід зауважити, що до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну цифрова комунікація Офісу Президента та безпосередньо глави держави більшою мірою була орієнтована на внутрішньополітичні процеси і являла собою активне інформування громадськості про дії Президента на місцях та кадрові призначення в органах державної влади; значна увага приділялася резонансним питанням, які викликали активне реагування з боку аудиторії соцмереж, у їх комунікування Президент включався через відеозвернення й офіційні коментарі. Після 24 лютого 2022 р. ситуація в комунікативному полі президентських структур змінилася в бік позиціонування сильної позиції В. Зеленського в питанні захисту України від РФ і посилення міжнародної підтримки країни у її відстоюванні суверенітету та територіальної цілісності. Це позначилося на збільшенні частоти його присутності в соціальних медіа та активному залученні зарубіжних лідерів у мережеву комунікацію, де можна було оперативно обмінюватися інформацією про руйнівні наслідки вторгнення РФ і презентувати додаткові докази військових злочинів РФ в Україні. Зміна акцентів в комунікації В. Зеленського була підкріплена також змінами в зовнішньому іміджі, який з офіційно-ділового змінився на мілітарі-стиль «лідера незламної країни», що додав впізнаваності та популярності особи Президента серед української й міжнародної аудиторій. Дослідники О. Федоренко та Н. Ковтун сформуливали ряд перехідних ознак у мережевій комунікації та стилі Президента: позиціонування себе як сильного керівника держави, що воює; транслявання себе як Верховного головнокомандувача Збройних сил України, що майже три роки поспіль захищає інші країни від російської агресії, тому здатний говорити «на рівних» із впливовими лідерами провідних

країн (безкомпромісність у питаннях захисту території України й життя українців); зацікавленість долею країни значно більше, ніж його власними потребами та інтересами [12]. Такий стиль комунікації Президента став новим явищем сучасної політики й безперечно імпонував більшості політиків, медійних представників та громадськості як в Україні, так і за кордоном. Завдяки соцмережам образ В. Зеленського став популярним символом боротьби за свободу й активно поширювався у вигляді відео- та фотомемів, емоційних звернень, маркетингових кампаній тощо. Досліджуючи акаунт В. Зеленського в соцмережі “Х” під час війни, науковець С. Ніш на основі машинного аналізу та теорії фреймінгу розглядав динаміку інформаційних рамок у політичній комунікації з метою пошуку спектра емоцій, притаманних знайденим фреймам. За результатами дослідження ним було з’ясовано, що в умовах війни «політична комунікація В. Зеленського формує надію та стійкість для суспільної згуртованості, залучаючи до неї, крім громадян України, ще й її іноземних прихильників» [3]. Власне, в умовах війни В. Зеленський закріпив позицію найвпізнаванішої особи у світі та найуспішнішого лідера у сфері комунікації, що більшість зарубіжних журналістів почали називати «феноменом Зеленського». Як пояснює К. Сейгмундт, «він базується на трансляванні принципу “м’якої сили” як когнітивного процесу здобуття влади за допомогою закликів, тобто змусити інших робити те, що ви хочете, без застосування сили. Саме соціальні мережі дали змогу В. Зеленському проявити себе з позиції синергетичного синтезу гуманізму, прагматизму та здорових і виважених суджень» [4]. Із цього приводу українські дослідники О. Прокоф’єва, Д. Одерій, Н. Волкова також визначають, що «феномен Президента Зеленського відображається в послідовному розкритті його особистої суб’єктної позиції та заряду пасіонарної енергії» [10], що в правильному використанні інструментів просування дає ефект емоційного піднесення, до якого хочеться постійно прагнути.

Використовуючи такий ефект залученості аудиторії в ретранслюований контекст, соціальні мережі, крім комунікативної функції в президентському дискурсі В. Зеленського, стали також ефективним засобом просування його публічної дипломатії. Як практика міжна-

родної комунікації через соціальні мережі вона дала змогу Президенту України посилити значення глави держави як головного актора такої дипломатії, інституціоналізувати та активізувати її як інструмент впливу на світову громадську думку, а також ще більше масштабувати використання цифрових онлайн-технологій для її реалізації. Мережеві акаунти стали ефективними майданчиками донесення головних дипломатичних меседжів без прив'язування до географічних вимог, що дало змогу Президенту зробити українську позицію зрозумілою для геокультурно різних аудиторій. Тому, як зазначають деякі українські дослідники, «успіх публічної дипломатії В. Зеленського зумовлений не лише її географічно релевантним змістом, а й комунікаційними технологіями, що базуються на географічному детермінізмі» [5].

Висновки. Таким чином, активне використання соціальних мереж як джерел оперативної інформації та презентації сучасних суспільно-політичних процесів сприяло зростанню користувацьких запитів населення на сучасні цифрові технології, що відповідно актуалізувало інтеграцію соціальних медіа в загальну систему політичної комунікації. Найбільш яскраво цей процес позначився на масштабуванні комунікаційного потенціалу інституту президенства в умовах війни РФ проти України, адже саме мережева риторика Президента України та його самопрезентація в цифрових інфообмінах з онлайн-аудиторіями дали змогу отримати перевагу на інформаційному фронті. Активне використання В. Зеленським простору соціальних мереж для залучення аудиторії, яка до цього проявляла переважно ознаки політичної пасивності, дала змогу не лише розширити поле політичного впливу Президента, а й сформувала, власне, нову систему зв'язків національного та міжнародного масштабів, які стали стратегічно необхідними в контексті боротьби України проти РФ. Такі ознаки цифрової комунікації Президента України, як відкритість, присутність, інтерактивність, глобальність та ін., формують сучасну інфосферу президентської політики із сильним суб'єктом, що дає змогу системі напрацьовувати захисні механізми проти ворожих інформаційних атак і вчасно реагувати на виклики щодо дискредитації України в зарубіжному дискурсі. Під час кризи ця комунікація потребує постійної адаптації в умовах поліваріа-

тивності соціальних медіа, орієнтації виключно на діалог, а також формування якісного і валідативного контенту, який забезпечує включеність аудиторій у загальний контекст боротьби українців за життя, свободу та подолання руйнівних наслідків війни.

Список бібліографічних посилань

1. Ducharme J. Watching War Unfold on Social Media Affects Your Mental Health. Time. 2022. March 8. URL: <https://time.com/6155630/ukraine-war-social-media-mental-health> (Last accessed: 30.08.2024).
2. Lilleker D. G. The power of visual political communication: Pictorial politics through the lens of communication psychology. *Visual Political Communication*. 2019. P. 37-51.
3. Nisch S. Invasion of Ukraine: Frames and sentiments in Zelensky's Twitter communication. *Journal of Contemporary European Studies*. 2024. Vol. 32. Issue 1, 110-124. <https://doi.org/10.1080/14782804.2023.2198691>
4. Seigmund C. The Zelensky Mystique: An Analysis of Volodymyr Zelensky's Self-Presentation on Instagram. 2023. URL: <https://ttu-ir.tdl.org/server/api/core/bitstreams/186712bd-2209-41aa-9577-94e993093dd5/content> (Last accessed: 30.08.2024).
5. Vysotskyi O., Prudnykova O., Trynyak M. The geography of public diplomacy of President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy during the full-scale Russia-Ukraine war. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2023. 32(3), 644-659 URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/378c7c79-1f3a-4f15-a49b-602ddbc3c1d8/content> (Last accessed: 30.08.2024).
6. Мацьопа Х. Специфіка використання інформаційних технологій у формуванні громадської думки в сучасній Україні. *Політ. життя*. 2023. № 3. С. 80–87. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.3.10>
7. Офіційна сторінка Володимира Зеленського в Instagram. URL: <https://www.instagram.com/p/CpCIqloIIRT> (дата звернення: 30.08.2024).
8. Офіційна сторінка Володимира Зеленського в Facebook. URL: https://www.facebook.com/zelenskiy.official/?locale=uk_UA (дата звернення: 30.08.2024).

9. Офіційна сторінка Володимира Зеленського в Twitter. URL: <https://x.com/zelenskyuua> (дата звернення: 30.08.2024).

10. Прокоф'єва О., Одерій Д., Волкова Н. Комунікація президента України Володимира Зеленського в контексті війни: сутність і формати (на прикладах 2023 року). *Наук. інновації та передові технології. Серія «Економіка»*. № 14 (28). С. 583–590. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14\(28\)-583-590](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-583-590)

11. Українські медіа, ставлення та довіра у 2023 р. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. 2023. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainiski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf> (дата звернення: 30.08.2024).

12. Федоренко О., Ковтун Н. Трансформація зовнішнього іміджу президента України В. Зеленського в умовах повномасштабного вторгнення. *Вчені зап. ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35 (74). № 2. Ч. 2. С. 270–275. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.2/43>

13. Цікул І. Комунікаційний потенціал політичних інститутів в умовах російсько-української війни. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20 жовт. 2023 р.) / Ю. Остапець (голова редкол.) ; відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2023. С. 29–31. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/58014/1/Україна-ЄС_Збірник%20%282023%292.pdf#page=29 (дата звернення: 30.08.2024).

References

1. Ducharme, J. (2022, March 8). Watching War Unfold on Social Media Affects Your Mental Health. Time. Retrieved from <https://time.com/6155630/ukraine-war-social-media-mental-health> (Last accessed: 30.08.2024).

2. Lilleker, D. G. (2019). The power of visual political communication: Pictorial politics through the lens of communication psychology. Visual

Political Communication. (p. 37-51). https://doi.org/10.1007/978-3-030-18729-3_3

3. Nisch, S. (2024). Invasion of Ukraine: Frames and sentiments in Zelensky's Twitter communication. *Journal of Contemporary European Studies*, 32(1), 110-124. <https://doi.org/10.1080/14782804.2023.2198691>

4. Seigmund, C. (2023). The Zelensky Mystique: An Analysis of Volodymyr Zelensky's Self-Presentation on Instagram. Retrieved from <https://ttu-ir.tdl.org/server/api/core/bitstreams/186712bd-2209-41aa-9577-94e993093dd5/content> (Last accessed: 30.08.2024).

5. Vysotskyi, O., Prudnykova, O., Trynyak, M. (2023). The geography of public diplomacy of President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy during the full-scale Russia-Ukraine war. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32(3), 644-659. Retrieved from <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/378c7c79-1f3a-4f15-a49b-602ddbc3c1d8/content> (Last accessed: 30.08.2024).

6. Matsopa, Kh. (2023). Spetsyfika vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u formuvanni hromadskoi dumky v suchasni Ukraini [Specifics of the use of information technologies in the formation of public opinion in modern Ukraine]. *Politychne zhyttia – Political Life*, 3, 80-87 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.3.10>

7. Ofitsiina storinka Volodymyra Zelenskoho v Instagram [Volodymyr Zelenskyy's official Instagram page] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.instagram.com/p/CpCIqlolIRT> (Last accessed: 30.08.2024).

8. Ofitsiina storinka Volodymyra Zelenskoho v FaceBook [Volodymyr Zelenskyy's official FaceBook page] [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.facebook.com/zelenkiy.official/?locale=uk_UA (Last accessed: 30.08.2024).

9. Ofitsiina storinka Volodymyra Zelenskoho v Twitter [Volodymyr Zelenskyy's official Twitter page] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://x.com/zelenkyyua> (Last accessed: 30.08.2024).

10. Prokofieva, O., Oderii, D., Volkova, N. (2023). Komunikaitsiia prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho v konteksti viiny: sutnist i formaty (na prykladakh 2023 roku) [Communication of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky in the context of war: essence and formats (based on cases from 2023)]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia "Ekonomika" – Scientific Innovations and Advanced*

Technologies. Series "Economics", 14(28), 583-590 [in Ukrainian].
[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14\(28\)-583-590](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-583-590)

11. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2023 r. Opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia media [Ukrainian media, attitudes and trust in 2023 USAID-Internews Media Consumption Survey] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf> (Last accessed: 30.08.2024).

12. Fedorenko, O., Kovtun, N. (2024). Transformatsiia zovnishnoho imidzhu prezydenta Ukrainy V. Zelenskoho v umovakh povnomasshtabnoho vtorhnennia [Transformation of the external image of the President of Ukraine V. Zelensky in the conditions of a full-scale invasion]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho – Scientific Notes of Vernadsky National University. Series: Philology. Journalism*. Vol. 35(74). No. 2. Part 2, 270-275 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.2/43>

13. Tsikul, I. (2023) Komunikatsiinyi potentsial politychnykh instytutiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Communication potential of political institutions in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz: Format rozvytku vidnosyn Ukrainy ta krain Tsentralnoi Yevropy u konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny, harantii bezpeky ta reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii. Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference, October 2023* (pp. 29-31). Uzhhorod [in Ukrainian]. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/58014/1/Україна-ЄС_Збірник%20%282023%292.pdf#page=29 (Last accessed: 30.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2024.

Liudmyla Demianenko,

PhD (Philology), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: demjanenkol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5160-2736>

Social Media as a Component of Digital Communication of the President of Ukraine during the Wartime

The article analyzes the key aspects of the formation of the communication

strategy of the presidential structures both inside and outside the country in the context of the full-scale invasion of Ukraine by Russia. Given the growing intensity of information exchanges and the main wartime challenges, network communication systems were chosen as the basic platforms for communication between the authorities and target audiences, as the most efficient means of promoting key messages and newsworthy events in the media space. It is determined that the active use of social networks in the daily communication of the President of Ukraine with foreign and Ukrainian audiences allowed not only to respond promptly to the propaganda accusations of the Russian Federation, but also to effectively promote truthful information about the real state of affairs in Ukraine and the actual extent of its destruction. The article analyzes the activity of the President of Ukraine on Instagram, Facebook, and Twitter in the context of the war and in accordance with the socio-political situation in the country, as well as the impact of the popularity of social media accounts on his overall ratings of audience support. The active involvement of followers in promoting public diplomacy and scaling up the main political vectors in international support for Ukraine has led to the emergence and popularization of the so-called “Zelensky phenomenon” as a narrative of popular resistance and Ukrainians’ indomitable nature in the fight for life and freedom. In this context, the article actualizes the main approaches to the formation of online trends in the field of presidency’ digital communication, as well as the issue concern to advocacy of key vectors of the President of Ukraine positioning in modern network communications.

Keywords: social networks, digital communication, President of Ukraine, information warfare, war in Ukraine, institution of the presidency.

<https://doi.org/10.15407/np.73.101>

УДК 025.21:[098:316.75(470+571)]-048.28]“364”

Андрій Потіха,

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: pal56@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

ОПТИМІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано процес оптимізації бібліотечних фондів України. В умовах російської агресії проти України загострилося ідеологічне протистояння. Російська мова та культура, яка пропагується в Україні, стає інструментом пропаганди «руського міра». Російські політики намагаються поширити цю ідеологію на весь світ, особливо на Україну. Упродовж останніх двох десятиліть існування СРСР злиття російської та радянської ідентичностей заклало потужні підвалини для того, щоб неліберальний націоналізм став основою консолідованого авторитарного режиму Путіна, а також джерелом расизму, ксенофобії, шовінізму.

У зв'язку із цим бібліотеки активізували оптимізацію своїх фондів, яка передбачає не лише очищення від шкідливої літератури, а й опрацювання наукових видань, які містять важливу інформацію, не мають ідеологічного спрямування та аналогів.

Ключові слова: оптимізація бібліотечних фондів, шкідлива література, ідеологічне протистояння.

Актуальність. В умовах сучасної гібридної війни загострилося ідеологічне протистояння, російська пропаганда активно поширюється за допомогою електронних і друкованих видань – цей процес лише наростає. Але й раніше російська пропаганда, як і радянська, передбачала поширення інформації, яка мала б впливати на громадську думку. Літературні твори, наукові праці можуть мати ідеологічне спрямування. Особливо це стосується сучасних російських видань. Керівництво Росії намагається переконати всіх у необхідності об'єднання знову в «єдину державу» з центром

у Москві. Публічно це нав'язується через різні електронні засоби масової інформації та друковані видання, які потрапляють в Україну. Певна частина подібної літератури надходить до бібліотек і з часом знаходить свого читача. Широкомасштабна війна і відкрита інформаційна агресія загострили питання протидії деструктивним впливам в інформаційно-комунікаційному середовищі. У цих умовах відбувається істотна актуалізація проблеми оптимізації бібліотечних фондів як важливої складової забезпечення інформаційної безпеки суспільства, захисту свідомості громадян від маніпуляцій та передумови формування об'єктивної картини світу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам ідеологічного протистояння присвячено багато наукових праць. Значна частина науковців у своїх дослідженнях аналізують вплив ЗМК на свідомість користувачів інформації. Акцентується увага на проблемі моделювання засобами масової інформації політичної свідомості суспільства. Зокрема, Н. Гармаш у своєму дисертаційному дослідженні доводить, що ЗМІ за тривалий час свого існування виробили велику кількість прийомів і методів маніпулювання громадською свідомістю, які дають можливість впливати на людей [3].

Важливості дослідження інформації та необхідності визначення її впливу на формування свідомості громадян присвячені праці В. Горового. Він досліджує специфіку впливу інформації на громадян, визначає важливість бібліотек у цьому процесі. Звертається увага на «особливу роль бібліотек, що визначена їхнім традиційно значним впливом у справі масового інформування населення, здатністю забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всім верствам населення; наявністю серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залученням інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним і державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації» [4, с. 148–149].

Т. Гранчак зазначає, що «сьогодні бібліотека стає не лише повноправним суб'єктом інформаційного простору, а й активним учасником інформаційного виробництва. Вона не лише збирає і зберігає документовану інформацію і знання, а й бере участь у формуванні документного потоку, здійснює його аналітико-синте-

тичну обробку, систематизує, оцінює інформаційно-знаннєві ресурси та на їх базі створює нову затребувану суспільством, адаптовану під конкретні запити користувачів інформаційно-аналітичну продукцію» [5, с. 52–53].

Питання інформаційної безпеки розглядаються в наукових дослідженнях Ю. Половинчак [13], М. Закірова та С. Закірової [8], В. Агеєвої [1]. За словами авторів, проблема забезпечення інформаційної безпеки особистості поряд із захистом приватних інтересів людини має велике суспільно-політичне значення, яке в умовах зростаючого деструктивного впливу на інформаційно-комунікаційне середовище й подальший розвиток інструментарію маніпуляції суспільною свідомістю стає важливим чинником збереження демократії та захисту національних інтересів держави.

Мета – дослідити процес очищення бібліотечних фондів України від літератури, яка несе загрозу національній безпеці України, що відбувається відповідно до методичних рекомендацій, які напрацьовані Радою з питань розвитку бібліотечної справи. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: з'ясувати обсяги проведеної роботи і визначити масштаби на майбутнє, окреслити можливі варіанти подальшої долі літератури, що негативно впливає на свідомість громадян, виявити шляхи заміни вилученої літератури сучасними вітчизняними та зарубіжними виданнями.

Виклад матеріалу. На всіх етапах суспільного життя інформаційна основа мала істотне й постійно зростаюче значення, чому сприяло поступове прискорення темпів розвитку суспільства. Проте нові ситуації потребують рішень, які б унеможливлювали використання інформації як знаряддя негативного впливу на свідомість людей. «Проблема забезпечення інформаційної безпеки особистості поряд із захистом приватних інтересів людини має велике суспільно-політичне значення, оскільки вдосконалення й застосування методів різного роду маніпулятивних впливів активно використовується як у політичному житті окремих країн, так і у міждержавному, навіть геополітичному протистоянні» [8, с. 59].

Російські пропагандисти нав'язують усьому світу своє бачення суспільних процесів і пропагують «руській мір» та «традиційні

цінності». Російська мова відіграє значну роль у поширенні пропаганди. Як заявив В. Путін, якого цитує Н. Гузь, «руський мір» може та повинен об'єднати всіх, кому дороге російське слово й російська культура. Згодом, у червні 2007 р., згідно з указом В. Путіна, було створено недержавний центр підтримки та популяризації російської мови й культури «Руский мір». Головні його завдання було викладено чітко й амбіційно: «Руский мір – це не тільки росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах ближнього і далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це ще й іноземні громадяни, які говорять російською мовою, які вивчають або викладають її, усі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє». З обранням патріархом Російської православної церкви Кирила ідеї «русского міра» набули «сакрального» звучання» [6].

І, як зазначає Н. Гузь, «одним з пріоритетних напрямів експансії “русского міра” в Україні є потужна популяризація і зміцнення позицій російської освіти й науки та використання їх у неоімперському дискурсі. Враховуючи вищезазначені чинники, ми наголошуємо й окреслюємо злочинну роль і місію концепту “русского міра” в перебігу російсько-українського конфлікту» [6]. Набутий шляхом важких помилок досвід українського державотворення та формування української ідентичності в новітній період відновлення незалежності свідчить про цілеспрямоване й наполегливе прагнення керівництва Російської Федерації зберегти Україну в колі свого впливу. Росія використовувала та продовжує використовувати величезні кошти й людські ресурси для поширення ідеології «русского міра» по світу, завдяки чому в російськомовних громадян та осіб, які асоціювали себе з російською культурою й мовою, сформувалася групова ідентичність.

Російські політики намагаються поширити цю ідеологію на весь світ, особливо на Україну. Ще в 2008 р. під час саміту НАТО В. Путін сказав Президентові США Д. Бушу, що Україна – фіктивне утворення. Цей образ «штучної» та «збанкрутілої» Української держави заходилися широко пропагувати російські медіа. В. Путін не винайшов нічого нового – він лише повторює погляди, які давно сповідують у Росії щодо України, зокрема в середовищі російських націоналістів. Вони, як В. Путін у Бухаресті, говорять «про Україну

в межах її кордонів як про штучну конструкцію, створену радянським режимом, що буцімто України не існувало як історичної держави в сучасних кордонах» [10, с. 112–113].

Як відомо, радянська культура була продуктом радянзації російського суспільства та русифікації радянської культури. Тому це створило в російській національній ідентичності внутрішню суперечність між радянською ідейно-політичною та російською культурно-історичною складовими. Упродовж останніх двох десятиліть існування СРСР злиття російської та радянської ідентичностей заклало потужні підвалини для того, щоб неліберальний націоналізм став основою консолідованого авторитарного режиму В. Путіна, а також джерелом расизму, ксенофобії, шовінізму.

Подібна ідеологія покладена в основу багатьох творів – як художньої літератури, так і псевдонаукових праць періоду існування СРСР та сучасної РФ. Зазначена література за радянських часів видавалася мільйонними тиражами та розповсюджувалася по всіх найменших книгарнях в усіх куточках СРСР. У важкі 90-ті роки минулого століття, після розпаду СРСР, цей потік значно знизився, але вже від початку 2000-х років знов почав зростати, чималу частку цієї літератури становили саме твори, що приховано або відкрито пропагували ідеї «русского міра». Як зазначають фахівці, станом на початок широкомасштабної російської агресії проти України в 2022 р. у фондах українських бібліотек зберігалось до 60% радянських і російських книжок [14]. У деяких бібліотеках такий відсоток нижчий, але й там існує проблема, що із цим робити.

Справа в тому, що бібліотеки України накопичили величезний масив літератури, який потребуватиме масштабної праці з аналізу, оцінювання, визначення долі сотень і сотень тисяч книг. Зокрема, як свідчать результати опитування щодо стану фондів публічних бібліотек, проведеного фахівцями Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого (станом на червень 2022 р.), загальний фонд публічних бібліотек України (сільських, селищних і міських) становив майже 154,5 млн од. [2].

При цьому «книжки, видані до 1991 р., складають понад 50% фондів 40,8% міських бібліотек і 50,4% сільських та селищних бібліотек; видання 1991–2013 р. становлять від 20 до 50% фондів

у 66,7% міських бібліотек та 61,9% сільських та селищних бібліотек; видання 2014–2022 рр. також становлять від 20 до 50% фондів 33,2% міських бібліотек та 22,3% сільських та селищних бібліотек» [2].

Що робити із цією масою книг, чіткої відповіді немає. «Проект закону про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, у науковій та науково-технічній діяльності» так і не було прийнято Верховною Радою України. Він пройшов перше читання в 2022 р. та на цьому етапі зупинився. Тому керівники бібліотек часто діють на свій розсуд, користуючись рекомендацією уряду. Як відомо, ще в 2022 р. в уряді пояснили, які російські та радянські книги вилучатимуть з українських бібліотек. З метою визначення діяльності бібліотек у зазначеному напрямі Рада з питань розвитку бібліотечної справи розробила методичні рекомендації щодо вилучення певних категорій літератури.

Рекомендації передбачають вилучити: «видання, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, пропаганду насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини; книги, які пропагують війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; видання, які містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України» [15].

Також передбачено вилучення книг, «які глорифікують осіб, які здійснювали збройну агресію Росії проти України, представників збройних формувань РФ, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих і фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації РФ, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, і представників підконтрольних Російській Федерації самопро-

голошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі шляхом їх визначення як “повстанці”, “ополченці”, “ввічливі військові люди”; книги видавництв, а також авторів, до яких були застосовані санкції; роботи авторів, які публічно підтримали агресію проти України» [15]. Тобто цими рекомендаціями не передбачено вилучення російськомовної художньої та наукової літератури, яка не підпадає під вищезгадані умови. Рекомендаціями не передбачено процедуру вилучення переліченої вище літератури та рекомендацій, що з нею робити.

Разом з тим треба виокремити дві важливі проблеми, які одразу постають перед виконавцями цих рекомендацій. Перша проблема пов’язана з визначенням літератури, яка підлягає вилученню за змістом і відповідно потребує фахового оцінювання з прийняттям відповідних обґрунтованих рішень. Другу проблему ми певним чином окреслили вище – величезний масив літератури, яка потребуватиме опрацювання. Отже, успішне розв’язання обох проблем значною мірою залежить від кадрового забезпечення процесу. На думку президента Української бібліотечної асоціації О. Бруй, з огляду на обмежений людський ресурс, літературу, що підлягає списанню, треба спочатку вилучити з публічного доступу, а згодом, у міру її опрацювання, частину відправити на списання, а певну частину, що має науковий інтерес, передати до наукових бібліотек з метою подальшого використання в дослідженнях [14].

Отже, перед бібліотеками постає важливе завдання організації фахового аналізу наявної літератури з подальшим визначенням можливості її збереження. На першому етапі вбачається за необхідне обмеження, а в деяких випадках наявного шкідливого змісту негайне вилучення літератури з публічного доступу. У подальшому частину літератури, яка дійсно має художню цінність і не несе явної загрози, можна буде повернути в користування.

Процес вилучення «шкідливої літератури» (література, яка несе загрозу національній безпеці й негативно впливає на свідомість громадян) розпочався ще до широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну. Цей процес прискорювався після 2014 р. Уже згадувана нами О. Бруй наголошує, що публічні бібліотеки

Луганської області значною мірою позбавилися такої літератури, але в інших бібліотеках процес відбувався повільніше як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Зокрема, бібліотека КПП, працюючи на межі фізичних можливостей, списувала близько 50 тис. прим. [14].

На думку багатьох фахівців, на початковому етапі варто вилучати з бібліотечних фондів агресивну антиукраїнську літературу, але із часом має бути вилучена література, яка має приховану антиукраїнську ідеологему. З огляду на традиції російської імперської політичної думки, які були продовжені за радянських часів та успадковані сучасною Російською Федерацією, така література становить левову частку наявних видань. Зокрема, за оцінками директора Українського інституту книги О. Коваль, вилучення з публічних бібліотек потребуватиме понад 100 млн прим. пропагандистських книжок, зокрема й російських класиків [9]. Крім того, варто мати на увазі, що за радянських часів чимало літератури антиукраїнського спрямування видавалося й українською мовою.

Щодо російської класики, то думки фахівців розходяться: одні вважають, що це світова спадщина і їх не варто вилучати, інші вважають, що це потрібно робити. Разом з тим, на думку О. Коваль, уявлення про надзвичайну й незамінну художню цінність російської класики пов'язано з недостатньою обізнаністю читачів у світовій літературі [9].

Проте незважаючи на зазначені труднощі та неоднозначність думок процес триває, бібліотеки продовжують оптимізовувати свої фонди. Зокрема, за даними обласного управління статистики, станом на 2019 р. у бібліотеках Львівської області 37% фондів становили книги, написані російською мовою. Зважаючи на такі високі показники, з 2020 р. в бібліотеках почали списувати стару російську літературу, особливо цей процес активізувався у 2022 р., після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. «...Загалом за останні три роки в обласних бібліотеках списали більше 70 тис. російськомовних книг. Спеціальна комісія при бібліотеці списує зношену й застарілу літературу, а також російськомовну, зокрема ту, яка видана ще за радянських часів» [12].

Проте робота ще далека від завершення, оскільки лише в книгозбираннях трьох львівських бібліотек наразі залишається близько

192 тис. книг, написаних російською мовою. Їх абсолютна більшість, 183 тис., зберігається в Львівській обласній універсальній науковій бібліотеці. Саме тут дотепер є найбільше російськомовної літератури, її обсяг становить 33% від усього фонду. Справа в тому, що Львівська обласна наукова бібліотека є депозитарієм, у якому зберігається специфічна література краєзнавчої, наукової, технічної, музичної періодики, яка не перевидавалася українською мовою [12].

У цілому ж по Україні за два останніх роки бібліотеки України списали понад 26 млн книжок: 12 млн 971 тис. – у 2022 р. та 13 млн 165 тис. – у 2023 р. Найбільше книжок списували в Полтавській області. У 2022 р. з бібліотечних фондів регіону прибрали 1 млн 64 тис. прим., у 2023 р. – 927 тис. прим. Найменше – в областях, що перебували чи досі перебувають під тимчасовою російською окупацією. На Луганщині за ці два роки книжки не списували, а на Донеччині списали 75 та 176 тис. прим. у 2022 і 2023 р. відповідно. Херсонщина списала у 2023 р. 108 тис. книжок, а за 2022 р. даних узагалі немає. Що стосується столиці, то в Києві у 2022 р. списали 224 тис. книжок, у 2023 р. – 295 тис. Дві третини всіх списаних книжок, або 66%, становлять видання російською мовою. У 2022 р. таких списали 8 млн 653 тис., у 2023 р. – 8 млн 795 тис. видань. Найбільше російськомовних видань списували у Вінницькій області: 644 тис. – у 2022 р., 543 тис. – у 2023 р. Найменше в Запорізькій області: 103 тис. – у 2022 р., 78 тис. – у 2023 р. У бібліотечних фондах Закарпаття нині є 54% україномовних книг, 40% – російськомовних, 6% – іншими мовами. Співробітники місцевих бібліотек наголошують, що до них часто навідуються переселенці та, що цікаво, люди просять книги саме українською мовою [16].

Багато хто з українців переосмислює своє ставлення до російської культури, зокрема до літератури. Зокрема, харків'янка Т. Ямпольська після повернення в рідне місто знищила багатотисячну бібліотеку російської літератури, яку збирало кілька поколінь її родини [11]. На думку Т. Ямпольської та багатьох українців, злочини рашистів перекреслили російську класику. Тож вигадана гуманістична культура російської літератури залишилася під завалами Маріуполя, Циркунів, Старого Салтова. «Росіяни радісно вбивають цивільних, пускають ракети по лікарнях, палять храми. Льотчики, що бомбили

Харків, мародери та кати з Бучі: як на становлення їхньої особистості вплинули твори Достоевського і Пушкіна? Російська література виховує вбивць. Тож усе згоріло» [11].

Таке вороже ставлення до російської літератури й мови нині в багатьох українців, але більшість намагається не знищувати ворожу літературу, а здавати її на макулатуру, виручені кошти передати на ЗСУ або потреби бібліотек. У Києві ще у 2022 р. було започатковано збір подібної літератури та здачу її на макулатуру. У Києві до збору російської макулатури долучилося вже понад 1 тис. 700 осіб. Вони здали на переробку майже 48 тис. книжок, або 25 т макулатури, за які отримали 97 тис. 856 грн. На ці кошти придбали автомобіль для одного з батальйонів ЗСУ на передовій [11].

У свою чергу, Український інститут книги (далі – УІК) пропонує бібліотекарям і читачам приєднатися до акції підтримки вітчизняного книговидання. «Кошти, які можуть бути отримані після здачі макулатури, використати для поповнення бібліотечних фондів українськими виданнями» [7]. Тобто оптимізація передбачає не лише вилучення «шкідливої літератури», а й заміну її сучасними українськими виданнями. Багато людей просто викидають російськомовну літературу замість того, щоб її здавати на макулатуру. Але важливіше було б приносити ці книги, щоб працівники бібліотек вирішили, що з ними робити.

Гроші, отримані від здачі макулатури, бібліотеки також передають на потреби армії або купують матеріал для маскувальних сіток, які плетуть разом з волонтерами. Зокрема, Львівська обласна бібліотека для юнацтва долучилася до всеукраїнського проекту «Вільні читають українською», у межах якого збирають книжки для прифронтових територій. «Мета – поповнення бібліотечних фондів, створення мобільних бібліотечних куточків, формування книжкових полицок в укриттях та гуманітарних штабах у Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Луганській, Харківській, Сумській областях, які постраждали внаслідок російської військової агресії. Львів'ян закликають приносити сучасну українську літературу в гарному стані, видану не пізніше 2000 р.» [12].

Бібліотеки розраховують і на підтримку держави. Основні джерела, звідки надходили книжки, це держпрограми «Українська

книга» та «Україномовна книга», пізніше – Державна програма поповнення фондів публічних бібліотек від Українського інституту книги. (На жаль, після повномасштабного вторгнення РФ дія програми інституту призупинилася, однак є надія, що фінансування буде відновлено з фонду UNITED24).

Також допомагають і видавництва, безпосередньо автори та спонсори. Є сподівання, що після закінчення війни будуть грантові та бюджетні програми, спрямовані на оновлення фондів бібліотек – насамперед дитячих. Адже наявність у бібліотеках для дітей кращих зразків дитячої літератури, творів сучасних українських авторів, переможців книжкових рейтингів; світової літератури в українському перекладі; науково-популярних книг пізнавального змісту; творів національно-патріотичного спрямування сприятиме інтелектуальному та духовному розвитку підростаючого покоління, глибшому пізнанню дітьми історії рідного краю, популяризації української мови й літератури.

Висновки. Гібридна війна Росії проти України триває вже понад десятиліття. Проте ще до окупації й анексії Криму, до розв'язування конфлікту на сході України та задовго до широкомасштабного вторгнення в Україну Кремль уже здійснював інформаційну агресію. Зокрема, росіяни масово поширювали пропагандистську літературу – як у світі, так і в нашій країні. Російська влада виділяла значні фінансові та людські ресурси для поширення пропагандистської, ворожої літератури, яка з'являлася в бібліотечних фондах України. Крім того, мільйони книг радянського періоду продовжували зберігатися в бібліотечних фондах і видавалися читачам.

Однак широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну та злочини окупантів украй загострили проблему протидії інформаційній агресії. У зв'язку із цим бібліотеки активізували оптимізацію своїх фондів, яка передбачає не лише очищення від шкідливої літератури, а й опрацювання наукових видань, які містять важливу інформацію та не мають ідеологічного спрямування, не мають аналогів. Крім того, важливим чинником є заміна вилученої літератури новими сучасними українськими виданнями.

Вилучена з фондів література має надходити в пункти прийому вторинної сировини. Отримана макулатура після перероблення забез-

печуватиме необхідними матеріалами видавництва, які матимуть змогу працювати на поповнення державного бібліотечного фонду новими книжками україно орієнтованого контенту.

Процес вилучення шкідливої, антиукраїнської літератури потребує залучення значних кадрових ресурсів, оскільки бібліотекарі повинні брати до рук кожен російськомовну книгу, переглядати її і вирішувати, чи підлягає вона списанню, чи ні. Окрему проблему становить величезний обсяг роботи, яку треба провести. У наукових бібліотеках України понад 80% їхнього фонду – це російськомовні книги, оскільки за радянських часів уся наукова література друкувалася виключно російською мовою, тому замінити її нічим і відповідно її не можна списати до тих пір, поки не буде її замінено відповідними виданнями. Максимально цю літературу мають вилучати з публічних і шкільних бібліотек. Вона має зберігатися в наукових книгозбірнях для вивчення й дослідження. З огляду на зазначену кількість російськомовної літератури і відповідно масштаби матеріальних ресурсів, необхідних на її заміщення, головним питанням є не очищення фондів, а їх наповнення україномовною спеціалізованою літературою.

Отже, це питання тривалого часу, фінансів і людського ресурсу. У світлі порушених у цій праці питань актуальним напрямом подальших досліджень вбачається вивчення теоретичних аспектів проблеми організації ефективного аналізу наявних бібліотечних фондів.

Список бібліографічних посилань

1. Агеева В. За лаштунками імперії. Київ, 2021. 360 с.
2. В умовах збройної агресії рф фонди українських бібліотек потребують актуалізації. *Урядовий портал*. 2022. 25 черв. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-umovah-zbrojnoyi-agresiyi-rf-fondi-ukrayinskih-bibliotek-potrebuyut-aktualizaciyi> (дата звернення: 20.04.2024).
3. Гармаш Н. Мас-медіа на демократизаційних процесах перехідного суспільства (на прикладі українських і російських парламентських виборчих кампаній) : дис. ... канд. політ. наук : спец.

23.00.02 / Харк. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2009. 216 арк. : табл.

4. Горовий В. Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій. *Україна в глобаліз. світі* : зб. наук. пр. Київ, 2007. С. 143–150.

5. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект : монографія. Київ, 2014. 184 с.

6. Гузьо Н. Ідеологія «русского міра» як ідейна основа російської агресії проти України URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34823/1/170.pdf> (дата звернення: 22.04.2024).

7. Пушнова Т. Деколонізації не уникнути: Інститут книги ініціює бібліотечну «мовчанку» заради заміни радянських книжок. *Укр. правда*. 2023. 18 лип. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/07/18/255448> (дата звернення: 22.04.2024).

8. Закіров М., Закірова С. Дилема інформаційної безпеки особистості в інформаційному суспільстві. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 63. С. 50–64. <https://doi.org/10.15407/np.63.050>

9. Із публічних бібліотек треба буде вилучити понад 100 млн пропагандистських книжок, зокрема й російську класику – директорка УІК. *Інтерфакс-Україна* : інформ. агентство. 2022. 23.05. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/834171.html> (дата звернення: 21.04.2024).

10. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет. Київ, 2018. 560 с.

11. Крючков О. Російська література виховує вбивць. *Урядовий кур'єр* : вебсайт. 2022. 9 груд. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rosijska-literatura-vihovuye-vbivc> (дата звернення: 18.04.2024).

12. Дуляба Н. Очищення бібліотек: як Львівщина позбувається російської літератури. *Львівський портал* : інформ. агенція. 2024. 16 квіт. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2024/04/16/ochyshchennia-bibliotek-iaak-lvivshchyna-pozbuvaietsia-rosijskoi-literatury> (дата звернення: 18.06.2024).

13. Половинчак Ю. Бібліотека як суб'єкт формування, збереження та трансляції національного наративу. *Інформація, комунікація*

та управління знаннями в глобалізованому світі : матеріали 3-ї наук.-практ. конф. (Київ, 14–16 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 17–18.

14. Російські й радянські книжки в бібліотеках складають до 60% – Оксана Бруй. *Читомо* : вебпортал. 2022. 3.06. URL: <https://chytomo.com/rosijski-j-radianski-knyzhky-v-bibliotekakh-skladaiut-do-60-oksana-bruj> (дата звернення: 08.06.2023).

15. У МКІП (Міністерстві культури та інформаційної політики України) розповіли, які російські книги першочергово вилучатимуть із бібліотек. *Детектор-медіа* : інтернет-видання. 2022. 5 трав. URL: <https://detector.media/infospace/article/198971/2022-05-05-umkip-rozpovily-yaki-rosiyski-knygy-pershochergovo-vyluchatymut-iz-bibliotek> (дата звернення: 08.06.2023).

16. Як відбувається дерусифікація бібліотек в Україні, і що буде з їх фондами. *vesti.ua*. 2022. 3.09. URL: <https://vesti.ua/uk/strana-uk/kak-prohudit-v-ukraine-derusifikatsiya-bibliotek-i-chto-budet-s-ih-fondami> (дата звернення: 08.06.2023).

References

1. Aheieva, V. (2021). *Za lashtunkamy imperii* [Behind the scenes of the empire]. Kyiv: Vikhola [in Ukrainian].

2. V umovakh zbroinoi ahresii rf fondy ukrainskykh bibliotek potrebuut aktualizatsii [In times of armed aggression of the Russian Federation, the Ukrainian libraries collections need updating]. (2022, June 25). *Uriadovyi portal – Government Portal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/v-umovah-zbrojnoyi-agresiyi-rf-fondi-ukrayinskih-bibliotek-potrebuyut-aktualizaciyi> (Last accessed: 20.04.2024).

3. Harmash, N. (2009). *Mas-media na demokratyzatsiinykh protsesakh perekhidnoho suspilstva (na prykladi ukrainskykh i rosiyskykh parlamentskykh vyborchykh kampanii)* [Mass media in the democratization processes of a transitional society (cases of the Ukrainian and Russian parliamentary election campaigns)]. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Horovyi, V. (2007). *Evoliutsiia informatsiinoho vyrobnytstva v protsesi hlobalnykh suspilnykh transformatsii* [Evolution of information

production in the process of global social transformations]. *Ukraina v hlobalizovanomu sviti: zbirnyk naukovykh prats – Ukraine in the Globalized World: a collection of scientific papers*. (pp. 143-150). Kyiv [in Ukrainian].

5. Hranchak, T. (2014). Biblioteka v informatsiinomu suprovodi upravlinnia suspilnymy protsesamy: polityko-komunikatsiinyi aspekt [Library in information support of social process management: political and communication aspect]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Huzo, N. Ideolohiia “russkoho mira” yak ideina osnova rosiiskoi ahresii proty Ukrainy [The ideology of the “Russian world” as the ideological basis of Russian aggression against Ukraine] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34823/1/170.pdf> (Last accessed: 22.04.2024).

7. Pushnova, T. (2023, 18 July). Dekolonizatsii ne unyknyty: Instytut knyhy initsiiuie biblioteknu “movchanku” zarady zaminy radiatskykh knyzhok [Decolonization cannot be avoided: the Book Institute initiates a library “short silence” to replace Soviet books]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Truth* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/07/18/255448> (Last accessed: 22.04.2024).

8. Zakirov, M., Zakirova, S. (2022). Dylema informatsiinoi bezpeky osobystosti v informatsiinomu suspilstvi [Dilemma of personal information security in the information society]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 63, 50-64. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.63.050>

9. Iz publichnykh bibliotek treba bude vyluchyty ponad 100 mln propahandystskykh knyzhok, zokrema y rosiisku klasyku – dyrektorka UIC [Over 100 million propaganda books, including Russian classics, to be removed from public libraries – UBI director]. *Interfax-Ukraine*: news agency. (2022, May 23) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/general/834171.html> (Last accessed: 21.04.2024).

10. Kuzo, T. (2018). Viyna Putina proty Ukrayiny. Revolyutsiya, natsionaliz i kryyminalitet [Putin’s war against Ukraine. Revolution, nationalism and criminality]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Kriuchkov, O. (2022, December 12). Rosiiska literatura vykhovuie vbyvts. [Russian literature educates murderers]. *Uriadovyi kurier –*

Government Courier [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rosijska-literatura-vihovuye-vbivc> (Last accessed: 18.04.2024).

12. Duliaba, N. (2024, April 16). Ochyshchennia bibliotek: yak Lvivshchyna pozbuvaetsia rosiiskoi literatury [Cleansing libraries: how Lviv region gets rid of Russian literature]. *Lvivskyi portal: informatsiina ahentsiia – Lviv Portal: information agency* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://portal.lviv.ua/news/2024/04/16/ochyshchennia-bibliotek-iak-lvivshchyna-pozbuvaetsia-rosijskoi-literatury> (Last accessed: 18.06.2024).

13. Polovynchak, Yu. (2020). Biblioteka yak subiekt formuvannia, zberezhennia ta transliatsii natsionalnoho naratyvu [The library as a subject of formation, preservation and translation of the national narrative]. *Information, Communication and Knowledge Management in a Globalized World. Proceedings of the 3rd Scientific and Practical Conference, 14-16 May 2020* (p. 17). Kyiv [in Ukrainian].

14. Rosiiski y radianski knyzhky v bibliotekakh skladaiut do 60% – Oksana Brui [Russian and Soviet books in libraries constitute up to 60% – Oksana Brui]. (2022, June 3). *Chytomo – Chitomo* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://chytomo.com/rosijski-j-radianski-knyzhky-v-bibliotekakh-skladaiut-do-60-oksana-bruj> (Last accessed: 08.06.2023).

15. U MKIP (Ministerstvi kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy) rozpovily, yaki rosiiski knyhy pershocherhovo vyluchatyut iz bibliotek [MKIP (The Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine told which Russian books will be removed from libraries first of all]. (2022, May 5). *Detektor-media: internet-vydannia – Detector Media: online edition* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/198971/2022-05-05-u-mkip-rozpovily-yaki-rosiyski-knygy-pershochergovo-vyluchatyut-iz-bibliotek> (Last accessed: 08.06.2023).

16. Yak vidbuvaetsia derusyfikatsiia bibliotek v Ukraini, i shcho bude z yikh fondamy [How libraries in Ukraine are being de-Russified, and what will happen to their collections]. (2022, September 3). *vesti.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://vesti.ua/uk/strana-uk/kak-prohodit-v-ukraine-derusyfikatsiya-bibliotek-i-chto-budet-s-ih-fondami> (Last accessed: 08.06.2023).

Стаття надійшла до редакції 31.07.2024.

Andrii Potikha,

PhD (Social Communications), Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine e-mail: pal56@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

Optimization of Library Collections in Ukraine in the Context of Hybrid War

In the context of Russian aggression against Ukraine, the ideological confrontation has intensified. The propagated Russian language and culture in Ukraine is becoming a tool for propaganda of the “Russian world”. Russian politicians are trying to spread this ideology around the world, especially in Ukraine. In the last two decades of the USSR, the fusion of Russian and Soviet identities laid a powerful foundation for illiberal nationalism, which became the basis of Putin’s consolidated authoritarian regime, as well as a source of racism, xenophobia and chauvinism. This ideology underlies many works of both fiction and pseudo-scientific literature from the USSR and the modern Russian Federation. At the beginning of large-scale Russian aggression against Ukraine in 2022, Soviet and Russian books constituted up to 60% of books stored in Ukrainian libraries’ collections. In some libraries, this percentage is lower, but there is a problem of what to do with it.

According to the results of the study, the total collection of public libraries in Ukraine (rural, town and city) is almost 154,5 million units. Books published before 1991 make up more than 50% of the collections of 40,8% of city libraries and 50,4% of rural and town libraries; publications from 1991-2013 make up 20 to 50% of the collections of 66,7% of city libraries and 61,9% of rural and town libraries; publications from 2014-2022 also make up 20 to 50% of the collections of 33,2% of city libraries and 22,3% of rural and town libraries.

In this regard, libraries have tightened the optimization of their collections, which includes not only the removal of harmful literature, but also the processing of scientific publications containing important information and not having an ideological direction and having no analogues. In addition, an important factor is the replacement of seized literature with new modern Ukrainian publications. In Soviet times, all scientific literature was published almost exclusively in Russian, so it cannot be replaced or thrown out until it is replaced by appropriate publications. The question here is not how to clean up the collections, but on the contrary, how to saturate them with specialized literature. And this is a problem that will take long time, finances and personnel to solve.

Keywords: optimization of library collections, harmful literature, ideological confrontation.

Оксана Каращук,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: karaoksana@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-3858>

БІБЛІОТЕКИ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ

У статті зазначається, що фундаментальним майданчиком для боротьби та захисту національних інтересів країн стає інформаційний простір безпосередньо країни та поза її межами. Зауважено, що одними з вирішальних питань є доступність, відкритість, достовірність інформаційних систем, а також наголошено на важливості захисту суверенітету інформаційного простору країни. Проаналізовано світовий досвід щодо протидії ворожим інформаційним і психологічним впливам. Проведено за допомогою соціологічних досліджень вплив пропаганди та дезінформації на населення. Доведено, що в збереженні інформаційного простору та запобіганні впливу дезінформації й пропаганди значущу роль відіграють бібліотеки, а їхні інформаційно-аналітичні проєкти допомагають сформувати думку населення про політичну, економічну, соціальну ситуацію в країні. З'ясовано, що вміння аналізувати інформацію й активно використовувати ефективні методи її пошуку та обробки за допомогою сучасних технологій є гострою потребою сьогодення.

Ключові слова: дезінформація, інформаційна безпека, інформаційно-аналітичні служби, бібліотека, зарубіжний досвід, інформаційний простір, моніторинг, протидія дезінформації.

Актуальність. Україна перебуває на сьогодні в стані війни, відповідно зазнає істотних трансформацій як ззовні, так і зсередини. Стосується це всіх сфер діяльності людини, громадянського суспільства та безпосередньо державних структур. Більше того, зазнають значних трансформацій загальноприйнятні правила

ведення війни. До концепції ведення військових дій на виснаження і винищування додається тактика непрямих дій, гібридні та інформаційні війни. До того ж сьогодні весь світ перебуває під впливом глобалізаційних процесів інформаційного суспільства, і Україна не є виключенням. Фундаментальним майданчиком для боротьби та захисту національних інтересів більшості країн стає якраз їхній інформаційний простір.

Сучасні інформаційні технології дають можливість багатьом країнам втілювати особисті пріоритети в потрібному напрямі, які матимуть значний вплив на поведінку та прийняття рішень певних громадян чи суспільства в цілому, без застосування збройних сил, задля послаблення або спричинення значущих збитків безпеці конкурентної країни, у якій, можливо, буде система захисту від негативних інформаційних впливів не достатньо ефективною. Тому одними з вирішальних питань є доступність, відкритість, достовірність інформаційних систем, проблеми захисту суверенітету інформаційного простору країни, гарантування ефективного державного управління.

Інформаційний вплив відчутно відбивається на суспільному погляді та демократичних процесах у подальшому розвитку держави. На жаль, брак об'єктивної та оперативної інформації, маніпуляції в інформаційному просторі підривають довіру, дискредитують засоби масової інформації та державні структури країни як зсередини держави, так і поза її межами, що має досить негативний вплив на розвиток громадянського суспільства, а також створює певні труднощі щодо формування критичного мислення громадян та їх повноцінної співпраці з державою.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливість і необхідність ґрунтовного аналізу інформаційного простору окреслили перед науковцями нові вимоги щодо подальших досліджень. У цілому в Україні видано чималу кількість наукових доробок з питань теорії та практики державної політики й політико-управлінських відносин, досліджень інформаційного простору, гібридних та інформаційних війн, а також щодо ролі й місця бібліотек у захисті та розвитку інформаційного суспільства під час глобалізаційних змін, щодо наповнення ресурсів значущою, достовірною інформацією,

актуальною для певного періоду. Актуальні наукові розробки висвітлюються в працях таких дослідників: Д. Довгань, О. Мартинюк, які проаналізували становлення та розвиток поняття інформаційної війни [1]; Т. Слінько, яка піднімала питання щодо сучасних загроз інформаційній безпеці країни й шляхів їх подолання [2]; К. Ковальов розглянув питання щодо міжнародно-правового аспекту інформаційної безпеки [3]. У монографії О. Левченко «Система забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: основи побудови та функціонування» наголошено на гібридній війні проти України, де Росія здійснює потужний інформаційний вплив на всі сфери функціонування країни, створюючи реальні інформаційні загрози й завдаючи відчутних збитків державі та суспільству. Особливо небезпечними інформаційні загрози є для воєнної безпеки України. Надійний захист від цих загроз можливий лише за умови наявності дієвої системи забезпечення інформаційної безпеки [4]; практичний довідник Національної академії Служби безпеки України «Рекомендації та кращі кейси реалізації стратегічних комунікацій в умовах війни: практичний довідник» показує досвід використання інструментів стратегічних комунікацій в умовах повномасштабної агресії РФ проти України.

Фахівці безпекових і державних інституцій, науковці, журналісти, волонтери розглядають ряд важливих питань, зокрема розбудову стратегічних комунікацій держави в умовах війни; відтворення проактивності страткому для подолання ворожих інформаційних та психологічних впливів; зміни психологічних механізмів реалізації стратегічних комунікацій в умовах воєнної агресії; гендерну чутливість стратегічних комунікацій; дієві аналітичні технології для системного розуміння сучасного контексту [5].

Г. Певцов, А. Гордієнко, С. Залкін, С. Сідченко, К. Хударковський у своїй науковій праці розглянули досвід і концепції ведення інформаційної боротьби в провідних країнах світу [6]. Вплив дезінформації РФ на позицію «нейтральних держав» щодо російсько-української війни проаналізовано в праці М. Присяжнюк і В. Солов'яна [7]. Питанням застосування інформаційних технологій з метою внутрішньої дестабілізації суспільства займалися як вітчизняні

науковці, так і зарубіжні: А. Войціховський, Ю. Горбулін, Є. Магда, Е. Джуліано, Г. Мойнігана та ін.

Вплив громадської думки на політиків і суспільство, а також виявлення суспільно-політичних настроїв через аналіз засобів масової інформації вивчали Г. Алмонд і В. Ліпманн. Серед українських авторів, які зробили значний науковий внесок у дослідження інформаційного простору, інформаційної політики, державних комунікацій, інформаційної діяльності органів публічної влади, необхідно зазначити таких дослідників, як В. Горовий, Т. Гранчак, М. Карашук, В. Куйбіда, А. Ліпенцева, Є. Нужний, В. Тронь.

Серед науковців, які займалися вивченням й аналізом сучасних підходів до визначення стратегічних комунікацій, місця інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотек у них, а також питаннями щодо задоволення потреб суспільства достовірною інформацією, слід відзначити таких науковців, як В. Горовий, Ю. Половинчак, Л. Чуприна та ін. Такі дослідники, як В. Конах, О. Лазоренко, О. Сенченко, Ю. Горбань, П. Шпиґа, І. Завадський, С. Морган, А. Клімбург, М. Лібікі, С. Томпсон та ін., займалися вивченням значення й місця засобів масової інформації та комунікації в інформаційній війні в сучасному політичному суспільстві.

І. Сопілко, Є. Живи́ло, В. Бурячок, С. Гнатюк та ін. у своїх наукових дослідженнях аналізували ефективні механізми правового регулювання протидії загрозам у кіберсфері.

Зацікавленістю ряду вітчизняних науковців, таких як М. Гребенюк, Ю. Довгаль, Б. Леонов, А. Марашук, К. Мудрецька, О. Тронько та ін., стало питання використання європейськими країнами правових інструментів щодо боротьби зі злочинами в інформаційному просторі, зокрема поширенням дезінформації.

Метою статті є аналіз діяльності бібліотек як засобу протидії дезінформації в сучасному світі, особливо під час російської агресії щодо України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час на національний суверенітет країни кардинально впливає регулярна й довготривала пропаганда та дезінформація. Зважаючи на наявність ризиків у їх поширенні, представники світової спільноти реалізують стратегічні кроки, спрямовані на врегулювання поширення

інформації з юридично-правової точки зору, а також, як зазначає Р. Черниш, на порядок обмеження доступу в тому разі, коли інформація є необ'єктивною та недостовірною, тобто фейковою. При цьому розробляється методика та правові підстави притягнення до відповідальності суб'єктів, причетних до її поширення, а також за несвоєчасне вжиття відповідних заходів реагування як уповноваженими державними органами, так і приватними суб'єктами. Беручи до уваги те, що питання протидії фейкам порушуються на найпотужніших дискусійних майданчиках – на всесвітньому економічному форумі в Давосі, під час парламентської сесії ОБСЄ, їй присвячують увагу у своїх промовах державні діячі та церковні лідери, воно стає об'єктом уваги науковців і практиків. Також керівництво Євросоюзу прагне робити поступальні кроки для запобігання поширенню дезінформації, яка може негативно вплинути на діяльність багатьох інституцій Євросоюзу. Хоча наразі практично в усіх країнах Центральної та Східної Європи відсутні якісні системні відповіді на інформаційні атаки, а національні інститути та нормативні акти з питань інформаційної безпеки належним чином не розвинуті [8].

Щодо проблеми протидії пропаганді та боротьби з дезінформацією світові лідери практикують підхід, відповідно до якого ці питання аналізуються як загроза для прав людини. Регулювання протидії насамперед зосереджено на усуненні причин дезінформації та модерації її змісту, а не на вдаванні до масового блокування чи судових позовів проти окремих осіб. У світлі цього підходу останнім часом було встановлено кілька стандартів у сфері боротьби з дезінформацією. Країни почали також вводити політику та закони для боротьби з дезінформацією на державному рівні.

Так, наприклад, у Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи № 2326 «Демократія зламана? Як відповісти?» йдеться про необхідність удосконалення процесів в інтернеті, які б дали змогу боротися з дезінформацією, а також про посилення співпраці та інвестування у якісну журналістику. Кодекс практики ЄС з протидії дезінформації покладає на підписантів обов'язок із розроблення політики щодо протидії недобросовісній рекламі, зокрема політичній, неправомірному використанню ботів. Також йдеться про необхідність

оприлюднення інформації щодо замовників політичної й тематичної реклами, інформації про те, чому цю рекламу спрямовано на певну особу, покращення пошукових можливостей для користувачів тощо. Рекомендація CM/Rec(2018)2 про роль і відповідальність інтернет-посередників передбачає посилення відповідальності провайдерів за порушення прав їхніх клієнтів. Зокрема, це обов'язок модерувати контент, контролювати захист персональних даних, словом, гарантувати дотримання прав людини в мережі [9].

Фінляндія, яка, згідно з певними дослідженнями, вважається найбільш резистентною до фейків, впровадила навчальні курси для школярів щодо виявлення дезінформації, критичного мислення, фактчекінгу. У Франції у 2018 р. ухвалили закон проти маніпуляції інформацією. Він, зокрема, дає можливість суддям ідентифікувати фейкові новини і швидко припиняти їх поширення. Французькому органу мовлення дозволено блокувати телевізійні медіа, які контролюються з-за кордону і діють проти державних інтересів [9].

Нещодавно фейсбук вживав заходи для підвищення прозорості, розкриваючи особи клієнтів політичної реклами, запроваджуючи суворіші протоколи для боротьби з наявністю підроблених облікових записів і виявляючи випадки скоординованої шахрайської поведінки, спрямованої на поширення дезінформації та пропаганди. Компанія оголосила про це в рамках свого повідомлення щодо прийняття Кодексу практики ЄС для боротьби з дезінформацією.

На тлі повномасштабної агресії Росії проти України ряд країн повністю або частково заборонили трансляцію російських каналів, а на європейському рівні було запроваджено ряд санкцій проти російських пропагандистських ресурсів і їхніх працівників. Водночас у санкціях простежуються певні тенденції. Як зауважує М. Дворовий, якщо спочатку санкції були виключно персональними, проти окремих осіб, то згодом вони поширилися й на пропагандистських мовників і медіагрупи в цілому. Друга тенденція полягає в тому, що із часом формулювання підстав для їх накладання стали більш розгорнутими та чіткими, а така підстава, як дезінформація, стала однією з ключових. Проблема полягає в тому, що в боротьбі з дезінформацією – як Україна, так і країни Європи в більшості

випадків – обирають так званий реактивний підхід, реагуючи іноді із запізненням, на вже наявні загрози [10].

Після втручання Росії в перебіг президентських виборів у США у 2016 р. та Франції у 2017 р. країни Заходу почали активніше регулювати політичну рекламу в соціальних мережах. У 2018 р. тодішній Прем'єр-міністр Швеції С. Лёфвен оголосив про заснування відомства, яке протидіяло б іноземним кампаніям впливу та гарантувало інформаційну безпеку громадян. На початку 2022 р. Швеція запустила роботу Агенції психологічного захисту при Міністерстві оборони. Установа протидіяла дезінформації під час парламентських виборів та активно працює задля формування психологічної стійкості населення. Підрозділ Міністерства оборони Швеції покликаний виявляти дезінформаційні кампанії, протидіяти та запобігати їм. Відомство працює з дезінформацією, яку поширюють серед шведського суспільства з-за кордону, наприклад з Росії, Китаю та Ірану. Працюючи на подолання дезінформації в соціальних мережах, Агенція психологічного захисту орієнтується на просвіту населення, а не на обмеження неправдивого контенту в медіа. Агенція також підтримує українців у протидії дезінформації. Зокрема, відомство активно аналізує передумови та хід російсько-української війни і звітує про це лідерам міжнародної спільноти. Також підрозділ активно співпрацює з українським Центром протидії дезінформації при РНБО, зокрема проводить консультації для українських посадовців і представників громадянського суспільства в медіасекторі. За словами М. Тофвессона, голови операційного департаменту агенції, досвід працівників агенції в Україні також стане основою шведського підходу до планування оборони в разі війни. Отже, шведський підхід до боротьби з пропагандою особливий тим, що зосереджується на вибудові спроможностей психологічного захисту. Іншими словами, держава не лише розвінчує фейкові новини, а й дбає про те, щоб її громадяни навчилися критично мислити та могли розпізнати правдивий контент у соцмережах від хибного. Дієвість такого підходу полягає в тому, що населення стає психологічно стійкішим і вчиться самостійно протидіяти дезінформації. Цей досвід може бути корисним для України під час та після війни. Наприклад, Центр протидії дезін-

формації (далі – ЦПД) при РНБО може запускати подібні просвітницькі кампанії з медіаграмотності для політиків різних рівнів, медіа та громадськості [11].

Європейська комісія 16 червня 2022 р. підписала та опублікувала Посилений кодекс практики щодо дезінформації, який містить 44 зобов'язання та 128 конкретних кроків, що спрямовані на забезпечення прозорості й підзвітності онлайн-платформ і соціальних мереж щодо дезінформації в інтернеті. Він є основою для компаній, які можуть періодично та систематично звітувати про свої втручання з протидії дезінформації [12].

У наш час війни в інформаційному просторі можуть завдати таких самих негативних наслідків, як і війни на полі бою. Український уряд визнав це і в перший місяць війни негайно оптимізував своє кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, покращив інфраструктуру й процесуальні механізми для переслідування кіберзлочинців. Ця зміна стосується двох законів: «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України “Про електронні комунікації” щодо підвищення ефективності досудового розслідування “за гарячими слідами” та протидії кібератакам» № 2137-IX від 15.03.2022 р. та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-IX від 24.03.2022 р. [13].

В Україні також говорять про заходи протидії пропаганді та дезінформації в інформаційному просторі. О. Мельниченко, начальник відділу захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки департаменту контррозвідки СБУ, поінформував про практичні заходи, які вживають правоохоронні органи. Він зауважив, що проводиться аналіз і встановлюється, хто стоїть за цією діяльністю. Як правило, інформаційний вплив держави-агресора на українську аудиторію здійснюється через великі платформи, соціальні мережі та месенджери. Ідеться не лише про телеграм, а й про тикток, який на сьогодні є найбільшою платформою за обсягом дезінформації. Начальник Головного управління Національної поліції України в Житомирській області О. Ковтун підтвердив тезу (на сьогодні) ексзаступника міністра культури Т. Шевченка про те, що притягти

до відповідальності поширювачів дезінформації практично неможливо. Органи досудового розслідування Національної поліції сьогодні не можуть діяти вільно, коли намагаються розслідувати факти поширення недостовірної інформації або дезінформації. На його думку, парламенту варто було б повернутися до законопроекту № 9223, який було зареєстровано у Верховній Раді торік і передбачає кримінальну відповідальність за використання фейкових акаунтів та сторінок у соціальних мережах для поширення недостовірної інформації, що загрожує національній безпеці. Крім того, наявність у законодавстві кримінальної чи адміністративної відповідальності за поширення фейків матиме, на його думку, превентивний вплив і сприятиме зменшенню кількості дезінформації в українському інформаційному просторі [14].

Боротьба з дезінформацією в інформаційному просторі України відбувається на національному рівні. Тому з 2021 р. Центр протидії дезінформації при РНБО працює над розвінчанням російських фейків та проводить постійний моніторинг у соціальних мережах для запобігання їх поширення. Робляться експертно-аналітичні висновки про наративи, які розповсюджуються задля їх блокування. На сьогодні заблоковано понад 200 каналів. Це відбувається завдяки злагодженій роботі з підрозділами компанії “Google”.

За словами керівника ЦПД А. Коваленка, схожим чином ЦПД співпрацює з корпорацією “Meta”, якій належать соцмережі «Фейсбук» та «Інстаграм», а також із соцмережею «Тікток», з якою ЦПД нещодавно розпочав офіційну співпрацю. Дещо складнішою є ситуація з месенджером «Телеграм», яким в Україні активно користуються як ЗМІ, так і влада, або ж суспільні структури та суспільно активні особи, тому що ЦПД не співпрацює із цим месенджером у питанні блокування дезінформації.

Протидіють дезінформації в Україні також волонтерські ініціативи. Зокрема, проекти “StopFake”, який з 2014 р. перевіряє інформацію, що поширюють російські ЗМІ, і “BRAMA”, який нині підтримує українська кіберполіція [15].

Для більшого розуміння впливу пропаганди та дезінформації проводяться соціологічні дослідження в країні. Так, наприклад, USAID-Internews опублікувало результати опитування про спожи-

вання медіа. Понад третина опитаних, які знають про дезінформацію, вважає її нагальною проблемою. У розділі «Медіаграмотність» ставили, зокрема, такі запитання: Чи відомо вам, що іноді з'являються дезінформаційні новини під виглядом звичайних? Чи вмієте відрізнити дезінформаційні матеріали від звичайних матеріалів? Наскільки актуальною для вас є проблема дезінформаційних матеріалів у медіа? Вісімдесят чотири відсотки опитаних громадян знають про існування дезінформації; 72 % – вважають, що можуть її розпізнати; лише 38 % респондентів говорять, що знають про існування дезінформації, вважають її нагальною проблемою в Україні. П'ятдесят сім відсотків аудиторії сприймають дезінформацію як ненагальну проблему, 4% відповіли, що їм важко сказати.

Організатори дослідження питали про дезінформацію щорічно з 2019 р. Відсоток опитаних, які знають про існування дезінформації, на 2023 р. зріс із 75% у 2019 р. Про вміння відрізнити дезінформацію від правдивої у 2023 р. стверджувало 75%, у 2019 р. – 65%. Актуальність цієї проблеми оцінюють більш-менш однаково всі п'ять років: у межах 35–39%. Дослідження виконала компанія “InMind” на замовлення міжнародної організації “Internews”, що реалізує проєкт «Медійна програма в Україні» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) [16].

Варто зазначити, що щодо збереження інформаційного простору, запобігання впливу дезінформації та пропаганди значущу роль відіграють також бібліотеки. Про залучення бібліотечних установ до розвитку демократії та соціальної сфери свідчить досвід США, країн ЄС, Швеції. Незамінність книгозбірень у процесі формування світового інформаційного простору продемонстрували бібліотеки цих країн. Інформаційні ресурси визначають рівень соціально-економічного розвитку країни та набувають стратегічного значення. Інформаційне суспільство в США почало формуватися маючи у своєму підґрунті цифрові інформаційні та комунікаційні технології, активне використання яких привело до інформаційного вибуху та значно вплинуло на всі сфери життя американського суспільства. Книгозбірні в США тісно співпрацюють з органами державної влади. Дослідна служба Бібліотеки Конгресу США служить прикладом

сучасного інформаційно-аналітичного центру, який здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення членів Конгресу США та його комітетів. Щорічно ця служба здійснює підготовку близько 500 тис. відповідей на запити, пов'язані з аспектами законодавства, державного фінансування та формування політики в різних галузях. За результатами власних досліджень служба щорічно готує аналітичні матеріали [17].

Бібліотечні установи України не стоять осторонь усіх тих процесів, які відбуваються в інформаційній сфері. Разом з тим усі напрями розвитку української бібліотеки здійснюються під впливом глобальних цивілізаційних процесів: державотворення, інформатизації, формування ринкової економіки. Перший процес визначає національну специфіку та якісну визначеність бібліотеки як суспільно важливої соціокультурної інституції в контексті розбудови демократичної України. Другий – стимулює розвиток бібліотеки як потужного інформаційного центру, сприяє накопиченню її інформаційно-комунікаційного потенціалу, забезпеченню широкого доступу користувачів до інформації та знань, а відтак інтелектуальному розвитку людини. Третій процес – це безпосереднє реагування на нові економічні відносини, які зумовлюють потребу розвитку ринкових механізмів функціонування бібліотеки, її становлення як суб'єкта інформаційного ринку. Перед бібліотекою, насамперед перед її керівником, постає стратегічне організаційно-управлінське завдання: розроблення концептуальної моделі бібліотечного закладу, що враховує та органічно поєднує зазначені напрями функціонування й розвитку, забезпечує певний соціально-економічний баланс у системі обслуговування користувачів, пропорційність між видами запропонованих інформаційних продуктів і послуг, ресурсними витратами й кінцевим результатом – досягненням максимального задоволення сучасних інформаційно-комунікаційних потреб [18].

Інформаційно-аналітичні центри Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НЮБ, СІАЗ, Фонд президентів) відіграють стратегічну роль у сфері протидії дезінформації та пропаганді. Інформаційно-аналітичні проекти бібліотеки допомагають сформувати думку населення про політичну, економічну та соціальну

ситуацію в країні. Від того, наскільки позитивною й стабільною є ця думка, залежить репутація країни як внутрішньо, так і зовні. Завдяки інформаційно-аналітичній роботі бібліотек підтримується стійкий інтерес громадян до діяльності бібліотек.

Аналітичні підрозділи НБУВ здійснюють підготовку аналітичних матеріалів широкої тематики, наприклад ефективність діяльності управлінських структур і суспільна реакція на неї; моніторинг, аналіз громадської й експертної думки про правотворчу діяльність в Україні, законодавчі ініціативи; конституційний процес; питання суспільної безпеки, у тому числі інформаційної, економічної, політичної та ін.; діяльність політичних партій і громадських організацій у контексті перебігу основних подій суспільно-політичного життя; актуальні події зовнішньополітичного життя України [18].

Ключовими напрямками роботи, за якими працює НБУВ та інформаційно-аналітичні центри НЮБ, СІАЗ, Фонд президентів, є:

- моніторинг російської дезінформації та пропаганди як у власному медіапросторі, так і в зарубіжних ЗМІ;

- створення власного медіаконтенту (про вплив пропаганди та дезінформації, розвінчання фейків тощо). Відображається в таких проєктах: «Громадська думка про правотворення», «Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти», «Україна: події, факти, коментарі», «Україна у фокусі іноземних ЗМІ», «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс», «Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи», «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки», «Інформаційні можливості подолання стресу», «Інформаційні технології в державному управлінні», «Україна у відгуках зарубіжної преси», «Інститут президентства в зарубіжних ЗМІ», «Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері», «Стратегічні ініціативи Президента України», «Резонанс», «Безпека підприємництва», «Економічна діяльність нові орієнтири і ризики»;

- проведення конференцій, круглих столів та інших наукових публічних заходів.

У контексті цього дослідження потрібно зазначити, що інформаційно-аналітичні відділи забезпечують інформаційну підтримку органів державної влади; серед замовників інформаційно-аналі-

тичної продукції підрозділу – центральні та регіональні управлінські структури, наукові установи, громадські організації. Важливим науково-прикладним завданням цих підрозділів є вивчення сучасних наукових підходів до збереження бібліотеками інформації інтернет-середовища, широкого спектра інтернет-інформації соціально-політичного, правового й економічного спрямування шляхом її консолідованого представлення в інформаційно-аналітичних продуктах [20].

Висновки. Таким чином, треба наголосити на важливості запобігання російській пропаганді та дезінформації. Сьогодні Росія веде інформаційну війну проти всього демократичного світу, Україна лише частинка його. Саме тому потрібно об'єднувати зусилля – як власні, так і західних партнерів. Саме світова спільнота протягом певного часу намагається розробити такі рекомендації та законодавчі ініціативи у сфері протидії дезінформації, що можуть ефективно використовуватися і в нашій державі. Саме вдосконалення законодавчої бази в Україні, виконання європейських рекомендацій щодо підвищення інформаційної грамотності населення потрібні для ефективної протидії дезінформації та поширенню пропаганди з боку нашого ворога. Уміння аналізувати інформацію та активно використовувати ефективні методи її пошуку та обробки за допомогою сучасних технологій є гострою потребою сьогодні. На інформаційному етапі суспільного розвитку сучасні бібліотечні установи посідають особливе місце в процесі поширення наукових знань, а також у виробництві та розповсюдженні якісного інформаційно-аналітичного продукту завдяки своїм інформаційно-аналітичним підрозділам. З російською пропагандою та дезінформацією також можна боротися завдяки швидкості аналізу інформації. Одним з напрямів боротьби з дезінформацією є надання суспільству якісної та оперативної інформації. Оскільки в інформаційному просторі необмежена кількість повідомлень й іноді важко відрізнити правдиву від фейкової інформації, тому цей необмежений ресурс необхідно наповнювати якісним і різноманітним контентом, щоб зменшити простір та час для дезінформації.

На сьогодні, як в Україні, так і в усьому світі, розробляється та формується ряд дієвих інструментів, які спрямовано на організацію протидії інформаційній війні та дезінформації.

Зараз Україна є полігоном для Росії для перевірки своїх останніх новітніх розробок з дезінформації. Водночас український інфопростір міг би також стати платформою для розроблення заходів протидії інформаційній зброї Росії. Саме тому український досвід може бути корисний іншим країнам, які так само підпадають під інформаційний вплив російської пропаганди. Широке використання аналітичних технологій може, певною мірою, запобігти помилкам у державній політиці України, що, у свій час, може призводити до небажаних суспільно-політичних наслідків. Своєчасний моніторинг та аналіз інформаційної сфери дасть можливість виявляти ризики й небезпеки, а вивчаючи та узагальнюючи практику й досвід інших зарубіжних країн, можна легко сприяти органам державної влади в протидії дезінформації, головне, подаючи правильну інформацію, – запобігти маніпулюванню громадською думкою населення нашої держави.

Список бібліографічних посилань

1. Довгань Б., Мартинюк О. Становлення та розвиток поняття інформаційної війни. *Вісн. Студент. наук. тов-ва ДонНУ ім. В. Стуса*. 2020. Т. 1. Вип. 12. С. 51–56.
2. Слінько Т. Сучасні загрози інформаційній безпеці країни й шляхи їх подолання. *Укр. часоп. конституц. права*. 2021. Вип. 4. С. 77–84. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.6>
3. Ковальов К. Є. Інформаційна безпека: міжнародно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2023. Вип. 4. С. 159–167. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291624](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291624)
4. Левченко О. Система забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: основи побудови та функціонування : монографія. Житомир : Євро-Волинь, 2021. 172 с.
5. Рекомендації та кращі кейси реалізації стратегічних комунікацій в умовах війни : практ. довідник / В. Азарова та ін. Київ : 7 БЦ, 2023. 232 с.
6. Певцов Г., Гордієнко А., Залкін С., Сідченко С., Хударковський К. Досвід і концепції ведення інформаційної боротьби

у провідних країнах світу. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2015. Вип. 1. С. 12–16.

7. Присяжнюк М., Солов'ян В. Вплив дезінформації РФ на позицію «нейтральних держав» щодо російсько-української війни. *Analytical portal* : вебсайт. 2023. URL: <https://analytics.intsecurity.org/russian-desinformation-neutral-countries> (дата звернення: 20.10.2024).

8. Черниш Р. Правовий досвід країн Європейського Союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. *Інформаційне право*. 2019. Т. 10. С. 123–128. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.21>

9. Миколайчук Б. Епідемія дезінформації: чому фейки стали частиною нашого життя і як «вакцинуватися». *Центр демократії та верховенства права*. 2021. 22.07. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi> (дата звернення: 10.07.2024).

10. Дворовий М., Правдиченко А. Дезінформація під санкціями: як європейські регулятори протидіють неправдивій інформації? *Лабораторія цифрової безпеки*. 2024. 02.07. URL: https://dslua.org/wp-content/uploads/2024/06/Disinfo_Under_Sanctions.pdf (дата звернення: 15.08.2024).

11. Хомовська Є. Блокувати не можна навчити: шведський підхід до протидії дезінформації. *ОПОРА*. 2023. 25.09. URL: https://www.opora.ua.org/polit_ad/blokuvati-ne-mozhna-navchiti-shvedskiy-pidhid-do-protidiyi-dezinformatsiyi-24913 (дата звернення: 19.08.2024).

12. Грицай Р. О. Практики та інструменти протидії інформаційні війни: досвід зарубіжних країн. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2024. Вип. 39. С. 14–19. <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2024.39.2>

13. Єрема М., Борисенко А. Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон 2149-ІХ. *ЛІГА: ЗАКОН*. 2022. 13.04. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix (дата звернення: 25.08.2024).

14. Чорна О. Як перекрити повітря російській дезінформації, не зашкодивши свободі слова в Україні. *Детектор медіа*. 2024. 24.05. URL: <https://detector.media/infospace/article/227301/2024-05-24-yak-perekryty-povitrya-rosiyskiy-dezinformatsii-ne-zashkodyvshy-svobodi-slova-v-ukraini> (дата звернення: 05.08.2024).

15. Куницький О. Як Україна протистоїть дезінформаційним кампаніям РФ. *Deutsche Welle*. 2024. 14.05. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-ukraina-protistoit-dezinformacijnim-kampaniam-rf2-a-69041027/a-69041027> (дата звернення: 18.08.2024).

16. Кузьменко Ю. Тільки 38% українців вважають дезінформацію нагальною проблемою – опитування. *Суспільне мовлення*. 2023. 01.11. URL: <https://suspilne.media/culture/799427-krov-cenzura-ta-disklejmeri-istoria-zobrazenna-nasilstva-u-kino> (дата звернення: 26.07.2024).

17. Симоненко О. Досвід політико-комунікативних практик зарубіжних бібліотек з органами державної влади. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 203–212. <https://doi.org/10.15407/nr.53.203>

18. Бібліотечно-інформаційна сфера України: стратегічні напрями розвитку. *Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. 2014. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/1377> (дата звернення: 16.08.2024).

19. Проекти. *Центр досліджень соціальних комунікацій*. URL: <https://nbuviar.gov.ua/proekty> (дата звернення: 12.07.2024).

20. Натаров О. Популяризація науки в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: роль наукових бібліотек. *Věda a perspektivy*. 2024. Вип. 4 (35). С. 118-128. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-451-463](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-451-463)

References

1. Dovgan, B., Martyniuk, O. (2020). Stanovlennia ta rozvytok poniattia informatsiinoi viiny [Formation and development of the concept of information warfare]. *Visnyk Studentskoho naukovohto tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa – Bulletin of the Student Scientific Society of DonNU named after Vasyl Stus*, 12(1), 51-56 [in Ukrainian].

2. Slinko, T. (2021). Suchasni zahrozy informatsiinii bezpetsi krainy y shliakhy yikh podolannia [Modern threats to the country's information security and ways to overcome them]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava – Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4, 77-84 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.6>

3. Kovalev, K. (2023). Informatsiina bezpeka: mizhnarodno-pravovy

aspekt [Information security: international legal aspect]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*, 4, 159-167 [in Ukrainian].

4. Levchenko, O. (2021). Systema zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy u voiennoi sferi: osnovy pobudovy ta funktsionuvannia [The system of ensuring information security of the state in the military sphere: the foundations of construction and operation]. Zhytomyr: Yevro-Volyn [in Ukrainian].

5. Azarova, V. et al. (2023). Rekomendatsii ta krashchi keisy realizatsii stratehichnykh komunikatsii v umovakh viiny: praktychnyi dovidnyk [Recommendations and best cases in implementation of strategic communications in wartime: a practical guide]. Kyiv: 7 BTs [in Ukrainian].

6. Pevtsov, G. Hordiienko, A., Zalkin, S., Sidchenko, S., Khudarkovskyi, K. (2015). Dosvid i kontseptsii vedennia informatsiinoi borotby u providnykh krainakh svitu [Experience and concepts of information warfare in the world leading countries]. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy – Science and Technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*, 1, 12-16 [in Ukrainian].

7. Prysiashnyuk, M., Solovyan, V. (2023). Vplyv dezinformatsii RF na pozytsiiu “neitralnykh derzhav” shchodo rosiisko-ukrainskoi viiny [The influence of disinformation of the Russian Federation on the “neutral states” position regarding the Russian-Ukrainian war]. *Analychnyi portal – Analytical portal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://analytics.intsecurity.org/russian-desinformation-neutral-countries> (Last accessed: 20.10.2014).

8. Chernysh, R. (2019). Pravovy dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu u sferi protydii poshyrenniu feikovoï informatsii [Legal experience of the European Union countries in combating the spread of fake information]. *Informatsiine pravo – Informational Law*, 10, 123-128 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.21>

9. Mykolaichuk, B. (2021, July 10). Epidemiia dezinformatsii: chomu feiky staly chastynoiu nashoho zhyttia i yak “vaktsynuvatysia” [The epidemic of misinformation: why fakes have become a part of our lives and how to “vaccinate” ourselves]. *Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava – Center for Democracy and Rule of Law* [in Ukrainian]. Retrieved

from <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi> (Last accessed: 10.07.2024).

10. Dvorovy, M., Pravdychenko, A. (2024, July 2). Dezinformatsiia pid sanktsiiami: yak yevropeyski rehulatory protydyiut nepravdyvii informatsii? [Disinformation under sanctions: how do European regulators combat false information?]. *Laboratoriia tsyfrovoy bezpeky – Laboratory of Digital Security* [in Ukrainian]. Retrieved from https://dslua.org/wp-content/uploads/2024/06/Disinfo_Under_Sanctions.pdf (Last accessed: 15.08.2024).

11. Khomovska, Ye. (2023, September 25). Blokuvaty ne mozna navchyty: shvedskyi pidkhid do protydii dezinformatsii [Blocking cannot be taught: a Swedish approach to countering disinformation]. *OPORA – SUPPORT* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.oporaua.org/polit_ad/blokuvati-ne-mozhna-navchiti-shvedskiy-pidhid-do-protidiyi-dezinformatsiyi-24913 (Last accessed: 19.08.2024).

12. Hrytsai, R. (2024). Praktyky ta instrumenty protydii informatsiini viini: dosvid zarubizhnykh krain [Practices and tools to counteract information warfare: experience of foreign countries]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini – Public Management and Administration in Ukraine*, 39, 14-19 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.39.2>

13. Yerema, M., Borysenko, A. (2022, April 13). Borotba z kiberzlochynnistiu v umovakh dii voiennoho stanu: Zakon 2149-IX [Fighting cybercrime under martial law: Law 2149-IX]. *LIHA: ZAKON – LEAGUE: THE LAW* [in Ukrainian]. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix (Last accessed: 25.08.2024).

14. Chorna, O. (2024, May 24). Yak perekryty povitria rosiiskii dezinformatsii, ne zashkodyvshy svobodi slova v Ukraini [How to cut off the air to Russian disinformation without harming freedom of speech in Ukraine]. *Detektor media – Media Detector* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/227301/2024-05-24-yak-perekryty-povitrya-rosiyskiy-dezinformatsii-ne-zashkodyvshy-svobodi-slova-v-ukraini> (Last accessed: 05.08.2024).

15. Kynytsky, O. (2024, May 14). Yak Ukraina protystoit dezinformatsiinyim kampaniiam RF [How Ukraine resists disinformation

campaigns of the Russian Federation]. *Deutsche Welle* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/ak-ukraina-protistoit-dezinformacijnim-kampaniam-rf2-a-69041027/a-69041027> (Last accessed: 18.08.2024).

16. Kuzmenko, Yu. (2023, November 1). Tilky 38% ukraintsiiv vvazhaiut dezinformatsiiu nahalnoiu problemoiu – opytuvannia [Only 38% of Ukrainians consider disinformation to be an urgent problem – survey]. *Suspilne Movlennia – Public Broadcasting* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/culture/799427-krov-cenzurata-disklejmeri-istoria-zobrazenna-nasilstva-u-kino> (Last accessed: 26.07.2024).

17. Simonenko, O. (2019). Dosvid polityko-komunikatyvnykh praktyk zarubizhnykh bibliotek z orhanamy derzhavnoi vlady [Experience of political and communicative practices of foreign libraries with state authorities]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 203-212 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.203>

18. Bibliotechno-informatsiina sfera Ukrainy: stratehichni napriamy rozvytku [Library and information sphere of Ukraine: strategic directions of development]. (2014). *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: vebсайт – National Vernadsky National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/node/1377> (Last accessed: 16.08.2024).

19. Proekty [Projects]. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii – Center for Social Communication Research* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nbuviap.gov.ua/proekty> (Last accessed: 12.07.2024).

20. Natarov, O. (2024). Populiaryzatsiia nauky v umovakh voiennoho stanu ta pisliavoiennoho vidnovlennia: rol naukovykh bibliotek [Popularization of science in terms of martial law and post-war reconstruction: the role of scientific libraries]. *Věda a perspektivy*, 4(35), 118-128 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-451-463](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-451-463)

Стаття надійшла до редакції 15.08.2024.

Oksana Karaschuk,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: karaoksana@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-3858>**Libraries as a Means for Countering Disinformation in the Modern World in the context of Russian Aggression against Ukraine**

The article analyzes a large volume of various research cover the issues of information space and its protection, the impact of disinformation and manipulation on countries and public, the formation and development of information warfare, as well as ensuring the state information security. Taking into account the presence of risks in the spread of disinformation, representatives of the world community implement strategic steps aimed at regulating the spread of information. It is noted that the fundamental platform for fighting and protecting the national interests of countries is the information space of both the country itself and outside its borders. It was noted that one of the crucial issues is the availability, openness, and reliability of information systems, and the importance of protecting the sovereignty of the country's information space was also emphasized.

The world experience in countering hostile informational and psychological influences is analyzed. In Ukraine, one is also talking about measures to counter propaganda and disinformation in the information space at the national level. The impact of propaganda and disinformation on the population was monitored with the help of sociological research. Library institutions in Ukraine do not stand aside from all those processes that take place in the information sphere. It has been proven that libraries play a significant role in preserving the information space and preventing the influence of misinformation and propaganda, and their information and analytical projects help shape the public opinion about the political, economic and social situation in the country. The country's reputation both internally and externally depends on how positive and stable this opinion is. Thanks to information and analytical work, citizens' sustained interest in library activities is supported.

The wide range of analytical materials provided by V. I. Vernadsky National Library of Ukraine and its information and analytical divisions, as well as the areas of work in which they work. At the informational stage of social development, modern libraries occupy a special place in the process of spreading scientific knowledge, as well as in the production and distribution of high-quality informational and analytical products thanks to their informational

and analytical units. It was found that the ability to analyze information and actively use effective methods of its search and processing with the help of modern technologies, is in urgent need for today. To effectively combat disinformation and propaganda in Ukraine, it is necessary to improve the legislative framework, implement European recommendations on increasing media literacy, and develop institutions called to combat disinformation.

Keywords: disinformation, information security, information and analytical services, library, foreign experience, information space, monitoring, combating disinformation.

<https://doi.org/10.15407/np.73.139>

УДК 070-028.27(493):355.48((470+571):477)]-047.36“2022/2024”

Артур Федорчук,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: fedorchuk_arthur@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1141-1812>

МОНІТОРИНГ ВИСВІТЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ У ВИДАННІ “POLITICO EUROPE”

У статті представлено аналіз результатів моніторингу матеріалів про російське повномасштабне вторгнення в Україну, розміщених на сторінках електронного варіанта популярного англomовного бельгійського видання “Politico Europe” в період 2022–2024 рр. Досліджено проблематику, динаміку та характер висвітлення на сторінках видання агресії Росії проти України, реакції суспільства країн Європейського Союзу та міжнародної спільноти на війну в Україні. Зроблено висновки про динаміку змін тональності та характеру публікацій про Україну у виданні “Politico Europe” за період повномасштабної агресії Росії.

Ключові слова: Politico Europe, моніторинг, ЗМІ, контент-аналіз, Європейський Союз, російське вторгнення в Україну.

Постановка проблеми. Дослідження характеру та особливостей інформаційного висвітлення України під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну засобами масової інформації (далі – ЗМІ) Європейського Союзу стало сьогодні надзвичайно актуальним. Об’єктивно сучасні європейські ЗМІ відіграють важливу роль у сучасному суспільстві, віддзеркалюють погляди жителів і громад та основні напрями політики керівних органів ЄС, а зазвичай навіть формують погляди й основні засади внутрішньої та зовнішньої політики ЄС. Увага науковців до дослідження інформаційних ресурсів у ситуації повномасштабної війни у Європі значно підвищує актуальність цієї теми. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, зокрема Фонд президентів України, з червня 2011 р. веде

© А. Федорчук, 2024

постійний моніторинг інформаційного простору, що створюється завдяки інформаційним потокам зарубіжних ЗМІ в інтернеті, та створила і веде базу даних (далі – БД) «Україна у відгуках зарубіжної преси». Технології аналізу значних масивів інформації та формування на основі цих досліджень бібліографічних, аналітичних й інформаційних матеріалів уже відпрацьовано та оптимізовано завдяки значному досвіду подібних досліджень [3]. Ця наукова праця продовжує серію досліджень характеру висвітлення України в іноземних інформаційних ресурсах. У період повномасштабної війни матеріали БД і щомісячного бюлетеня на матеріалах моніторингу за змістом зазвичай висвітлюють або саму військову агресію РФ проти України, або ставлення до неї медіа спільноти світу та суспільств окремих країн.

Актуальність дослідження. Об'єктом дослідження стали внесені в БД записи, відібрані в процесі моніторингу інтернету, із сайту “Politico Europe” (далі – РЕ). Серед причин, які зумовили актуальність дослідження саме цього сайту в умовах розв’язаної Росією війни, треба виділити такі: РЕ неофіційно вважається основним виданням ЄС, воно найбільш точно висвітлює погляди та діяльність основних інституцій ЄС: Європейської комісії, Європейського парламенту та Ради міністрів ЄС; Брюссель відіграє важливу роль у просуванні українських інтересів у ЄС, і в умовах війни ця роль зростає; РЕ є всесвітнім авторитетом у висвітленні світової політики, найнадійнішою новинною й інформаційною службою у світі, що спеціалізується на політичній журналістиці та інформує найвпливовішу аудиторію у світі. Таким чином, актуальність теми дослідження змісту матеріалів саме цього видання зумовлена тим, що воно є одним із найбільш ефективних способів дослідження реального стану й характеру висвітлення образу України та українців у політичних і керівних колах ЄС. Образ України, що формується в Брюсселі, впливає на характер та інтенсивність економічних і політичних зв’язків України з країнами ЄС, формує уявлення про українців у ЄС.

Аналіз останніх досліджень. Інформаційний простір та його вплив на людей і політику досліджували як зарубіжні, так і українські науковці: Ф. Джефкінс, Б. Зільберт, І. Ігнатєва, Д. Марконі, В. Оссов-

ський, Г. Почепцов, В. Тертична та ін. Значний внесок у дослідження інформаційних комунікацій та ресурсів всесвітньої мережі зробили науковці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ): О. Онищенко, В. Горовий [1], С. Польовик [2], Н. Танатар, І. Мищак, О. Макарова та ін. Деякі аспекти контент-моніторингу та контент-аналізу образу України на сторінках ЗМІ було розкрито в працях В. Гевка, О. Бабакової, Д. Галандзовського та ін.

Образ України та українців у ЗМІ ЄС досліджували С. Колотова, Ю. Котова, В. Портнікова. Ґрунтовні дослідження закордонної преси та образу України у світовому інформаційному просторі в останні десятиліття проводили такі вітчизняні науковці, як Н. Габар (досліджував політичний портрет Української держави на сторінках New York Times), Д. Баркар (західні наративи і їх вплив на інформаційний простір України), О. Бойко (імідж України в англomовній пресі), О. Бутирський (імідж України в західних засобах інформації), О. Ольхіна, С. Кравченко та ін.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у фокусі закордонних мас-медіа почали досліджувати такі вітчизняні науковці, як Л. Мамедова (образ України у європейських ЗМІ як фактор протидії російській агресії), А. Шевчук (образ України в закордонному інформаційному просторі), С. Ворончук (образ України у ЗМІ Франції), Р. Якимчук (інформаційно-пропагандистські техніки формування іміджу України в англomовній європейській пресі після повномасштабного вторгнення РФ в Україну), А. Колода та ін. Проте заявлена тема – визначення ставлення політиків і громадян ЄС до російського вторгнення в Україну на основі моніторингу змісту конкретного популярного періодичного видання ЄС – не стала поки що об’єктом цілеспрямованих досліджень ні вітчизняних, ні іноземних науковців.

Мета дослідження полягає у якісному та кількісному аналізі того, як у публікаціях бельгійського видання “РЕ” представлено тематику повномасштабного вторгнення Росії в Україну та як у цьому виданні віддзеркалюються реакції міжнародної і європейської спільноти на російську військову агресію. Предмет дослідження – трансфор-

мація образу України в інформаційному просторі ЄС під впливом російської агресії.

Методологічною й теоретичною основою статті є загально-наукові методи: загальний аналіз (для відбору матеріалів про Україну відповідно до тематики їх змісту), синтез (для аналітико-синтетичного перероблення та формування з матеріалів контент-моніторингу узагальнюючих фактів і текстів), історичний метод (для аргументації стану існуючого образу України й українців у ЄС), контент-аналіз (для кількісного і якісного аналізу змісту конкретних публікацій про Україну та масиву матеріалів моніторингу), статистичний аналіз (для кількісного аналізу параметрів, що відображають характер висвітлення теми, і для побудови відповідних діаграм).

Виклад основного матеріалу дослідження. Politico Europe – європейське видання американської інформаційної організації “Politico”, що спеціалізується на висвітленні політики Європейського Союзу. У жовтні 2021 р. видання було придбано Axel Springer SE (найбільшим у Європі німецьким цифровим популярним періодичним видавництвом) і є на сьогодні дочірньою компанією “Axel Springer SE”. Штаб-квартира PE розташована в Брюсселі з додатковими офісами в Лондоні, Берліні, Варшаві, Парижі, Франкфурті. Більшість статей висвітлюють повсякденну діяльність ЄС і його взаємодію як із країнами-членами ЄС, так і на міжнародному рівні. Друковане видання доступне за передплатою, а також у невеликій кількості газетних кіосків у Брюсселі, Лондоні, Люксембурзі та Страсбурзі. Важливою особливістю сайту PE (politico.eu) є те, що на ньому розміщено матеріали, підготовлені як європейською, так і американською редакціями видання “Politico” (politico.com). На сайті переважають аналітичні огляди, новинні статті та коментарі. Інформація на сайті є значно більшою за обсягом, ніж у друкованій газеті. Мова сайту – англійська.

При проведенні контент-аналітичного дослідження було проаналізовано 381 відібрану публікацію, що були розміщені на сайті politico.eu за період з 24 лютого 2022 р. по серпень 2024 р. включно. Технологія моніторингу передбачає, що виявлені публікації, які відповідають темі дослідження, доповнюються анотацією, індексуються згідно з чинним тематичним класифікатором і вносяться

до бази даних з повним бібліографічним описом статті у відповідні поля. Крім того, аналітики визначають тональність публікації щодо об'єкта дослідження, у нашому випадку – України [4, 5]. Тональність публікацій у виданні “РЕ” виявилася більш емоційно забарвленою, ніж у більшості інших світових медіа. Негативну тональність мали 8,66% відібраних аналітиками публікацій про війну в Україні. Решта публікацій за тональністю розділилася практично порівну між позитивною (45,93%) і нейтральною (45,41%). Треба зазначити, що тональність публікацій видання значно відрізняється від загальної картини тональності іноземних ЗМІ за той же період дослідження, у яких 70% публікацій були нейтральними, 27% – позитивними й лише 3% – негативними.

Найчастіше автори публікацій РЕ негативно оцінювали вплив російського вторгнення в Україну на світову політику та економіку, негативне забарвлення зазвичай також мали публікації, у яких містилася реакція конкретних світових політиків, діячів чи організацій. Наприклад, негативним інформаційним поводом для ЗМІ ЄС стала заборона на експорт з України зерна – її основного торговельного товару – на ринки Польщі, Угорщини та трьох інших країн ЄС відповідно до угоди, укладеної з Європейською комісією, для захисту фермерів ЄС від напливу дешевшої продукції від їхніх постраждалих від війни сусідів. Репортер РЕ Б. Бжезінський справедливо стверджує, що боротьба навколо експорту зерна з України вбиває клин між українцями і європейськими прихильниками їх військової боротьби проти Росії. Негативно забарвленою виявилася й спільна публікація журналістів РЕ Д. Ван дер Хейгена і В. Коца, які аналізували можливість розширення прав українських далекобійників щодо перевезень на території ЄС. Автори відмітили, що ця ідея викликає обурення серед європейських далекобійників, які на той час уже блокували прикордонні переходи з Україною в Польщі, Словаччині, Румунії та Угорщині на знак протесту проти існуючих правил, що дають можливість українцям перевозити вантажі між Україною та країнами ЄС без додаткових документів, але не дають можливості українським далекобійникам завантажуватися й розвантажуватися в межах ЄС.

Перевізники ЄС скаржаться, що цих правил українці не дотримуються, зауважують журналісти.

Негативними стали й аналітичні публікації, що цитували деяких політиків ЄС, насамперед Угорщини, Словаччини та Сербії. Зокрема, репортер РЕ В. Джек цитує голову канцелярії Прем'єр-міністра Угорщини Г. Гуляша, який заявив, що Захід повинен надати Росії гарантії безпеки та заборонити Україні приєднуватися до НАТО. Ця заява, припускає журналіст, імовірно, ще більше погіршить і без того хиткі відносини Будапешта з Києвом, і нагадує, що слова Г. Гуляша лише повторили коментарі Прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана.

Аналіз показав (рис. 1), що бельгійське видання в три рази частіше висвітлювало міжнародну реакцію на війну в Україні (76% публікацій), ніж сам перебіг бойових дій і ситуацію всередині України (24%). Перевага в матеріалах, що зображують реакцію світової спільноти, над матеріалами про безпосередньо Україну загалом відповідає пріоритетам висвітлення війни в Україні, що характерні для всіх ЗМІ Європи, проте специфіка видання та його аудиторії зробили цей розрив у тематиці особливо помітним.

Рис. 1. Співвідношення тематики публікацій про війну в Україні у виданні "Politico Europe" (24 лютого 2022 р. – серпень 2024 р.)

Висвітлюючи ситуацію в Україні під час героїчного спротиву російській агресії та ситуацію безпосередньо на фронті (рис. 2), автори РЕ акцентують увагу на військових діях Сил оборони України, яким тривалий час вдається не тільки успішно стримувати переважаючі сили росіян, а й наносити неочікувані для оглядачів ЄС поразки агресору (24%). При цьому оптимізм журналістів і дописувачів видання РЕ щодо здатності українців закінчити війну своєю перемогою протягом періоду дослідження поступово зростає. Американський політолог, колишній постійний представник США в Раді НАТО І. Даалдер у статті для бельгійського РЕ пише, що Україна перетворила війну на стратегічний провал Росії, яка не змогла досягти своєї основної мети – підкорити Україну та підірвати єдність Заходу. Г. Д. Шатц, старший економіст RAND і професор аналізу політики у Вищій школі Pardee RAND, у колонці РЕ пише, що західні союзники нарешті виконують свої обіцянки, надаючи Україні істотну економічну допомогу, зброю, угоди з безпеки, а тепер і більшу свободу на полі бою. Україна також набирає обертів іншими способами, які могли б дати їй можливість захистити свою незалежність, досягти сприятливого результату війни та розпочати програму реконструкції, яка міцно пов’яже її з євроатлантичною спільнотою.

Рис. 2. Співвідношення тематики публікацій про внутрішню ситуацію в Україні під час повномасштабного російського вторгнення у виданні “Politico Europe” (24 лютого 2022 р. – серпень 2024 р.)

Другою за популярністю тематикою публікацій про внутрішню ситуацію в Україні закономірно стала діяльність української влади, насамперед Президента України В. Зеленського (20%). Кореспондентка РЕ з Києва В. Мелкозерова на шпальтах бельгійського видання розмірковує про вибір В. Зеленського щодо призначення міністром оборони України Р. Умерова. На її думку, таким вчинком В. Зеленський надіслав два чіткі сигнали союзникам і супротивникам України: Київ серйозно налаштований на очищення від корупції та повернення Криму з-під контролю Росії. Оглядачі РЕ також активно обговорювали інформацію про можливість, а потім і про факт відставки Головнокомандувача ЗСУ В. Залужного. Журналісти бельгійського видання відзначали, що напруженість між В. Зеленським і В. Залужним зростала постійно й досягла піку напередодні відставки.

Журналісти РЕ з перших днів повномасштабного вторгнення російських збройних сил до України детально висвітлюють також дії агресора, коментують і наводять прогнози щодо ситуації на фронті (8% публікацій), не обходячи, звичайно, увагою висвітлення воєнних злочинів росіян в Україні (4%).

Висвітлюючи образ України у світовій політиці та реакцію світу на агресивну загарбницьку війну Росії проти України (див. рис. 3), журналісти видання найбільшу увагу приділили опису та аналізу реакції світових політиків на війну в Україні (35% публікацій про Україну у світовій політиці). Значну частину уваги видання також приділило висвітленню питань поставки Україні зброї, боєприпасів і військового обладнання (25%).

Особливу увагу видання, звичайно, приділяє висвітленню думок і позицій щодо війни в Україні найвпливовіших лідерів країн ЄС. Наприклад, Д. Деттмер, редактор власної колонки в РЕ, у своєму дописі стверджує, що припущення Президента Франції Е. Макрона про те, що НАТО, можливо, доведеться надіслати війська в Україну, було сприйнято нищівною критикою у ЄС. На думку Д. Деттмера, коментарі Е. Макрона зазнали вражаючої невдачі й досягли абсолютно протилежного від бажаного ефекту. На превелику радість Кремля, вони викрили розкол і розбіжності на Заході, викликаючи паніку серед керівництва ЄС щодо війни в Україні, вважає автор колонки.

Рис. 3. Співвідношення тематики публікацій про Україну у світовій політиці під час повномасштабного російського вторгнення у виданні “Politico Europe” (24 лютого 2022 р. – серпень 2024 р.)

Активно коментують журналісти й оглядачі видання також позиції та заяви американських політиків. Той же Д. Деттмер аналізує слова високопоставленого генерала Сполучених Штатів Америки М. Міллі, голови Об’єднаного комітету начальників штабів США, який ще в листопаді 2022 р., за словами оглядача, розлютив Київ, порівнявши конфлікт, який вирує в Україні, з Першою світовою війною, і припустив, що ситуація «зайшла в глухий кут». М. Міллі стверджував, що в Україні «війна, яку вже неможливо виграти військовим шляхом». Д. Деттмер погоджується, що, якщо Україна не здійснить прорив на фронті, зростатимуть заклики до переговорів, оскільки наближаються вибори як у Європі, так і в США, що змінює внутрішню політичну динаміку союзників.

Паралельно із висвітленням реакції світової політики на війну в Україні багато уваги видання приділило також перспективам інтеграції України в основні організації Заходу, особливо в НАТО і ЄС. Кореспондент бельгійського РЕ у ЄС і Китаї С. Лау пише, що Україна все ще дивиться зі сторони, як 32 країни-члени НАТО

святкують 75 років від створення Альянсу. За словами журналіста, для міністра закордонних справ України Д. Кулеби ювілей НАТО не став святом. Автор нагадує, що Україна подала офіційну заявку на членство в НАТО, однак сигналу про запрошення України приєднатися до Альянсу досі немає.

Висновки. З початком повномасштабної агресії Росії в Україну бельгійське видання “PE” значно збільшило кількість публікацій про Україну. Головною причиною стало підвищення – в умовах повномасштабної війни в центрі Європи – уваги до української тематики у європейському інформаційному просторі загалом і в керівних та політичних колах ЄС зокрема. Журналісти PE активно коментують усі події у воюючій Україні, але переважає детальний аналіз міжнародної ситуації, що проводить достатньо широке коло авторів, серед яких, крім штатних журналістів, є профільні експерти, науковці, представники керівних органів ЄС, політики. Серед штатних авторів PE найбільше писали про війну в Україні: редактор та автор колонки Д. Деттмер (Jamie Dettmer) (26 публікацій за період дослідження), кореспондентка PE з Києва В. Мелкозерова (19 публікацій), старший політичний репортер видання з Німеччини Г. Й. фон дер Бурхард (Hans von der Burchard) (14 публікацій), репортер К. Гійс (Camille Gijss) (11 публікацій), журналістка американської редакції PE з питань озброєння та оборони Л. Селігман (Lara Seligman) (11 публікацій), репортер останніх новин PE Н. Камют (Nicolas Camut) (10 публікацій). Три великі статті про Україну опублікував також головний редактор PE Н. Вінокур (Nicholas Vinocur), а головний редактор Politico та співзасновник PE М. Камінські (Matthew Kaminski) розмістив на сайті редакторську статтю про політику США щодо України в контексті майбутніх виборів у США.

Загалом можна констатувати, що сприйняття України в досліджуваному виданні формується на реальних фактах повномасштабної агресії РФ в Україні та аналізі впливу війни на світову політику й економіку. Один з головних наративів, що відстежується у PE, – залежність ситуації в Україні від економічної і військової допомоги країн ЄС та США. У публікаціях видання зазвичай детально аналізуються процеси та проблеми постачання Україні західної зброї,

при цьому журналісти РЕ часто критикують політиків і керівників країн ЄС за пасивність та недостатню підтримку воюючої України, звертають увагу аудиторії на скромні обсяги озброєння й затримки в постачанні боєприпасів. Водночас публікації видання зазвичай формують та підкріплюють наратив про провідну і вирішальну роль США у військовій допомозі Україні. Матеріали видання, як правило, деталізують вплив війни в Україні на економіку й політику ЄС.

У процесі моніторингу змісту матеріалів було визначено такі образи України, присутні в публікаціях видання: «кандидатка на вступ до ЄС та НАТО», «країна, яка воює за незалежність», «країна, що потребує допомоги», «пострадянська країна». Ці образи кардинально відмінні від образів Росії на сайті видання: «військовий агресор», «країна з авторитарним правлінням», «країна-ізгой». Журналісти РЕ однозначно називають захоплення території України «окупацією», а війну – «війною», постійно наголошуючи про необхідність розширення допомоги Україні фінансами та зброєю. «Гаряча» рубрика «Війна в Україні» протягом усіх трьох років повномасштабного вторгнення Росії займає на головній сторінці сайту перші позиції.

У жанровому аспекті перше місце серед публікацій видання про війну в Україні посідають аналітичні жанри, зокрема оглядові та аналітичні статті; інформаційних жанрів майже вдвічі менше, повністю відсутні репортажі з фронту чи прифронтових регіонів України. Мета більшості публікацій – проінформувати та надати об'єктивний, неупереджений аналіз, виявити причини, спрогнозувати розвиток подій і наслідки повномасштабної війни в Україні для ЄС.

Список бібліографічних посилань

1. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 224 с.

2. Польовик С. Контент-аналіз польського видання «Річ Посполита» (Rzeczpospolita) як джерела формування інформаційно-бібліографічного бюлетеня «Україна у відгуках зарубіжної преси». *Вісн.*

Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. Одеса, 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 63–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2016_21_1_7 (дата звернення: 10.09.2024).

3. Федорчук А. Особливості створення інформаційних ресурсів на основі традиційних та електронних ЗМІ. *Бібл. вісн.* 2009. № 4. С. 21–25. URL: http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2009_4_3 (дата звернення: 06.09.2024).

4. Федорчук А. Моніторинг інформації про Україну в матеріалах закордонних мережевих ресурсів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* Київ, 2017. Вип. 48. С. 453–464. <https://doi.org/10.15407/np.48.453>

5. Федорчук А. Ставлення поляків до російського вторгнення в Україну: контент-аналіз польського видання “Rzeczpospolita”. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* Київ, 2022. Вип. 64. С. 96–106. <https://doi.org/10.15407/np.64.096>

References

1. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2013). Tendentsii vplyvu hlobalnoho informatsiinoho seredovyscha na sotsiokulturnu sferu Ukrainy [Trends in the influence of the global information environment on the socio-cultural sphere of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Polovyk, S. (2016). Kontent-analiz polskoho vydannia “Rich Pospolyta” (Rzeczpospolita) yak dzherela formuvannia informatsiino-bibliohrafichnoho biuletenu “Ukraina u vidhukakh zarubizhnoi presy” [Content analysis of the Polish edition of *Rzeczpospolita* (Rzeczpospolita) as sources of information and bibliographic bulletin *Ukraine in a review of foreign press*]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznauk, knyhoznauk – Bulletin of Odesa National University. Series: Library Science, Bibliography, Book Science*, 21(1), 63–72. Odessa [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2016_21_1_7 (Last accessed: 10.09.2024).

3. Fedorchuk, A. (2009). Osoblyvosti stvorennia informatsiinykh resursiv na osnovi tradytsiinykh ta elektronnykh ZMI [Features of information resources creation on the basis of conventional and

electronic mass media]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 4, 21-25. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2009_4_3 (Last accessed: 06.09.2024).

4. Fedorchuk, A. (2017). Monitorynh informatsii pro Ukrainu v materialakh zakordonnykh merezhevykh resursiv [Monitoring information materials about Ukraine in foreign network resources]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 453-464. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.48.453>

5. Fedorchuk, A. (2022). Stavlennia poliakiv do rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu: kontent-analiz polskoho vydannia “Rzeczpospolita” [The attitude of Poles to the Russian invasion of Ukraine: a content analysis of the Polish publication *Rzeczpospolita*]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 96-106. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.096>

Стаття надійшла до редакції 15.10.2024.

Arthur Fedorchuk,
Research Associate,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: fedorchuk_arthur@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1141-1812>

Monitoring the Coverage of the Russian Invasion of Ukraine in *Politico Europe*

The article presents an analysis of the results of the monitoring of materials cover the full-scale invasion of Russia into Ukraine, published on the popular English-language Belgian website *Politico Europe* in the period 2022-2024. The problems, dynamics and nature of the coverage of Russia's aggression against Ukraine on the website, as well as the reaction of the European Union society and politicians, and the international community to the war in Ukraine in the publications of *Politico Europe* contributors, were studied.

During the content analytical study, 381 selected publications posted on the *politico.eu* website for the period from February 24, 2022 to the present, were analyzed. The monitoring technology assumes that the discovered publications that correspond to the research topic are supplemented with an abstract,

indexed according to the current thematic classifier, and entered into the database with the article's full bibliographic description, in the appropriate fields. In addition, analysts determine the tone of the article regarding the object of the study, in our case – Ukraine.

With the beginning of Russia's full-scale aggression against Ukraine, the Belgian publication *Politico Europe* significantly increased the number of publications about Ukraine. The main reason was that because of a full-scale war in the center of Europe, attention to Ukrainian topics in the European information space increased significantly in general and in the governing and political circles of the EU in particular. The journalists of *Politico Europe* actively comment on all the events in the warring Ukraine, but the detailed analysis of the international situation prevails, which is carried out by a fairly wide range of authors, and in addition to full-time journalists, there are specialized experts, scientists, representatives of EU governing bodies, and politicians are among them.

The perception of Ukraine in the publication under study is formed on the basis of real events in our country and their consequences, which affected the general political situation in the EU and the world. One of the main narratives tracked by *Politico Europe* is the dependence of the situation in Ukraine on economic and military aid from the EU and the USA. The *Politico Europe* publications often talk about the volume of arms supplies, journalists openly criticize the leaders of the EU countries for their indecision in supporting Ukraine, focusing on delays in the supply of arms and insufficient economic sanctions against Russia. At the same time, the publications on the website strengthen the narrative about the leading role of the USA in these issues and the secondary role of the EU.

Keywords: *Politico Europe*, monitoring, mass media, content analysis, European Union, Russian invasion of Ukraine.

Ярослав Дейнека,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: clava-1995@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4073-7106>

БІБЛІОТЕЧНІ ІНСТИТУЦІЇ У ВОЄННИЙ ЧАС: ДОСВІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено вплив Другої світової війни на бібліотечну систему Великої Британії: знищення фондів, евакуацію матеріалів, адаптацію до воєнних умов, роль у підтримці морального духу та доступу до інформації. Проаналізовано заходи адаптації, зокрема скорочення режиму роботи, впровадження мобільних бібліотек і співпрацю з організаціями. Розглянуто післявоєнне відновлення бібліотек, що включало повернення евакуйованих матеріалів, реконструкцію, поповнення фондів і модернізацію. Виявлено уроки, корисні для розвитку бібліотечної справи в умовах сучасних воєнних конфліктів.

Ключові слова: Друга світова війна, бібліотеки, Велика Британія, евакуація фондів, адаптація бібліотек, підтримка морального духу.

Постановка наукової проблеми. Друга світова війна серйозно вплинула на бібліотечну систему Великої Британії, спричинивши руйнування фондів, евакуацію матеріалів і зміну функцій бібліотек. Водночас війна стимулювала модернізацію та розширення ролі бібліотек у суспільстві. Питання впливу цих подій на подальший розвиток бібліотечної справи залишається недостатньо вивченим. Системний аналіз змін у бібліотечній системі Великої Британії внаслідок війни дасть змогу виявити особливості адаптації бібліотек до кризових умов і визначити їх роль у воєнний час, що має важливе значення для розуміння еволюції бібліотек та їх розвитку в умовах сучасних викликів.

Актуальність дослідження. Вивчення впливу Другої світової війни на бібліотечну систему Великої Британії особливо актуальне в контексті сучасної війни в Україні. Українські бібліотеки стикаються з подібними викликами: руйнування, втрата фондів, евакуація матеріалів та адаптація роботи до воєнних умов. Водночас вони відіграють ключову роль у підтримці населення та збереженні культурної спадщини. Аналіз британського досвіду може надати цінні знання для українських бібліотек щодо стратегій подолання поточних викликів, збереження функціональності та модернізації в кризових умовах. Це дослідження розширює розуміння історичних процесів та їх застосування у сучасних реаліях.

Метою дослідження є вивчення впливу Другої світової війни на бібліотечну систему Великої Британії з метою визначення уроків, які можуть бути використані для розвитку бібліотечної справи в умовах сучасних воєнних конфліктів, зокрема в Україні.

Аналіз досліджень. Вивченням проблеми впливу Другої світової війни на бібліотечну систему Великої Британії активно займалися такі вчені, як Д. Аллен, К. Ангус, Б. Бівен, А. Блек, М. Валенсія, Е. Вігмор, Л. Р. Вільсон, Д. Вінсент, Д. Вудворд, Р. Джеймс, Х. Дженкінсон, К. Б. Джокель, Р. В. Джонс, А. Есдейл, В. Істон, Ф. Г. Кілгур, Ф. А. Кінг, Р. Кларк, А. Колдер, М. Левіт, Л. Р. МакКолвін, Й. МакЛейн, А. Марвік, Х. Масон, М. В. Мелосі, В. Р. Метью, В. Р. Метьюз, Д. М. Мітчел, К. Р. Мосс, Г. Невіл, П. С. Річардс, Х. У. Стаббінгс, А. Л. Томсон, П. Торсхейм, К. Т. Флауер, Й. Фрідріх, П. Р. Харріс, Р. С. Хаттон, В. Холман, Б. Хоугтон та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед Другою світовою війною бібліотеки Великої Британії відігравали важливу роль у суспільстві, забезпечуючи доступ до знань, культурних ресурсів і соціальних просторів для обміну думками та участі в культурних заходах, що було особливо важливо на тлі зростаючого напруження у Європі. Вони сприяли освіті дорослих, надаючи матеріали для самостійного навчання та організовуючи курси для дорослих. Крім того, бібліотеки підтримували освітню систему, забезпечуючи матеріали для вчителів і студентів й організовуючи заходи та лекції [7, р. 264].

Напередодні війни система бібліотек Великої Британії включала 603 бібліотечні осередки, кожен з яких обслуговував у середньому 77 тис. осіб, відіграючи важливу роль у культурному та освітньому житті, проте вони потребували реформ і додаткового фінансування [2, р. 164]. Обмежене фінансування погіршувало якість послуг та умови роботи, хоча бібліотеки залишалися ключовими для доступу до освітніх і культурних ресурсів, а також підтримки ініціатив дорослої освіти [7, р. 265]. У 1930-х роках фінансування зменшувалося, що обмежувало можливості бібліотек розширювати колекції та надавати нові послуги, особливо в сільській місцевості, де розглядалося питання створення спеціалізованих бібліотек для робітників з технічною й професійною літературою [5, р. 478].

Очікувалося, що під час війни бібліотеки Великої Британії зіштовхнуться із серйозними викликами, зокрема можливим знищенням через бомбардування та значним скороченням фінансування. Основні побоювання включали пошкодження будівель і колекцій, що спонукало до розробки стратегій евакуації цінних матеріалів [3, р. 1]. Крім того, перенаправлення ресурсів на воєнні потреби могло призвести до скорочення фінансування, що негативно вплинуло б на якість послуг, зокрема на зменшення нових надходжень і доступу до освітніх ініціатив [2, р. 164; 7, р. 265]. Війна також мала змінити пріоритети бібліотек, змусивши їх адаптуватися до нових умов, забезпечуючи доступ до інформації, важливої для цивільної оборони та підтримки морального духу [7, р. 265].

Британська бібліотека (частина Британського музею) зазнала серйозних втрат під час нальотів німецької авіації на Лондон у 1940–1941 рр. У травні 1941 р. було пошкоджено дах музею, що призвело до знищення близько 240 тис. томів, з яких 175 тис. були книжками. Для захисту фондів ще в серпні 1939 р. бібліотека евакуювала близько 100 т найцінніших матеріалів до Національної бібліотеки Уельсу в Аберіствіті. У музеї також було організовано чергування добровольців для патрулювання будівлі вночі [3, р. 5].

Національна центральна бібліотека в Лондоні постраждала від авіанальоту у квітні 1941 р., коли пожежа охопила дах і нижні рівні будівлі. Із 170 тис. томів бібліотечного фонду залишилося лише 72 тис. 600 [3, р. 6]. У відповідь на загрозу бомбардувань бібліо-

тека евакуювала частину персоналу до безпечніших районів країни та тимчасово розмістила матеріали в інших установах [3, р. 5].

Бібліотека Собору Святого Павла також зазнала значних втрат, незважаючи на евакуацію більшої частини колекції. Бомба пробила дах і впала в бібліотечний прохід 29 грудня 1940 р., спричинивши займання, яке вдалося швидко загасити [3, р. 7]. У 1939 р. більшість колекції бібліотеки було перевезено до Національної бібліотеки Уельсу. Матеріали, які не могли бути евакуйовані через великий розмір або вагу, перенесли до крипти собору, яка вважалася найбільш захищеною частиною будівлі [3, р. 6].

Цінна колекція книг, певним чином пов'язаних з Лондоном, багато з яких є абсолютно незамінними, була знищена під час удару по бібліотеці Гілдхолла. Королівський коледж (Лондонський університет) перевіз кілька тисяч томів до Брістольського університету для безпеки, однак їх було незабаром знищено під час одного із серйозних набігів на Брістоль. Бібліотека коледжу Біркбек була двічі пошкоджена та майже повністю знищена. Бібліотека Кентерберійського собору, Бібліотека Ноттінгемського університету, Бібліотека Голдсмітського коледжу, Бібліотека Ламбетського палацу та Бібліотека Королівського імперського товариства зазнали величезних втрат. Серед міст, які мали бібліотеки та які постраждали, були Плімут (Центральна бібліотека – зруйнована), Ліверпуль (втрачено 150 тис. томів); Центральна бібліотека Ковентрі повністю зруйнована; Центральна бібліотека Хемпстеда, публічна бібліотека Річмонда, бібліотеки Ексетер, Шордіч і Саутгемптон [6, р. 151].

Під час війни бібліотеки реалізовували освітні програми для військовослужбовців, створювали спеціалізовані колекції для підтримки воєнної промисловості [1, р. 14–16], попри обмежені фінансові ресурси зміцнювали соціальні зв'язки та надавали платформу для обговорення суспільних питань [2, р. 164].

У період Другої світової війни бібліотеки Великої Британії зазнали значного скорочення бюджетів через перенаправлення фінансових ресурсів на воєнні потреби. Це призвело до зменшення витрат на нові книги та матеріали, що знизило асортимент доступних ресурсів, скоротивши витрати з 28 центів на душу населення до ще нижчого рівня [2, р. 164].

У роки Другої світової війни бібліотеки Великої Британії адаптували свою діяльність, зосередившись на нових завданнях, таких як підтримка морального духу населення та надання важливої інформації для виживання. Вони почали активно розповсюджувати брошури з інструкціями для цивільної оборони, що підвищило їхню роль як джерела критично важливої інформації [7, р. 266]. Бібліотеки також ініціювали програми евакуації та збереження культурної спадщини, щоб захистити важливі книги й документи від бомбардувань, що сприяло підтримці морального духу нації. Крім того, бібліотеки стали центрами психологічної підтримки, організовуючи заходи для підняття морального духу, такі як читання вголос та обговорення актуальних подій [1, р. 9–11].

Багато бібліотек Великої Британії перейшли на скорочений режим роботи через обмежені фінансові ресурси, нестачу персоналу та загрози бомбардувань. Зокрема, бібліотеки в Лондоні часто скорочували години роботи або закривалися під час інтенсивних авіаударів, як, наприклад, у Британському музеї, де частина бібліотеки працювала лише в безпечні періоди. Нестача персоналу через мобілізацію також призвела до скорочення обслуговування та зосередження на основних функціях. Деякі бібліотеки встановлювали спеціальні графіки роботи, працюючи у вихідні або ввечері, щоб забезпечити доступ до послуг у безпечніший час [3, р. 6].

Протягом Другої світової війни бібліотеки Великої Британії були змушені обмежити доступ до частини своїх матеріалів через міркування безпеки, цензуру та необхідність збереження найцінніших колекцій. Однією з основних причин стали евакуаційні заходи, коли рідкісні книги та рукописи, наприклад з Британської бібліотеки, було переміщено до захищених локацій, таких як Національна бібліотека Уельсу, що зробило їх недоступними для користувачів [3, р. 5]. Крім того, бомбардування й пошкодження будівель додатково ускладнили можливість користування певними ресурсами.

На тлі подій Другої світової війни бібліотеки Великої Британії змушені були адаптувати свою діяльність, упроваджуючи нові форми роботи для забезпечення доступності послуг у складних умовах. Бібліотеки також організовували програми читання вголос в укриттях та інших безпечних місцях, що допомагало підтримувати

моральний дух населення й зміцнювати соціальні зв'язки. Крім того, було створено програми для військовослужбовців, які надавали доступ до навчальних і технічних ресурсів, сприяючи їх саморозвитку й підготовці до повернення в цивільне життя [1, р. 12–14].

У часи Другої світової війни бібліотеки Великої Британії активно співпрацювали з різними організаціями для забезпечення ефективності послуг і збереження культурної спадщини. Одним з ключових партнерств було співробітництво з Національною бібліотекою Уельсу, яка стала основним місцем евакуації цінних колекцій. Британська бібліотека та бібліотека Собору Святого Павла разом з іншими лондонськими бібліотеками координували перевезення матеріалів, що допомогло зберегти культурну спадщину [3, р. 6]. Бібліотеки також працювали з місцевими урядовими органами й організаціями громадянського захисту для розповсюдження інформаційних матеріалів із цивільної оборони, таких як інструкції щодо авіанальотів та інформація про укриття. Крім того, вони співпрацювали з освітніми і військовими організаціями, організовуючи програми для військовослужбовців та надаючи доступ до навчальних матеріалів для підвищення їхньої кваліфікації.

У розпал Другої світової війни бібліотеки Великої Британії стали критично важливими для підтримки населення, забезпечуючи доступ до інформації, яка допомагала орієнтуватися в нових умовах і підтримувати моральний дух. Крім того, вони підтримували доступ до навчальних і технічних матеріалів, сприяючи професійному розвитку й саморозвитку, що допомагало громадянам адаптуватися до війни та підвищувало стійкість суспільства.

Під час глобального конфлікту бібліотеки Великої Британії стали важливими центрами підтримки освітнього процесу, забезпечуючи доступ до навчальних ресурсів і сприяючи безперервності освіти, незважаючи на бомбардування та евакуації. Після війни бібліотеки відіграли ключову роль у відновленні освітньої системи, співпрацюючи з міжнародними організаціями для обміну досвідом та ресурсами, а також організовуючи курси для дорослих і військовослужбовців [6, р. 165].

Під час Другої світової війни бібліотеки Великої Британії відігравали важливу роль у піднятті морального духу населення,

ставши місцями підтримки та розради в умовах стресу й небезпеки. Вони надавали доступ до літератури, яка допомагала відволіктися від війни та підтримувати оптимізм, зокрема книги, що сприяли національній ідентичності й патріотизму. Бібліотеки організовували заходи, такі як читання вголос і лекції, що зміцнювали соціальні зв'язки та підтримували громаду, часто в укриттях під час авіанальотів, реалізували інші соціальні програми. Війна посилила роль бібліотек як центрів громадянської активності для обговорення важливих питань і взаємної підтримки.

Збереження культурної спадщини стало критично важливим завданням для бібліотек Великої Британії під час Другої світової війни, коли вони виступили охоронцями національної ідентичності, історії та культури в умовах значних руйнувань. Основними заходами були евакуація найцінніших колекцій: Британська бібліотека та бібліотека Собору Святого Павла перенесли частину своїх фондів до Національної бібліотеки Уельсу для захисту від бомбардувань. Бібліотеки також створювали дублікати й резервні копії важливих документів, що давало можливість зберегти культурні цінності для майбутніх поколінь [3, р. 8].

Після завершення Другої світової війни Велика Британія зіткнулася з величезним завданням відновлення бібліотек, пошкоджених бомбардуваннями та іншими воєнними діями. Основними заходами стали оцінка збитків, планування реконструкції і відновлення пошкоджених будівель, зокрема таких як Британська бібліотека та Собор Святого Павла.

Після закінчення Другої світової війни поповнення бібліотечних фондів у Великій Британії стало ключовим завданням через значні втрати колекцій. Уряд та міжнародні організації надали фінансову підтримку для закупівлі нових матеріалів і відновлення колекцій. Бібліотеки активно залучали волонтерів, розгорнули програми закупівлі нових ресурсів і співпрацювали з видавцями та бібліофілами для відновлення рідкісних видань. Крім того, нові колекції включали літературу про війну, історію, науку й техніку, що допомогло адаптувати населення до післявоєнних умов. Міжнародна співпраця через обміни книжками сприяла культурному обміну та інтеграції Великої Британії у світове співтовариство [6].

У післявоєнний період Велика Британія зосередилася на модернізації бібліотечної системи, упроваджуючи новітні технології та методи для покращення обслуговування й керування фондами. Сучасні технології, такі як механізовані системи каталогізації та оброблення інформації, значно підвищили ефективність бібліотек і стали основою для автоматизації процесів [7]. Звіт Л. Р. МакКолвіна [4], опублікований під час війни, рекомендував створення великих бібліотечних одиниць і національного бібліотечного агентства для централізації керування та фінансування [2, р. 164–165]. Упровадження перфокарт для каталогізації книг і нових програмних рішень, разом з тренінгами для бібліотекарів, сприяло модернізації й підвищенню ефективності бібліотек. Реконструкція бібліотек також включала створення нових, функціональних просторів, що відповідали післявоєнним потребам суспільства, з акцентом на комфорт і доступ до нових медіа та аудіовізуальних матеріалів.

Друга світова війна значно вплинула на бібліотечну систему Великої Британії, завдавши значних матеріальних втрат і пошкоджень будівель, що потребувало швидкої адаптації бібліотек до нових умов та переосмислення їхньої ролі в суспільстві. Війна підкреслила важливість збереження культурної спадщини, і, незважаючи на значні втрати, бібліотеки зберегли частину своїх цінних колекцій завдяки евакуації та співпраці з іншими установами. Після війни бібліотеки перетворилися на культурні центри, розширивши свої функції та залучивши нові аудиторії завдяки співпраці з культурними й освітніми установами. Під час війни бібліотеки не лише зберегли свою функціональність, а й підтримували моральний дух населення, забезпечуючи доступ до інформації та освіти.

Друга світова війна спричинила глибокі зміни в бібліотечній системі Великої Британії, зокрема скорочення режиму роботи та обмеження доступу до певних матеріалів через загрозу бомбардувань і необхідність евакуації цінних книг. Бібліотеки також запровадили нові форми роботи, такі як мобільні бібліотеки та читання в укриттях, що дало можливість зберегти зв'язок з громадянами й підтримати моральний дух. Після війни ці зміни стали основою для модернізації бібліотечної системи, включаючи впровадження нових

технологій і реорганізацію простору, що відкрило нові можливості для розвитку бібліотек.

Під час Другої світової війни бібліотеки Великої Британії стали ключовими центрами підтримки суспільства, забезпечуючи доступ до життєво важливої інформації, збереження культурної спадщини, надаючи моральну підтримку населенню. Вони поширювали інструкції із цивільної оборони та інформаційні матеріали, що допомагало громадянам орієнтуватися в умовах конфлікту. Бібліотеки організовували культурні заходи, такі як читання вголос і літературні події, що підтримували моральний дух та соціальні зв'язки під час бомбардувань. Евакуація цінних колекцій забезпечила збереження культурної спадщини в умовах загрози знищення. Крім того, вони підтримували освітній процес, забезпечуючи доступ до навчальних матеріалів для військовослужбовців та евакуйованих дітей, що мало вирішальне значення для майбутнього країни.

Досвід Другої світової війни надав бібліотекам Великої Британії важливі уроки для подальшого розвитку. Війна підкреслила необхідність бути готовим до кризових ситуацій, зокрема евакуації матеріалів і захисту персоналу, що є, як показала практика, досить успішним і дієвим заходом. Вона також продемонструвала важливість адаптивності бібліотек, які впровадили нові форми роботи, такі як мобільні бібліотеки та програми для військовослужбовців, що дало їм можливість зберегти зв'язок із суспільством. Після війни бібліотеки модернізували інфраструктуру та послуги, впровадивши нові технології й методи роботи, що стало основою для подальшого розвитку автоматизації та інформаційних технологій. Нарешті, війна підтвердила, що бібліотеки виконують не лише освітню та культурну, а й соціальну функцію, підтримуючи моральний дух і зберігаючи національну ідентичність.

Висновки. Дослідження показало, що Друга світова війна значно вплинула на бібліотечну систему Великої Британії, змусивши її адаптуватися до нових умов, зосередитися на збереженні культурної спадщини та підтримці морального духу населення. Війна спричинила знищення фондів, евакуацію матеріалів, обмеження доступу, що змусило бібліотеки перейти на скорочений режим роботи та змінити пріоритети. Після війни бібліотеки відновилися, повернули

евакуйовані матеріали та модернізували роботу. Цей досвід важливий для України, яка нині стикається з подібними викликами, допомагаючи розробити стратегії збереження спадщини й підтримки населення в умовах війни.

Список бібліографічних посилань

1. James R. “Read for victory”: Public libraries and book reading in a British naval port city during the Second World War. *The Journal of the Social History Society*. 2018. Vol. 15. Issue 2. Pp. 233-253. <https://doi.org/10.1080/14780038.2018.1427360>
2. Joeckel C. B. A postwar plan for British public libraries: The McColvin report. *ALA Bulletin*. 1943. Vol. 37. No. 5. Pp. 163-165. URL: <https://www.jstor.org/stable/25691638> (Last accessed: 16.05.2024).
3. Leavitt M. United Kingdom libraries during World War II. *SLIS Connecting*. 2015. Vol. 4. Issue 1. Article 7. <https://doi.org/10.18785/slis.0401.07>
4. McColvin L. R. The public library system of Great Britain : a report on its present condition with proposals for post-war reorganization. London : Library Association, 1942. 218 p.
5. Mitchell J. M. The library movement in Great Britain. *Bulletin of the American Library Association*. 1932. Vol. 26. No. 8. Pp. 474-478. URL: <https://www.jstor.org/stable/25687699> (Last accessed: 26.04.2024).
6. Wigmore E. The war and British medical libraries. *Bull Med Libr Assoc*. 1946. Vol. 34. No. 3. Pp. 151-166. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC194591/pdf/mlab00257-0003.pdf> (Last accessed: 16.06.2013).
7. Wilson L. R. The public library system of Great Britain: A report on its present condition with proposals for post-war reorganization. By Lionel R. McColvin. Review. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*. 1943. Vol. 13. No. 3. Pp. 264-266. URL: <https://www.jstor.org/stable/4303129> (Last accessed: 06.08.2024).

References

1. James, R. (2018). “Read for victory”: Public libraries and book

reading in a British naval port city during the Second World War. *The Journal of the Social History Society*, 15(2), 233-253. <https://doi.org/10.1080/14780038.2018.1427360>

2. Joeckel, C. B. (1943). A postwar plan for British public libraries: The McColvin report. *ALA Bulletin*, 37(5), 163-165. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25691638> (Last accessed: 16.05.2024).

3. Leavitt, M. (2015). United Kingdom libraries during World War II. *SLIS Connecting*, 4(1), Article 7. <https://doi.org/10.18785/slis.0401.07>

4. McColvin, L. R. (1942). The public library system of Great Britain: A report on its present condition with proposals for post-war reorganization. London: Library Association.

5. Mitchell, J. M. (1932). The library movement in Great Britain. *Bulletin of the American Library Association*, 26(8), 474-478. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25687699> (Last accessed: 26.04.2024).

6. Wigmore, E. (1946). The war and British medical libraries. *Bull Med Libr Assoc*, 34(3), 151-166. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC194591/pdf/mlab00257-0003.pdf> (Last accessed: 16.06.2013).

7. Wilson, L. R. (1943). The public library system of Great Britain: A report on its present condition with proposals for post-war reorganization. By Lionel R. McColvin. Review. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 13(3), 264-266. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/4303129> (Last accessed: 06.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2024.

Yaroslav Deineka,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: clava-1995@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4073-7106>

Library Institutions in Wartime: the Experience of Great Britain during the Second World War

The article examines the profound impact of World War II on the British library system, highlighting challenges, adaptations, and contributions that mark one of the most turbulent periods in modern history. Libraries faced significant disruptions, including the destruction of collections because

of bombings, the evacuation of rare and valuable materials to safe locations, and severe budget cuts. Despite these challenges, libraries emerged as critical institutions, providing access to essential information, supporting public morale, and preserving cultural heritage. The research explores how libraries adjusted to wartime conditions by shortening operating hours, restricting access to certain materials, and implementing innovative solutions such as mobile libraries and educational programs for both civilians and military personnel. These efforts ensured continued access to knowledge, fostering resilience in the population. The role of libraries in safeguarding national heritage is emphasized through their meticulous evacuation of irreplaceable collections, which demonstrated a deep commitment to preserving cultural identity. Post-war recovery is analyzed, focusing on the return of evacuated materials, reconstruction of destroyed library buildings, and the replenishment and modernization of collections. The study underlines the importance of libraries as adaptive and resilient institutions that were not only capable of overcoming wartime challenges but also evolved to meet the demands of a changing society in the aftermath of the war. By investigating these historical processes, the article contributes to the broader understanding of the evolution of library systems in crisis times and draws lessons applicable to the modern context, including the preservation of cultural heritage and the role of libraries in contemporary conflicts. The findings provide valuable insights for library professionals and policymakers seeking to address similar challenges in current and future crises, highlighting the enduring relevance of libraries in fostering social cohesion, education, and cultural preservation.

Keywords: Second World War, libraries, Great Britain, evacuation of funds, adaptation of libraries, support of morale.

Олег Ворошилов,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: voroshilov-siaz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7786-1325>

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ СПРОТИВ
ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ
СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

У статті розглянуто стан та перспективи інформаційної боротьби України проти російської агресії, проблематику захисту вітчизняного інформаційного простору. Висвітлюються питання, що стосуються особливостей, специфіки інформаційної війни між Україною та Росією.

Наголошується на ролі у захисті вітчизняного інформаційного простору системи стратегічних комунікацій, входження у неї академічної науки зі своїм науково-інформаційним ресурсом, залучення в цей процес бібліотечних установ, які отримують відповідні практичні навички та розширяють сферу своїх функцій на основі можливостей електронних інформаційних технологій, що сприятиме нейтралізації загроз національному інформаційному простору.

Ключові слова: бібліотечні установи, інформаційна війна, інформаційний простір, інформаційний спротив, НБУВ, стратегічні комунікації.

Нині потенціал суспільства значною мірою визначається обсягом інформаційних ресурсів та рівнем інформаційної інфраструктури. У ЗМІ останнім часом дедалі частіше стали зустрічатися такі поняття, як «інформаційна боротьба», «інформаційна війна» та «інформаційний спротив». На сьогодні саме інформаційні війни становлять значну небезпеку функціонуванню системи органів державної влади.

Поняття «інформаційна війна» ввів у науковий обіг американський дослідник М. Маклюен, який проголосив тезу: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації» [1].

Існує чимало наукових праць, присвячених інформаційній війні, особливо її теоретичним аспектам. Серед зарубіжних науковців першими до теми інформаційної війни звернулися Й. Стайн та Р. Шафранський. Слід зазначити, що значну увагу проблематиці інформаційної війни приділяли науковці з Росії – А. Манойло, І. Панарін, С. Расторгуєв та ін. В Україні ж увага до цих питань активізувалась лише після подій 2014 р. Цю тему вивчали Ю. Горбань, В. Гусаров, М. Кондратюк, Б. Кормич, Я. Малик, А. Марущак, І. Патлашинська, В. Петрик, А. Стадник, Б. Юськів та ряд інших дослідників. Звертався до вивчення цієї проблематики і автор цієї статті [2].

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених інформаційній війні, бракує розгляду питань, що стосуються особливостей, специфіки інформаційної війни між Україною та Росією, використання в ній потенціалу стратегічних комунікацій.

Мета статті – здійснити аналіз використання потенціалу стратегічних комунікацій для боротьби з поширенням в українському інформаційному просторі України шкідливих російських впливів, фейків тощо.

Основні методи, що були використані: порівняльно-історичний, джерелознавчий, аналітико-синтетичної переробки інформації, компаративний метод (зокрема, для порівняння різних підходів щодо розуміння стратегічних комунікацій), а також експертних оцінок (під час аналізу основних рис російських наративів та протидії їм з українського боку).

Загалом можна погодитись із твердженням, що інформаційна війна – це війна нового типу, об'єктом якої є свідомість людей. Вона заснована на можливості керування й маніпулювання суспільною свідомістю, підпорядкуванні волі людини. І це найчастіше відбувається неусвідомлено для тих, хто зазнає інформаційного впливу. Її суть – це вплив на суспільну свідомість таким чином, щоб управляти людьми та змусити їх діяти певним чином, часто проти своїх інтересів [3, с. 81].

Хоча водночас існує також думка, що на сьогодні серед науковців не сформовано домінуючої точки зору щодо науково-теоретичної концепції інформаційних війн, а також основних методів, форм

і способів їх ведення, а сама інформаційна війна є неоднозначним поняттям [4, с. 73].

Саме методи інформаційної війни визначають, яким чином здійснюватиметься вплив на суспільну свідомість та громадську думку. Моделі, що використовуються в інформаційній війні, дедалі більше переплітаються, що ускладнює розуміння громадськістю того, що є правдою, а що – брехнею.

Останніми роками Україна стала своєрідним полігоном для випробування новітніх форм і методів інформаційної війни, розв'язаної РФ. Отож для українських фахівців це питання залишається надзвичайно важливим, адже необхідно не тільки уміти протистояти наявним загрозам, але також передбачати імовірний розвиток подій [5, с. 84–85].

Виходячи з досвіду ведення інформаційних воєн минулого, можна дійти висновку, що спочатку інформаційна війна була допоміжним механізмом до реальної війни, проте в сучасному світі вона стала самостійною стратегією впливу на суспільну свідомість і громадську думку [3, с. 88].

Варто також зауважити, що інформаційна війна досить часто включає в себе психологічні та кібервійни. Використання таких методів ведення конфлікту ще не до кінця оцінено експертами. Однією з причин цього є те, що методи та особливості інформаційної війни досить інтенсивно розробляються і донині. Тому проблематика захисту інформаційного простору, протидії інформаційній зброї, розробки стратегії інформаційної боротьби у науці й практиці України потребує подальшого розвитку та удосконалення.

Крім того, як вважають деякі автори, інформаційна війна можлива лише завдяки широкому використанню спеціальних методів і прийомів впливу, серед яких найпоширенішими є дезінформація, маніпуляції та поширення чуток і міфів. Інші виокремлюють такі основні методи інформаційної агресії: 1) дезінформування та маніпулювання; 2) пропаганда; 3) диверсифікація громадської думки; 4) психологічний та психотропний тиск; 5) поширення чуток [6].

Треба зазначити, що на початку інформаційної війни Росії й України сили були нерівними. За роки незалежності Україна не розробила системи захисту інформації, що робить завдання інфор-

маційної війни дуже складним. У такій війні ЗМІ часто зайняті не об'єктивним інформуванням населення, а збиранням фактів, які підтверджують ту чи іншу думку [7].

Після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. ворожа пропаганда посилилася, провідні місцеві телеканали та вебсайти поширювали численні фейкові новини.

Зокрема, вторгнення в Україну російських військ висвітлюється у ЗМІ РФ як необхідність, адже «якби не Путін, то б в Україну прийшли сили НАТО» [8, с. 8]. Тим часом ЗМІ ворожої держави всіляко уникають використання слова «війна». Варто зазначити, що використання цього терміна в Росії карається строком до 15 років позбавлення волі.

Застосування фейків Росією є постійним та масованим. Зокрема, піддаються критиці дії «київського режиму», який замальовується як «нацистський», ворожий до власного населення, яке потребує «звільнення» тощо.

На цьому етапі одним із головних завдань російської пропаганди є дискредитація української влади, української армії та суспільства в цілому, що спрямоване на підрих єдності українського суспільства з метою послаблення спротиву воєнній агресії РФ. Варто відзначити, що у війні використовуються як перевірені стратегії (створення зовнішніх і внутрішніх ворогів, поширення міфів і дезінформації, історичних наративів), так і відносно нові (наприклад, модель віртуалізації).

Водночас треба зазначити, що з 2014 р. відбулося значне поліпшення в українському інформаційному просторі. Прийняті та удосконалені закони «Про інформацію» (2016), «Про захист інформації» (2014), «Про інформаційні агентства» (2015), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (2016). У лютому 2017 р. затверджено «Доктрину інформаційної безпеки України» [9].

Незважаючи на поліпшення ситуації, український інформаційний сектор має низку недоліків у протидії інформаційній війні. Для того, щоб оцінити ефективність механізмів інформаційної війни України проти Росії, слід більш чітко визначити ці негативні аспекти, до яких, на переконання українських дослідників, зокрема,

належать: 1) неоперативність (щодо реагування на конкретну дезінформацію, а також на рівні пропонування власної інтерпретації подій та явищ); 2) сила та обізнаність (маються на увазі засоби ведення інформаційної війни та ефективність їх застосування); 3) дефіцит інформаційної протидії органів державної влади; 4) фінанси (небажання втрачати гроші) [4, с. 76].

Нині, незважаючи на вищевикладене, відбувається загалом вдале протистояння проросійській пропаганді, а відтак інформаційна політика України є доволі успішною. Яскравий приклад вдалої протидії Росії в інформаційній галузі – висока довіра громадян України до Збройних сил. Зокрема, ЗСУ є тією державною інституцією, яка нині має найвищу довіру в Україні. Водночас упродовж російсько-української війни вона не зменшується, а навпаки, збільшується попри всі інформаційні виклики [5, с. 87].

Тут варто відзначити ще один момент, який полягає в тому, що «в умовах розвитку інформаційного суспільства управління комунікативними процесами пов'язане насамперед із донесенням цільовій аудиторії переконливого, актуального і високоякісного контенту, що відповідає суспільно значущим орієнтирам. У зв'язку з цим зростає значення наукових установ, аналітичних центрів, інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотечних та інших закладів, де концентрується інформаційний ресурс засобів масової інформації, що відображають інтереси суспільного розвитку і відстоюють державницькі позиції в цьому процесі» [10, с. 22].

Інформаційні комунікації, насамперед стратегічні, стають ефективними механізмами керування інформаційними обмінами на сучасному етапі інформатизації. Адже саме вони забезпечують «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зав'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [11].

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених цьому питанню, стратегічні комунікації все ще залишаються «молодою» галуззю досліджень, а отже, існує брак чіткості в термінології, різне бачення їх характеристик та завдань держави щодо реалізації стратегічних комунікацій.

Разом з тим складові стратегічних комунікацій чітко сформульовано у Воєнній доктрині України, ухваленій 2015 р.: «Стратегічні комунікації – це скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв’язків із громадськістю, військових зв’язків із громадськістю, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [11]. (Водночас у нині чинній Стратегії воєнної безпеки, ухваленій 2021 р., питання СК не торкається).

Виходячи з вищевикладеного, зростає значення подальшого розвитку системи стратегічних комунікацій та удосконалення інтеграції в них бібліотечних установ, розгляд їх як інструментів наповнення соціальних інформаційних мереж якісною, суспільно значущою інформаційною продукцією. Водночас роль системи стратегічних комунікацій постійно посилюється в умовах повномасштабної війни Росії проти України. Насамперед ідеться про систематичні атаки з російського боку на інформаційний простір України.

У сучасних умовах перебіг інформаційної війни є одним з основних складових успіху у воєнному протистоянні загалом. Для України це має особливе значення, оскільки за переважаючого військового потенціалу РФ без підтримки західних країн-партнерів розраховувати на перемогу у війні не доводиться. І саме від об’єктивного сприйняття на Заході того, що відбувається в Україні, значною мірою буде залежати її політична, військова та економічна підтримка.

Функціонування владних структур в умовах інформаційної війни передбачає якісно новий організаційно-технологічний рівень роботи з новими масивами інформації. Відповідно до прояву цієї тенденції відбувається переосмислення значення бібліотечних установ у системі сучасної інформаційної діяльності.

У нинішніх умовах боротьбу проти російських інформаційних впливів здійснює значна частина важливих бібліотечних установ України, яка здатна впливати на створення відповідного інтересам держави інформаційного тла шляхом створення, наприклад, власних інформаційних продуктів, які здатні позитивно впливати на формування інформаційного простору.

Так, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) є найбільшою в Україні бібліотечною установою, яка вже тривалий час, використовуючи сучасні інформаційні технології та потужний науковий, кадровий потенціал, бере активну участь у діяльності стратегічних комунікацій, формує низку власних інформаційних продуктів (як суто наукових, так і інформаційно-аналітичних, оглядових, реферативних та ін.). Уже традиційним стало проведення НБУВ щорічної міжнародної наукової конференції, яка присвячена не лише розгляду суто бібліотечної проблематики, але й, наприклад, питанням послуг у галузі політичного і соціально-правового інформування.

Слід зазначити, що проблематика СК цікавить науковців НБУВ вже тривалий час. Зокрема, вивчалось дедалі більше значення стратегічних інформаційних комунікацій як складової оптимізації системи інформаційного забезпечення суспільного розвитку, процес налагодження дієвих механізмів контролю за негативними інформаційними впливами на вітчизняний інформаційний простір, загалом на спроби деструктивних впливів на національний розвиток сучасної України.

Протягом 2019–2021 рр. співробітниками Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Національної юридичної бібліотеки (НЮБ) та Фонду Президентів України (ФПУ) НБУВ розроблялася планова наукова тема «Бібліотеки у формуванні інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій українського суспільства».

У роботі обґрунтовується висновок, що оволодіння в передових бібліотечних установах сучасною різноманітністю електронних інформаційних технологій дає широкі можливості для збагачення форм і методів інформаційно-бібліотечної та соціально-комунікативної роботи, її відображення в системі інформаційних комунікацій, використання їх інтелектуального та технологічного потенціалу для актуалізації в житті сучасного суспільства наукової та історико-культурної інформації. Ця робота є внеском у консолідацію українського суспільства, зміцнення його стійкості.

Також підкреслюється, що особливого значення в сучасних умовах набуває співробітництво із стратегічними комунікаціями вітчизняних

наукових бібліотек, що можуть допомагати в піднесенні знаннєвого, наукового рівня основних інформаційних обмінів у цих комунікаціях.

Активна російська агресія з 2014 р. спонукала українських експертів та політиків розглядати СК насамперед як частину протидії підривному впливу Росії.

Нині саме здійснення заходів щодо дезінформування становить значну частину інформаційної війни. Виходячи з цього, наприклад, співробітниками СІАЗ НБУВ протягом 2022–2023 рр. здійснювався випуск інформаційно-аналітичного бюлетеня «Спростування фейків у національних та регіональних ЗМІ». Загалом вийшло 84 щотижневих випусків. Інформаційно-аналітичний проєкт виконувався у режимі онлайн на замовлення РНБО України. Під час роботи використано технології і напрацювання з попередніх спільних проєктів. Водночас специфіка нового проєкту зумовила необхідність додаткової адаптації прийомів і технології роботи, вивчення нормативно-правових актів, тематичних довідкових матеріалів, розробки критеріїв, нових підходів до моніторингу за заданою тематикою, постійного уточнення рубрикаторів, іншої організаторської роботи.

Таким чином, стратегічні комунікації сприяють налагодженню дієвого контролю за негативними інформаційними впливами на вітчизняний інформаційний простір, на спроби деструктивних впливів на національний розвиток сучасної України. Військові дії РФ та методи інформаційної війни проти України ставлять нові важливі вимоги до діяльності бібліотек, зумовлюють, крім іншого, необхідність еволюції традиційних бібліотечних установ у сучасні інформаційно-дослідницькі центри. Діяльність таких центрів необхідна для того, щоб наповнити сучасну інформаційно-комунікаційну сферу суспільства якісною, корисною та актуальною інформацією. У такому випадку бібліотечні установи здатні підвищити ефективність використання спеціальних знань для протидії негативній інформації. Для збільшення свого впливу бібліотечним організаціям треба покращувати стратегію комплектування інформаційними ресурсами, інформування про них потенційних користувачів (наприклад, створення електронних каталогів, видання тематичних довідників, проведення власної інформаційно-аналітичної діяльності та ін.).

Робота бібліотеки як інформаційного центру у сучасних складних українських реаліях сьогодні має розвиватися з урахуванням вимог, необхідних для забезпечення інформаційної та духовної безпеки суспільства з метою збереження його економічного і політичного суверенітету.

У цілому ж входження академічної науки зі своїм науково-інформаційним ресурсом у систему стратегічних комунікацій об'єктивно сприяє зближенню науки з потребами суспільного розвитку, протидії інформаційній війні РФ проти Української держави.

Список використаних джерел

1. Малик Я. Інформаційна війна і Україна. Демократичне врядування. *Наук. вісн.* 2015. Вип. 15. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26730/malyk.pdf> (дата звернення: 18.07.2024).

2. Ворошилов О. Роль стратегічних комунікацій у протидії інформаційній агресії. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 58. С. 69–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prnbuimviv_2020_58_7 (дата звернення: 25.09.2024).

3. Стадник А. Основні моделі організації інформаційних війн та їх різновиди. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 67–68. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2015/67–68/11.pdf> (дата звернення: 01.08.2024).

4. Дунаєва Л. Дезінформаційні виклики під час російсько-української війни: політологічний аналіз. *Політикус*. 2022. Вип. 5. С. 73–78. <https://doi.org/10.24195/2414–9616.2022–5.11>

5. Патлашинська І. Сучасна російсько-українська інформаційна війна: завдання, методи та особливості використання. *Регіональні студії*. 2022. № 28. С. 84–87. URL: <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/15.pdf> (дата звернення: 22.07.2024).

6. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/04/20.pdf> (дата звернення: 03.08.2024).

7. Почепцов Г. Информационные операции и Крым: базовые

причини для маніпуляцій. URL: http://psyfactor.org/psyops/infowar_krym.htm (дата звернення: 27.07.2024).

8. Парфенюк І. Інструментарій інформаційних війн: традиційні та новітні засоби. *Вісн. Книжк. палати*. 2019. № 1. С. 7–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2019_1_3 (дата звернення: 12.08.2024).

9. Доктрина інформаційної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 04.08.2024).

10. Горовий В. Національні стратегічні комунікації у взаємодії з глобальним інформаційним простором. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держав* : зб. тез доповідей XII Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2021. С. 22–24. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/7238/document.pdf> (дата звернення 10.08.2024).

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України № 555/2015 від 24.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 10.08.2024).

References

1. Malyk, Ya. (2015). Informatsiina viina i Ukraina. Demokratychne vriaduvannia [Information war and Ukraine]. *Naukovyi visnyk – Scientific Bulletin*, 15 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26730/malyk.pdf> (Last accessed: 18.07.2024).

2. Voroshylov, O. (2020). Rol stratehichnykh komunikatsii u protydyi informatsiinii ahresii [The role of strategic communications in countering information aggression]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 58, 69-81 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2020_58_7 (Last accessed: 25.09.2024).

3. Stadnyk, A. (2015). Osnovni modeli orhanizatsii informatsiinykh viin ta yikh riznovydy [Basic models of information warfare organization

and their varieties]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky – Social Technologies: Current Problems of Theory and Practice*, 67-68 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2015/67-68/11.pdf> (Last accessed: 01.08.2024).

4. Dunaieva, L. (2022). Dezinformatsiini vyklyky pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny: politolohichniy analiz [Disinformation challenges during the Russian-Ukrainian war: a political analysis]. *Politykus – Politykus*, 5, 73-78 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-5.11>

5. Patlashynska, I. (2022). Suchasna rosiisko-ukrainska informatsiina viina: zavdannia, metody ta osoblyvosti vykorystannia [Modern Russian-Ukrainian information war: tasks, methods and features of usage]. *Rehionalni studii – Regional Studies*, 28, 84-87 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/15.pdf> (Last accessed: 22.07.2024).

6. Horban, Yu. O. Informatsiina viina proty Ukrainy ta zasoby yii vedennia [Information war against Ukraine and means for its conducting] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/04/20.pdf> (Last accessed: 03.08.2024).

7. Pocheptsov, G. Informatsionnie operatsii i Krim: bazovie prychiny dlya manipulyatsii [Information operations and Crimea: basic reasons for manipulation] Retrieved from http://psyfactor.org/psyops/infowar_krym.htm (Last accessed: 27.07.2024).

8. Parfeniuk, I. (2019). Instrumentarii informatsiinykh viin: tradytsiini ta novitni zasoby [Tools of information wars: traditional and modern means]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 1, 7-10 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2019_1_3 (Last accessed: 12.08.2024).

9. *Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Doctrine of Information Security of Ukraine]. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 liutoho 2017 roku 47/2017 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (Last accessed: 04.08.2024).

10. Horovyi, V. (2021). Natsionalni stratehichni komunikatsii u vzaiemodii z hlobalnym informatsiinym prostorom [National strategic communications in interaction with the global information space]. *Current problems of state information security management. Proceedings of the XII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 26 March*

2021 (pp. 22-24). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/7238/document.pdf> (Last accessed: 10.08.2024).

11. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku “Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 555/2015 vid 24.09.2015 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 2, 2015 “On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine”: Decree of the President of Ukraine No. 555/2015 of September 24, 2015] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (Last accessed: 10.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 15.08.2024.

Oleg Voroshylov,

PhD (History), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: voroshilov-siaz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7786-1325>

Information Resistance as a Direction of the Strategic Communications System of Ukraine during the Russian-Ukrainian War

The article examines the state and prospects of Ukraine’s information struggle against Russian aggression, the issue of protecting the domestic information space. Issues related to the features and specifics of the information war between Ukraine and Russia are highlighted.

The point of view that the information war itself is an ambiguous concept, is subject to criticism, and among scholars a dominant point of view regarding the scientific and theoretical concept of information wars, as well as the main methods, forms and ways of conducting them, has not yet been formed.

It is proven that if previously the information war was an auxiliary mechanism to the real war, then in the modern world it has become an independent strategy of influence on public consciousness and public opinion. The tasks of information warfare are analyzed, including manipulation of public opinion, destabilization of political relations, stimulation of mistrust, exacerbation of enmity, and provoking of social, political, national-ethnic conflicts.

It is noted that at the beginning of the information war, the forces of Russia and Ukraine were unequal, since during the years of independence, the Ukrainian state did not develop an information protection system, and it made

the tasks to counter information war extremely difficult to perform. Ukraine's attempts to correct the situation in this area, and to make the state information policy quite successful, are highlighted, while drawing attention to the still existing shortcomings.

Emphasis is placed on the role of strategic communications system in protecting the national information space, the inclusion of academic science with its scientific and information resources, the involvement of libraries in this process, which acquire relevant practical skills and expand the scope of their functions based on the capabilities of electronic information technologies, which will contribute to neutralization of threats to the national information space. It is noted that in the current conditions, the fight against Russian information influences is carried out by the majority of large libraries of Ukraine, including V.I. Vernadsky National Library of Ukraine (NBUV), which is able to influence the production of an information background corresponding to the interests of the state by creating, for example, its own information products, which are able to positively influence the formation of information space.

Keywords: libraries, information war, information space, information resistance, NBUV, strategic communications.

Ліна Чернявська,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: lina2014.cher@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

БІБЛІОТЕКА ЯК УЧАСНИК ДІАЛОГУ СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ НА ШЛЯХУ ДОСЯГНЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено проблеми участі бібліотек в утвердженні основ гендерної рівності в інформаційному суспільстві, акцентовано увагу на можливості використання цифрових інформаційно-комунікаційних ресурсів для забезпечення доступу до гендерних знань та їх популяризації серед користувачів. Висвітлено роль бібліотек в інтенсифікації діалогу суспільства з органами державної влади щодо провадження гендерної політики в Україні, акцентовано увагу на пошуку нових підходів до співробітництва з користувачами та різними організаціями, зокрема з владними структурами, націлених на всебічний розвиток особистості через просування принципів гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Розглянуто роль бібліотечних установ в умовах інформаційного суспільства у галузі соціально-правового інформування, зокрема у воєнний час, у тому числі з гендерних питань.

Ключові слова: гендер, бібліотечні установи, інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек, соціально-правове інформування, гендерна рівність.

Загальна постановка проблеми. Сьогодні тема гендерної рівності набуває дедалі більшої актуальності. Україна як активний член міжнародної спільноти, керуючись євроінтеграційним курсом, демонструє готовність до створення гендерного паритету у багатьох сферах життя країни. Гендерна політика нашої держави базується на загальновизнаних міжнародних нормах, окреслених, зокрема, у Резолюції Ради Безпеки ООН 1325, Конвенції ООН про лікві-

дацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Конвенції про політичні права жінок, Конвенції Міжнародної організації праці про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності від 29.06.1951 та інших документах. Гендерна рівність є однією з цілей сталого розвитку ООН до 2030 р. та Стратегії ЄС 2020–2025, оскільки вона створює умови для всебічного розвитку кожної людини, а відтак забезпечує сталий розвиток кожної країни і суспільства загалом. Сьогодні триває процес активної гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими нормами, зокрема і у сфері гендерної політики.

В основі гендерної політики нашої держави лежать загально-визнані міжнародні норми, зафіксовані, зокрема, у Загальній декларації прав людини, Конвенції про політичні права жінок, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та інших документах. Адже гендерна рівність є необхідною умовою сталого розвитку країни, створення засад для всебічного розвитку людського потенціалу. У рамках євроінтеграційних процесів нашою державою багато зроблено для гармонізації вітчизняного законодавства щодо досягнення на практиці високих європейських стандартів регулювання гендерних відносин.

Бібліотеки, як складова частина соціокультурної системи сучасного суспільства, включені у всі процеси розвитку суспільства. Змінюючись під впливом появи і поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема враховуючи стрімке зростання ролі цифрових технологій, сучасні бібліотеки дедалі більше використовують їх у своїй діяльності й доносять інформацію про створення державними структурами, міжнародними й вітчизняними організаціями корисних сайтів і мобільних застосунків, зокрема з гендерної тематики, які допомагають бібліотечним користувачам розібратися з певними темами суспільного життя й вирішити конкретні проблеми. У цьому зв'язку набуває актуальності питання наукового осмислення застосування й використання таких ресурсів у практиці бібліотечної діяльності, адже на такі бібліотечні послуги сьогодні є суспільний запит.

Метою дослідження є аналіз потенціалу цифрового бібліотечно-інформаційного ресурсу задля розширення форм доступу

до офіційної інформації з гендерних питань, підвищення рівня обізнаності громадян у гендерній проблематиці.

Методи дослідження. Використовувалися методи, за допомогою яких формується гендерне знання: теоретичний метод (пов'язує сукупність знань, здобутих усіма методами, у концептуальне бачення проблеми), соціологічні методи (дають змогу співвідносити будь-які гендерні параметри з певними соціальними характеристиками), статистичні методи (виявляють показники, що характеризують ступінь справедливості доступу до користування соціальними благами між соціальними групами з урахуванням гендерного чинника), емпіричний метод (констатує існування реального факту, подій тощо, що розкриває позитивний і негативний досвід гендерної діяльності, характеризує ефективність певних теоретичних підходів).

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти гендерної теорії розглядалися в дослідженнях, започаткованих ще в середині XIX – на початку XX ст. працями О. Єфименко, М. Костомарова, В. Охрімовича О. Левицького, М. Ганенко, З. Кузелі, В. Гнатюка, І. Франка, К. Грушевської, Н. Заглади та ін. [1]. А також у доробках сучасних науковців: Л. Смоляр [2], Н. Лавріненко [3], М. Богачевської-Хом'як [4], О. Горошко [5], О. Козулі [6], В. Агеєвої [7], І. Жеребкіної [8] та ін. Серед зарубіжних дослідників варто виокремити праці М. Кіммела [9], А. Дворкін [10], С. де Бовуар [11] та багатьох інших.

Дослідженням проблематики впровадження та використання цифрових, і, зокрема, мобільних технологій у бібліотечній діяльності присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як Т. Гранчак [12], В. Бондаренко [13], І. Терещенко [14], Р. Пракаш [15], Р. Кануел [16] та ін.

Питання комунікації влади та громадянського суспільства досліджують у своїх працях Г. Почепцов [17], Г. Музиченко [18] та ін.

Водночас комунікаційний аспект участі бібліотек в інтенсифікації діалогу суспільства з органами державної влади щодо провадження гендерної політики, є недостатньо розробленим.

Аналіз вітчизняного та зарубіжного наукового доробку з визначеної тематики, з одного боку, засвідчує її актуальність для сучасного суспільства, з іншого – демонструє недостатність фахових дослі-

джень використання цифрових інформаційно-комунікаційних ресурсів для забезпечення доступу до гендерних знань та їх популяризації серед бібліотечних користувачів.

Проблема участі бібліотек у провадженні державної гендерної політики вже досліджувалась автором [19, 20], ця стаття продовжує і розширює тему.

Виклад основного змісту. Як стверджують сучасні науковці, інформація та комунікація є стратегічним ресурсом і системоутворювальним фактором соціально-політичної реальності [21].

Комунікація в українському суспільстві є важливим чинником громадського життя і відіграє значну роль у процесах діалогу з громадянським суспільством, водночас вона є важливим чинником формування державної політики, зокрема з гендерних питань.

Під час цієї комунікації українським бібліотекам варто відслідковувати ситуацію на ринку FemTech – перспективного ринку технологій та цифрових продуктів для жінок і жіночого здоров'я, який лише починає розвиватися в Україні, але має значний вплив на формування гендерної свідомості у суспільстві.

Як свідчить практика, найпопулярнішими продуктами у галузі FemTech є застосунки для фізичного й ментального здоров'я. У топі цих застосунків є й ті, які розроблені українськими фахівцями. Серед них експерти онлайн-медіа SPEKA [22], що розповідає про технології та підприємництво в Україні та світі, виділяють такі:

WhiteRibbonUA – один із найперших українських застосунків у FemTech. Назва перекладається як «біла стрічка», що є міжнародним символом руху проти домашнього насильства. Спочатку сервіс задумали як кнопку тривоги для жертв домашнього насильства з екстреним викликом 102 та служб швидкого реагування. Згодом розробники додали й інший корисний функціонал: сервіс обміну порадами між користувачами, календар циклів тощо;

«Лікуйся» – чатбот у телеграм, створений для безкоштовної допомоги користувачам із діагнозом «рак молочної залози». Сервіс допомагає зорієнтуватися, у якому медичному закладі, які медичні послуги і в якому обсязі можна отримати безоплатно. Це стосується як послуг з діагностики онкологічних захворювань, так і їхнього лікування;

«**Буду мамою**» – безкоштовний чатбот у телеграм та вайбер, створений громадськими організаціями й акушерами-гінекологами. Працює як електронний помічник та гайд: достатньо зазначити тиждень вагітності, і чатбот видасть перелік необхідних обстежень та аналізів, а також знайде найближчу клініку, де ці послуги надають безкоштовно;

Solomia.today – український онлайн-путівник жіночим здоров'ям та гормонами. Авторки сервісу, серед яких гінекологиня, дієтологиня та сексологиня, пояснюють усі процеси, що відбуваються у жіночому організмі з погляду фізіології. Щодня чатбот надсилатиме рекомендації щодо догляду, заняття спортом, харчування тощо для конкретного дня циклу. Це безкоштовний сервіс з деякими платними функціями;

«**Будь**» – платформа, яка допомагає українським жінкам знайти себе у сфері ІТ та креативній індустрії. Тут можна отримати менторську підтримку та поради, а також допомогу в підготовці до співбесіди, щоб стати айтівницею, розробницею, дизайнеркою, тестувальницею тощо. Платформа запрацювала під час повномасштабної війни, щоб побороти проблему безробіття.

Більшість розробників акцентують увагу на створенні застосунків для здоров'я, спорту та харчування [23].

Значна частина з них – це «водні нагадування», які допоможуть розрахувати кількість води, яку потрібно випивати за день. А також застосунки для контролю тренувань та харчування, які допомагають у разі потреби у підрахунку калорій, що споживаються за добу і дають можливість слідкувати за харчуванням, фізичною активністю. У них можна розраховувати калорії, планувати раціон, вести щоденник харчування, слідкувати за вагою та розраховувати інтервальне голодування. Застосунки допоможуть дізнатися про харчові інтереси користувачів, отримати необхідну мотивацію та підтримку. Крім того, такі застосунки містять рецепти та поради щодо здорового харчування та схуднення.

Існує безліч застосунків для тренувань (силові тренування, йога та інші фітнес-заняття) з покроковими інструкціями з фотографіями та відео. Крім того, популярними «жіночими» застосунками є менструальні трекери, додатки з рецептами, додатки для контролю

фінансів, мовні додатки, додатки для покупок [24]. Досить популярні також ті, за допомогою яких можна підібрати макіяж чи колір волосся, вибрати нову зачіску, обрати прикраси [25].

Особливої популярності набувають застосунки для підтримки ментального здоров'я, які допомагають боротися з тривожністю та панікою, створюють оптимальну програму для медитацій, містять заняття для релаксації [26].

Водночас серед цього широкого розмаїття «жіночих» ресурсів бібліотекам важливо звертати увагу на ті, що формують засади гендерної рівності у суспільній свідомості, надають важливі знання, допомагають вирішити конкретні питання.

Значна частина таких ресурсів створена органами державної влади, міжнародними інституціями, науковими установами, громадськими організаціями. Популяризація таких ресурсів є дуже важливою, оскільки інформаційно-комунікаційні технології надають можливість органам влади оперативно реагувати на наявні суспільні виклики і передбачати появу нових, формуючи відповідну законодавчу базу, роз'яснюючи важливі аспекти державної політики із широкого кола питань.

Серед ресурсів, пов'язаних із гендерною тематикою, можна виокремити такі:

1. Ресурси, що створені державними установами самостійно, або у співпраці з іншими організаціями та урядами інших країн

Дія. Платформа Центрів. Онлайн-курс «Гендерна рівність та права людини в роботі ЦНАПу» [27]. Платформа розроблена провідною українською компанією, що займається розробкою і дизайном сайтів і входить до списку топ-30 світових вебагентств, за версією Awwwards, Vintage Web Production у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України, ДП «Дія» та проєктом міжнародної технічної допомоги «Супровід урядових реформ в Україні» (проєкт SURGe). Це базовий курс у форматі відеолекцій, який розрахований на 6 год. Він надає можливість користувачу ознайомитися з визначенням основних понять і тем, зокрема з міжнародними зобов'язаннями України та національними нормативно-правовими актами із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Курс стане в нагоді працівникам та працівницям ЦНАПів

та представникам і представницям органів місцевого самоврядування, особливо новостворених громад, які планують якісно організувати роботу ЦНАПу, а також знадобиться всім охочим, хто працює зі сферою адміністративних послуг чи створенням та покращенням діяльності таких центрів.

Дія. Освіта: освітній серіал для підлітків «Базові знання про гендер» [28]. Цей базовий курс, розрахований на 6 год, створений благодійною організацією «Клуб добродіїв» у співпраці з міжнародною гуманітарною організацією Plan International, яка займається правами дітей і рівноправністю дівчат. Усі епізоди серіалу містять поради, куди можна звернутися за підтримкою в разі складної ситуації, пов'язаної з насильством та цькуванням. А також контакти служб і сервісів. Серіал буде корисним не лише для підлітків та молоді, а й для батьків, опікунів та вчителів.

Онлайн-портал стратегічної інформації з питань гендерної рівності [29]. Сервіс впроваджується організацією Пакт за підтримки уряду Канади. До його розробки була створена робоча група, до складу якої увійшли урядова уповноважена з питань гендерної політики К. Левченко, представниці та представники Держстату, ООН Жінки, неурядових та громадських організацій, дослідницьких центрів. Робоча група працювала в рамках моніторингової тематичної підгрупи національної платформи «Рівні права та можливість», створеної при урядовій уповноваженій з питань гендерної політики.

Портал налічує 14 розділів з питань гендерної дискримінації, подолання гендерних стереотипів, участі жінок у політичному та суспільному житті, охорони здоров'я, питань освіти, зайнятості, актуальних питань щодо життя жінок під час воєнних конфліктів.

Цільовою аудиторією Порталу стратегічної інформації є широке коло користувачів, які зацікавлені у подоланні гендерної нерівності в Україні. Дані, зібрані на порталі, будуть корисними під час підготовки адвокаційних кампаній, для моніторингу змін у різних сферах життя, проведення досліджень тощо.

Ресурс містить статистичні, адміністративні та дослідницькі дані, які могли б бути використані для прийняття рішень на національному та регіональному рівнях в Україні, міжнародні і націо-

нальні нормативно-правові документи, деякі розділи перебувають у стадії розробки та наповнення.

До речі, організація Пакт в Україні реалізує чимало інших гендерно орієнтованих проєктів, серед яких можна виділити: «Жіноче лідерство: на шляху відновлення України», який підвищує потенціал і здатність жіночих організацій впливати та брати на себе провідну роль у процесі координації та надання гендерно чутливої відповіді на потреби швидкого реагування і відновлення України, а також активно залучатися до виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки. Мир. Безпека»; проєкт КРИЛА (Жінки залучені: шлях до зростання та економічної безпеки), метою якого є посилення економічної безпеки і покращення економічного благополуччя сільських жінок та найбільш вразливих і маргіналізованих груп; проєкт «Жінки України: залучені, спроможні, незламні», який спрямований на підвищення рівня реалізації прав людини жінками та дівчатами та просування гендерної рівності в Україні [30].

«Платформа допомоги врятованим» [31]. Цей онлайн-майданчик створено за ініціативи офісу віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції О. Стефанішиної, сприяння урядової уповноваженої з питань гендерної політики К. Левченко та підтримки UNFPA в Україні (Фонд народонаселення ООН, сприяє гендерній рівності, репродуктивному здоров'ю та розширенню можливостей молоді). Ресурс є комплексною платформою, яка поєднує дуже багато варіантів допомоги всім, хто її потребує під час війни, насамперед жінкам. На платформі зібрано служби, які надають психологічну, юридичну та соціальну допомогу постраждалим під час війни. Крім того, на сайті є буклети й інформаційні матеріали, щоб допомогти тим, хто пережив насильство. Також платформа знайомить з новинами, корисними матеріалами щодо економічних можливостей, навчання та розвитку. Усі сервіси, розміщені на платформі, є перевіреними, конфіденційними та безоплатними.

Національна соціальна сервісна служба України [32]. Проєкт реалізовано Фондом Східна Європа та Державним агентством з питань електронного урядування України у межах програми міжнародної технічної допомоги «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP), за фінансової

підтримки Швейцарської агенції розвитку та співробітництва. Це сайт центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, зокрема з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Національна соціальна сервісна служба України співпрацює з громадськими та міжнародними організаціями, які здійснюють свою діяльність у цій сфері, такими як: Національна рада жінок України, Благодійне товариство «Київський інститут гендерних досліджень», Центр «Розвиток демократії», Спілка жінок України, Структура ООН Жінки в Україні, Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні, Рада Європи в Україні та ін. Ресурс містить нормативно-правову базу, інформаційні пам'ятки з питань сексуального насильства, дискримінації, Проект РЄ щодо боротьби з насильством стосовно жінок в Україні, poradnik для гендерних радників і радниць. Портал перебуває в стадії наповнення.

2. Ресурси, що створені структурами ООН, ЄС, урядами інших країн

Бібліотека з питань гендерної рівності [33]. Ресурс створений Регіональною комунікаційною програмою «Східне сусідство ЄС» («EU NEIGHBOURS east») на 2020–2024 рр., що фінансується ЄС. Він розроблений у рамках проекту «Європейський Союз за гендерну рівність: Служба допомоги реформам», що фінансується Європейським Союзом і містить інформаційні бюлетені; інформаційні пакети; відгуки; звіти; методичні документи; фактичні листівки, публікації з питань життєдіяльності громадянського суспільства, життя жінок; захисту населення; здоров'я; належного урядування; прав людини. Ресурс також містить підбірку доповідей, звітів, відео та інших публікацій про гендерну рівність та розширення можливостей жінок в Україні. Публікації охоплюють такі сфери, як рівна участь в управлінні; економічні та соціальні права; сексуальне та репродуктивне здоров'я та право; гендерно зумовлене насильство, зелений перехід та цифрова трансформація; порядок денний щодо жінок, миру та безпеки та вплив пандемії COVID-19 на жінок та дівчат, а також вплив повномасштабного вторгнення РФ в Україну на становище жінок і дівчат і ситуацію з гендерною рівністю в Україні.

UNFPA в Україні [34]. Сайт створено UNFPA, Фондом народонаселення ООН. Ресурс сприяє гендерній рівності, репродуктивному здоров'ю та розширенню можливостей молоді. UNFPA працює у 150 країнах, а в Україні – з 1997 р. Ресурс знайомить зі статистичними даними, новинами, звітами, бюлетенями, доповідями та відеоматеріалами з гендерної тематики, методичними посібниками, інформацією про акції та програми, які впроваджуються в Україні, дослідженнями щодо впливу війни на жінок і дівчат. Сайт спрямований на протидію та запобігання гендерно зумовленому насильству; надання високоспеціалізованих послуг постраждалим від гендерного насильства, проведення інформаційних кампаній з питань самореалізації (освіта, профорієнтація), здорового способу життя, подолання гендерних стереотипів.

ООН Жінки [35] – сайт структури ООН, який знайомить із новинами, публікаціями, відео- та мультимедійними матеріалами з широкого кола питань щодо жіночого лідерства, життя жінок, миру та безпеки, подолання насильства щодо жінок та дівчат, розширення економічних прав та можливостей жінок, подолання гендерних стереотипів.

Жіноча освітня онлайн-академія «Мрій та Досягай» [36], яка розроблена структурою ООН Жінки та громадською організацією Impact Force, що створює проекти для підтримки та залучення українців, зосереджуючись на їхньому розвитку та включенні в процес євроінтеграції. Онлайн-академія «Мрій та Досягай» створена з метою допомоги українським переселенкам знайти нові можливості та стабільність у важкі часи. Ресурс покликаний надати знання із цифрової грамотності, навчити принципам економічної самодостатності та фінансової безпеки українських жінок і їхніх родин. Основна частина навчання містить 11 модулів і проходить онлайн. Навчання зосереджене на темах діджитал-маркетингу, бізнес-стратегії, продажів та інтегрування стійкої моделі соціально відповідального бізнесу.

Платформа «Жінки – це 50 % успіху України» [37]. Сайт створено завдяки підтримці британського народу через Міністерство закордонних справ, у справах співдружності та розвитку в рамках Фонду розвитку ефективного врядування. Це соціальний проект,

спрямований на активізацію та підтримку жінок у громадському та політичному житті, врівноваження представництва жінок та чоловіків на ключових позиціях заради пришвидшення створення справді європейської моделі суспільства. Ресурс містить відеоісторії про жінок; громадсько-просвітницьку кампанію; медійний проєкт про жінок-лідерок із державного, громадського та медійного секторів; бібліотеку досліджень, навчальних матеріалів, посібників та книг.

3. Ресурси, що створені науковими установами України

Серед них варто виділити *інтернет-сторінку Центру правових досліджень гендерної політики при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України* [38]. Керівником Центру правових досліджень гендерної політики Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України є доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України Н. Оніщенко.

Ресурс містить аналіз правової системи України з точки зору забезпечення прав особи, рівності прав жінок і чоловіків, а також розроблення відповідних рекомендацій; матеріали для розробки пропозицій щодо визначення пріоритетних напрямів розвитку гендерно чутливих галузей законодавства України; аналіз міжнародного права та національного законодавства іноземних держав у сфері прав особи; правову експертизу на предмет відповідності міжнародним зобов'язанням України та актам міжнародного права у сфері забезпечення гендерної рівності законів, інших нормативно-правових актів та їх проєктів; пропозиції щодо усунення дискримінації за ознакою статі; науково-аналітичні дослідження у сфері гендерної рівності, а також матеріали, створені у рамках міжнародного співробітництва з питань удосконалення правової системи України у сфері гендерної рівності. Центр займається підготовкою видань з питань забезпечення гендерної рівності, збірок перекладів актів міжнародного права та законодавства іноземних держав на українську мову, глосаріїв та словників термінів. За роки існування центру підготовлено та опубліковано чотири монографії.

Серед інших наукових установ виділяються: кафедра соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» [39],

Український центр гендерної освіти при КПІ ім. Ігоря Сікорського [40], Гендерний центр Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [41] тощо.

Підсумовуючи, можна констатувати, що сьогодні в інформаційному просторі наявне широке розмаїття цифрових ресурсів гендерного спрямування. Це підвищує значення інформаційно-комунікаційної діяльності бібліотек у процесі задоволення інформаційних потреб користувачів. Отже, комунікаційний аспект участі бібліотек в інтенсифікації діалогу суспільства з органами державної влади набуває дедалі більшої актуальності.

Очевидно, що з метою підвищення ефективності державних комунікацій важливо використовувати всі її доступні канали. У сучасному світі традиційні медіа поступово втрачають свою провідну позицію, поступаючись інтернет-ресурсам [42]. Користувачі дедалі більше надають перевагу пошуку інформації саме в інтернет-середовищі.

За даними дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології [43], майже третина громадян України не користується державними електронними послугами, тому що в них начебто немає такої потреби. Хоча потім, коли респондентів запитували, якими послугами їм хотілось би користуватись, майже половина з них називала певну послугу, яку хотіли б бачити. І часом люди, до речі, називали ті послуги, які насправді вже існують. Тобто громадяни не знають, що вже існує певна послуга і нею можна користуватись.

Тож саме бібліотеки можуть стати тим інформаційно-комунікаційним майданчиком, завдяки якому громадяни стануть більш обізнаними щодо пошуків потрібної інформації (а в більшості випадків – і отримати необхідну інформацію просто в бібліотеці), При цьому з роками стає дедалі менше людей, яким не вистачає цифрових навичок для користування цими послугами.

Як свідчать висновки звіту Global Digital 2023 [44], на початок 2023 р. 5,44 млрд людей користуються мобільними телефонами, що становить 68% загальної кількості населення світу. Кількість унікальних користувачів мобільних телефонів за останній рік збільшилася на понад 3% – на 168 млн нових користувачів.

Сьогодні у світі налічується 5,16 млрд користувачів інтернету. Це означає, що 64,4 % світового населення мають доступ до інтернету. За рік кількість інтернет-користувачів зросла на 1,9%.

Мабуть, найцікавіші результати звіту GWI стосуються кількості часу, який користувачі проводять в інтернеті. Порівняно з роком раніше вона скоротилася майже на 5%.

На думку експертів, загальне скорочення часу, проведеного в інтернеті, говорить про зміну цифрових звичок у світі.

Ні, інтернет не став відігравати в житті людей меншу роль. Більш ретельний аналіз даних показує, що люди починають раціональніше і виважено підходити до того, як вони проводять час в інтернеті. Інакше кажучи, люди надають пріоритет якості над кількістю (а саме бібліотеки зберігають, продукують і надають якісну інформацію). Причому «пошук інформації», як і раніше, є основною причиною використання інтернету сьогодні.

На початку 2024 р. в Україні було 29,64 млн користувачів інтернету, тоді рівень проникнення становив 79,2%. Не користуються інтернетом 7,7 млн (або 20%) людей в Україні. Загалом показник інтернет-проникнення в Україні дещо вищий загальносвітового і становить 66%. Здебільшого ці люди використовують смартфон для доступу в інтернет – частка таких користувачів на рівні 97%.

Основними причинами використання інтернету люди називають пошук інформації (60,9 % респондентів назвали це головною причиною онлайн-життя), намагання залишатися на зв'язку з друзями й сім'єю (56,6%), перегляд відео й фільмів (52,3 %). На четвертому місці (51,9%) – отримання інформації про новини й події, а на п'ятому – пошук порад, як щось зробити.

Частка людей, які користуються державними послугами онлайн, збільшилася до 64%. Щонайменше 51 % із них користувались додатком або порталом «Дія» у 2023 р.

Висновки. Сьогодні в Україні, враховуючи євроінтеграційні аспекти, інтерес до гендерної тематики постійно зростає. Водночас гендерна пріоритезація є однією з основ реалізації гендерної політики ЄС. Бібліотеки зі своїм потужним інформаційним ресурсом і можливостями м'якого, але ефективного, впливу на людську свідомість можуть значно допомогти фахово інтегрувати гендерну

складову в усі сфери суспільного життя, просунути реалізацію державної гендерної політики, доносячи до своїх користувачів інформацію про актуальні застосунки, сайти, напрями державної роботи у цій сфері. Усе це в комплексі з так званими спеціальними заходами, що покликані привернути увагу до точкових гендерних проблем, стане потужною рушійною силою у здійсненні фахової інтеграції гендерної складової в усі сфери суспільного життя і в широкому контексті – у забезпеченні прав людини, оскільки гендерна рівність є важливою складовою цього поняття.

Враховуючи широке впровадження цифрових технологій у бібліотечне життя, така діяльність сприятиме зростанню позитивного іміджу українських бібліотек як на державному, так і на міжнародному рівнях, а також трансформації вітчизняних бібліотечних установ у сучасні інформаційно-комунікаційні хаби громадянського суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Земзюліна Н. Теорія та практика гендерних досліджень в сучасній науковій думці. *Центр гендерних досліджень Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького*. URL: <https://gender-ck.inf.ua/articles/teoriya-ta-praktika-gendernih-doslidzhen-v-suchasnij-naukovij-dumci> (дата звернення: 03.07.2024).

2. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього: жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. *Сторінки історії* : монографія. Одеса : Астропринт, 1998. 408 с.

3. Лавріненко Н. Гендерні відносини в українській родині. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 1. С. 138–162.

4. Богачевська М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. 424 с.

5. Горошко О. І. Становлення інформаційного суспільства як фактор трансформації гендерного дискурсу. *Вісн. Міжнар. слов'ян. ун-ту* : укр. наук.-теор. журнал. Харків, 2008. № 1. С. 23–24.

6. Козуля О. Жінки в історії України. Київ : Укр. центр духов. культури, 1993. 255 с.

7. Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2003. 320 с.
8. Жеребкіна І. А. О можливостях антимілітаристського феміністського мислення у часи пандемії. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки*. 2020. Вип. 62. С. 20–25. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2020-62-03>
9. Кімел Майкл С. Гендероване суспільство. Київ : Сфера, 2003, 490 с.
10. Dworkin A. Heartbreak: the political memoir of a feminist militant. New York: Basic Books, 2002. 240 p.
11. Бовуар С. де. Друга стаття. Київ : Основи, 1994. 390 с.
12. Гранчак Т., Бондаренко В. Бібліотечний мобільний сервіс як основа функціонування бібліотеки 4.0. *Бібл. вісн.* 2021. № 2. С. 17–29. <https://doi.org/10.15407/bv2021.02.017>
13. Бондаренко В. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : монографія / наук. ред. Т. Гранчак. Київ, 2016. 273 с.
14. Терещенко І. Бібліотека і мобільні технології: тенденції та можливості. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 560–572. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21 COM=2&I21 DBN=UJRN&P21 DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/pnbnbuimviv_2015_41_43.pdf (дата звернення: 05.06.2024).
15. Prakash, R. Use of mobile technology in library services. *Neuro Quantology*. 2022. Vol. 20. Is. 13. November. Pp. 2430-2435. URL: https://www.neuroquantology.com/media/article_pdfs/2430-2435.pdf (дата звернення: 07.06.2024).
16. Canuel R. Mobile Technology and Academic Libraries: Innovative Services for Research and Learning / Robin Canuel, Chad Crichton. Chicago, IL: Association of College and Libraries. 2017. 248 p. <https://doi.org/10.1080/15367967.2018.1441717>
17. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Києво-Могилян. акад., 2015. 496 с.
18. Музиченко, Г. Співпраця влади та громадянського суспільства як умова подальшого демократичного розвитку України. *Наук. пр. Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні*

науки та публічне управління. 2023. 3(63). С. 83–88. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-19](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-19)

19. Чернявська Л. Консолідований інформаційний сегмент із гендерних питань: специфіка створення. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2014. Вип. 39. С. 397–406. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2014_39_36 (дата звернення: 25.07.2024).

20. Чернявська Л. Комунікативний простір сучасної бібліотеки як фактор утвердження основ гендерної рівності в суспільстві. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2021. Вип. 61. С. 320–336. <https://doi.org/10.15407/np.61.320>

21. Гранчак Т. Становлення бібліотеки як суб'єкта політичної комунікації. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 36. С. 38–55. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/naukprazi/36.pdf> (дата звернення: 07.06.2024)

22. Нагорна А. Український FemTech: п'ять сервісів, що покращують життя жінок. *SPEKA* 29 січ. 2024. URL: <https://speka.media/ukrayinskii-femtech-5-servisiv-vrx842> (дата звернення: 25.07.2024).

23. Тарасова А. Топ-14 мобільних додатків для здоров'я, спорту та харчування. *GSMHUB*. 12 берез. 2024. URL: <https://gsmhub.com.ua/articles/top-14-mobil-nih-dodatkov-dlya-zdorov-ya-sportu-ta-harchuvannya> (дата звернення: 25.07.2024).

24. Жасминова Є. 5 корисних додатків для смартфона жінки. *GALKA.IF.UA*. 28 лют. 2019. URL: <https://galka.if.ua/5-korisnikh-dodatkov-dlya-smartfonu-zhink/> (дата звернення: 25.07.2024).

25. Пас І. 10 найкращих програм для макіяжу зі штучним інтелектом. *Morning Dough* 27 січ. 2024. URL: <https://www.morningdough.com/uk/ai-tools/best-ai-makeup-app/> (дата звернення: 25.07.2024).

26. Коновалова Х. 10 корисних застосунків для ментального здоров'я. Слухаємо музику, ведемо щоденник та спілкуємося з розумним чатботом. *SPEKA*. 10 жовт. 2023. URL: <https://speka.media/10-korisnix-zastosunkiv-dlya-mentalnogo-zdorovya-sluxajemo-muziku-vedemo-shhodennik-ta-spilkujemosya-z-rozumnim-catbotom-9-e23-m9> (дата звернення: 07.06.2024).

27. Онлайн-курс «Гендерна рівність та права людини в роботі

ЦНАПу». *Платформа Дія Центрів*. URL: <https://center.diiia.gov.ua/education/course/genderna-rivnist-ta-prava-ludini-v-roboti-snapu> (дата звернення: 07.06.2024).

28. Базові знання про гендер *Дія.Освіта*. URL: <https://osvita.diiia.gov.ua/courses/basic-knowledge-about-gender> (дата звернення: 07.06.2024).

29. Портал стратегічної інформації з питань гендерної рівності. URL: <https://genderdata.kgsi.org.ua/uk> (дата звернення: 27.07.2024).

30. Пакт Україна. URL: https://www.pactukraine.org.ua/uk/in_ukraine (дата звернення: 07.06.2024).

31. Платформа допомоги врятованим. URL: <https://www.help-platform.in.ua/> (дата звернення: 07.06.2024).

32. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist> (дата звернення: 07.06.2024).

33. Бібліотека з питань гендерної рівності. *EUNEIGHBOURS east*. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/gender-equality-ua/biblioteka/> (дата звернення: 07.06.2024).

34. UNFPA в Україні. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/GenderProgram> (дата звернення: 07.06.2024).

35. ООН Жінки. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk> (дата звернення: 07.06.2024).

36. Онлайн-академія «Мрій та Досягай» випустила перших підприємців. *Дія.Бізнес*. 6 груд. 2023. URL: <https://business.diiia.gov.ua/cases/women-entrepreneurship/onlajn-akademia-mrij-ta-dosagaj-vipustila-persih-pidpriemic> (дата звернення: 07.06.2024).

37. Жінки – це 50% успіху України. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/> (дата звернення: 07.06.2024).

38. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. URL: http://idpnan.org.ua/centr_pravovih_problem_gendernoi_politiki.html (дата звернення: 07.06.2024).

39. Сайт кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія». URL: <https://sociology.ukma.edu.ua/read/> (дата звернення: 07.06.2024).

40. Український центр гендерної освіти. URL: <https://kpi.ua/gender> (дата звернення: 07.06.2024).

41. Гендерний центр Уманського державного педагогічного універ-

ситету імені Павла Тичини URL: <http://surl.li/ovqfgl> (дата звернення: 07.06.2024).

42. Ставлення українців до медіа та споживання різних типів медіа у 2023 р.: результати опитування USAID–Internews. *ukrinform.ua*. 1 листоп. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3778723-stavlenna-ukrainsiv-do-media-ta-spozivanna-riznih-tipiv-media-u-2023-r-rezultati-opituvanna-usaidinternews.html> (дата звернення: 27.07.2024).

43. Державними послугами онлайн користуються вже 64% українців. *ukrinform.ua*. 26 січ. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3818706-derzavnimi-poslugami-onlajn-koristuutsa-vze-64-ukrainsiv.html> (дата звернення: 27.07.2024).

44. Kemp, S. Digital 2023: Global Overview Report (2023, January 26). *DataReportal*. URL: https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report?trk=article-ssr-frontend-pulse_little-text-block (дата звернення: 01.08.2024).

References

1. Zemziulina, N. (2012). *Teoriia ta praktyka hendernykh doslidzhen v suchasnij naukovi dumtsi* [Theory and practice of gender studies in modern scientific thought] *Tsentr hendernykh doslidzhen Cherkaskoho natsionalnoho universytetu im. Bohdana Khmelnytskoho – Center for Gender Studies at Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://gender-ck.inf.ua/articles/teoriya-ta-praktika-gendernih-doslidzhen-v-suchasnij-naukovij-dumci> (Last accessed: 03.07.2024).

2. Smoliar, L. (1998). *Mynule zarady maibutnoho: zhinochy i rukh Naddnyprianskoï Ukrainy II pol. XIX – poch. XX st. Storinky istorii* [The past for the sake of the future: women's movement in Dnieper Ukraine 2 nd half XIX – early 20 th century. Pages of history]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].

3. Lavrinenko, N. (2010). *Genderni vidnosyny v ukrainskii rodyni* [Gender relations in Ukrainian family]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: Theory, Methods, Marketing, 1*, 138-162 [in Ukrainian].

4. Bohachevska, M. (1995). Bilym po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884-1939 [White on white: women in the public life in Ukraine 1884-1939]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

5. Horoshko, O. I. (2008). Stanovlennia informatsiinoho suspilstva yak faktor transformatsii hendernoho dyskursu [The formation of the information society as a factor in the transformation of gender discourse]. *Visnyk Mizhnarodnoho Slovianskoho universytetu: ukrainskyi naukovo-teoretychnyi zhurnal – Bulletin of the International Slavic University: Ukrainian Scientific and Theoretical Journal*, 1, 23-24 [in Ukrainian].

6. Kozulia, O. (1993). Zhinky v istorii Ukrainy [Women in the history of Ukraine]. Kyiv: Ukraine center of spirits. Cultures [in Ukrainian].

7. Aheieva, V. (2003). Zhinochyi prostir: feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu [Women's space: feminist discourse of Ukrainian modernism]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

8. Zherebkina, I. A. (2020). O mozhlyvostiakh antymilitarystskoho feministskoho myslennia u chasy pandemii [On the possibilities of anti-militarist feminist thinking in pandemic times]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Teoriia kultury i filosofii nauky – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Theory of Culture and Philosophy of Science*, 62, 20-25. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2020-62-03>

9. Kimmel, Majkl S. (2003). Henderovane suspilstvo [The gendered society]. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].

10. Dworkin, A. (2002). Heartbreak: the political memoir of a feminist militant. New York: Basic Books.

11. Bovuar, S. de (1994). Druha stat [Second gender]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

12. Hrachak, T., Bondarenko, V. (2021). Bibliotechnyi mobilnyi servis yak osnova funktsionuvannia biblioteky 4.0 [Library mobile service as the basis of library 4.0 functioning]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 2, 17-29 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_2_4.

13. Bondarenko, V. (2016). Bibliotechnie internet-obsluhovuvannia: stan ta perspektyvy [Library Internet service: status and prospects]. Kyiv [in Ukrainian].

14. Tereshchenko, I. (2015). Biblioteka i mobilni tekhnolohii:

tendentsii ta mozhlyvosti [Library and mobile technologies: trends and capabilities]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 41, 560-572 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2015_41_43 (Last accessed: 05.06.2024).

15. Prakash, R. (2022). Use of mobile technology in library services. *Neuro Quantology*. Vol. 20. Is. 13. November. Pp. 2430-2435. Retrieved from https://www.neuroquantology.com/media/article_pdfs/2430-2435.pdf (Last accessed: 07.06.2024).

16. Canuel, R. (2017). *Mobile Technology and Academic Libraries: Innovative Services for Research and Learning* / Robin Canuel, Chad Crichton. Chicago, IL: Association of College and Libraries. <https://doi.org/10.1080/15367967.2018.1441717>

17. Pocheptsov, H. (2015). Suchasni informatsijni vijny [Modern information wars]. Kyiv: Kyiv-Mohylyan. Acad [in Ukrainian].

18. Muzychenko, H. (2023). Spivpratsia vlady ta hromadianskoho suspilstva iak umova podalshoho demokratychnoho rozvytku Ukrainy [Cooperation between the authorities and civil society as a precondition for further democratic development of Ukraine]. *Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 3(63), 83-88 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-19](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-19)

19. Cherniavska, L. (2014). Konsolidovanyi informatsiyniy sehmēt iz hendernykh pytan: spetsyfika stvorennia [Consolidated information segment on gender issues: specifics of creation]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 39, 397-406. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2014_39_36 (Last accessed: 25.07.2024).

20. Cherniavska, L. (2021). Komunikatyvnyi prostir suchasnoi biblioteky yak faktor utverdzhennia osnov hendernoї rivnosti v suspilstvi [Communicative space of a modern library as a factor in establishing the foundations for gender equality]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 320-336. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.61.320>

21. Hrachak, T. (2013). Stanovlennia biblioteky yak subiekta

politychnoi komunikatsii [Development of the library as a subject of political communication] *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 36, 38-55. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/naukprazi/36.pdf> (Last accessed: 07.06.2024).

22. Nahorna, A. (2024). Ukrainskyi FemTech: piat servisiv, scho pokraschiut zhyttia zhinok [Ukrainian FemTech: five services that improve woman life]. *SPEKA* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://speka.media/ukrayinskii-femtech-5-servisiv-vrx842> (Last accessed: 25.07.2024).

23. Tarasova, A. (2024). Top-14 mobilnykh dodatkov dlia zdorovia, sportu ta kharchuvannia [Top 14 mobile applications for health, sports and nutrition]. *GSMHUB* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://gsmhub.com.ua/articles/top-14-mobil-nih-dodatkov-dlya-zdorov-ya-sportu-ta-harchuvannia> (Last accessed: 25.07.2024).

24. Zhasmynova, Ye. (2019). 5 korysnykh dodatkov dlia smartfonu zhinky [5 useful applications for a woman's smartphone]. *GALKA.IF.UA* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://galka.if.ua/5-korisnykh-dodatkov-dlya-smartfonu-zhinky/> (Last accessed: 25.07.2024).

25. Pas, I. (2024). 10 naikraschykh prohram dlia makiiazhu zi shturnym intelektom [10 best makeup programs with artificial intelligence]. *Morning Dough* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.morningdough.com/uk/ai-tools/best-ai-makeup-app/> (Last accessed: 25.07.2024).

26. Konovalova, Kh. (2023). 10 korysnykh zastosunkiv dlia mentalnoho zdorovia. Slukhaiemo muzyku, vedemo schodennyk ta spilkuemosia z rozumnym chatbotom [10 useful apps for mental health. We listen to music, keep a diary and communicate with a smart chatbot]. *SPEKA* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://speka.media/10-korisnix-zastosunkiv-dlya-mentalnogo-zdorovya-sluxajemo-muziku-vedemo-shhodennik-ta-silkujemosya-z-rozumnim-catbotom-9-e23-m9> (Last accessed: 07.06.2024).

27. Onlain-kurs “Henderna rivnist ta prava liudyny v roboti TsNAPu”. [Online course “Gender Equality and Human Rights in the Work of Administrative Service Center”]. *center.diia.gov.ua* [in Ukrainian].

Retrieved from <https://center.diia.gov.ua/education/course/genderna-rivnist-ta-prava-ludini-v-roboti-cnpu> (Last accessed: 07.06.2024).

28. Bazovi znannia pro hender [Basic knowledge about gender]. *osvita.diia.gov.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://osvita.diia.gov.ua/courses/basic-knowledge-about-gender> (Last accessed: 07.06.2024).

29. Portal stratehichnoi informatsii z pytan hendernoi rivnosti [Portal of strategic information on gender equality]. *genderdata.kgsi.org.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://genderdata.kgsi.org.ua/uk> (Last accessed: 27.07.2024).

30. Pakt Ukraina [Pact Ukraine]. *pactukraine.org.ua/uk* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.pactukraine.org.ua/uk/in_ukraine (Last accessed: 07.06.2024).

31. Platforma dopomohy vriatovanyh [Platform for helping survivors] *help-platform.in.ua*. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.help-platform.in.ua/> (Last accessed: 07.06.2024).

32. Natsionalna sotsialna servisna sluzhba Ukrainy [National Social Service of Ukraine]. *nssu.gov.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist> (Last accessed: 07.06.2024).

33. Biblioteka z pytan hendernoi rivnosti [Library on issues of gender equality]. *euneighbourseast.eu* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://euneighbourseast.eu/uk/gender-equality-ua/biblioteka/> (Last accessed: 07.06.2024).

34. UNFPA in Ukraine. *ukraine.unfpa.org* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ukraine.unfpa.org/uk> (Last accessed: 07.06.2024).

35. UN Women [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ukraine.unwomen.org/uk> (Last accessed: 07.06.2024).

36. Onlain-akademiia “Mrii ta Dosiahai” vypustyla pershykh pidpriemyts [First female entrepreneurs graduated from the online academy “Dream and Achieve”]. *Diia. Biznes – Action. Business* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/women-entrepreneurship/onlajn-akademiia-mrij-ta-dosagaj-vipustila-persih-pidpriemic> (Last accessed: 07.06.2024).

37. Zhinky – tse 50% uspikhu Ukrainy [Women are 50% of Ukraine’s success] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://50-vidsotkiv.org.ua/> (Last accessed: 07.06.2024).

38. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho Natsionalnoi

akademii nauk Ukrainy [V. M. Koretsky Institute of State and Law NAS of Ukraine] [in Ukrainian]. Retrieved from http://idpnan.org.ua/centr_pravovih_problem_gendernoi_politiki.html (Last accessed: 07.06.2024).

39. Sait kafedry sotsiologhii Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska akademiia” [Website of the Department of Sociology of the National University “Kyiv-Mohyla Academy”]. *sociology.ukma.edu.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://sociology.ukma.edu.ua/read/> (Last accessed: 07.06.2024).

40. Ukrainskyi tsentr gendernoi osvity [Ukrainian Center for Gender Education]. *kpi.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://kpi.ua/gender> (Last accessed: 07.06.2024).

41. Hendernyi tsentr Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny [Gender Center of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna]. *udpu.edu.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://surl.li/ovqfgl> (Last accessed: 07.06.2024).

42. Stavlennia ukrainsiv do media ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2023 r.: rezultaty opytuvannia USAID–Internews [Attitudes of Ukrainians towards media and consumption of different types of media in 2023: results of the USAID-Internews survey]. (2023, November 1). *Ukrinform.ua – Ukrinform.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3778723-stavlenna-ukrainsiv-do-media-ta-spozivanna-riznih-tipiv-media-u-2023-r-rezultati-opituvanna-usaidinternews.html> (Last accessed: 27.07.2024).

43. Derzhavnymy posluhamy onlain korystuiutsia vzhe 64% ukrainsiv [64% of Ukrainians already use state services online]. *Ukrinform.ua – Ukrinform.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3818706-derzavnimi-poslugami-onlajn-koristuutsa-vze-64-ukrainsiv.html> (Last accessed: 27.07.2024).

44. Kemp, S. Digital 2023: Global Overview Report (2023, January 26). *DataReportal*. Retrieved from https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report?trk=article-ssr-frontend-pulse_little-text-block (Last accessed: 01.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2024.

Lina Cherniavska,
Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: lina2014.cher@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

The Library as a Participant in the Dialogue between Public and State Authorities in Achieving Gender Parity in Ukraine

The article presents a study of library activities aimed at ensuring gender equality in modern society. Emphasis is placed on the effectiveness of using the possibilities of digital technologies in library activities to inform users about useful sites and mobile applications on gender issues created by state structures, international and domestic organizations. An analysis of the existing digital resource, which can be used by libraries to expand citizens' access to official information on gender issues, and to raise awareness of gender issues, was made. Attention is focused on resources created by state authorities, international institutions, and scientific institutions. These are, first of all, those created by Ukrainian state institutions independently or in cooperation with other organizations and governments of other countries. The most significant among them are: *Action. Centers platform. Online course Gender equality and human rights in the work of the Central National Academy of Sciences*; *Action. Education: the educational series for teenagers «Basic knowledge about gender»*; *Online portal of strategic information on issues of gender equality*; *Platform of assistance to the rescued*; *National Social Service Service of Ukraine*. The second group of resources are those created by the structures of the UN, the EU, and the governments of other countries. The most informative of them are the following: *Library on Gender Equality, UNFPA in Ukraine*, the website of the UN Women structure, *Women's Educational Online Academy «Dream and Achieve»*, *Library on Gender Equality*, *Platform Women are 50% of Ukraine's success*. The third group consists of resources created by scientific institutions of Ukraine, which acquaint users with the results of their scientific research. These are the Internet pages of the Center for Legal Studies of Gender Policy at V. M. Koretsky Institute of State and Law National Academy of Sciences of Ukraine, as well as gender centers created at universities. Attention is focused on the actualization of the communication aspect of libraries' participation in the intensification of the dialogue between public and state authorities, it is emphasized that libraries today can become the information and communication platform that will significantly increase the effectiveness of the integration of the gender component in all spheres of public life.

Keywords: gender, library institutions, information and communication activities of libraries, social and legal information, gender equality.

Оксана Пригорницька,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: oksana07pr@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4548-4825>

ВПЛИВ МАСМЕДІА НА НАСЕЛЕННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджується діяльність та вплив медіа на населення тимчасово окупованих територій України: АР Крим, м. Севастополь, а також частин Донецької та Луганської областей. Увага приділяється аналізу наративів та тематичних напрямів, що активно просуваються місцевими засобами масової інформації. Розглядаються методи маніпуляції громадською думкою, які застосовуються для формування проросійських настроїв та підриву української ідентичності. У роботі також представлені ініціативи та програми, спрямовані на протидію негативному впливу пропаганди. Серед них – заходи з розвитку критичного мислення, підвищення рівня медіаграмотності населення та створення альтернативних джерел інформації.

Ключові слова: масмедіа, тимчасово окуповані території, маніпуляція, пропаганда, вплив, медіа грамотність.

Засоби масової інформації (ЗМІ) відіграють важливу роль у сучасному суспільстві. Вони не лише інформують громадян про події, що відбуваються у світі, але й формують громадську думку, забезпечують платформу для громадських дискусій та відіграють важливу роль у демократичних процесах. Водночас ЗМІ контролюють поширення інформації, яка формує уявлення громадян, а в результаті й поведінку, що створює ризики використання маніпулятивних технологій, пропаганди та фейків у ЗМІ. При цьому, якщо масмедіа ведуть свою діяльність на тимчасово окупованих територіях, ситуація стає ще більш загрозливою. У таких умовах ЗМІ

перетворюються на інструмент інформаційної війни, спрямованої на зміну свідомості населення та підтримку окупаційного режиму.

Актуальність цієї статті визначається дослідженням впливу масмедіа на населення тимчасово окупованих територій (ТОТ), оскільки в умовах окупації медіа стають основним інструментом контролю над інформаційним простором і громадською думкою. Окупаційна влада використовує ЗМІ для поширення пропаганди, дезінформації та фейкових новин, що сприяє формуванню викривленого уявлення про події та реальність як серед населення тимчасово окупованих територій, так і серед міжнародної спільноти. Це значно ускладнює процес реінтеграції цих територій та відновлення довіри до державних інституцій України. Також дослідження впливу масмедіа є важливим для розуміння механізмів маніпуляції громадською думкою та соціально-психологічних наслідків такого впливу. Пропаганда та дезінформація можуть призводити до поляризації суспільства, посилення проросійських настроїв та зниження рівня критичного мислення серед населення. Вивчення цих процесів допоможе розробити ефективні стратегії протидії інформаційній агресії та підвищити рівень медіаграмотності громадян та забезпечення доступу населення ТОТ до об'єктивної інформації. Таким чином, дослідження впливу масмедіа на населення тимчасово окупованих територій є надзвичайно актуальним і має важливе значення як для наукової спільноти, так і для практичного впровадження заходів з підвищення інформаційної безпеки.

Метою дослідження є аналіз впливу масмедіа на населення тимчасово окупованих територій, визначення основних механізмів впливу, дослідження ролі державних і проросійських медіа у формуванні інформаційного простору, а також розробка рекомендацій щодо протидії негативному інформаційному впливу та забезпечення інформаційної безпеки.

Для реалізації мети було проаналізовано публікації медіа на окупованих територіях та виявлено ключові наративи, що насаджуються країною-окупантом через інфопростір. Джерельною базою дослідження стали новинні сайти АР Крим, м. Севастополь, Донецької та Луганської областей: «Лента новостей ДНР», «Лента новостей ЛНР», «Донецкое агенство новостей», «News Front»,

«Русская весна», «Аналитическая служба Донбасса», «Луганский информационный центр», «Новороссия»; «Комсомольская правда Крым», «РИА Новости Крым», «Вести Крым», «Аргументы недели Крым», «Крыминформ», «ForPost».

Окремим джерелом стали звіти та огляди українських та міжнародних організацій, пов'язаних із моніторингом медіаполя. Громадянська мережа ОПОРА у своєму звіті «Інформаційний простір ТОТ: обмеження українських ресурсів та окупаційні проросійські альтернативи» детально описала заходи, до яких вдалася Росія для обмеження доступу до українського інфополя на тимчасово окупованих територіях, а також масштаби й динаміку розбудови альтернативної медійної інфраструктури для інформаційного обслуговування окупації у соціальній мережах. Фахівці проаналізували контент окупаційних сторінок і каналів та категоризували їх за типом контенту [1]. Центром досліджень «Детектора медіа» у звіті «Медіаландшафт на тимчасово окупованих територіях України» було проведено детальний аналіз діяльності медіа на тимчасово окупованих територіях України та карту взаємозв'язків між основними медіаакторами [2].

Дослідження медіавпливу особливо актуальні в контексті сучасних гібридних конфліктів, де інформація часто використовується як зброя для досягнення політичних та військових цілей. Серед науковців, які досліджували проблеми маніпулювання свідомістю, можна виділити праці Г. Почепцова [3]. У своїй статті «(Дез)інформація» автор аналізує питання маніпуляції інформацією в цифрових медіа, а також розглядає гібридні та віртуальні війни, інструменти поширення дезінформації та методи управління масовою свідомістю. І. Мудра [4], М. Кіца [5] у своїх працях розглядають поняття неправдивої та фейкової інформації, пропонують класифікацію фейків за різними ознаками та з'ясовують мету їх поширення у мережі «Інтернет» та пропонують методи їх знешкодження.

Після анексії АР Крим та початку військового конфлікту на Сході України більшість незалежних медіа були закриті або змушені припинити свою діяльність, а на їх місце прийшли контрольовані окупаційною владою канали та видання. Незалежні та опозиційні медіа закриваються, а незалежні журналісти стикаються з арештами,

фізичним насильством та іншими формами репресій, що змушує їх покидати окуповані території або припиняти професійну діяльність. Як зазначила директор Інституту масової інформації О. Романюк, з 2014 р. в окупованому Криму зафіксовано закриття понад тисячі ЗМІ та понад сотню випадків переслідування журналістів, 17 медійників перебувають у російському ув'язненні [6].

У спільній роботі Центру досліджень «Детектор медіа» та британського «Центру інформаційної стійкості» проведено детальний аналіз медійного ландшафту тимчасово окупованих територій України. Дослідження виявило, що медійний простір на ТОТ є істотно централізованим та підконтрольним російській владній вертикалі. Аналіз кількох тисяч взаємозв'язків між проросійськими вебдоменами та телеграм-каналами дав змогу встановити тісні зв'язки між цими медіаресурсами та місцевими окупаційними адміністраціями. Отримані дані демонструють те, що проросійські медіа на ТОТ функціонують як єдина скоординована мережа, спрямована на маніпуляцію громадською думкою та підтримку окупаційної політики [7]. Такі зміни призвели до утворення інформаційного вакууму, де громадяни мають обмежений доступ до об'єктивної та неупередженої інформації.

Основна частина контенту інтернет-видань на тимчасово окупованих територіях України має відверто пропагандистський характер, спрямований на підтримку окупаційних режимів. Така пропаганда відіграє ключову роль у збереженні влади окупантів, формуванні громадської думки та маніпулюванні свідомістю населення. Проведений моніторинг та аналіз ключових наративів, що їх просуває російська пропаганда, дав змогу виявити та узагальнити декілька таких тез, наводимо їх далі по тексту.

По-перше, ЗМІ ТОТ акцентують увагу на культурній, мовній та історичній близькості з РФ, формуючи ідею «руського міра» як природного та бажаного середовища для населення цих територій. Мета – піддати сумніву українську національну ідентичність та її окремішність, історичну значущість.

По-друге, окупаційні медіа постійно висвітлюють успіхи окупаційної влади у покращенні інфраструктури, медицини, освіти та інших соціальних сфер. Можна припустити, що такий постійний

вплив пропагандистського контенту сприяє зміні світогляду населення: згода з окупаційними наративами, особливо з огляду на описаний вище терор, створює ілюзію безпеки та стабільності, зрештою – примушує вірити у покращення умов життя під окупаційною владою.

Окремим наративом із низкою варіативних напрямів слід вважати пропагандистське обґрунтування агресивності української держави і постійне підтримання ключового для російської риторики власного образу «оборонців від нацистів». Сюди відносимо повідомлення як про «водяну блокаду» Криму українською владою (виправдовує дії окупаційної влади та РФ щодо розвитку альтернативних джерел водопостачання, залучення міжнародної підтримки); пошуки «українського сліду» в інцидентах як на території окупованих регіонів, так і на території РФ (позиціонування України як агресора, що порушує права людини, намагання знизити рівень підтримки України на міжнародній арені); звинувачення у розробці біологічної зброї під контролем НАТО (підживлюють конспірологічні та антизахідні настрої серед населення) та ін. Такі повідомлення сприяють формуванню образу України як загрози та виправданню агресивних дій Росії.

Російська пропаганда активно використовує випадки військових дій та подій на Сході України для маніпулювання громадською думкою та формування негативного уявлення про українську владу та армію. Часто російські ЗМІ змальовували українську армію як агресора, а армійські операції як направлені проти мирного населення. Поширення такого контенту про історії катування, знущання та вбивства мирних жителів створюють атмосферу страху та недовіри до України, підвищуючи готовність населення підтримувати окупаційну владу та військові дії з боку Росії, а також деморалізують населення на прифронтових неокупованих територіях.

Також однією з тем, яка активно порушується масмедіа ТОТ, є тема переселенців з України за кордоном. Висвітлення цієї теми зазвичай відбувається у специфічному контексті, який сприяє формуванню певних наративів та впливає на суспільну думку. Інтернет-видання на тимчасово окупованих територіях часто

зображують переселенців як людей, які створюють проблеми для соціальних систем країн, куди вони переселилися. Переселенців можуть зображати як невдячних осіб, які нібито не цінують допомогу країн прийому, скаржаться на умови життя і висловлюють невдоволення, наголошують на труднощах, з якими стикаються переселенці за кордоном, підкреслюючи, що вони не можуть знайти роботу, житло або страждають від дискримінації. Також повідомляється про безконтрольне зростання злочинності через Україну, оскільки звідти до Європи нелегально провозять наркотики та зброю. Таке негативне зображення переселенців, створюючи їх образ як небажаних та проблемних елементів, сприяє зміцненню антизахідних та антиукраїнських настроїв.

Загалом аналіз інтернет-видань, що діють на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим, дає змогу виявити такі особливості їхнього контенту:

- пропаганда. Основна частина контенту має відверто пропагандистський характер, спрямований на підтримку окупаційних режимів та дискредитацію української влади;

- вибіркове висвітлення подій. Інформація подається вибірково, з акцентом на події, які вигідні окупаційній владі. Висвітлюються тільки позитивні аспекти життя під окупацією, тоді як негативні аспекти або замовчуються, або перекручуються;

- фейкові новини та дезінформація. Широке використання фейкових новин, спотворення фактів і дезінформація;

- дискредитація України та міжнародних організацій. Контент спрямований на підриг довіри до української влади та міжнародних організацій. Поширюються негативні наративи щодо політики України, її союзників;

- героїзація окупаційних сил та лідерів. Поширення матеріалів, які висвітлюють окупаційні сили та їх лідерів як героїв, визволителів або захисників населення від «української агресії»;

- емоційне маніпулювання. Використання емоційно заряджених повідомлень для створення страху, ненависті або підтримки серед населення. Це включає драматичні репортажі, викривлені історії та емоційні звернення.

З початком повномасштабного російського вторгнення в умовах інформаційної ізоляції та пропагандистського впливу на тимчасово окупованих територіях отримання достовірної інформації є складним завданням. Однак використання сучасних технологій допомагає мешканцям ТОТ обходити блокування інтернет-ресурсів, встановлених окупаційною владою, та отримувати об'єктивну інформацію з українських та міжнародних медіа.

Необхідно враховувати, що мешканці тимчасово окупованих територій дуже чутливі до всього, що подається як «пропаганда» (про- чи антиукраїнська), тому інформація, яку вони отримують, має бути виключно корисною та фактологічно обґрунтованою, уникаючи відверто проукраїнських висловлювань [8].

Сьогодні актуальним є пошук ефективних механізмів протидії маніпулятивним інформаційним впливам у контексті російської агресії проти України та масштабних антиукраїнських інформаційних операцій, які здійснює Росія. Фахівцями з інформаційної безпеки та медійниками розроблено низку методів, що дають змогу поширювати інформацію серед мешканців ТОТ або забезпечувати їм доступ до вільних ЗМІ. Так, використання соціальних мереж завдяки їхній двосторонній комунікації може сприяти встановленню та підтриманню контактів із людьми та організаціями – організаторами, учасниками або очевидцями подій. Крім того, це дає змогу отримати різні погляди, знайти початкові ідеї та отримати підказки від користувачів для майбутніх публікацій та сюжетів.

Створення дзеркала сайту – це група сайтів з ідентичним контентом, розміщених на різних доменах, тобто за різними адресами в мережі [9].

Дзеркала переважно створюються для зниження навантаження на основний сайт, але якщо російські окупанти заблокують один домен, можна переключитися на інший, не втрачаючи доступ до контенту.

Перегляд контенту через різні браузерери дає можливість обійти блокування сайтів і повністю приховати дані користувача (Tor Browser, CENO), віртуально захищені мережі (VPN-сервіси) створюють зашифровану мережу для захисту даних, забезпечують

анонімність в інтернеті та дають змогу користуватися публічним Wi-Fi без ризику.

Для того щоб ефективно протистояти поширенню інформації, яка підбурює до ворожнечі, насильства та ненависті, а також для захисту населення від загрозливого впливу на морально-психічне здоров'я, в Україні реалізується низка ініціатив та програм, спрямованих на боротьбу з дезінформацією, пропагандою та маніпуляціями з боку РФ на тимчасово окупованих територіях.

Ось декілька прикладів ініціатив та програм:

- платформа «Крим.Реалії» (<https://ua.krymr.com>) – проєкт Радіо Свобода, який висвітлює події та проблеми, що стосуються окупованого Криму. Платформа надає об'єктивну інформацію про ситуацію на півострові, спростовує пропагандистські наративи та підтримує зв'язок з місцевим населенням;

- проєкт «UA: Крим» (<https://suspilne.media/crimea/>) – ініціатива Суспільного мовлення України, спрямована на інформування населення Криму. Проєкт надає об'єктивну інформацію про події на півострові, сприяє розвитку кримськотатарської мови та культури, а також протидіє дезінформації та пропаганді;

- проєкт «Донбас.Реалії» (<https://www.radiosvoboda.org/donbassrealii>) – це ініціатива української редакції Радіо Свобода, яка висвітлює актуальні питання для жителів східних областей України, зокрема тимчасово окупованих територій. Проєкт також інформує національну та міжнародну аудиторію про події на Донбасі.

Ключовим елементом боротьби з дезінформацією, пропагандою та маніпуляціями є навчання громадськості виявленню та розпізнаванню фейкової інформації. Ініціативи з медіаграмотності здатні допомогти зрозуміти, як функціонують ЗМІ, які існують критерії достовірності та як відрізнити неправдиву інформацію від правдивої.

Ось декілька прикладів урядових програм в Україні, спрямованих на протидію дезінформації, пропаганді та маніпуляціям з боку Російської Федерації:

- «Фільтр» (<https://filter.mkp.gov.ua>) – це проєкт у сфері медіаграмотності, розроблений Міністерством культури та інформаційної політики України у 2021 р. Ініціатива спрямована на інтеграцію

ресурсів державних органів, громадських організацій, міжнародних установ та медіаспільноти для підвищення рівня критичного мислення та медіакомпетентності громадян України;

– проєкт «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність в освіті. Посилення стійкості до дезінформації та маніпуляцій» (2022–2025), представлений на офіційному вебпорталі МОН України (<https://mon.gov.ua/ministerstvo>), спрямований на розвиток критичного мислення та інформаційної гігієни серед населення. Мета проєкту – підвищення резистентності до дезінформації, маніпулятивних технологій та пропагандистських впливів;

– Центр протидії дезінформації (<https://cpd.gov.ua>) є органом Ради національної безпеки і оборони України, утвореним відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 р. «Про створення Центру протидії дезінформації», уведеного в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 р. № 106. Центр реалізує заходи, спрямовані на протидію загрозам національній безпеці. Основні завдання центру включають гарантування інформаційної безпеки України, виявлення та нейтралізацію дезінформації, боротьбу з пропагандою та деструктивними інформаційними впливами, а також запобігання спробам маніпулювання громадською думкою.

Бібліотеки України також активно працюють над підвищенням інформаційної грамотності населення та боротьбою з маніпулятивним впливом ЗМІ. З метою ефективної протидії поширенню інформації, спрямованої на розпалювання ворожнечі, насильства та ненависті, захисту населення від впливу інформації, яка несе загрозу морально-психічному здоров'ю, в бібліотеках України проводиться масштабна попереджувальна робота [10]. Установи розробляють інформаційні матеріали та організовують семінари, де розповідають про методи розпізнавання фейкових новин та маніпуляцій у медіа, навчають навичкам критичного мислення та аналізу інформації.

Висновки. Жорсткий контроль над ЗМІ, пропагандистська діяльність, маніпуляції та створення фейкових новин є ключовими аспектами діяльності медіа на тимчасово окупованих територіях України. Для успішної протидії інформаційній агресії необхідний

комплексний підхід, що охоплює підтримку незалежних медіа, підвищення медіаграмотності населення, активну міжнародну співпрацю та реалізацію цілеспрямованих інформаційних кампаній. Завдяки цим зусиллям можна забезпечити інформаційний суверенітет України, захистити права громадян на об'єктивну та достовірну інформацію, а також сприяти позитивним змінам у свідомості населення та реінтеграції окупованих територій до складу України.

Враховуючи національні інформаційні виклики, пов'язані з ризиками та загрозами для національної безпеки, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, зокрема її структурні підрозділи СІАЗ та НЮБ (nbuvipar.gov.ua), забезпечують оперативне надання суспільно важливої інформації користувачам, включаючи органи державної влади. З метою підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів бібліотеки та виявлення маніпулятивних спроб медіа впливати на громадську думку, бібліотека проводить щоденний моніторинг та аналіз регіональних електронних ресурсів включно з масмедіа ТОТ, результати якого відображені у щотижневому випуску «Персони: регіональний зріз».

Перспективними напрямками подальших досліджень може бути аналіз довгострокових наслідків інформаційного впливу на тимчасово окупованих територіях, розробка ефективних стратегій протидії інформаційній війні та вивчення досвіду інших країн, які стикнулися з аналогічними проблемами.

Список бібліографічних посилань

1. Інформаційний простір ТОТ: обмеження українських ресурсів та окупаційні проросійські альтернативи. ОПОРА. 17.05.2023. URL: https://oporaua.org/polit_ad/informatsiinii-prostir-tot-obmezhenia-ukrayinskikh-resursiv-ta-okupatsiini-prorosiiski-alternativi-24714. (дата звернення: 22.05.2024).

2. Бідочко Л. «Детектор медіа» дослідив медіаландшафт на окупованих територіях. *Детектор медіа*. 5.06.2024. URL: <https://detector.media/infospace/article/227821/2024-06-05-detektor-media-doslidyv-medialandshaft-na-okupovanykh-terytoriyakh/> (дата звернення: 22.06.2024).

3. Почепцов Г. (Дез)інформація / под. общ. ред. Н. Лигачевой, Г. Петренко. Киев : Паливода А. В., 2019. 248 с. (Б-ка ОО «Детектор медиа»).

4. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіо-журналістика*. 2016. Вип. 15. С. 184–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_27 (дата звернення: 22.06.2024).

5. Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. 2017. № 883. С. 30–35. <https://doi.org/10.23939/sjs2017.01.030>

6. Бовсуновська О., Мельник В. «Де з’являється Росія, там зникає журналістика». Як у Криму працює пропаганда. *Суспільне Крим*. 16.11.2024. URL: <https://suspilne.media/crimea/881283-de-zavlaetsa-rosia-tam-znikaє-zurnalistika-ak-u-krimu-pracue-propaganda/> (дата звернення: 09.08.2024).

7. Як працюють російські пропагандистські медіа на ТОТ України і хто за ними наглядає – дослідження Texty.org.ua. 05.06.2024. URL: <https://texty.org.ua/fragments/112640/yak-pracyuyut-rosijski-propahandystski-zmi-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-doslidzhennya/> (дата звернення: 09.08.2024).

8. Медіа на тимчасово окупованих територіях – що споживають українці та як медіа можуть до них достукатися? Internews. 3.07.2024. URL: <https://internews.in.ua/uk/news/media-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-shcho-spozhyvaiut-ukraintsi-ta-iak-media-mozhut-do-nykh-dostukatysia/> (дата звернення: 09.08.2024).

9. Дзеркало сайту. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дзеркало_сайту (дата звернення: 11.08.2024).

10. Пригорницька О. ЗМІ як інструмент маніпуляції громадською думкою: виявлення, оцінка, протидія. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 185–199. <https://doi.org/10.15407/np.53.185>

References

1. Informatsiinyi prostir TOT: obmezhenia ukrainskykh resursiv ta okupatsiini prorosiiski alternatyvy [TOT information space: restrictions on Ukrainian resources and occupation pro-Russian alternatives]. (2023,

May 17). OPORTA [in Ukrainian]. Retrieved from https://oporaua.org/polit_ad/informatsiini-prostir-tot-obmezhennia-ukrayinskikh-resursiv-ta-okupatsiini-prorosiiski-alternativi-24714 (Last accessed: 22.05.2024).

2. Bidochko, L. “Detektor media” doslidyv medialandshaft na okupovanykh terytoriiakh [“Detector Media” investigated the media landscape in the occupied territories]. (2024, June 5). *Detektor Media* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://detektor.media/infospace/article/227821/2024-06-05-detektor-media-doslidyv-medialandshaft-na-okupovanykh-terytoriyakh/> (Last accessed: 22.06.2024).

3. Pochepcov, G. (2019). (Dez)informacija. N. Ligacheva, G. Petrenko (Ed.) Kiev: Palivoda A. V. (B-ka OO “Detektor media”) [in Russian].

4. Mudra, I. (2016). Ponyattya “feyk” ta yoho vydy u ZMI [The concept of “fake” and its types in the media]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, 15, 184-188 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_27 (Last accessed: 22.06.2024).

5. Kitsa, M. (2017). Osoblyvosti ta metody vyiavlennia feikovoi informatsii v ukraïnskykh ZMI [Peculiarities and methods of detecting fake information in the Ukrainian mass media]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika” – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University* 883, 30-35 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.23939/sjs2017.01.030>

6. Bovsunovska O., Melnyk V. (2024, November 16). “De zivliaietsia Rosiia, tam znykaie zhurnalistyka”. Yak u Krymu pratsiuie propahanda. [“Where Russia appears, journalism disappears”. How propaganda works in Crimea]. *Suspilne Krym – Social Crimea* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/crimea/881283-de-zavlaetsa-rosia-tam-znikae-zurnalistika-ak-u-krimu-pracue-propaganda/> (Last accessed: 09.08.2024).

7. Yak pratsiuut rosiiski propahandystski media na TOT Ukrainy i khto za nymy nahliadaie, – doslidzhennia [How Russian propaganda media work in the temporarily occupied territories of Ukraine and who oversees them, – research]. (2024, June 5). *Texty.org.ua*. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://texty.org.ua/fragments/112640/yak-pracyuyut-rosijski-propahandystski-zmi-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-doslidzhennia/> (Last accessed: 09.08.2024).

8. Media na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh – shcho spozhyvaiut ukrainsi ta yak media mozhut do nykh dostukatysia? [Media in the Temporarily Occupied Territories – What do Ukrainians consume and how can the media reach them?]. (2024, July 3). *Internews* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://internews.in.ua/uk/news/media-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-shcho-spozhyvaiut-ukrainsi-ta-iakh-media-mozhut-do-nykh-dostukatysia/> (Last accessed: 09.08.2024).

9. Dzerkalo сайту [Mirror site]. *Vikipediia. Vilna entsyklopediia – Wikipedia. Free encyclopaedia* [in Ukrainian]. Retrieved August 11, 2024, Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Dzerkalo_saitu (Last accessed: 11.08.2024).

10. Pryhornytska, O. (2019). ZMI yak instrument manipuliatsii hromadskoiu dumkoiu: vyivlennia, otsinka, protydiia [Media as a tool for manipulating public opinion: detection, evaluation, counteraction]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 185-199 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.185>

Стаття надійшла до редакції 05.09.2024.

Oksana Pryhornytska,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: oksana07pr@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4548-4825>

Influence of the mass Media on the Population of Temporarily Occupied Territories

The article examines the influence of the mass media on the population of the temporarily occupied territories of Ukraine, analyzing the mechanisms and consequences of the information policy implemented by the Russian Federation. In terms of occupation, the information space becomes a key tool for the implementation of propaganda and disinformation campaigns, which significantly influence public opinion and behavioral patterns of the local population.

The study is based on the analysis of the content of the mass media in the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol, the Donetsk and Luhansk regions. Tight control over the

media, propaganda activities, manipulation and the creation of fake news are key aspects of media activity in the temporarily occupied territories of Ukraine. It was revealed that media content is actively used to legitimize the occupation regimes, discredit the Ukrainian authorities and create a negative attitude towards the process of Euro-Atlantic integration of Ukraine. The article also considers methods of countering the negative impact of propaganda, among which attention is paid to the development of critical thinking, increasing the level of population media literacy, and creating alternative sources of information for residents of the occupied territories.

The study emphasizes the importance of a deep understanding of the mechanisms of mass media influence on the formation of public opinion during occupation. This knowledge is necessary for the development of effective strategies for the reintegration of temporarily occupied territories and their population into the united information space of Ukraine, as well as for ensuring stability and social cohesion in the post-conflict period.

Keywords: mass media, temporarily occupied territories, manipulation, propaganda, influence, media literacy

<https://doi.org/10.15407/np.73.216>
УДК 314.151.3-054.73:364-787]:061:004.65](477)“364”

Світлана Спіріна,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pilgrim1715@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>

Ольга Пестрецова,

старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pestretsova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>

ДОЦІЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПЛАТФОРМИ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ НА ДОПОМОГУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Розглянуто ситуацію щодо забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні, виявлено проблеми слабкої поінформованості цієї категорії населення щодо пільг та інших преференцій, які вони мають отримувати у зв'язку з вимушеним переміщенням в інші регіони України через військові дії. Проаналізовано доцільність створення платформи для об'єднання державних та громадських структур, волонтерських організацій, діяльність яких спрямована на допомогу ВПО. Відзначено важливість структуризації ресурсів на допомогу ВПО, адресне та електронне посилення з акцентом на їхню фахову спрямованість та активну діяльність. Доведено доцільність створення єдиної інформаційної платформи на допомогу ВПО, також звертається увага позитивного впливу цього ресурсу на діяльність громадських організацій, а також відзначається, що така інформаційна платформа може стати корисною і для науковців, які вивчають цю проблематику.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, сайти, бази даних, державні структури, фонди, волонтерські організації, міжнародні організації.

Внутрішнє переміщення та біженство, з яким зіткнулась Україна від початку російської агресії (у 2014 р., та повномасштабної – у 2022 р.), має цілу низку складних і взаємопов'язаних вимірів: політичний, соціальний, правовий, демографічний, економічний, культурний, психологічний, антропологічний, інформаційний. Саме останній аспект став предметом наукового інтересу авторок цієї статті – від дослідження рівня забезпеченості інформаційних потреб українців, що в умовах зовнішньої агресії були змушені залишити свої оселі, роботу, часто – розірвати емоційні зв'язки та переїхати до інших, більш безпечних регіонів нашої держави, або ж узагалі покинути Батьківщину і шукати притулку за кордоном – до обґрунтування доцільності створення єдиної інформаційної платформи для цих категорій громадян. Ідеться про більш ніж значну і, що важливо, неоднорідну групу людей, яких об'єднує втрата домівки і втеча від війни: станом на березень 2024 р., за даними Міністерства соціальної політики України, кількість тих, хто з 2022 р. був вимушений покинути своє житло і шукати притулку в інших регіонах, досягла 3,5 млн, а деяким із них довелося шукати нового місця перебування повторно. За останніми даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, в Україні станом на липень 2024 р. допомогу на проживання отримують понад 1,2 млн переселенців [8]. У цілому кількість ВПО, починаючи з 2014 р., вже нараховує 4,9 млн осіб [15]. Найбільше ВПО перебуває в Донецькій області – 550 тис. осіб, у Харківській – 523 тис., Дніпропетровській – 466 тис., у Києві – 410 тис. осіб [4].

У зв'язку з такою кількістю вимушених переселенців виникла необхідність створити їм умови для адаптації, проживання, матеріальної та психологічної підтримки. Тож на допомогу людям, які опинилися без даху над головою та потребували соціальної підтримки, долучилися державні та волонтерські організації.

За даними на липень 2023 р., з 24 лютого 2022 р. було створено 8272 організації благодійного спрямування та засновано 4824 громадські організації для допомоги українцям, вимушеним рятуватись від війни. Загальна кількість благодійних організацій в Україні на сьогодні (літо 2024 р.) становить 27 087 організацій. Відразу треба відзначити нерівномірний їх розподіл по всій Україні: найбільша

кількість зареєстрованих благодійних організацій перебуває у Києві – 13% від загальної кількості, а саме – 1435. Далі Київська область, де функціонують 315 благодійних організацій, наступна Львівська – 288, Харківська – 280, Дніпропетровська – 227. Згідно з інформацією департаменту соціального захисту Донецької ОДА, для переселенців із Донеччини у першій половині 2024 р. по всій Україні функціонували 68 гуманітарних штабів. Відзначимо також, що 94% усіх благодійних організацій зареєстровані як організації, що діють у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги [1].

Висвітлення питання проблем біженців та внутрішньо переміщених осіб спостерігається на різних рівнях: найбільш оперативним слід вважати публіцистичний, науковий інтерес можуть становити попередні узагальнення переселенського досвіду, обговорення потреб і запитів [4, 5, 7, 8]. Тут важливо зазначити, що в засобах масової інформації увага до внутрішньо переміщених осіб не завжди була однорідною: після першої хвилі міграційного потоку у 2014 р., коли внаслідок захоплення Криму та частини Донецького регіону почали виїжджати перші переселенці, тема задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) набула гостроти та актуальності, однак із часом ця проблематика поступово дедалі менше порушувалась у медійному просторі. Наступна хвиля з цієї тематики набула гостроти й актуальності з початком повномасштабної російсько-української війни у 2022 р. Важливим джерелом дослідження залишаються матеріали різних соціологічних опитувань та статистичного аналізу питань, пов'язаних із біженством і внутрішнім переміщенням [1, 2, 9, 13].

Наукове осмислення проблеми порушувалося фахівцями різних галузей, зокрема і в контексті дослідження соціальних комунікацій [3, 10, 11, 12, 14]. Зокрема, науковці порушували проблеми понятійних та правових особливостей явища, соціальних характеристик і практик, проблем політичної соціалізації, впливу на ринок праці та з точки зору ресурсу інноваційного розвитку в контексті теорії людського капіталу; аналізували підтримку ВПО з боку інформаційних ресурсів, писали про напрями бібліотечної роботи на допомогу ВПО. У практичному зрізі варто відзначити інформаційні ресурси НБУВ, зокрема бюлетень Національної юридичної

бібліотеки НБУВ «Адаптація переселенців в Україні». Розглядаємо його як перспективне джерело різних наукових досліджень, оскільки постійний моніторинг відповідних ініціатив здійснювався з 2014 р. (з лютого 2022 р. перейменовано на «Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи»). Відтак можемо говорити про десятирічний зріз повідомлень інфополя, систематизований за хронологічним, географічним, адміністративним принципом.

Реалізуючи мету, поставлену в цій розвідці – аналізу та систематизації наявних електронних ресурсів на допомогу внутрішньо переміщеним особам, вдаємося до кількарівневого моніторингу: перше – з’ясування потреб різних категорій ВПО, друге – виявлення і представлення ресурсів на їх забезпечення, третє – з’ясування закономірностей інформаційного забезпечення проблеми ВПО.

З огляду на тривалість військових дій на території України, проблематика соціальної адаптації переселенців і надалі потребує свого вирішення. Через понад два роки повномасштабної війни перед внутрішньо переміщеними особами стоять ті самі виклики – житло, робота, соціалізація та адаптація на новому місці. Для з’ясування основних характеристик потреб ВПО звернемося до результатів опитування волонтерської спілки «Поруч» (2024 р., мета опитування – окреслити проблеми, з якими продовжують стикатися внутрішньо переміщені особи; оцінити, чи задоволені ВПО наданням допомоги від уряду; дізнатися, наскільки поширена практика порушення прав ВПО в різних сферах). Опитування пройшли 682 вимушені переселенці, які перебувають у Києві. Серед них за віком переважають люди 41–50 років. Переважна більшість із них переїхали з Донецької області (37,8%). Отже, серед критичних потреб вимушені переселенці назвали нестачу грошей (65,3%), побутових речей (46,4%), засобів гігієни (42,6%), житла (33,3%). Для 91,6% респондентів основним джерелом доходів є виплати ВПО. Серед проблем під час адаптації на новому місці проживання 39,6% переселенців назвали орієнтування в місці, транспорт та відсутність інформації. Результати такого опитування волонтерська спілка «Поруч» озвучила на заході «Соціально-економічні права ВПО: стан в регіонах після двох років з початку масової міграції», де під час обговорення були визначені нагальні проблеми ВПО:

відсутність інформації щодо прав та пільг ВПО; соціальне забезпечення та підтримка осіб поважного віку; відсутність соціального житла; нестача коштів для оплати орендованого житла; проблеми пошуку роботи переважно через відсутність навчання та перекваліфікації; нестача робочих місць із гідною оплатою. Водночас, як було відзначено, такі проблеми існують і в інших регіонах України [5].

Тож з метою інформаційного забезпечення ВПО необхідними даними про пільги та допомогу, науковці НЮБ НБУВ активно долучилися до створення порталу, який би міг максимально доступно доносити ВПО інформацію про різноманітні структури, фонди й організації, що надають соціальну, психологічну, матеріальну підтримку цій категорії громадян. Водночас важливо звернути увагу внутрішньо переміщених осіб не лише на перелік державних структур та волонтерських груп, які переймаються долею цієї категорії населення, а ще й визначити їх напрями діяльності, доступність звітів про кількість осіб, які вже отримали допомогу, якість цієї допомоги тощо. Тобто об'єднана інформаційна платформа має максимально зручно, швидко та адресно донести ВПО всі необхідні для них відомості про матеріальну й психологічну допомогу, соціальний захист та юридичну підтримку.

Отже, під час роботи із систематизації інформації для ВПО, авторками цієї статті було виявлено та розглянуто 323 сайти, що висвітлювали відповідну проблематику. Серед проаналізованих ресурсів 92 – це сайти державних центральних та регіональних структур, 83 – створені в контексті самоорганізації та взаємодопомоги внутрішньо переміщених осіб, 72 – українські загального спрямування, 76 – іноземні сайти. Центральні й регіональні сайти також мають посилання на регіональні/місцеві структури, створені саме для задоволення потреб ВПО. Виходячи з цього, систематизація матеріалів має здійснюватися за принципом авторів (власників) відповідних ресурсів: центральні органи влади України; територіальна/регіональна влада; організації на допомогу ВПО, засновані внутрішньо переміщеними особами; інші групи волонтерських організацій; міжнародні благодійні фонди.

Систематизуючи відповідну інформацію про державні структури, місцеві ради на допомогу ВПО, волонтерські групи, фонди й хаби,

вважаємо за потрібне наголосити на важливості вказівок на фізичну та електронну адресу; надання, по можливості, інформації про засновників та керівників вказаних структур. Також має висвітлюватись орієнтовна програма та місія організацій, напрями діяльності, проекти та звіти.

Зокрема, у першому розділі, який інформує про центральні органи влади, варто надати інформацію про заходи, спрямовані на допомогу ВПО, Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Державної служби зайнятості та Пенсійного фонду України; вказати інформацію про «гарячі лінії» Міністерства соціальної політики, Офісу уповноваженого з питань ВПО та ін. Наголосимо на тому, що принципово важливим є подавати інформацію про різні види зв'язку, зважаючи на те, що серед ВПО – люди різного віку й інформаційної включеності, це далеко не завжди ті, хто має можливість і навички скористатись електронними ресурсами, тому важливо вказати контактні дані та фізичні адреси відповідних структур.

Наступний розділ має повідомляти про регіональні ради з питань ВПО, які переймаються захистом прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб на регіональному (обласному, районному, міському) рівні. Зокрема, на сайті Донецької обласної військової адміністрації (<https://dn.gov.ua/>) подано довідник районних гарячих ліній для ВПО, який стане в нагоді цій категорії осіб. Обласні державні та військові адміністрації також на своїх сайтах інформують про гуманітарні хаби та муніципальні гуманітарні центри. Так, на сайті Одеської обласної державної адміністрації представлено місцевий телеграм-бот <https://t.me/dovidnykVPObot>, функцією якого є надання інформації про допомогу внутрішньо переміщеним особам в Одесі.

Також треба звернути увагу на те, що Львівська обласна військова адміністрація на своєму сайті (<https://loda.gov.ua/>) інформує про цифрову платформу «Опліч», розроблену в рамках Регіонального партнерства зайнятості у Львівській області «ОПЛІЧ» за підтримки Міжнародної організації праці та фінансування Мініс-

терства закордонних справ Данії. Представлена цифрова платформа «Опліч» (<https://cp-orlich.com/>) покликана сприяти місцевим та релокованим підприємствам. Адже за час повномасштабної війни до Львівської області перебазувалися 237 підприємств. До того ж, новий ресурс здатний допомогти в інтеграції та успішній адаптації ВПО, яких в області перебуває близько 200 тис.

У третьому розділі, який інформує про організації, створені безпосередньо вимушеними переселенцями, слід згадати про засновану в березні 2014 р. громадську організацію «Донбас SOS» (<https://www.donbasssos.org/en/>) та мережу центрів підтримки мариупольських переселенців по всій Україні «ЯМариуполь» (<https://mhhelp.org.ua/>).

Слід зазначити, що, крім корисної інформації для переселенців, громадська організація «Донбас SOS» на своєму сайті подає контактний телефон гарячої лінії, яка працює із самого початку збройної агресії Росії в Україні, перше звернення на неї надійшло у червні 2014 р. Гаряча лінія «Донбас SOS» за кількістю звернень та широкого спектру тематики консультацій не має аналогів серед громадських організацій в Україні. При цьому послуги гарячої лінії є безкоштовними, акцент робиться на індивідуальний підхід та конфіденційність. Спеціалісти гарячої лінії не лише надають контакти та номери законодавчих актів, а, за необхідності, разом із бенефіціарами проходять алгоритм пошуку інформації.

Варто також звернути увагу, що з квітня 2024 р. за підтримки Мариупольської міської ради у центрах «ЯМариуполь» розширено перелік адміністративних послуг. Тепер за заявою власника житла там можна зняти особу із задекларованого/зареєстрованого місця проживання. Таким чином, послуга допоможе зняти з реєстрації осіб, які не мають законних підстав для цього, або ж тих, які мають намір залишитися на постійне проживання за кордоном.

Істотно полегшити вирішення проблем вимушених переселенців покликаний і центр підтримки ВПО Волноваського району «Пліч-о-пліч» (https://t.me/plich_o_plich_vpo). Завдяки залученню молоді, студентів та інших активних громадян організація допомагає літнім та самотнім людям, малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, соціально незахищеним верствам населення. Центр підтрим-

ки ВПО Волноваського району «Пліч-о-пліч» діє у Дніпрі, Кривому Розі та Полтаві.

Наступний розділ має знайомити з різноманітними організаціями, які долучилися до допомоги ВПО, але можуть мати ширші програми і напрями діяльності. Зокрема, серед таких можна назвати благодійну організацію «100% життя» (<https://network.org.ua/>), яка представляє інтереси людей з ВІЛ; громадську організацію «Центр соціальної адаптації людей з інвалідністю «Океан добра» (https://www.facebook.com/ocean.dobra/about/?_rdr); «Благодійний Фонд «Право на Захист» (<https://r2.p.org.ua/>), який надає безоплатні юридичні консультації. Усі ці та інші структури такого типу розвивались кожен у своєму напрямі, однак після 2014 р., а далі – і з часів повномасштабної російсько-української війни у 2022 р. – долучилися до допомоги учасникам бойових дій та внутрішньо переміщеним особам.

До цієї категорії організацій можна віднести і Мережу правового розвитку (<https://ldn.org.ua/>), засновану у 2009 р. Офіси мережі надають населенню базову інформацію з правових питань, активно співпрацюють з місцевим самоврядуванням для дослідження та вирішення проблем громад. Нині учасники Мережі правового розвитку займаються вирішенням проблем внутрішньо переміщених осіб та учасників бойових дій.

Як з'ясувалося, значна кількість організацій, що створені вимушеними переселенцями або опікуються проблемами ВПО, мають свої сторінки в соцмережах «Фейсбук», «Інстаграм», «Лінкедін», «Твіттер»; крім того, інформують про свою діяльність та збирають донати у телеграм та на ютуб. При цьому частина з наявних волонтерських організацій не має власного сайту, а представлена лише у соціальних мережах.

У розділі, що висвітлює міжнародні організації, також подано широкий спектр різноманітних структур – від відомих у всьому світі організацій Червоний Хрест і Карітас до фонду CORE Response (<https://www.corerresponse.org/>). Переважна більшість із цих міжнародних організацій має багаторічний досвід роботи, і їхня допомога поширюється на всі континенти. А з початком російсько-української війни вони також долучилися до допомоги переселенцям,

які опинилися в скрутному становищі як в Україні, так і за її межами. Так, заснована у 1992 р. групою чеських журналістів Міжнародна гуманітарна організація «Людина в біді» (People in Need, PIN) (<https://ukraine.peopleinneed.net/ua>), розпочала свою діяльність в Україні ще у 2003 р. Тож безпосередня присутність цієї організації в нашій країні дала змогу швидко відреагувати та надавати гуманітарну допомогу населенню ще з 2014 р., одразу після початку конфлікту на Сході країни.

Низка європейських країн, серед яких Данія, Естонія, Ірландія, саме під час повномасштабної війни в Україні створили ради у справах біженців, які опікуються проблемами внутрішньо переміщених осіб та українських мігрантів за кордоном.

У висновку можна відзначити, що створення спеціальної платформи для акумулювання інформаційних ресурсів на допомогу вимушено переміщеним особам насамперед має на меті полегшити пошук необхідної інформації про низку пільг та допомогу людям, які опинилися без даху над головою і змушені шукати притулку в інших регіонах України. Аналізуючи діяльність наявних структур як державних, так і волонтерських, можна зауважити, що увага до проблем ВПО матиме актуальність до того часу, доки існуватимуть внутрішньо переміщені особи. Тож можна вважати, що запропонована інформаційна платформа для ВПО тривалий час матиме попит, до того ж така платформа може постійно оновлюватися та поліпшуватися, враховуючи запити та пропозиції як самих ВПО, так і з урахуванням діяльності організацій, які їм допомагають.

Крім того, такий ресурс мав би стати в нагоді і волонтерським організаціям, які мали б можливість об'єднувати свої зусилля для поліпшення якості надання допомоги ВПО, зокрема укладаючи угоди про партнерство, реалізувати спільні проєкти, брати участь у різноманітних ініціативах чи форумах, а також обмінюватися досвідом роботи.

З огляду на вивчення цієї проблематики, такий контент також може стати в нагоді і науковим фахівцям.

Список бібліографічних посилань

1. Благодійні фонди України аналіз діяльності. *YC.Market*. 2023. 3.08. URL: <https://blog.youcontrol.market/blaghodiini-fondi-ukrayini-analiz-diialnosti/> (дата звернення: 10.08.2024).
2. Вимушені переселенці та громади, що їх приймають, потребують комплексної підтримки та інноваційних рішень задля інтеграції та розвитку. *Міжнародна організація з міграції*. 2016. 30.06. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/node/> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. *НІСД*. 2023. 24.10. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh> (дата звернення: 10.08.2024).
4. Гончаренко О. Три найголовніші проблеми ВПО в Україні: що потрібно змінити? *Українська правда*. 2024. 6.03. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/goncharenko/> (дата звернення: 10.08.2024).
5. Два роки війни: стан і потреби ВПО в Україні. *ЗМІ для змін*. 2024. 25.03. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185978/2024-03-25-dva-roky-viyny-stan-i-potreby-vpo-v-ukraini/> (дата звернення: 12.08.2024).
6. Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб. *Верховна Рада України*. 2024. 23.03. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 12.08.2024).
7. Добряк А. Потреби ВПО і як вони змінюються. *ЗМІСТ*. 2024. 14.05. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/potreby-vpo-i-yak-vony-zminuyutsya> (дата звернення: 12.08.2024).
8. Довідка для ВПО: скільки переселенців в Україні отримують виплати і яка сума допомоги. *РБК-Україна*. 2024. 6.08. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/dovidka-vpo-skilki-pereselentsiv-ukrayini-1722951953.html> (дата звернення: 15.08.2024).
9. Єременко А. Проблеми і потреби внутрішньо переміщених осіб: результати якісного дослідження. *Active Group*. 2022. 31.05. URL: <https://activegroup.com.ua/2022/05/31/problems-i-potrebi-vnutrishno>

peremishhenix-osib-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya/ (дата звернення: 15.08.2024).

10. Желай О. Нові напрями бібліотечної роботи з допомоги внутрішньо переміщеним особам: теоретичні, методичні та прикладні аспекти. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 292–312. <https://doi.org/10.15407/nr.46.292>

11. Закірова С. Українські біженці від війни: аналіз інформаційних ресурсів підтримки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 54–81. <https://doi.org/10.15407/nr.67.054>

12. Кулицький С. Дослідження на базі ресурсів наукової бібліотеки проблем українських вимушено переміщених осіб-біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 145–161. <https://doi.org/10.15407/nr.67.145>

13. Спіріна С. Прояви солідарності з Україною світових бібліотек. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 162–173. <https://doi.org/10.15407/nr.67.162>

14. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8. С. 434–446. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_8_53 (дата звернення: 15.08.2024).

15. Уряд уточнив перелік категорій ВПО, які отримуватимуть допомогу на проживання. *Міністерство соціальної політики України*. 2024. 22.03. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23612.html> (дата звернення: 15.08.2024).

References

1. Blahodiini fondy Ukrainy analiz diialnosti [Charitable funds of Ukraine analysis of activity]. (2023, August 3). *YC.Market* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://blog.youcontrol.market/blaghodiini-fondi-ukrayini-analiz-diialnosti/> (Last accessed: 10.08.2024).

2. Vymusheni pereselentsi ta hromady, shcho yikh prymaiut, potrebutiut kompleksnoi pidtrymky ta innovatsiinykh rishen zadlia intehtatsii ta rozvytku [Forced migrants and their host communities need

comprehensive support and innovative solutions for integration and development]. (2016, June 30). *Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii – International Organization for Migration* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ukraine.iom.int/uk/node/> (Last accessed: 10.08.2024).

3. Vnutrishni vymusheni peremishchennia: obsiahy, problemy ta sposoby yikh vyrishennia [Internal forced displacement: volumes, problems and ways to solve them]. (2023, October 24). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute for Strategic Studies* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh> (Last accessed: 10.08.2024).

4. Honcharenko, O. (2024, March 6). Try naiholovnishni problemy VPO v Ukraini: shcho potribno zminyty? [Three most important problems of IDPs in Ukraine: what needs to be changed?]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://blogs.pravda.com.ua/authors/goncharenko/> (Last accessed: 10.08.2024).

5. Dva roky viiny: stan i potreby VPO v Ukraini [Two years of war: the state and needs of IDPs in Ukraine]. (2024, March 25). *ZMI dlia zmin – Media for Change* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://cs.detector.media/community/texts/185978/2024-03-25-dva-roky-viyny-stan-i-potreby-vpo-v-ukraini/> (Last accessed: 12.08.2024).

6. Deiaki pytannia sotsialnoi pidtrymky vnutrishno peremishchenykh osib ta inshykh vrazlyvykh katehorii osib [Some issues of social support for internally displaced persons and other vulnerable categories of persons]. (2024, March 23). *Verkhovna rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (Last accessed: 12.08.2024).

7. Dobriak, A. (2024, May 14). Potreby VPO i yak vony zminiuiutsia [The IDPs' needs and how they are changing]. *ZMIST–CONTENT* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zmist.pl.ua/publications/potreby-vpo-i-yak-vony-zminyuyutsya> (Last accessed: 12.08.2024).

8. Dovidka dlia VPO: skilky pereselentsiv v Ukraini otrymuiut vyplaty i yaka suma dopomohy [Help for IDPs: how many displaced persons in Ukraine receive benefits and what amount of assistance is]. (2024, August 6). *RBK–Ukraine – RBC–Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved

from <https://www.rbc.ua/rus/news/dovidka-vpo-skilki-pereselentsiv-ukrayini-1722951953.html> (Last accessed: 15.08.2024).

9. Yeremenko, A. (2022, May 31). Problemy i potreby vnutrishno peremishchenykh osib: rezultaty yakisnogo doslidzhennia [Problems and needs of internally displaced persons: results of a qualitative study]. *Active Group* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://activegroup.com.ua/2022/05/31/problemi-i-potrebi-vnutrishno-peremishhenix-osib-rezultati-yakisnogo-doslidzhennia> (Last accessed: 15.08.2024).

10. Zhelai, O. (2017). Novi napriamy bibliotechnoi roboty z dopomohy vnutrishno peremishchenym osobam: teoretychni, metodychni ta prykladni aspekty [New areas of library work to help IDPs: theoretical, methodical and applied aspects]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 46, 292-312 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.46.292>

11. Zakirova, S. (2023). Ukrainski bizhentsi vid viiny: analiz informatsiinykh resursiv pidtrymky [Ukrainian refugees from the war: an analysis of information resources of support]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 67, 54-81 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.67.054>

12. Kulytskyi, S. (2023). Doslidzhennia na bazi resursiv naukovoï biblioteki problem ukraïnskykh vymusheno peremishchenykh osib-bizhentsiv i rynky pratsi za umov povnomasshtabnoi voïennoi ahresii Rosii [Research of the problems of Ukrainian forcibly displaced persons/refugees and the labor market during Russia's full-scale military aggression using resources of a scientific library]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 67, 145-161 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.67.145>

13. Spirina, S. (2023). Proïavy solidarnosti z Ukrayinoiu svitovykh bibliotek [Manifestations of solidarity towards Ukraine by world libraries]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 67, 162-173 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.67.162>

14. Trubavina, I. M. (2015). Problemy vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini yak osnova sotsialno-pedahohichnoi roboty z nymy [Problems of internally displaced persons in Ukraine as a basis for social and pedagogical work with them]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 8, 434-446 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_8_53 (Last accessed: 15.08.2024).

15. Uriad utochnyv perelik katehorii VPO, yaki otrymuvatymut dopomohu na prozhyvannia [The Government has clarified the list of categories of IDPs who will receive housing assistance]. (2024, March 22). *Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy – Ministry of Social Policy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/23612.html> (Last accessed: 15.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2024.

Svitlana Spirina,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: piligrim1715@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>

Olha Pestretsova,

Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: pestretsova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>

Feasibility of Creating a General Platform of Electronic Resources to Help Internally Displaced Persons

The situation regarding the provision of the needs of internally displaced persons in Ukraine was examined, and the problems of weak awareness of this category of the population regarding the benefits and other preferences that they should receive because of the forced displacement to other regions of Ukraine for the reason of military operations, were identified.

It is emphasized that in the first half of 2024, the number of forcibly displaced persons in Ukraine amounted to 4.9 million people, and some of them

became displaced persons again. Attention is drawn to the fact that the problem of internally displaced persons in the information space was not always constant, but gained wide publicity first in 2014, and then in 2022, since the full-scale invasion of Russian troops on the territory of Ukraine began. At the same time, it is noted that Ukrainian and foreign mass media covered this issue, and sociologists and researchers, in particular, professionals at V. I. Vernadsky National library of Ukraine (NBUV), were engaged in it.

Currently, the researchers of the National Law Library of the NBUV are working on the creation of such an information resource, which should unite all state and public structures, volunteer organizations whose activities are aimed at helping IDPs.

The article provides information on the number of public organizations in certain regions that take care of the problems of internally displaced persons. In particular, as of July 2023, 27,087 charitable organizations operated in Ukraine, 13% of them, namely 1,435, were registered in Kyiv.

The article emphasizes the importance of structuring resources that assist IDPs, stressing the need to indicate physical and email addresses, provide information about the organizations' founders and leaders, and briefly inform about the main areas of their activity.

Finally, the feasibility of creating a single information platform for the maximum possible information about support for internally displaced persons has been proven.

In addition, it is noted that this resource can help volunteer organizations to improve the quality of their activities. Also, this platform will be useful for scholars who deal with this issue.

Keywords: internally displaced persons, sites, databases, state structures, foundations, volunteer organizations, international organizations.

<https://doi.org/10.15407/np.73.231>

УДК 027(477):025.5:364-787.2:355.1-05]“364”

Дмитро Волошин,

аспірант, молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, 03039, Київ, Україна

e-mail: dimavoloshin1998@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9239-8496>

**ПІДТРИМКА БІБЛІОТЕКАМИ ВІЙСЬКОВИХ,
ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ РОДИН
(УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД, 2014–2024 РР.)**

Мета статті – виявлення, систематизація та аналіз напрямів підтримки військових, ветеранів і членів їхніх родин, які реалізуються бібліотеками України в період 2014–2024 рр., а також оцінка ефективності таких програм і визначення шляхів їх подальшого вдосконалення.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано системний, логічний та аналітико-оглядовий методи.

Наукова новизна. Здійснено комплексний аналіз українського досвіду підтримки військових, ветеранів та членів їхніх родин бібліотеками за період 2014–2024 рр.

Уперше здійснено систематизацію бібліотечних ініціатив у цьому напрямі та складено перелік бібліотек, які найактивніше реалізують відповідні програми, із зазначенням їхньої ефективності та перспектив удосконалення.

Висновки. У результаті проведеного аналізу виявлено основні напрями підтримки ветеранів, які реалізуються бібліотеками України, зокрема організація культурних і просвітницьких заходів, психологічна допомога, сприяння професійній адаптації та інтеграції у громаді. Це дало змогу оцінити ефективність програм та визначити шляхи їх удосконалення, зокрема через розширення спектра послуг, впровадження інноваційних підходів і зміцнення партнерства з іншими організаціями.

Ключові слова: бібліотеки, ветерани, військові, електронні ресурси, юридична допомога, психологічна допомога, науково-інформаційна діяльність бібліотек, цифровізація, онлайн-послуги, інноваційні напрями роботи.

© Д. Волошин, 2024

Актуальність теми дослідження. Упродовж останніх 10 років важливим аспектом українських суспільних відносин є зростання кількості людей із безпосереднім досвідом бойових дій та прямих чи опосередкованих наслідків цього досвіду. Ці українці, як і їхні близькі, потребують різноманітної підтримки, залежно від особистих обставин та ситуації. Бібліотеки як інформаційні центри, культурні осередки громад, без сумніву, є тими установами, що включені у таку підтримку. Як кількість і важливість цієї категорії співгромадян, так і тривалість досвіду їх підтримки, зокрема й бібліотеками, актуалізують питання наукового узагальнення наявного емпіричного матеріалу у цій царині.

Аналіз досліджень і публікацій. У результаті вивчення наукових джерел з'ясовано, що вітчизняна наука у період 2014–2024 рр. не здійснювала системного дослідження підтримки бібліотеками військових, ветеранів та їхніх родин, зосереджуючись переважно на окремих аспектах цієї теми. Зокрема, зміни в інформаційній діяльності бібліотек під час війни досліджували Н. Бачинська [1], В. Горовий [4], О. Желай [5], які у своїх працях акцентували увагу на адаптації бібліотечних послуг до нових умов війни. Соціокультурну діяльність бібліотек, зокрема і щодо підтримки ветеранів та членів їхніх родин вивчали Л. Кравець [8], Н. Захарова [6], та Т. Вилегжаніна [2]. Аспекти правової допомоги ветеранам та членам їхніх родин у бібліотеках аналізували О. Шеїн [18] і Н. Маринчак [12], які досліджували ефективність ролі бібліотек у наданні консультацій і підтримці ветеранів у вирішенні юридичних питань. Психологічну підтримку військових, ветеранів та їхніх родин, а також застосування бібліотерапії як методу психологічної допомоги досліджували С. Науменко [14], О. Землянська [7], А. Маковський та В. Маковська [11]. Дослідники акцентували увагу на використанні літератури та спеціальних програм для психологічної реабілітації, допомоги у подоланні стресу та психологічних травм, що виникають унаслідок участі у бойових діях. Обслуговування осіб з особливими потребами в бібліотеках досліджували Н. Кунанець, О. Малиновський [9] та В. Литвин [10]. Науковці розглядали доступність бібліотечних послуг для осіб з інвалідністю та інших груп з обмеженими можливостями, зокрема через

адаптовані ресурси, інклюзивні програми та створення комфортних умов для таких користувачів.

Загалом соціальна, інформаційна, соціокультурна підтримка в умовах війни бібліотеками окремих категорій громадян та суспільства є важливою темою для наукового осмислення і напрацьовується багатьма бібліотекознавцями. Можна відзначити помітний пул статей, що стосуються підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО), здійснюваних, зокрема, і в контексті відповідного напрямку досліджень Національної юридичної бібліотеки НБУВ. Однак, незважаючи на спільні риси потреб усіх категорій населення, яких так чи інакше зачепила війна, вважаємо важливим окремо розглядати специфічні потреби військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей (побіжний аналіз термінології демонструє, що вирази «ветеран» та «учасник бойових дій» у сучасному суспільному дискурсі є тотожними, тому далі послугувуватимемось формулюванням «ветерани» як узагальнювальним). Ця особливість проявляється, зокрема, у необхідності надання цілеспрямованої психологічної, соціальної та правової допомоги, а також в адаптації до нових умов життя після повернення з бойових дій.

Зважаючи на те, що досліджуваний напрям бібліотечної роботи найоптимальніше реалізовується бібліотеками, що є інформаційними та культурними центрами громад, виявлення таких практик було здійснено шляхом тематичного пошуку, без обмеження щодо статусу чи місцезнаходження бібліотек.

У результаті стаття побудована на інформації про проекти різних типів бібліотек, а саме: Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; обласних універсальних наукових (Вінницької ім. В. Отамановського, Запорізької, Рівненської, Тернопільської, Херсонської ім. Олеса Гончара, ім. Д. І. Чижевського в Кропивницькому); обласних бібліотек для молоді (Дніпро), юнацтва (Волинська) та дитячої (Чернігівська); муніципальних бібліотек (київських – бібліотеки на Воскресенці та ім. Павла Тичини Дніпровського району, Бібліотеки 115 для дітей м. Києва; Львівської муніципальної, Охтирської центральної міської, Центральної бібліотеки Полтавської МТГ, КЗК «Кременчуцька міська публічна бібліотека»).

У рамках проведеного комплексного моніторингу, який ґрунтується на вивченні дописів на офіційних вебсайтах бібліотек, звітів про їхню діяльність, бібліотечних новинних ресурсів, законодавчих документів, наукових публікацій та методичних рекомендацій, нами було виявлено, систематизовано та структуровано основні напрями роботи бібліотек у сфері підтримки ветеранів війни та членів їхніх родин у період з 2014 до 2024 рр. **Метою статті** є аналіз та узагальнення цього досвіду з метою виявлення ключових напрямів такої підтримки, оцінки ефективності реалізованих програм та розробки рекомендацій для їхнього подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Від початку проведення АТО на Сході України бібліотеки активно долучалися до підтримки наших воїнів та тих, хто рятувався від війни, ініціюючи різноманітні волонтерські проекти, які мали на меті як матеріальну, так і культурну допомогу. Приміщення багатьох бібліотечних установ перетворилися на тимчасові штаби для волонтерів, де впроваджувалися ініціативи зі збору одягу, продуктів та ліків для потреб як військових, так і цивільних, які постраждали внаслідок військових дій. Також у бібліотеках організовували швейні майстерні для дрібного ремонту одягу; пошиття необхідних речей для воїнів, що перебувають на лікуванні у шпиталях; виготовлення стягів та збір дитячих малюнків на фронт; виготовлення окопних свічок та бронежилетів; плетіння маскувальних сіток, а також збору матеріалів для протезування поранених військових.

Також бібліотечні фахівці разом із небайдужими громадянами та волонтерами організовували акції зі збору книг для захисників, що були на фронті та проходили лікування у госпіталях. Важливим прикладом цієї діяльності стала довготривала Всеукраїнська акція «Бібліотека українського воїна», ініційована Міністерством культури України у 2015 р., до реалізації якої долучилися численні бібліотеки по всій країні [3].

Тут варто зазначити, що більшість згаданих проєктів були започатковані ще під час російської збройної агресії у 2014 р., поширилися з початком повномасштабного вторгнення та тривають і досі. Завдяки вже напрацьованому досвіду реалізації аналогічної діяльності бібліотеки змогли масштабувати такі ініціативи на більш якісному

рівні, що дало змогу сприяти активнішій взаємодії з волонтерськими організаціями, державними структурами та громадськістю, що, у свою чергу, підвищило ефективність підтримки військових та інших постраждалих осіб унаслідок російської агресії.

Зі зростанням попиту на психологічну допомогу громадянам, які зазнали психологічних травм унаслідок бойових дій, масштабних руйнувань, втрати близьких, вимушеної міграції та постійного стресу, бібліотеки стали платформою для надання психологічної допомоги, пропонуючи безпечний простір для соціальної взаємодії та реабілітації. Така діяльність відіграє важливу роль у процесі інтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх родин до мирного життя, оскільки надає можливість у подоланні психологічних травм і стресових розладів, спричинених військовими діями та допомагає швидкій ресоціалізації до мирного життя.

Насамперед першим важливим кроком у створенні системи комплексної допомоги, спрямованої на інтеграцію цих категорій осіб у мирне життя, зменшення рівня стресу та підвищення рівня адаптації до нових умов після прибуття із зони бойових дій, стало створення системи психологічної підтримки. Зокрема, для її ефективності досвідченими фахівцями у сфері психології за підтримки Міністерства у справах ветеранів України та міжнародних програм розвитку було запроваджено спеціалізовані тренінги для бібліотекарів [13]. Зокрема, такі тренінги були спрямовані на розвиток компетенцій бібліотечних фахівців у галузі керування стресом, особливості комунікації з військовими, соціальної адаптації та інтеграції їх у мирне життя, що стало важливим елементом підтримки ветеранів під час їхнього переходу до цивільного життя. Завдяки цим тренінгам бібліотечні працівники мали змогу здобути необхідні знання та навички, що дало їм змогу професійно та всебічно надавати допомогу як самим ветеранам, так і їхнім родинам.

Завдяки своїй співпраці із психологічними службами бібліотеки стали осередками психологічної підтримки, надаючи як групові, так і індивідуальні консультації, організовуючи спеціальні програми та тренінги, спрямовані на подолання посттравматичного стресу, зниження рівня тривожності та адаптацію до нових соціальних умов ветеранів війни та членів їхніх родин. Особливу увагу на таких

заходах приділяли арттерапевтичним практикам, які сприяють психосоціальній реабілітації захисників через творчі методи, такі як малювання, музика, ліплення та інші форми мистецтва.

Не менш важливою формою психологічного відновлення для ветеранів стало проведення психологічних тренінгів із залученням тварин, у першу чергу собак. За посередництва бібліотек волонтери разом з кінологами та психологами надають учасникам можливість каністерапії, що, завдяки своїй здатності створювати емоційно безпечне середовище, є потужним інструментом для підтримки психологічного благополуччя ветеранів, а також сприяє їхній швидкій інтеграції в суспільне життя [17].

Упровадження в бібліотеках реабілітаційно-відновлювальних практичних занять та тренінгів для військових, які отримали травми після війни, стало не менш важливою складовою діяльності, яка спрямована для повернення до незалежного та активного життя. Так, наприклад, спільно з громадськими організаціями та тренерами запроваджуються спеціальні заняття для ветеранів, які втратили зір на війні, де б вони навчалися користуватися шрифтом Брайля, мобільними додатками для незрячих, працювати з комп'ютером за допомогою програм екранного доступу, а також GPS-навігаторами. Такі тренінги значно полегшують адаптацію захисників до життя у цифровому світі та дають змогу швидше інтегруватися в соціальне середовище, забезпечуючи рівні можливості для всіх [16].

Бібліотеки також активно займаються освітньою діяльністю, організовуючи заняття з основ комп'ютерної грамотності для постраждалих від військових дій користувачів, які включають базове володіння комп'ютерними програмами, пошук інформації в інтернеті, користування електронною поштою, сайтами соціальних мереж. Такі освітні ініціативи мають важливе значення для подальшої інтеграції ветеранів, адже вони забезпечують комплексну підтримку в аспектах цифрової грамотності, що є невід'ємною частиною сучасного інформаційного середовища. Водночас такі заходи сприяють зниженню інформаційного бар'єру, забезпечуючи ветеранам та членам їхніх родин доступ до важливої інформації і ресурсів, що підтримують їхню реабілітацію та соціалізацію. Наприклад, здобуті знання та навички дають змогу ветеранам ефективно користуватися

онлайн-ресурсами для отримання необхідної інформації, взаємодії з державними органами та соціальними службами, подавати заяви на отримання соціальних виплат, пільг, субсидій через спеціалізовані платформи та електронні сервіси, що забезпечує своєчасне і ефективно отримання всіх належних пільг і допомоги від держави.

Вагомим напрямом діяльності бібліотек у наданні допомоги ветеранам стала соціальна та юридична підтримка. Значна кількість військовослужбовців та їхніх родин стикаються з правовими та соціальними викликами, що потребують кваліфікованої інформаційної допомоги. Тому бібліотеки є важливими посередниками у комунікації зі спеціалізованими службами, надаючи можливість отримати швидко та кваліфіковану допомогу.

Завдяки своїй співпраці з юридичними фахівцями, правозахисними організаціями та державними установами бібліотеки можуть забезпечити правову допомогу, що сприяє вирішенню питання соціального захисту, правових аспектів працевлаштування та трудових питань військовослужбовців, доступу до медичних (зокрема протезування) і психологічних послуг. Також ветеранам та членам їхніх родин надається інформаційно-консультативна допомога з питань змін у пенсійній системі, пільгового забезпечення громадян, відновлення втрачених документів, надання різних видів допомоги, оформлення субсидій, компенсацій тощо. У результаті такої системної взаємодії з юридичними фахівцями та соціальними працівниками бібліотеки не лише розширюють спектр послуг, але й формують інтегрований підхід до вирішення правових та соціальних питань, що постають перед ветеранами та їхніми родинами, забезпечуючи їм комплексну підтримку в умовах кризових ситуацій.

Особливого значення у діяльності бібліотек щодо підтримки ветеранів та членів їхніх родин набуло впровадження культурних та інформаційних проєктів, які сприяють формуванню сприятливого інформаційного простору та можливостям активної участі в суспільному житті, посилюючи відчуття належності до громади.

Так, наприклад, значного поширення ще з періоду початку АТО набули такі культурні ініціативи, як фотовиставки, присвячені воїнам, які відображають емоційний та психологічний стан учасників

бойових дій, а також презентації книг, написаних ветеранами, що надають можливість поділитися особистими історіями та досвідом. Крім того, організовуються зустрічі з громадськими організаціями та культурними діячами, публічні бесіди з військовими, а також зустрічі ветеранів з дітьми. Такі події є відкритими майданчиками для спілкування між військовими, їхніми родинами та широкою громадськістю, забезпечуючи формування сприятливого інформаційного середовища і підтримку емоційного благополуччя ветеранів та їхніх родин, а також стимулювали їхню соціальну реінтеграцію та активну участь у громадському житті.

Тут слід зазначити, що більшість заходів також мають на меті утвердження значущості національно-патріотичного виховання, яке є важливим елементом підтримки морального духу як ветеранів, так і суспільства в цілому. Завдяки організації лекцій, публічних бесід і зустрічей, присвячених питанням національної самосвідомості, героїзму та відданості батьківщині, бібліотеки сприяють зміцненню патріотичних цінностей, що, у свою чергу, допомагає ветеранам адаптуватися до нових соціальних умов, відчувати свою значущість і внесок у майбутнє країни [2, с. 4]. За нашими спостереженнями, такі бібліотечні ініціативи стали справді ефективним інструментом у соціальній підтримці та інтеграції ветеранів та членів їхніх родин, пояснюючи цим свою довготривалість та затребуваність серед цих категорій населення.

Крім того, у приміщеннях бібліотек організовували перегляди та обговорення фільмів за участі ветеранів, що забезпечують платформу для соціальної взаємодії, де військові мають змогу зустріти своїх побратимів та однодумців, обмінятися досвідом, поглядами на пережите, а також поділитися труднощами адаптації до цивільного життя. Такі заходи сприяють неформальному спілкуванню, що, у свою чергу, підвищує відчуття взаємопідтримки та солідарності, допомагає зменшити психологічний тиск та сприяє колективній рефлексії ветеранів на події війни та повернення до цивільного життя.

Водночас бібліотеки відіграли важливу роль у реалізації ряду інформаційних проєктів, які мали на меті документування та фіксацію подій російської збройної агресії на території України.

Зокрема, такі ініціативи передбачали фіксацію життєвих історій різних людей, включаючи волонтерів, військових, ветеранів, ВПО, активістів та інших непересічних громадян; свідчень про злочини російських військових проти України; документування основних подій під час оборони, окупації та деокупації українських територій; розповіді про громадський супротив мирного населення; поширення інформації про захисників та захисниць, які віддали власні життя за визволення України від окупаційних військ. У цьому випадку бачимо системність такої роботи, що пояснюється комплексним підходом до збору, збереження та документування інформації про події війни, що у свою чергу пояснює її ефективність у формуванні повної картини війни, а також можливості подальшого аналізу та дослідження виявлених даних.

На нашу думку, зазначені проєкти мають не лише культурно-історичну цінність, а й значний вплив на психологічну підтримку ветеранів та їхніх родин. Зокрема, це можна пояснити тим, що бібліотеками створюється безпечний простір для тих, хто був готовий поділитися своїм досвідом в умовах військових дій, переживаннями та страхами, що надавало можливість людям висловити свої емоції та відчутти підтримку з боку бібліотечних фахівців та спільноти. Такий підхід сприяє зниженню психологічного напруження та створення умов для колективної рефлексії, що, у свою чергу, зміцнює відчуття єдності та взаємопідтримки серед ветеранів, їхніх родин та інших членів громади.

З огляду на зазначені нами напрями підтримки військово-службовців, ветеранів та членів їхніх родин у бібліотеках України, треба підкреслити актуальність питання безбар'єрності у цих установах, яка передбачає створення рівних умов для безперешкодного доступу до різних сфер життєдіяльності всіх груп населення, незалежно від їхнього фізичного, інтелектуального чи психологічного стану. У контексті цього питання у 2021 р. була розроблена «Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору до 2030 року», яка стала вагомим кроком у напрямі системних змін в Україні, у рамках якої були ініційовані професійні дискусії та інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення

обізнаності та впровадження інклюзивних стандартів у публічні простори [15].

На сьогодні можна спостерігати активну тенденцію адаптації бібліотечних просторів для потреб груп населення з обмеженими можливостями, що набуває особливої значущості в умовах війни, оскільки військові дії призвели до зростання кількості осіб із травмами, і проблема безбар'єрності набула безпрецедентної актуальності. Бібліотеки переоблаштовують свої приміщення, забезпечуючи вільний доступ для маломобільних людей шляхом встановлення пандусів, спеціальних підйомників, а також облаштовуючи безбар'єрні входи та зручні зони для пересування. Для осіб із порушеннями зору та слуху впроваджується спеціалізоване комп'ютерне обладнання та програмне забезпечення. Наприклад, пропонуються електронні відеозбільшувачі з можливістю індивідуальних налаштувань, комп'ютери, оснащені програмами синтезу мовлення, що підтримують багатомовне озвучування тексту, пристрої для прослуховування аудіокниг, а також друковані видання, виконані шрифтом Брайля [10].

З огляду на це можемо ствердити, що розвиток безбар'єрного середовища та забезпечення можливості рівного доступу до культурних, освітніх та інформаційних ресурсів для всіх категорій населення посідає вагоме місце в питанні комплексної підтримки бібліотеками військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, тим самим сприяючи повноцінній адаптації в умовах мирного життя.

На підставі проведеного аналізу можна здійснити оцінку ефективності вищезгаданих бібліотечних ініціатив. Так, особливістю волонтерських проєктів є їх тимчасовий характер, оскільки більшість із них не належать до основної діяльності бібліотек. Ці ініціативи набули найбільшої популярності на початкових етапах АТО та під час повномасштабного вторгнення, коли основні зусилля громадськості були спрямовані на підтримку військовослужбовців. Важливо відзначити у цьому випадку високий рівень згуртованості бібліотек, які оперативно адаптувалися до нових умов і активно долучилися до волонтерської діяльності. Слід зазначити, що, попри мінливий характер таких ініціатив, вони залишаються важливим підґрунтям

для подальшого розвитку і вдосконалення механізмів підтримки військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин.

З огляду на діяльність бібліотек у напрямі психологічної допомоги та реабілітаційних заходів, слід підкреслити їхній довготривалий характер та необхідність подальшого розвитку в умовах зростання кількості осіб, які потребують такої підтримки. Масштабування цієї ініціативи вказує на її перспективність, оскільки з кожним роком кількість людей, які потребують психологічної допомоги, зокрема військових, лише збільшуватиметься, що потребує системного вдосконалення наданих послуг у цьому напрямі. Завдяки здобутим успішним кейсам та широкій розгалуженості своєї мережі бібліотеки мають потенціал стати важливими інституціями у процесі реабілітації та ресоціалізації ветеранів, і тому доцільно розглядати розвиток психологічних послуг як перспективний напрям їхньої діяльності. У цьому контексті варто зосередитися на розширенні співпраці з професійними фахівцями та організаціями в галузі психології, а також на підвищенні кваліфікації бібліотечних працівників для надання більш комплексної допомоги тим, хто повертається до мирного життя після військових дій.

Щодо культурних та інформаційних проєктів, а також освітньої діяльності бачимо, що вони набули системного характеру і вже інтегровані у структуру постійної діяльності бібліотечних установ, ставши невід'ємною частиною їхнього функціонування з високою залученістю користувачів. Інтеграція таких проєктів у процес реабілітації та ресоціалізації ветеранів та членів їхніх родин має значний потенціал. Оскільки в умовах зростання потреб у психоемоційній підтримці роль таких проєктів стає ще більш актуальною, адже вони здатні створити платформу для міжособистісної взаємодії та соціальної інтеграції. Для збереження актуальності та масштабування таких проєктів, зокрема для підвищення видимості в суспільстві, необхідно вдосконалювати їхній зміст і формати, адаптуючи їх до сучасних потреб суспільства, що має на меті посилення цифровізації культурного контенту, а саме створення віртуальних просторів для доступу до інформації та проведення культурних заходів, а також розширення можливостей для участі

ветеранів та членів їхніх родин у створенні і поширенні цього контенту.

Оцінюючи ефективність діяльності бібліотек у напрямі надання соціальної та юридичної допомоги ветеранам та їхнім родинам, можна відзначити, що завдяки активній співпраці з юридичними фахівцями, правозахисними організаціями та державними установами, бібліотеки істотно розширили можливості своєї підтримки, що стало важливим елементом у забезпеченні соціального захисту ветеранів, сприяючи вирішенню широкого спектра правових питань. Однак цей напрям потребує подальшого розвитку, зокрема в інтеграції цифрових технологій для підвищення ефективності консультаційних послуг та пошуку нових форматів взаємодії з правозахисними і державними інституціями. Розширення правових консультацій та інформаційної підтримки може стати важливим інструментом у покращенні реінтеграції ветеранів, сприяючи їх соціальній адаптації та правовому захисті.

Особливої уваги потребує питання безбар'єрності в бібліотеках, без реалізації якої неможливо забезпечити системну підтримку ветеранів та членів їхніх родин. Проведений аналіз демонструє активний розвиток цієї ініціативи в бібліотечних установах, проте для забезпечення стійкого та ефективного впровадження заходів безбар'єрності необхідні додаткові ресурси, зокрема стабільне державне фінансування, яке сприятиме подальшому розвитку інфраструктури та створенню рівних можливостей доступу для всіх категорій користувачів.

Висновки. На основі проведеного аналізу інформаційних джерел, зокрема офіційних вебсайтів бібліотек, новинних ресурсів, законодавчих актів України, а також публікацій на офіційних сторінках бібліотек у соціальних мережах, нами було виявлено та систематизовано основні напрями підтримки ветеранів, які реалізуються бібліотеками. У процесі дослідження ми здійснили детальний пошук в інтернеті за визначеними напрямками підтримки з метою встановлення, які саме бібліотеки в Україні активно впроваджують такі ініціативи. За результатами цього аналізу було складено список бібліотек, які найбільш активно залучені до надання допомоги ветеранам. Ця робота дає змогу оцінити ефективність їхніх програм

та окреслити можливі шляхи вдосконалення надання послуг у цьому напрямі.

Список бібліографічних посилань

1. Бачинська Н. Професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності: трансформації в освіті та різноманітність функціонування у цифровому середовищі. *Вісн. Книжк. палати*. 2022. № 8. С. 13–19.

2. Вилегжаніна Т. І. Деякі аспекти національно-патріотичної діяльності публічних бібліотек України. *Бібл. планета*. 2015. № 4. С. 4–6.

3. Всеукраїнська акція «Бібліотека українського воїна». Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/article.php?id=152> (дата звернення: 01.10.2024).

4. Горовий В. Особливості використання електронних ресурсів національних бібліотек в умовах воєнного протистояння. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 11–27. <https://doi.org/10.15407/nr.64.011>

5. Желай О. П. Бібліотечно-аналітичне обслуговування в умовах військового та інформаційного протистояння. На прикладі СІАЗ НБУВ. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 228–245. <https://doi.org/10.15407/nr.69.228>

6. Захарова Н., Середа Т. Соціокультурна діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 68. С. 114–124. <https://doi.org/10.15407/nr.68.114>

7. Землянська О. В. Обґрунтування системи психологічної реабілітації правоохоронців–учасників антитерористичної операції. *Психол. часопис* 5, № 6 (2019). С. 148–160.

8. Кравець Л. Адаптація системи функцій українських бібліотек в умовах воєнного стану. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 68. С. 150–159. <https://doi.org/10.15407/nr.68.150>

9. Кунанець Н., Малиновський О. Електронні бібліотеки: обслуговування осіб з особливими потребами. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології*. 2014. № 800. С. 27–34.

10. Литвин А. В. Порівняльний аналіз зарубіжних моделей біблі-

отечно-інформаційного забезпечення користувачів з вадами зору. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2008. № 5(7). С. 226–235. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/520> (дата звернення: 01.10.2024).

11. Маковський А., Маковська В. Надання психологічної допомоги військовослужбовцям засобами бібліотерапії. *Наук. пр. Міжрег. академії управління персоналом. Психологія*. 2023. 2(58), С. 14–18. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.2>

12. Маринчак Н. В. Публічна бібліотека – осередок правової освіти та політичної культури населення. *Бібліотека в системі соціалізації особистості та соціального розвитку громад* : матеріали обл. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25 верес. 2019 р.) / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ. Хмельницький : ПП Стрихар А.М., 2019. С. 65–67.

13. Мінветеранів запрошує долучитися до тренінгу від Програми розвитку ООН. *Міністерство у справах ветеранів України*. URL: <http://surl.li/eteqii> (дата звернення: 01.10.2024).

14. Науменко С. Медичні бібліотеки України в умовах війни. *Бібл. вісн*. 2022. № 3. С. 97–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2022_3_12 (дата звернення: 01.10.2024).

15. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: <http://surl.li/igjpyk> (дата звернення: 10.10.2024).

16. Підтримка бібліотеками ветеранів та членів їх родин. *Блог Нац. б-ки України ім. Ярослава Мудрого*. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=8020> (дата звернення: 08.10.2024).

17. Собаки-терапевти або каністерапія у бібліотеці. *Блог Нац. б-ки України ім. Ярослава Мудрого* URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=7904> (дата звернення: 08.10.2024).

18. Шеін О. М. Ефективність надання правової допомоги в бібліотеці. *Публічні бібліотеки Хмельниччини в умовах реформування місцевого самоврядування: практика, досвід, перспективи* : матеріали обл. наук.-практ. конф. 25 верес. 2018 р. / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ. – Хмельницький : ПП Стрихар А.М., 2018. С. 97–100.

References

1. Bachynska, N. (2022). Profesiini resursy bibliotechno-informatsiinoi diialnosti: transformatsii v osviti ta riznomanitnist funktsionuvannia u tsyfrovomu seredovyshchi [Professional resources of library and information activities: transformations in education and diversity of functioning in the digital environment]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 8, 13-19 [in Ukrainian].
2. Vylehzhnina, T. I. (2015). Deiaki aspekty natsionalno-patriotychnoi diialnosti publichnykh bibliotek Ukrainy [Some aspects of national-patriotic activities of public libraries in Ukraine]. *Bibliotechna planeta – Library Planet*, 4, 4-6 [in Ukrainian].
3. Vseukrainska aktsiia “Biblioteka ukrainskoho voina” [All-Ukrainian action “Library of the Ukrainian Warrior”]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho – Yaroslav the Wise National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nlu.org.ua/article.php?id=152> (Last accessed: 01.10.2024).
4. Horovyi, V. (2022). Osoblyvosti vykorystannia elektronnykh resursiv natsionalnykh bibliotek v umovakh voiennoho protystoiannia [Features of using electronic resources of national libraries during military confrontation]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 11-27. <https://doi.org/10.15407/np.64.011>
5. Zhelai, O. (2023). Bibliotechno-analitychne obsluhovuvannia v umovakh viiskovoho ta informatsiinoho protystoiannia. Na prykladi SIAZ NBUV [Library and analytical service in the conditions of military and information confrontation (case of SIAZ NBUV)]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 69, 228-245 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.69.228>
6. Zakharova, N., Sereda, T. (2023). Sotsiokulturna diialnist Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho v umovakh voiennoho stanu [Sociocultural activities of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine under martial law]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions*

of *V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 68, 114-124 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.68.114>

7. Zemlianska, O. V. (2019). Obgruntuvannia systemy psykholohichnoi reabilitatsii pravookhorontsiv-uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii [Substantiation of the system of psychological rehabilitation of Law Enforcement Officers – participants of the Anti-Terrorist Operation]. *Psykholohichniy chasopys – Psychological Journal*, 5(6), 148-160 [in Ukrainian].

8. Kravets, L. (2023). Adaptatsiia systemy funktsii ukrainskykh bibliotek v umovakh voiennoho stanu [Adaptation of the system of functions of Ukrainian libraries in martial law]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 68, 150-159 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.68.150>

9. Kunanets, N., & Malynovskyi, O. (2014). Elektronni biblioteky: obsluhovuvannia osib z osoblyvymy potrebamy [Electronic libraries: service for people with special needs]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Kompiuterni nauky ta informatsiini tekhnolohii – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Computer Science and Information Technology*, 800, 27-34 [in Ukrainian].

10. Lytvyn, A. V. (2008). Porivnialnyi analiz zarubizhnykh modelei bibliotechno-informatsiinoho zabezpechennia korystuvachiv z vadamy zoru [Comparative analysis of foreign models of library and information support for visually impaired users]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy – Actual Problems of Education and Upbringing of People with Special Needs*, 5(7), 226-235 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://ap.uu.edu.ua/article/520> (Last accessed: 01.10.2024).

11. Makovskyi, A., & Makovska, V. (2023). Nadannia psykholohichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtsiam zasobamy biblioterapii [Providing psychological assistance to military personnel by means of bibliotherapy]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific Papers of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 2(58), 14-18 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.2>

12. Marynychak, N. V. (2019). Publichna biblioteka – osередok pravovoi

osvity ta politychnoi kultury naselennia [Public library – a center of legal education and public political culture]. *Library in the System of Socialization of Personality and Social Development of Communities. Proceedings of the Regional Scientific and Practical Conference, 25 September 2019* (pp. 65-67). Khmelnytskyi [in Ukrainian].

13. Minveteraniv zaprosuie doluchytysia do treninhu vid Prohramy rozvytku OON [The Ministry of Veterans Affairs invites one to join a training from the UNDP]. *Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy – Ministry of Veterans Affairs of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://surl.li/eteqii> (Last accessed: 01.10.2024).

14. Naumenko, S. (2022). “Medychni biblioteky Ukrainy v umovakh viiny” [“Medical libraries of Ukraine in war”]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 3, 97-101[in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2022_3_12 (Last accessed: 01.10.2024).

15. Natsionalna stratehiia zi stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini [National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine]. *Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy – Ministry for Development of Communities and Territories of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://surl.li/igjpyk> (Last accessed: 10.10.2024).

16. Pidtrymka bibliotekamy veteraniv ta chleniv yikh rodyn [Library support for veterans and their families]. *Bloh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho – Blog of the Yaroslav the Wise National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=8020> (Last accessed: 08.10.2024).

17. Sobaky-terapevty abo kanisterapiia u bibliotetsi [Therapy dogs, or Canine therapy in the library]. *Bloh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho – Blog of the Yaroslav the Wise National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=7904> (Last accessed: 08.10.2024).

18. Shein, O. M. (2018). Efektyvnist nadannia pravovoi dopomohy v bibliotetsi [Effectiveness of providing legal assistance in the library]. *Public Libraries of Khmelnytsky Region in the Conditions of Reforming Local Self-Government: Practice, Experience, Prospects. Proceedings of the Regional Scientific and Practical Conference, 25 September 2018* (pp. 97-100). Khmelnytskyi [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.10.2024.

Dmytro Voloshyn,

Postgraduate, Junior Researcher,

National Legal Library

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., 03 039 Kyiv, Ukraine

e-mail: dimavoloshin1998@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9239-8496>

**Library Support for Military Personnel, Veterans,
and their Families (Ukrainian Experience, 2014-2024)**

Purpose of the article. The objective of the article is to identify, systematize, and analyze the directions of library support provided to military personnel, veterans, and their families in Ukraine during the period of 2014-2024. It also aims to assess the effectiveness of these programs and determine ways to improve them. Despite the common features of the needs of all categories of the population, which were somehow affected by the war, we consider it important to consider separately the specific needs of military personnel, veterans, and their families. These features are manifested, in particular, in the need to provide targeted psychological, social and legal assistance, as well as in adaptation to new living conditions after coming back from hostilities. *Research Methods.* To achieve the stated objective, systematic, logical, and analytical-review methods were employed. *Scientific Novelty.* A comprehensive analysis of Ukrainian libraries' experience in supporting military personnel, veterans, and their families during the 2014-2024 period was conducted. For the first time, library initiatives in this field were systematized, and a list of libraries most actively implementing such programs, was compiled, highlighting their effectiveness and potential areas for enhancement. *Conclusions.* The analysis revealed the main directions of support for veterans provided by libraries in Ukraine, including organizing cultural and educational events, offering psychological assistance, facilitating professional adaptation, and fostering community integration. These findings enabled the evaluation of program effectiveness and identified ways to enhance them, such as expanding the range of services, implementing innovative approaches, and strengthening partnerships with other organizations.

Keywords: libraries, veterans, military personnel, electronic resources, legal assistance, psychological assistance, scientific and informational library activities, digitalization, online services, innovative directions of work.

**ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
І БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО**

Юрій Ковтанюк,

кандидат історичних наук, старший дослідник,
заступник генерального директора з наукової роботи,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4120-1875>

**АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У СВІТІ ЩОДО ОЦИФРУВАННЯ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

Мета дослідження – проаналізувати проблематику наукових розвідок оцифрування історико-культурної спадщини за поширеними у світі наукометричними базами даних, що індексують наукові тексти та збирають метадані про наукові праці (харвестери), виявити основні напрями досліджень з означеної проблематики та окреслити найбільш перспективні. *Методологія дослідження* базується на методах збирання інформації з відкритих джерел в інтернеті, переважно наукометричних баз даних, історизму, порівняння, системного, компонентного та графічного аналізу, синтезу та прогнозування. *Наукова новизна*. Здійснено бібліометричний аналіз видань і праць, що досліджують проблематику оцифрування історико-культурної спадщини у світі за останні 25 років, визначено характерні кількісні показники в означеному історичному періоді щодо основних напрямів цих досліджень, їх видового складу, мови, географії, активності науковців у різних регіонах, доступності створеного доробку. Визначено тенденції щодо розширення проблематики наукових досліджень з оцифрування історико-культурної спадщини в майбутньому. Охарактеризовано роль української наукової думки щодо оцифрування історико-культурної спадщини. Визначено відповідність отриманих результатів пошуковому запиту та вплив повторюваності інформації в різних джерелах на загальний результат бібліометричного дослідження. Досліджено якість підготовки метаданих про об'єкти історико-культурної спадщини, що в автоматизованому режимі передаються до інтеграційних ресурсів, а також напрями вдосконалення сервісів, які надаються цими ресурсами дослідникам. *Висновки*. За результатами цього

© Ю. Ковтанюк, 2024

дослідження доведено, що інтерес науковців до проблематики оцифрування історико-культурної спадщини постійно зростає. Особливу увагу в цих дослідженнях приділено теоретичним питанням загального характеру існування історико-культурної спадщини в цифровій формі та впливу цифрових технологій на діяльність інституцій, що зберігають таку спадщину. Водночас недостатніми є прикладні дослідження щодо здійснення цифрової трансформації діяльності цих інституцій. Важливе місце в дослідженнях проблематики оцифрування історико-культурної спадщини посідають питання 2D-оцифрування, зберігання цифрових копій та створення електронних інформаційних ресурсів для надання доступу до цих копій, а також форматам метаданих для бібліографічного опису, каталогізації та обміну в електронній формі, що є основою інформаційно-пошукових систем, які працюють у складі автоматизованих бібліотечних інформаційних систем. Значно збільшилася кількість досліджень 3D-технологій, зокрема оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини, 3D-модулюванню, 3D-друку. До перспективних належать мультиспектральне сканування й аналіз об'єктів історико-культурної спадщини; віртуальна реставрація; реконструкція 3D-моделі для виконання морфологічних вимірювань, укладання геометрії поверхонь, мап деградаційних процесів; віртуальні архіви, бібліотеки і музеї з інтерактивними заходами та доповненою реальністю.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, оцифрування, бібліометрія, наукометрична база даних.

Актуальність теми дослідження полягає в здійсненні системного аналізу проблематики досліджень оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини для виявлення найбільш досліджених аспектів цього процесу та поодиноких, проте перспективних, що в наступний період повинні стати проривними для забезпечення якісно нового рівня опрацювання інформації історико-культурної спадщини та цифрової трансформації діяльності інституцій, що зберігають таку спадщину. Очевидно, проблематика досліджень щодо оцифрування історико-культурної спадщини є поширеною, завдання з її оцифрування виконує на сьогодні фактично кожна така інституція. Проте важливим для всіх питань є подальше ефективне використання отриманих цифрових копій задля виконання основних функцій і завдань архівів, бібліотек і музеїв – надання доступу до інформації. Постійне покращення послуг з надання доступу

до інформації та розширення спектру таких послуг є важливим завданням працівників зазначених інституцій та запорукою успішної інтеграції у загальний інформаційний простір. Без усвідомлення потреб користувачів, зокрема дослідників, що здійснюють наукове опрацювання фондів, неможливий подальший розвиток архівної, бібліотечної і музейної справ, їх цифрової трансформації. Завдання щодо визначення сучасних і перспективних напрямів досліджень проблематики оцифрування історико-культурної спадщини у світі є вкрай актуальним для України, зважаючи на недостатню увагу українських дослідників до цієї проблематики [1, с. 60] та перебування українських архівів, бібліотек і музеїв у позиції споживачів інформаційних технологій, що переважно розробляються за її межами.

Аналіз досліджень і публікацій. Погоджуємося з думкою, що в сучасному науковому середовищі існує значна залежність оцінки наукових досліджень від кількісних показників [2], яка часто висловлюється науковцями для визначення проблеми нівелювання в такій оцінці важливої складової, що визначає якість наукових досліджень. Зрозуміло, що визначення якості наукових досліджень залишається найбільш складним завданням для оцінювання наукових досліджень, насамперед високоінтелектуальним, а також затратним за часом, який потрібен для ознайомлення з матеріалом та прийняття відповідних рішень. Основою для виконання таких завдань є система редакційних колегій, учених рад і спеціалізованих учених рад. Разом з тим щороку спостерігається збільшення інформаційного потоку, що, очевидно, дедалі складніше опрацьовувати традиційними методами, навіть за допомогою комп'ютерної техніки. Варто звернути на це увагу, зважаючи, що в нашому дослідженні основним критерієм будуть саме кількісні показники. Однак це виправдано метою дослідження. Насамперед нас цікавило, наскільки широко досліджується у світі, зокрема в Україні, проблематика оцифрування історико-культурної спадщини, динаміка цих досліджень у часі, за якими напрямами ведуться дослідження та в яких регіонах (країнах) такі дослідження проводяться найбільш активно.

Більшість наукових досліджень, присвячених питанням оцифрування історико-культурної спадщини, зокрема рукописної

та документальної, зосереджені на вирішенні двох завдань: надання доступу користувачів до створених цифрових копій і покращення збереженості фондів за рахунок надання доступу не до оригіналів, а до їх інформації у цифровій формі. Зазначимо, що це важливі завдання, які виконують усі інституції, що зберігають історико-культурну спадщину. Особливого значення вони набули за останні п'ять років, зважаючи на події загальносвітового рівня: пандемія, що обмежувала доступ користувачів до оригіналів, і тоді обмін цифровими даними гарантував безпечне продовження обміну й опрацювання інформації, у тому числі історико-культурної спадщини, та воєнний стан, який загрожує безповоротній втраті або пошкодженню історико-культурної спадщини. Проте проблематика цифрової трансформації діяльності інституцій, що зберігають історико-культурну спадщину, значно ширша. Для виявлення усього спектра проблематики цифровізації історико-культурної спадщини проводяться бібліометричні дослідження на різних масивах наукових текстів, що дає змогу узагальнювати отримані результати для визначення стану об'єкта дослідження в цілому (проблематики, що є інтересом науковців світу та в Україні) та кола питань, які досліджуються недостатньо або залишаються поза увагою дослідників.

Результати низки бібліометричних аналізів демонструють дедалі більший інтерес до проблематики оцифрування історико-культурної спадщини та цифрової трансформації діяльності інституцій, що зберігають таку спадщину. Вважємо, цікавими для нашого дослідження є результати деяких розвідок. У роботі, виконаній китайськими колегами з Університету Чжуншань імені Сунь Ятсена, досліджувалося 1107 публікацій, представлених у Web of Science (WoS) [3]. Результати були представлені на 6-й Міжнародній конференції з гуманітарних і соціальних досліджень, що відбулась у квітні 2020 р. у м. Гуанчжоу (Китай). Аналіз тематики праць виконувався за їх ключовими словами, що дало змогу виділити дві основні групи досліджень: 1) інформатика та комп'ютерні науки; гуманітарні науки та дослідження сталого розвитку; бібліотекознавство тощо; 2) цифрове збереження, цифрове зібрання, оцифрування документів, цифрові навички тощо. Автори зробили висновок, що «поодинокими залишаються конкретні роботи про цифрову трансформацію,

загальна увага досліджень почала зміщуватися від проблем, орієнтованих на технології, до проблем, орієнтованих на людей».

Дослідження виконано у 2022 р. співробітниками Малайзійського університету в Куала Лумпур щодо всебічного аналізу 809 статей, опублікованих за період 2016–2021 рр. лише у наукових виданнях, що індексуються у WoS і Scopus [4]. Важливим для нас результатом цього аналізу є визначення нових наукових тем щодо процесів оцифрування культурної спадщини, які не досліджувалися до того часу або були малодослідженими: віртуальна реставрація; зображення геометрії, кольору, а тепер і властивостей поверхонь; методи 3D-сканування; фотограмметрія [5]; відеограмметрія [6]; віртуальні архіви, бібліотеки і музеї з інтерактивними заходами; поширення та представлення зображень культурної спадщини у відеоіграх; реконструкція 3D-моделі для виконання морфологічних вимірювань, укладання мап деградаційних процесів, анотування об'єктів безпосередньо на віртуальній реконструкції тощо.

Виклад основного матеріалу. За допомогою інструментів ScienceDirect платформи Elsevier (<https://www.elsevier.com/products/sciencedirect>) нами було проведено власний бібліометричний аналіз праць, індексованих тільки у Scopus і присвячених оцифруванню об'єктів історико-культурної спадщини. Отримані кількісні результати за пошуковою фразою “digitization of cultural heritage objects” наведені на рис. 1. Попит серед науковців щодо оприлюднення своїх праць у виданнях, що індексуються у Scopus, настільки великий, що на час підготовки цього матеріалу, майже за квартал до кінця 2024 р., п'ять праць уже доступні в оприлюднених випусках наукових журналів за січень–лютий 2025 р. За нашим досвідом, до кінця 2024 р. таких праць у проіндексованих виданнях в Scopus за 2025 р. тільки за означеною темою буде налічуватися декілька десятків.

Такий самий пошуковий запит нами було виконано до однієї з найбільших у світі пошукових систем академічних вебресурсів – міжнародного харвестеру наукових метаданих BASE (<https://www.base-search.net>). Кількість праць за роками у період 1970–2024 рр. за цим запитом наведено на рис. 2.

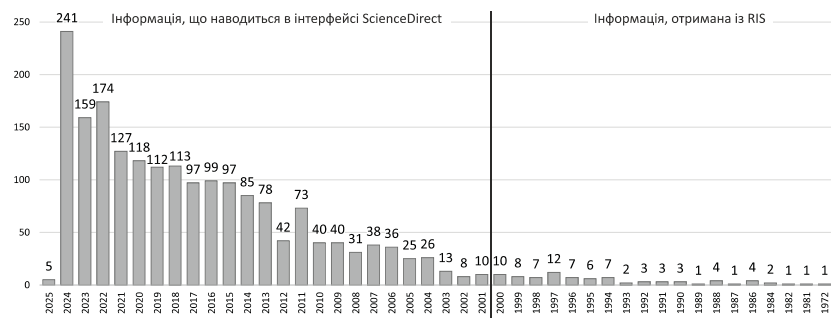

Рис. 1. Кількість публікацій, що досліджувалися в Scopus, за пошуковою фразою “digitization of cultural heritage objects”

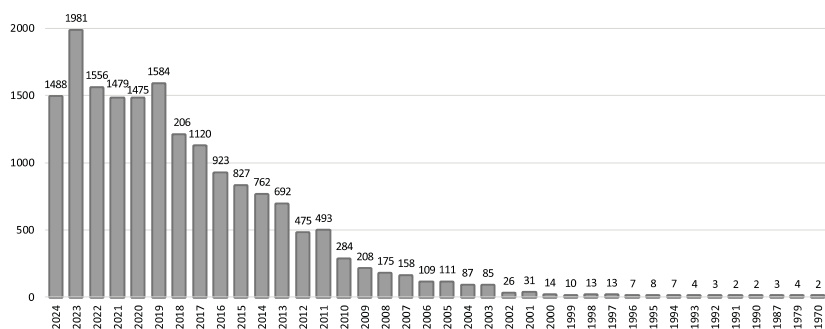

Рис. 2. Кількість праць, що досліджувалися в BASE, за пошуковою фразою “digitization of cultural heritage objects”

Пошукова фраза була укладена англійською мовою. Зважаючи, що два результати пошуку в ScienceDirect були наведені іспанською та французькою мовами (ця опція надавалась на час проведення дослідження в режимі бета-тестування), за допомогою цього інструменту було виконано низку запитів у Scopus за такою самою пошуковою фразою іншими мовами. Отримано такі результати: іспанською – 12 (2013–1, 2014–3, 2015–2, 2016–5, 2017–1); французькою – 4 (2018–2020, 2023); італійською – 1 (2023), китайською – 1 (2024). При цьому неангломовний сегмент представлено

лише французькою й іспанською мовами. Тексти інших статей написано англійською, незалежно від мови запиту для їх пошуку. Пошукова фраза, подана у запиті українською, німецькою, російською, японською та багатьма іншими мовами, не надала результатів.

На відміну від Scopus, BASE надає відомості про значно ширший спектр мов, якими написані наукові праці, що містяться у цій наукометричній базі. У табл. 1 наведено дані про понад 49 мов. Така кількість наводиться нами, зважаючи на певну невизначеність мови достатньо великою часткою праць (14%). Вважаємо, що таке можливо, якщо метадані для цього харвестера були підготовлені недостатньо якісно, без зазначення мов праць і в автоматичному режимі були передані в базу, коли людина не брала участі в їхньому аналізі. Разом з тим табл. 1 містить інформацію про 18 547 праць, що на 3,72 % більше, ніж загальна кількість знайдених праць. На нашу думку, це пояснюється тим, що для частини справ у метаданих зазначалося більше однієї мови.

Таблиця 1

Кількість праць, що досліджувалися в BASE, за їх мовами

Мова(и)	Кількість праць	
	шт.	%
англійська	9669	52,13
іспанська	3548	19,13
невідомо	2597	14,00
португальська	702	3,78
французька	667	3,60
італійська	509	2,74
російська	150	0,81
хорватська	105	0,57
українська	77	0,42

Продовження табл. 1

грецька (з 1453)	75	0,40
німецька	57	0,31
каталонська	46	0,25
литовська	40	0,22
польська	32	0,17
китайська	28	0,15
індонезійська	26	0,14
шведська	23	0,12
галісійська, норвезька, сербська	по 22	разом 0,36
болгарська, турецька	по 18	разом 0,19
чеська	15	0,08
румунська, молдавська	разом 11	0,06
арабська	9	0,05
словенська, угорська	по 8	разом 0,09
нідерландська, фламандська	разом 6	0,03
данська, норвезька букмол, фінська	по 5	разом 0,08
в'єтнамська, дівехі, корейська, перська, словацька	по 2	разом 0,05
албанська, білоруська, боснійська, вірменська, грузинська, естонська, кхмерська (центральна), латвійська, мандарська, санскрит, тайська, японська	по 1	разом 0,06

Очікуваним є результат, що більшість праць написана англійською (52,13%). Значна частина людства розмовляє іспанською, тому ця мова посідає друге місце з результатом 19,13%. Проте до цих

результатів треба ставитися як до сукупних, зважаючи, що науковці багатьох країн світу володіють саме цими мовами та пишуть ними свої праці. Насамперед це стосується англійської, що нині надає можливість просувати свої роботи, прискорено доносити їх до колег із різних куточків світу. Тому до позиції, зазначеної для української мови, треба ставитися як до частки, написаної українською, передбачаючи, що чимала кількість праць англійською та іспанською мовами також написана українськими вченими. Відсоток усіх інших мов становить 14,74%.

Зрозуміло, що наукометричні бази виконують функцію фільтрації наукових текстів. Це нагадує розділення їх на фракції від великих, найбільш вагомих, якісних – це верхній рівень, на якому розташовані Scopus і WoS. Наприклад, в Україні в такі бази можуть потрапити статті із журналів категорії «А», далі по низхідній до наукових видань, що є фаховими, однак не індексуються в Scopus і WoS. В Україні до таких належать, наприклад, періодичні видання категорії «Б». Такі фахові видання укладають найбільшу кількість наукових текстів. Отже, порівнюючи наукові доробки, отримані за однаковими запитами в ScienceDirect і BASE (рис. 1–2), матимемо закономірний результат відповідно до наведеної логіки. BASE (17 881) надав нам результат майже на порядок більший, ніж ScienceDirect (1970). Такі самі запити до інших наукометричних баз даних надали такі кількісні результати: Explore OpenAIRE (<https://explore.openaire.eu>) – 494; Mendeley – 604; Microsoft Research – 6840; Google Scholar (Google Академія) – приблизно 64 500. Проте, порівнюючи такі результати, слід враховувати, що отримані масиви частково перетинаються. Інформація із баз найвищого рівня може повторюватися в базах нижчого рівня. Навпаки – ні.

На нашу думку, важливою інформацією для дослідників є повідомлення про доступність публікацій. Так, за нашим запитом у ScienceDirect, вільний доступ у HTML- і PDF-форматах надається лише до 412 публікацій, що становить близько 21,7%. Це свідчить про певний дисонанс з розвитком відкритої науки, зокрема в Україні [7], зважаючи на рівень наукових текстів, що індексуються в Scopus. Зрозуміло, що це питання стосується забезпечення дотримання авторського права і суміжних прав [8] і видавничої діяльності, що перед-

бачає отримання прибутку за видання друкованої та електронної продукції, насамперед книжкової. Проте у BASE відсоток публікацій з вільним доступом виявився значно більшим – 48,53%. Крім того, 46,76% знайдених публікацій позначено статусом «Невідомо» (рис. 3).

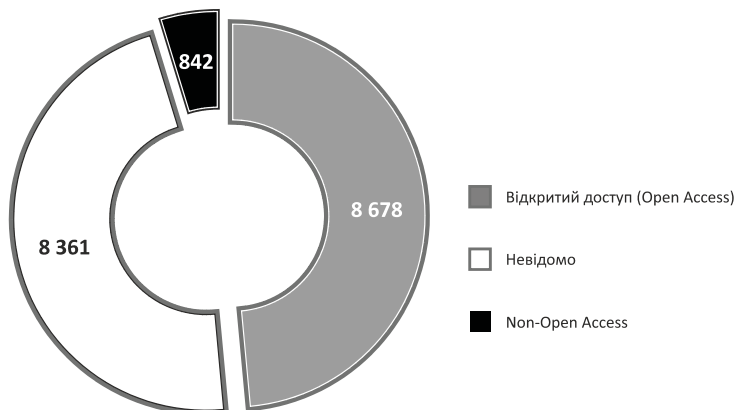

Рис. 3. Відомості про доступність наукових праць у BASE

Зазначимо, що BASE має україномовний інтерфейс. Отже, на рис. 3 найменування доступності публікацій наведені в позначеннях BASE. Для доступних праць BASE наводить перелік ліцензій, за якими доступні ці праці. Подальше використання праць визначається за допомогою поширених у світі ліцензій Creative Commons (CC) різного призначення (<https://creativecommons.org>). У табл. 2 наведено розподіл праць у нашому дослідженні за різними ліцензіями.

Таблиця 2

Кількість праць, що досліджувалися в BASE, для яких визначено умови повторного їх використання (Terms of Re-use)

Ліцензія	Описання	Кількість праць
CC-BY	Із зазначенням авторства – 4.0 міжнародна	1782

Продовження табл. 2

CC-BY-NC-ND	Із зазначенням авторства – некомерційна – без похідних 4.0 міжнародна	847
CC-BY-NC-SA	Із зазначенням авторства – некомерційна – поширення на тих самих умовах 4.0 міжнародна	657
CC-BY-NC	Із зазначенням авторства – некомерційна 4.0 міжнародна	357
CC-BY-SA	Із зазначенням авторства – поширення на тих самих умовах 4.0 міжнародна	171
PDM	Public Domain Mark (позначення суспільного надбання) 1.0 універсальна (ліцензія CC для позначення твору як вільного від охорони авторським правом, а також суміжними правами)	68
CC-BY-ND	Із зазначенням авторства – без похідних 4.0 міжнародна	29
CC0	Універсальна	18
GPL	General Public License – поширена у світі відкрита ліцензія для програмного забезпечення для проєкту GNU (https://www.gnu.org/licenses/gpl-faq.html)	3
MIT	Поширена у світі відкрита ліцензія для програмного забезпечення, розроблена Массачусетським технологічним інститутом (Massachusetts Institute of Technology)	2
CC-BY-ND-NC	Із зазначенням авторства – некомерційна – без похідних 4.0 міжнародна	1

Зауважимо, що умови повторного використання зазначені в BASE лише для 22,01 % від усіх праць, які було знайдено. Як у випадку із зазначеними вище працями, мова яких є невідомою, спостерігається проблема з недостатньо повною інформацією про них, що вказано в метаданих, які в автоматизованому режимі додаються до бази. На користь цієї думки свідчать другий і останній рядки наведеної інформації в табл. 2. Як бачимо, в останньому рядку наведена нестандартна послідовність позначень умов повторного використання для ліцензій CC. Це та сама ліцензія, що зазначена у другому рядку. Проте програмні засоби BASE їх визначають як різні ліцензії.

Крім того, табл. 2 містить ліцензії GPL і MIT, що розроблялися безпосередньо для повторного використання програмного забезпечення. Також у BASE можуть зустрічатися праці з ліцензією BSD (Berkeley Software Distribution), призначеної для програмного забезпечення. Чому ці ліцензії застосовуються до праць у харвестері BASE, стане остаточно зрозуміло після розгляду нами нижче видового складу, представлених в цій базі праць, серед яких є програмне забезпечення.

Кількісний розподіл публікацій у Scopus за основними предметними галузями представлено гістограмою на рис. 4.

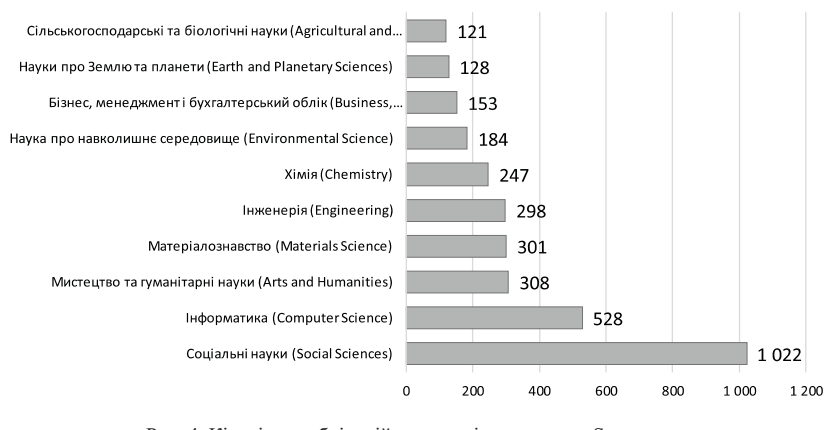

Рис. 4. Кількість публікацій, що досліджувалися в Scopus, за предметними галузями

Для визначення предметних галузей, у яких здійснювалися наукові дослідження з проблем оцифрування історико-культурної спадщини або були дотичні до цієї проблематики, зважаючи на її міждисциплінарний характер, нами було виконано пошук серед видань, що індексуються в наукометричній базі WoS, за тою самою пошуковою фразою “digitization of cultural heritage objects”.

На рис. 5 наведено результати пошуку, кількісні показники яких перевищують 15. Загальний результат становив 756 видань, що було знайдено в базах Science Citation Index Expanded (SCIE), які містять інформацію про індексовані видання з природничих наук; Social Sciences Citation Index (SSCI) – індекс видань із соціальних наук; Arts & Humanities Citation Index (AHCI) – індекс видань з гуманітарних наук; Emerging Sources Citation Index (ESCI) – індекс видань, що з’являються.

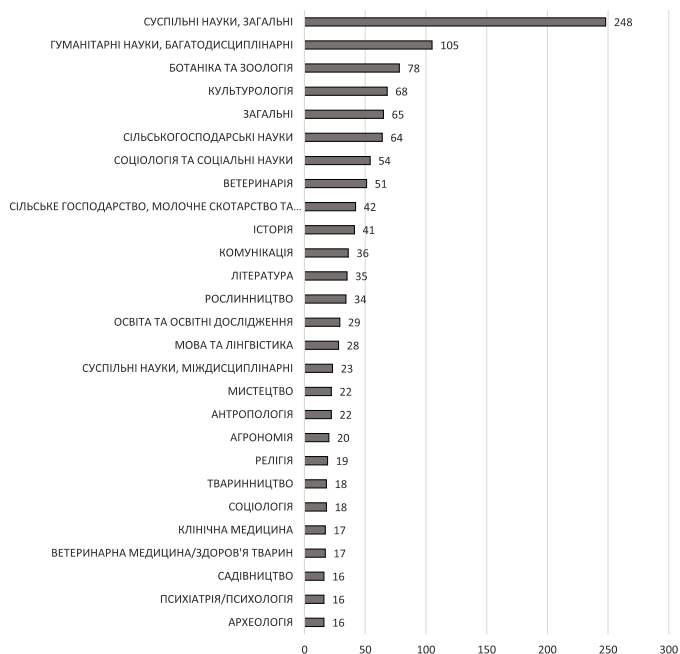

Рис. 5. Кількість видань, що досліджувалися в WoS, за предметними галузями

Важливим чинником під час дослідження проіндексованого наукового доробку є розуміння того, що видання та публікації можуть одночасно належати до різних наукових галузей. Те саме справедливо щодо повторюваності видань і публікацій у різних базах.

Однак не всі наукові тексти автоматично або в межах різних проєктів додаються до наукометричних баз даних, навіть якщо мають право індексуватися в цих базах. Часто науковцям потрібно особисто турбуватися про їх появу в таких базах, особливо якщо від цього залежить їхній науковий статус, наприклад, присудження наукового ступеня, вченого звання, участі у вчених радах і редакційних колегіях фахових видань, обіймання посади в науково-дослідній установі або виші тощо.

На прикладі здійсненого пошуку в WoS наводимо такий результат із деяких предметних галузей. Ми звузили наше дослідження (пошук праць) лише за такими категоріями: HISTORY OF SOCIAL SCIENCES (2); PSYCHOLOGY, SOCIAL (3); SOCIAL ISSUES (2); SOCIAL SCIENCES, BIOMEDICAL (2); SOCIAL SCIENCES, GENERAL (248); SOCIAL SCIENCES, MATHEMATICAL METHODS (0); SOCIAL WORK (1); SOCIAL WORK & SOCIAL POLICY (0); SOCIOLOGY & SOCIAL SCIENCES (54); SOCIOLOGY/SOCIAL SCIENCES (0) та отримали число 253. У дужках зазначені кількісні показники, якщо шукати лише за відповідною категорією. Якщо їх скласти, отримуємо 312. Отже, 59 видань належать до більш ніж однієї категорії. Ця думка підтверджується, якщо здійснити той самий пошук лише за категоріями PSYCHOLOGY, SOCIAL (3); SOCIAL ISSUES (1); SOCIAL SCIENCES, BIOMEDICAL (1); SOCIAL SCIENCES, GENERAL (248), що надає такий самий результат – 253.

Більш деталізовану інформацію за предметними галузями публікацій надає BASE, на відміну від пошуку в ScienceDirect. У табл. 3 інформація наведена саме так, як вона представлена у харвестері BASE.

Таблиця 3

**Кількість публікацій, що досліджувалися в BASE,
за основними предметними галузями**

№ з/п	Найменування предметної галузі	Кількість публікацій
1.	cultural heritage	1054
2.	Cultural heritage	822
3.	Cultural Heritage	794
4.	[SHS.MUSEO] Humanities and Social Sciences/ Cultural heritage and museology	665
5.	[SHS.INFO] Humanities and Social Sciences/Library and information sciences	504
6.	Digital heritage	491
7.	[SHS.ARCHEO] Humanities and Social Sciences/ Archaeology and Prehistory	429
8.	Archaeology	417
9.	Digital Humanities	409
10.	Heritage	353
11.	heritage	353
12.	[SHS] Humanities and Social Sciences	333
13.	Heritage and cultural conservation	321
14.	FOS: Media and communications	320
15.	patrimonio cultural	303
16.	210202 Heritage and Cultural Conservation	300
17.	Intangible heritage	300
18.	History	289
19.	Social and cultural anthropology	287
20.	Anthropology not elsewhere classified	284

Продовження табл. 3

21.	Photogrammetry	260
22.	FOS: History and archaeology	258
23.	[INFO.INFO-GR] Computer Science [cs]/Graphics [cs. GR]	255
24.	Technology	250
25.	Textile and fashion design	250
26.	Textile technology	250
27.	Asian cultural studies	249
28.	[INFO]Computer Science [cs]	247
29.	[SHS.HIST]Humanities and Social Sciences/History	234
30.	T*	226
31.	patrimonio	226
32.	Engineering (General). Civil engineering (General)	222
33.	TA1-2040*	222
34.	Patrimonio cultural	217
35.	Patrimonio	213
36.	photogrammetry	206
37.	Digital Humanities and Cultural Heritage	204
38.	Architecture	203
39.	Applied optics. Photonics	181
40.	TA1501-1820*	181
41.	Museology	176
42.	[SHS.ART]Humanities and Social Sciences/Art and art history	174
43.	Digital Heritage	172
44.	digitization	161
45.	Tourism	157

Продовження табл. 3

46.	culture	156
47.	conservation	154
48.	[INFO.INFO–CV]Computer Science [cs]/Computer Vision and Pattern Recognition [cs.CV]	152
49.	3 D modelling	148
50.	Turismo	148

*Позначення наводяться відповідно до Схеми класифікування Бібліотеки Конгресу США (Library of Congress Classification Outline) [9]: Subclass T–Technology (General) – Технологія (загальне); TA1–2040–Engineering (General). Civil engineering (General) – Інженерія (загальне). Цивільне будівництво (загальне); TA1501–1820–Applied optics. Photonics – Прикладна оптика. Фотоніка.

На нашу думку, перші три рядки, наведені в табл. 3, можна було б представити в інтерфейсі BASE однією позицією в кількості 2670. Для переважної більшості дослідників не має значення розмір перших літер у словах Cultural Heritage (культурна спадщина). Однак логіка представлення цієї інформації у BASE визначена не самим харвестером, а тими, хто виконував підготовку метаданих до цих праць, що потім в автоматизованому режимі були додані до бази. Як і в наведеному вище випадку з ліцензіями щодо умов повторного використання праць (див. табл. 2), так і тут можна констатувати, що все збігається на програмних засобах BASE, які автоматично обробляють надану їм інформацію у формі метаданих. Очевидно, ці засоби також чутливі до реєстру літер, у якому написані слова Cultural Heritage. Якщо б той, хто готував метадані для BASE, подав ці слова як CuLtural Heritage, у списку «Предмет» інтерфейсу BASE для нашого дослідження з'явився додатковий рядок CuLtural Heritage. Отже, якщо BASE зробити нечутливим до реєстру тексту, усі зазначені написання можна представити одним рядком у списку «Предмет». Більшість публікацій у наукометричних базах даних становить наукова періодика. У дослідженому масиві праць у Scopus

праці у формі наукових статей становлять понад 71,4%. У формі розділів книг (монографій) таких публікацій понад 15,6%. Усі інші види наукових текстів становлять 13%. Зазначимо, що наведені види таких текстів у гістограмі на рис. 6 – це розподіл, що надається користувачам ScienceDirect.

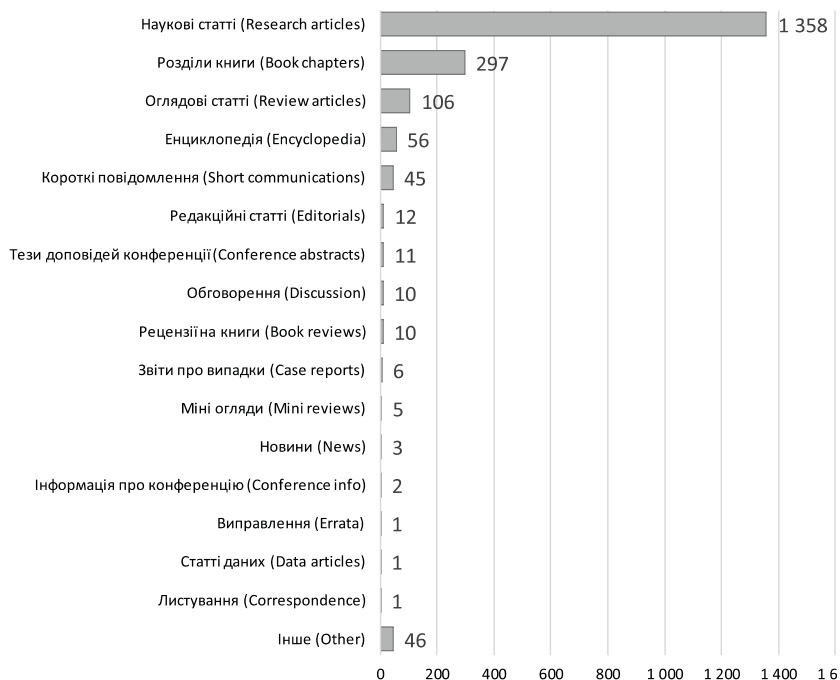

Рис. 6. Кількість публікацій, що досліджувалися в Scopus, за їх видами

На рис. 7 наведено кількісний розподіл наукових документів, що були знайдені у BASE, за їх видами. Очевидно, основний масив становлять статті (47,44%). Проте зважаючи, що до бази долучається більш ширший спектр наукових текстів, другу позицію посідають матеріали конференцій та інших наукових заходів (27,27%). Отже, книги становлять лише 4,04%. До 21,25% належать усі інші. Як бачимо, видовий склад, що надається BASE, розширений

матеріалами освітнього процесу (4,35%), аудіовізуальними документами (аудіо, рухоме зображення / відео, нерухоме зображення), що разом становлять 3,83%, дисертаційними дослідженнями (1,51%) і навіть наборами даних (0,91%), ЗМІ (нефахові журнали та газети) – 0,03%, програмним забезпеченням (0,02%), патентами (0,01%). Особливої уваги, на нашу думку, якщо ми прагнемо до цифрової трансформації інституцій, що зберігають історико-культурну спадщину, заслуговує створення наборів даних і програмного забезпечення, що стають важливою складовою результатів науково-дослідної роботи. Також зазначимо, що тут розглядаються універсальні наукометричні бази даних. Проте деякі з них є спеціалізованими. До прикладу, найбільша база патентної документації Derwent Innovation Index розміщується на ресурсах WoS.

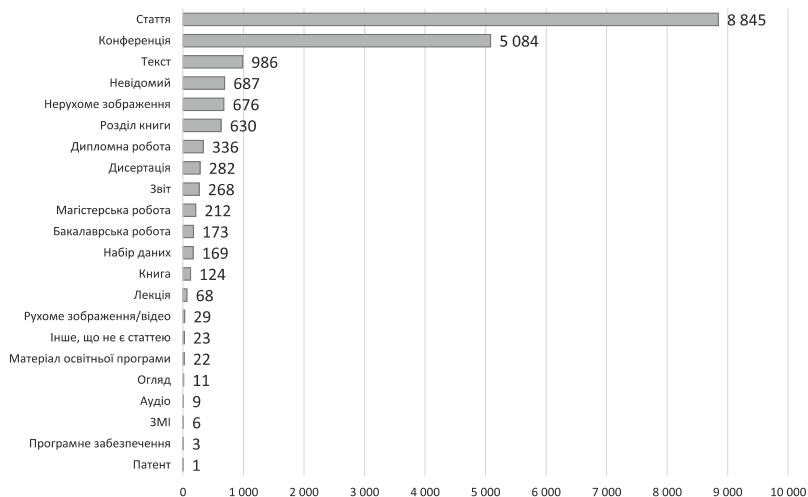

Рис. 7. Кількість публікацій, що досліджувалися в BASE, за їх видами

Наведений видовий склад наукових праць, що індексуються різними наукометричними базами, доводить правильний підхід співробітників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

до розвитку репозитарію наукових текстів як складової проєкту Національної академії наук України (далі – НАН України) Open Science та надання пропозицій щодо продовження науково-дослідної роботи у наступному році щодо його розширення іншими видами наукових текстів, зважаючи, що на сьогодні він ґрунтується лише на науковій періодиці НАН України.

Застосунок ScienceDirect дає змогу отримати (експортувати) користувачам бібліографічний опис публікації у форматі RIS (Research Information System – система наукової інформації) [10] системи наукової інформації. Це структуровані дані, що можна аналізувати за допомогою власних автоматизованих програмних засобів (створено нами мовою програмування PHP). Зазначимо чинники щодо цих даних: по-перше, вони надають користувачу більше інформації, ніж та, що відтворюється в інтерфейсі ScienceDirect, у вебформі надаються тільки найбільш значущі значення, тому загальна кількість записів у результаті пошуку може не збігатися з тими, що виводяться у формі. Дані, відсутні на вебсторінці ScienceDirect, наведені на рис. 2 праворуч; по-друге, інформація подається у спрощеній формі. Наприклад, аналіз виду публікацій, за даними з формату RIS, надає лише два види – JOUR (журнал) і CHAP (глава книги); по-третє, може містити нерегулярні конструкції, що позначають імена авторів, редакторів, видань, ключових слів, що може впливати на певну неточність результатів автоматизованого аналізу цієї інформації. Крім того, до формування такої інформації у форматі RIS можуть застосовуватися різні підходи щодо додавання необов'язкових тегів. Наприклад, тег A2 відповідно до специфікації RIS призначений для позначення другого автора, однак переважно застосовується для позначення редакторів видань. Проте такі похибки не впливають істотно на отримані результати. За нашим біометричним дослідженням було з'ясовано, що у створенні наведеного у ScienceDirect банку знань щодо оцифрування об'єктів культурної спадщини взяло участь близько 6900 науковців. На рис. 8 наведено кількісні показники за країнами походження публікацій (23 країни) серед найбільш активних авторів (111 науковців), чий доробок становив не менше трьох праць за визначеною темою. Разом 483 праці.

Усереднена кількість справ на одного автора в межах країни дає змогу вивести продуктивність науковців, що компенсує похибку, яка утворюється за рахунок написання колективних публікацій. Ці дані наводяться для підтвердження стійкого інтересу науковців з усього світу до активного розроблення проблематики оцифрування історико-культурної спадщини та цифрової трансформації діяльності інституцій, що зберігають таку спадщину протягом тривалого часу.

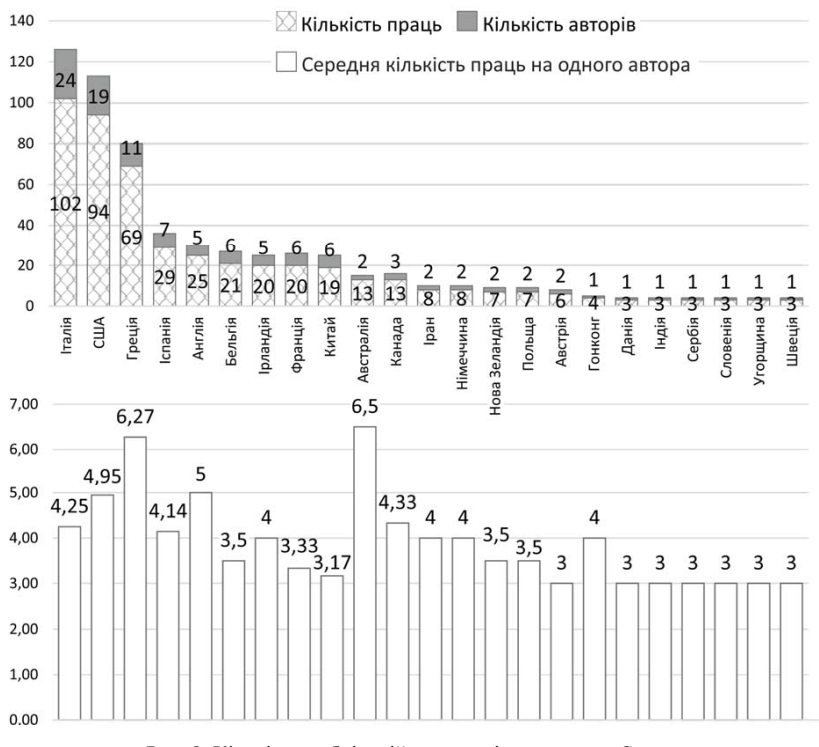

Рис. 8. Кількість публікацій, що досліджувалися в Scopus, за країнами походження серед авторів, кількість праць яких не менше трьох

Для порівняння результати дослідження в BASE за тим самим пошуковим запитом на рис. 3 наведено лише за період 1970–2024 рр., хоча результати містили й інформацію за інші роки, вони викликають

підставний сумнів щодо праць за ці роки запиту, зважаючи, що це 1968 (2), 1967 (2), 1964 (2), 1963 (2), 1957 (2), 1936 (3), 1905 (6), 1898 (7), 1897 (2), 1890 (7), 1482 (15) і 1152 (1). Ознайомлення з ними довело, що, фактично, це цифрові копії об'єктів історико-культурної спадщини за вказані роки – від фото окремого невеликого за розмірами предмета до цілих храмових комплексів, представлених у формі цифрової колекції.

Результати дослідження за тією самою пошуковою фразою видань, що індексуються у WoS, наведено на рис. 9.

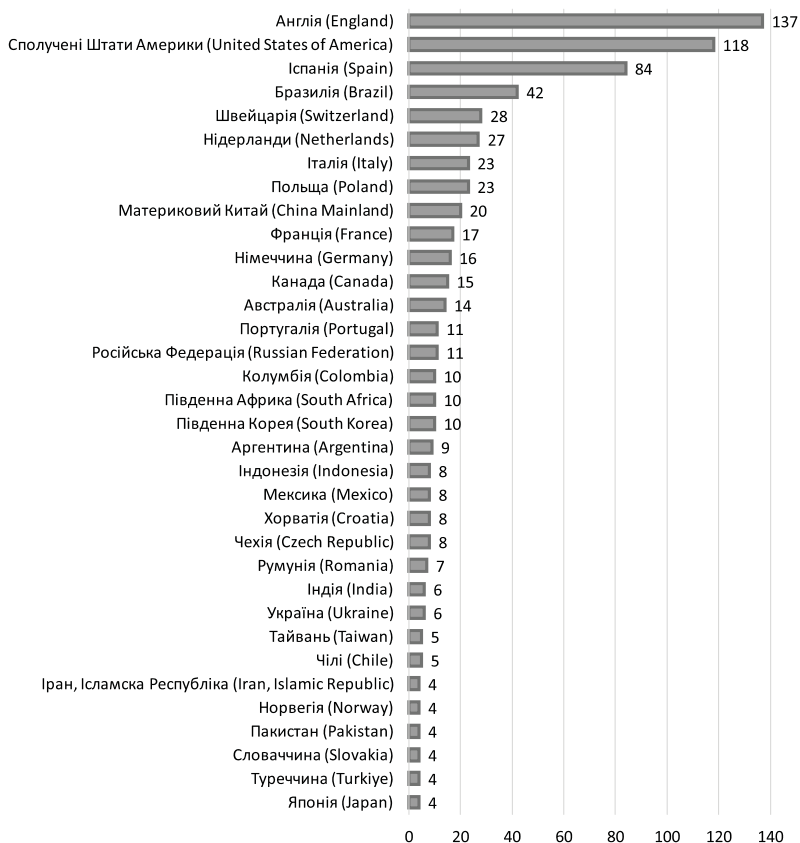

Рис. 9. Кількість видань, що досліджувалися у WoS, за країнами їх походження

До гістограми не включені країни, кількість видань яких менше чотирьох:

1) Австрія; Бангладеш; Бельгія; Боснія; Венесуела; Данія; Естонія; Єгипет; Ірак; Ірландія; Кіпр; Коста-Ріка; Латвія; Перу; Саудівська Аравія;

2) Болгарія; Еквадор; Литва; Сербія; Сінгапур; Словенія; Таїланд; Фінляндія;

3) Малайзія; Угорщина; Шотландія.

Зрозуміло, що дослідження у WoS потребує більш глибокого аналізу самих публікацій, що можуть зустрічатися у виявлених виданнях за нашим пошуковим запитом. Чи дійсно в них розкривається тема оцифрування історико-культурної спадщини? Особливо це стосується праць із минулого століття, кількісні показники яких наведені на рис. 2. Проте вони істотно не впливають на наше дослідження, зважаючи на їх незначну кількість у загальних результатах пошуку. Тому їх можна віднести до похибки, що присутня в будь-якому багатофакторному дослідженні.

Основне завдання нашої бібліометричної розвідки – це виявлення проблематики досліджень у розглянутому масиві праць. Для цього нами було проаналізовано ключові слова, що додаються до публікацій, виявлених у Scopus, які були відтворені власним програмним засобом із зазначеного вище файла RIS, разом 7202 ключових слова.

Зазначимо, що прямий підрахунок праць, позначених ключовим словом “digitization” у файлі RIS (Scopus) і предметних галузей, наведених у табл. 3 для BASE, або іншими кореневими словами, не дає повної відповіді про напрями оцифрування історико-культурної спадщини. Зрозуміло, що слід проводити більш детальний аналіз цих ключових слів і предметних галузей. Крім того, ми знов стикнулися з якістю підготовки метаданих. Так, у дослідженому масиві публікацій у Scopus (ScienceDirect) ключові слова не були зазначені для 311 позицій (15,79%). І, фактично, для такого самого відсотка (15%) праць, виявлених у BASE, не зазначено предметні галузі.

Детальний аналіз праць, виявлених нами у Scopus і BASE, показав, що найбільший кластер серед виявлених наукових текстів належить

дослідженням теоретичного характеру, присвяченим загальним питанням існування історико-культурної спадщини в цифровій формі та впливу цифрових технологій на діяльність інституцій, що зберігають таку спадщину.

Серед питань практичного характеру важливими є 2D-оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини, переважно рукописної та документальної, зберігання цифрових копій цих об'єктів і створення з них цифрових колекцій у формі електронних інформаційних ресурсів для надання доступу до цих цифрових копій, підвищення кваліфікації працівників архівів, бібліотек і музеїв у галузі інформаційних технологій.

Отримані нами результати підтверджують висновки, зроблені китайськими колегами з м. Гуанчжоу у 2020 р. щодо досліджених ними публікацій WoS, наведених вище.

Важливим напрямом досліджень проблем оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини стали 3D-технології. Як наведено на рис. 10, за останні 15 років, з 2009 р., маємо тенденцію постійного зростання інтересу до цієї теми. Науковці розглядали такі аспекти використання 3D-технологій: з 2000-х років спостерігається постійний інтерес до створення цифрових 3D-копій інформаційних об'єктів. Часто такі технології ґрунтуються на 2D, наприклад, для створення 3D-екскурсій, коли склеюють 2D-зображення. Однак зовсім іншої точності результат можна отримати за допомогою сканування об'єктів історико-культурної спадщини лазером. Будь-яка нова технологія потребує часу для набуття її масового використання. Тому сканування лазером виконують, коли 2D-технології застосувати неможливо, або якість отриманих результатів незадовільна, або на виготовлення цифрової 3D-копії треба витратити непомірно багато часу; як наслідок, за останні сім років отримали розвиток технологія 3D-друку; цифрове модулювання, реставрація, реконструкція та доповнення об'єктів, у тому числі за допомогою штучного інтелекту, а також створення 3D-поверхонь об'єктів історико-культурної спадщини та мап деградаційних процесів, що постійно впливають на такі об'єкти.

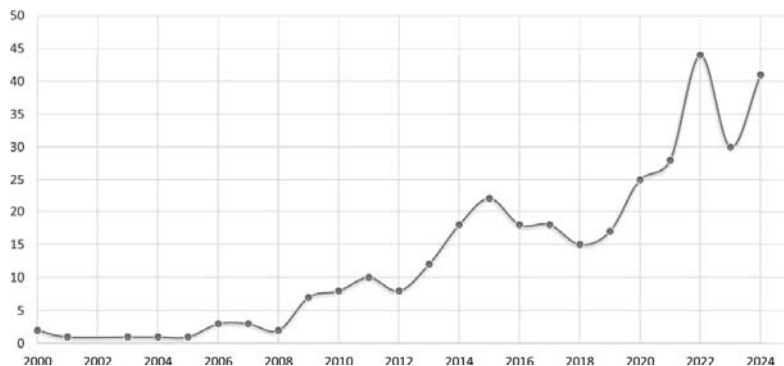

Рис. 10. Динаміка зміни кількості наукових текстів у Scopus щодо застосування 3D-технологій для оцифрування історико-культурної спадщини у період 2000–2024 рр.

На нашу думку, перспективною є тема спектрального сканування й аналізу об'єктів історико-культурної спадщини, зокрема мульти-спектрального, однак вона є недостатньо розробленою, зважаючи на складність застосування технології та значно менший масив об'єктів, що потребують такого оцифрування. Такі технології дають змогу вирішити важливі проблеми: відновлення прихованої інформації, зокрема текстів. Зокрема такі, що були свідомо знищені при повторному використанні пергамену, так звані палімпсести, або недоступні у пошкоджених документах: склеєні, залиті, замазані, ушкоджені вогкістю, цвільлю, дією високої температури тощо. Крім того, цікавими поодинокими, але перспективними, є дослідження щодо мультиспектрального аналізу документів, які надають елементний склад матеріалів, з яких були виготовлені ці документи, та порівняння цих складників з базами даних елементів, які притаманні складу води, ґрунту, рослин тощо певної місцевості та періоду. Разом із традиційним науковим опрацюванням інформації рукописів і стародруків з'являється методологія визначення хімічних властивостей документів, за якими можна більш точно встановлювати їх походження.

Важливий сегмент численного наукового доробку становить тематика створення автоматизованих систем, що дають змогу

наповнювати електронні інформаційні ресурси цифровими копіями та описовою інформацією до них у формі метаданих не тільки окремої інституції, а також інтеграційних у межах галузі, країни або трансгранично для створення міжнародних ресурсів. Отже, конкретизація проблем у межах цієї тематики праць має відповідну спрямованість: загальний системний погляд на цифрову трансформацію діяльності інституцій, галузі та країни. Зазначимо, що таких досліджень виконується ще недостатньо, що впливає на впровадження новітніх технологій у діяльність інституцій, які зберігають історико-культурну спадщину, та побудови національних, наприклад, електронних бібліотек; створення цифрових колекцій, архівів, бібліотек, музеїв, виставок тощо, у т. ч. відповідно до архітектури OAIS [11]; структура і зміст метаданих, що застосовуються в автоматизованих системах, а також формати даних для обміну метаданими та для створення глобальних автоматизованих систем або проведення модернізації автоматизованих систем окремих інституцій (XML [12], MARC 21 (Machine-Readable Cataloguin – машиночитна каталогізація у реалізації на основі USMARC (американської версії) і Canadian MARC (канадської) для обміну бібліографічними даними) [13], Dublin Core [14], OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting – відкрита ініціатива архівів щодо протоколу для збирання метаданих) [15], RDA (Resource Description and Access – опис і доступ до ресурсу) [16] тощо.

Зважаючи на важливість метаданих для створення електронних інформаційних ресурсів, що надають доступ до інформації історико-культурної спадщини у цифровій формі, окремої уваги потребують дослідження щодо сучасного формату каталогізації RDA (Resource Description and Access – опис і доступ до ресурсу). Тенденція щодо зростання інтересу до цієї проблематики представлена рис. 11 за даними, отриманими із Scopus за допомогою інструментарію ScienceDirect платформи Elsevier. Для дослідження обрано період з 2010 р. (у червні 2010 р. формат уперше було оприлюднено в інтернеті) до часу підготовки цієї статті (01.12.2024) за пошуковою фразою “Resource Description and Access (RDA)”. За цей період у Scopus проіндексовано 1158 праць. Крім того, на цей час у Scopus

уже було зафіксовано інформацію про 31 працю, прийняту до друку у різні видання на 2025 р.

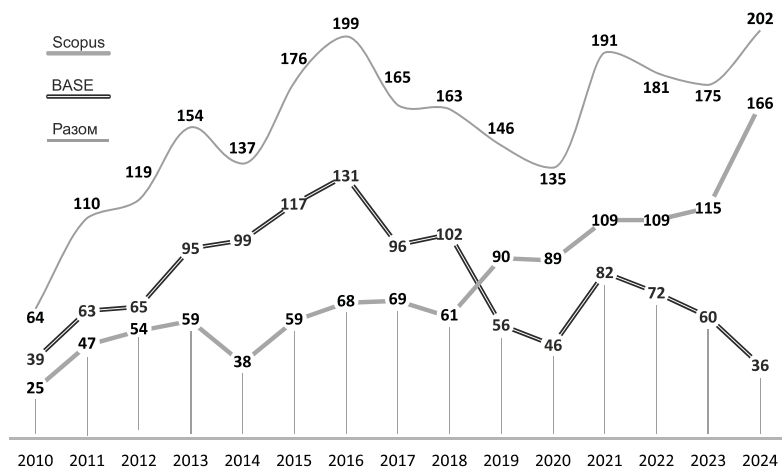

Рис. 11. Кількість публікацій, що досліджувалися в Scopus і BASE, за пошуковою фразою “Resource Description and Access (RDA)” у період 2010–01.12.2024

На рис. 11 також наведено кількість праць, що досліджувалися у BASE, за той самий період (2010–01.12.2024). Як видно, BASE надає нам інформацію про істотне зменшення кількості досліджень щодо RDA. Проте загальна кількість праць у BASE за цей період (1159) майже збіглася з тими, що були проіндексовані в Scopus. Загальна картина складається з трьох сегментів: постійного підвищення інтересу у період 2010–2016 рр. і 2021–2024 рр., а також чотирирічного спаду інтересу до RDA 2017–2020 рр. На нашу думку, такий спад є закономірним, коли на початковому етапі новий формат каталогізації викликав у бібліотечній спільноті світу неабиякий інтерес, зважаючи, що «це набір елементів даних, рекомендацій та інструкцій для побудови добре структурованих метаданих для ресурсів бібліотек та закладів культурної спадщини відповідно до міжнародно погоджених моделей для застосування в користувацько-орієнтованих зв’язаних програмних даних»

(із декларації про мету за матеріалами RSC (RDA Steering Committee) – Керівного комітету RDA). Нині RDA базується на еталонній моделі бібліотеки IFLA (IFLA LRM). Проте цей період завершився продовженням застосування MARC на невизначений термін та офіційною співпрацею між розробниками RDA і MARC 21, що розпочалась з протоколу між RSC і Бібліотекою Конгресу США [17]. Далі відбувалася робота щодо створення програмних інструментів та їх перших впроваджень у діяльність бібліотечних установ. Це саме той спад досліджень, у який основні зусилля були зосереджені на практичній діяльності та усвідомленні її результатів. З 2017 р. розпочався етап поширення готових рішень у світі, удосконалення RDA та узгодження його з форматами метаданих для їх сумісного використання з RDA, зокрема MARC 21. Відповідно до даних, наведених у табл. 4, переважна більшість публікацій, виявлених в Scopus у зазначений період, є науково-дослідними.

Таблиця 4

Кількісний розподіл проіндексованих у Scopus наукових праць, присвячених RDA, за їх жанром у період 2010–01.12.2024

Жанр праці	Кількість праць за жанром	У % від загальної кількості
Наукові статті	775	65,18%
Розділи книги	167	14,05%
Оглядові статті	75	6,31%
Енциклопедія	36	3,03%
Тези доповідей конференції	17	1,43%
Рецензії на книги	15	1,26%
Короткі повідомлення	8	0,67%
Методичного характеру	5	0,42%
Мініогляди	4	0,34%
Редакційні статті	2	0,17%
Інше	85	7,15%

Проте, як наведено в табл. 4, певний відсоток праць має методичний характер, що свідчить про поступове впровадження RDA, переважно у діяльність бібліотек. Спираючись на отримані результати у цьому дослідженні, можна стверджувати, що інформацію про певний практичний доробок містять і праці, виконані в іншому науковому жанрі.

Висновки. Протягом останніх 15 років спостерігається постійне зростання інтересу науковців до проблематики оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини. Попередні 10 років можна охарактеризувати як стабільно неактивним періодом щодо таких досліджень.

Основними напрямками є теоретичні питання загального характеру існування історико-культурної спадщини в цифровій формі та впливу цифрових технологій на діяльність інституцій, що зберігають таку спадщину, а також практичного характеру щодо 2D-оцифрування, зберігання цифрових копій та створення електронних інформаційних систем для надання доступу до цих копій, наприклад, у формі цифрових колекцій.

Залишається недостатньо розробленою тема цифрової трансформації інституцій, які зберігають історико-культурну спадщину, що впливає на повільне впровадження нових технологій у діяльність цих установ.

Значна частка досліджень присвячена питанням 3D-технологій і відкритого доступу до цифрової інформації: вільний доступ до електронних інформаційних ресурсів різної спрямованості; створення наборів відкритих даних; розбудова національних інфраструктур відкритої науки та участі у відповідних ресурсах глобальної інфраструктури; застосування відкритого програмного забезпечення.

Особлива увага в дослідженнях приділяється форматам метаданих та протоколам обміну метаданими, які дають змогу поширювати інформацію між автоматизованими системами та прискорювати процес описування одиниць зберігання, зокрема їх каталогізації, що є інформаційною основою для автоматизованих бібліотечних інформаційних систем, окремих цифрових колекцій, зокрема побудови пошукових інформаційних систем. На прикладі формату RDA було встановлено, що технологічно складні рішення мають

декілька етапів їхнього впровадження, поширення, вдосконалення, що також впливає на активність виконуваних досліджень.

Разом з основними напрямками дослідження, що визначаються такими за кількістю наукових праць, простежується зростання інтересу до технологічно складної проблематики, що має потенціал до більш глибокої подальшої трансформації інституцій, які зберігають історико-культурну спадщину, отримання цифрових технологій, що реалізують нові методи дослідження, які дають змогу доступитися до прихованої інформації та зробити її доступною усім. Насамперед це мультиспектральне сканування й аналіз об'єктів історико-культурної спадщини; віртуальна реставрація; реконструкція 3D-моделі для виконання морфологічних вимірювань, укладання геометрії поверхонь, мап деградаційних процесів; віртуальні архіви, бібліотеки і музеї з інтерактивними заходами та доповненою реальністю.

Дослідження показує слабке представлення неангломовного сегмента наукових праць у наукометричних базах даних, зокрема україномовного. Вважаємо, що найбільше на це впливають такі чинники: відсутність у метаданих інформації про мову праці; неповна інформація про основну мову праці, зважаючи, що до кожної праці, поданої до фахового видання, наприклад, українською не лише в Україні, обов'язково додається назва, автори, анотація та ключові слова англійською; не завжди активна позиція авторів щодо представлення ними інформації про їхні доробки в наукометричних базах даних; недостатньо досліджень, що мають рівень для їх публікації у виданнях відповідних фахових категорій.

Важливим чинником для виконання якісних наукових досліджень є доступність наукових текстів. Проте, як наведено в нашому дослідженні, доступ до більшості праць, представлених у поширених наукометричних базах даних, не є вільним. Це викликає певний дисонанс з рухом до відкритої науки, у якому активно бере участь українська наука, зокрема НАН України. Простежується певна нерівноправність українських учених, оскільки ресурси основних інтеграторів належать тим, хто не надає повного вільного доступу до свого наукового доробку. Переважно це пояснюється тим, що часто публікації у виданнях, які індексуються в Scopus і WoS, є платними.

У безоплатних формується черга на роки вперед, що може зробити сам доробок неактуальним за цей час. Українських видань категорії «А», що індексуються в Scopus та/або WoS, насправді небагато. Це є важливим тривожним чинником для українських учених, зважаючи, що публікування своїх праць у таких виданнях є на сьогодні обов'язковою умовою для участі в редакційних колегіях фахових видань, діяльності спеціалізованих вчених рад, присудженні наукового ступеня, вченого звання, призначення на наукові посади.

Істотно збільшуючи обсяги наукової інформації, дедалі складніше здійснювати перевірку її якості. Те саме справедливо для метаданих, призначених для автоматизованого передавання в іншу систему, коли людина контролює сам процес передавання, відповідність структури. Однак самі дані, якщо структура відповідає еталонній схемі формату, додаються в систему автоматично, тобто без участі людини з метою перевірки правильності їх змісту, що виправдано великими обсягами такої вторинної інформації, з якою сьогодні не може впоратися людина. Отже, контроль якості метаданих здебільшого перекладається на їхніх творців, тих, хто додає їх до харвестерів.

Однак, на нашу думку, інтегратори можуть зосередитися на вдосконаленні програмних засобів, що дасть змогу вирішити проблеми з якісним представленням інформації загального характеру користувачам, зважаючи, що такі ресурси потрібні не лише для представлення інформації в режимі віддаленого доступу з одного місця, що, безумовно, зручно та певним чином прискорює дослідницьку діяльність, а також піклуватися про розширення послуг з автоматизованого оброблення інформації, удосконалення таких послуг, що дасть змогу покращити якість наукових досліджень у цілому. На нашу думку, дієвим шляхом щодо розв'язання зазначених проблем може стати застосування штучного інтелекту.

Відповідно до попереднього висновку, підхід інтеграторів у цілому є зрозумілим, його можна визначити так: краще частково втратити в якості метаданих, ніж у кількості праць, представлених у базі.

Отже, завдання інтеграторів полягає в утриманні балансу між кількістю праць, представлених у межах ресурсу, та якістю послуг, що дають змогу автоматизувати оброблення інформації цих праць.

Якщо якість таких послуг буде невисокою або кількість таких послуг буде недостатньою, не кажучи про їх відсутність, опрацювання інформації нагадуватиме розвідки з паперовими оригіналами цих праць, коли дослідник передбачає напрям пошуку матеріалів, однак він може помилятися. Це призводить до витрачання часу, неповного охоплення матеріалів, зниження дослідження в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Менська О. А. Оцифрування об'єктів культурної спадщини як спосіб формування нового цифрового культурного простору України. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали XXXV Міжнар. наук.-практ. конф., 7 серп. 2023 р., м. Стамбул (Туреччина) дистанційно. С. 59–67. <https://doi.org/10.52058/35>

2. Бороздих Н. В., Пономаренко Л. П. Етапи еволюції системи оцінки наукових досліджень. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 11. С. 1142–1160. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11\(29\)-1142-1160](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11(29)-1142-1160)

3. Han-Teng Liao, Man Zhao, Si-Pan Sun. A Literature Review of Museum and Heritage on Digitization, Digitalization, and Digital Transformation. Proceedings of the 6 th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2020). *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. 2020. Vol. 435, pp. 473-476. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200428.101>

4. Siti Zuliana Salleh, Abd Razak Bushroa. Bibliometric and content analysis on publications in digitization technology implementation in cultural heritage for recent five years (2016-2021). *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*. 2022. Vol. 25. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2022.e00225>

5. Гривняк А. Що таке фотограмметрія, як вона допомагає зберегти українську спадщину і чим корисна для геймдеву : *блог gamedevdou* від 3 квіт. 2023 р. URL: <https://gamedev.dou.ua/blogs/skeiron-developer-about-photogrammetry/> (дата звернення: 01.10.2024).

6. The 3D scanning revolution | Videogrammetry | What software to use and how we do [Революція 3D сканування | Відеограмметрія |

Яке програмне забезпечення використовувати та як ми це робимо] : webinar. Chanel “*I built a thing*”. 2023, 25 April. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=KxBYvQ529AU> (дата звернення: 01.10.2024).

7. Про затвердження Положення про відкриту науку в НАН України : розпорядження Президії НАН України від 12.06.2024 № 350. 20 с. *НАН України*: вебсайт. URL: <https://openscience.nas.gov.ua/storage/editor/files/240612-350.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

8. Ковтанюк Ю. С., Москаленко О. О. Управління авторськими правами в електронних бібліотеках як чинник дотримання законодавства про авторське право. *Історія науки і біографістика*. Київ, 2024. № 4. С. 312–357. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293570>

9. Library of Congress Classification Outline. URL: <https://www.loc.gov/catdir/cpsolcc/> (дата звернення: 01.10.2024).

10. Common European Research Information Format. EuroCRIS official website. URL: <https://eurocris.org/services/main-features-cerif> (дата звернення: 01.10.2024).

11. Konstantin K. OAIS Reference Model (ISO 14721). The fundamental standard for digital preservation. URL: <http://www.oais.info> (дата звернення: 01.10.2024).

12. Extensible Markup Language (XML). 2016, 11 October. URL: <https://www.w3.org/XML/> (дата звернення: 01.10.2024).

13. MARC 21 Format for Bibliographic Data. Update No. 38. *The Library of Congress*. 2024, 7 June. URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/> (дата звернення: 01.10.2024).

14. DCMi Specifications. 2024. URL: <https://www.dublincore.org/specifications/> (дата звернення: 01.10.2024).

15. The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting. Document Version. 2015, 1 January. URL: <https://www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html> (дата звернення: 01.10.2024).

16. Resource Description and Access (RDA). Information and Resources in Preparation for RDA. *The Library of Congress*, 2024. URL: <https://www.loc.gov/aba/rda/> (дата звернення: 01.10.2024).

17. Protocol between the RSC and the Library of Congress Network Development and MARC Standards Office. 28 January 2016. URL:

<https://www.rdatoolkit.org/sites/default/files/rsc/RSC–Chair-15.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

References

1. Menska, O. A. (2023). Otsyfruvannia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny yak sposib formuvannia novoho tsyfrovoho kulturnoho prostoru Ukrainy [Digitization of cultural heritage objects as a way to form a new digital cultural space of Ukraine]. *Modern Aspects of Modernization of Science: State, Problems, Development Trends. Proceedings of the XXXV International Scientific and Practical Conference, 7 August 2023* (pp. 59-67). Istanbul [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.52058/35>
2. Borozdykh, N. V., & Ponomarenko, L. P. (2024). Etapy evoliutsii systemy otsinky naukovykh doslidzen [Stages of evolution of the scientific research evaluation system]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki – Current Issues in Modern Science, II*, 1142-1160 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11\(29\)-1142-1160](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11(29)-1142-1160)
3. Han-Teng Liao, Zhao, M., & Sun, S.-P. (2020). A Literature Review of Museum and Heritage on Digitization, Digitalization, and Digital Transformation. *Proceedings of the 6 th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2020)*. Advances in Social Science, Education and Humanities Research (Vol. 435, pp. 473-476). <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200428.101>
4. Salleh, S. Z., & Bushroa, A. R. (2022). Bibliometric and content analysis on publications in digitization technology implementation in cultural heritage for recent five years (2016-2021). *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 25. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2022.e00225>
5. Hryvniak, A. (2023, April 3). Shcho take fotogrammetriia, yak vona dopomahaye zberehty ukrainsku spadshchynu i chym korysna dlia heimdeva [What is Photogrammetry, How Does It Help Preserve Ukrainian Heritage, and What is It Useful for GameDev] *gamedevdou blog*. Retrieved from <https://gamedev.dou.ua/blogs/skeiron-developer-about-photogrammetry/> (Last accessed: 01.10.2024).
6. *The 3 D scanning revolution | Videogrammetry | What software to use and how we do.* (2023, April 25). [Webinar]. Chanel “I built

a thing”. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=KxBYvQ529AU> (Last accessed: 01.10.2024).

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vidkrytu nauku v NAN Ukrainy: rozporiadzhennia Prezydii NAN Ukrainy vid 12.06.2024 № 350 [On Approval of the Regulations on Open Science in the National Academy of Sciences of Ukraine: Order of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine dated 12.06.2024 No. 350]. (2024). *NAN Ukrainy* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://openscience.nas.gov.ua/storage/editor/files/240612-350.pdf> (Last accessed: 01.10.2024).

8. Kovtaniuk, Yu. S., & Moskalenko, O. O. (2024). Upravlinnia avtorskymy pravamy v elektronnykh bibliotekakh yak chynnyk dotrymannia zakonodavstva pro avtorske pravo [Copyright management in electronic libraries as a factor in compliance with copyright law]. *Istoriia nauky i biohrafistyka – History of Science and Biographics*, 4, 312-357 [in Ukrainian] <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293570>

9. *Library of Congress Classification Outline*. Retrieved from <https://www.loc.gov/catdir/cpsol/lcco/> (Last accessed: 01.10.2024).

10. *Common European Research Information Format*. EuroCRIS official website. Retrieved from <https://eurocris.org/services/main-features-cerif> (Last accessed: 01.10.2024).

11. Konstantin, K. *OAIS Reference Model (ISO 14721). The fundamental standard for digital preservation*. Retrieved from <http://www.oais.info> (Last accessed: 01.10.2024).

12. *Extensible Markup Language (XML)*. (2016, October 11). Retrieved from <https://www.w3.org/XML/> (Last accessed: 01.10.2024).

13. *MARC 21 Format for Bibliographic Data. Update No. 38*. (2024, June 7). The Library of Congress. Retrieved from <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/> (Last accessed: 01.10.2024).

14. *DCMI Specifications*. (2024). Retrieved from <https://www.dublincore.org/specifications/> (Last accessed: 01.10.2024).

15. *The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*. (2015, January 1). Retrieved from <https://www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html> (Last accessed: 01.10.2024).

16. *Resource Description and Access (RDA). Information and*

Resources in Preparation for RDA. (2024). *The Library of Congress*. Retrieved from <https://www.loc.gov/aba/rda/> (Last accessed: 01.10.2024).

17. *Protocol between the RSC and the Library of Congress Network Development and MARC Standards Office 28 January 2016*. Retrieved from <https://www.rdatoolkit.org/sites/default/files/rsc/RSC-Chair-15.pdf> (Last accessed: 01.10.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2024.

Yurii Kovtaniuk,

PhD (History), Senior Researcher,
Deputy Director General for Research,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4120-1875>

Analysis of the Problems of the World Scientific Research on the Digitalization of Historical and Cultural Heritage

The purposes of the study are to analyze the problems of scientific research on the digitization of historical and cultural heritage using scientometric databases which index scientific texts and collect metadata about scientific works (harvesters), and are widely used in the world, to identify the main areas of research on the specified issues, and to outline the most promising ones. *The research methodology* is based on the methods of historicism, comparison, system, component and graphical analysis, synthesis, and forecasting, which were applied to information, collected from open sources on the Internet, mainly scientometric databases. *Scientific novelty*. A bibliometric analysis of publications and works that investigate the issues of digitizing historical and cultural heritage in the world over the past 25 years, has been carried out, and characteristic quantitative indicators have been determined in the specified historical period regarding the main directions of these studies, their species composition, language, geography, activity of scientists in various regions, and the availability of the created work. Trends in expanding the issues of scientific research on digitizing historical and cultural heritage in the future, have been identified. The role of Ukrainian scientists in digitizing historical and cultural heritage has been characterized. The correspondence of the obtained results to the search query and the influence of the repeatability of information in different sources on the overall result of the bibliometric study, have been noted. The quality of preparation of metadata about historical and cultural heritage

objects that are automatically transferred to integration resources, as well as areas for improving the services provided by these resources to researchers, have been investigated. *Conclusions.* The results of this study prove that the scientists' interest in the issues concern digitization of historical and cultural heritage has been constantly growing over the past 15 years. Special attention in these studies is paid to theoretical general issues related to the existence of historical and cultural heritage in digital form and to the impact of digital technologies on the activities of institutions that preserve such heritage. At the same time, there is a lack of applied research on the implementation of digital transformation of these institutions' activities. An important place in the research into digitization of historical and cultural heritage is occupied by issues of 2 D digitization, storage of digital copies and creation of electronic information resources to provide access to these copies, as well as metadata formats for bibliographic description, cataloguing and exchange in electronic form, which are the basis of information retrieval systems that operate as part of automated library information systems. The number of studies of 3 D technologies has significantly increased, in particular ones of digitization of historical and cultural heritage objects, 3 D modulation, 3 D printing. The promising ones include multispectral scanning and analysis of historical and cultural heritage objects; virtual restoration; reconstruction of 3 D models for morphological measurements, surface geometry, maps of degradation processes; virtual archives, libraries and museums with interactive activities and augmented reality.

Keywords: historical and cultural heritage, digitization, bibliometrics, scientometric database.

<https://doi.org/10.15407/np.73.288>

УДК 94+37+8](092)(477)“1886/1958”Слюсаренко Ф.П.][94(477):321]“19”

Валентина Піскун,

доктор історичних наук, професор, завідувач відділу,

Інститут української археографії та джерелознавства

ім. М. С. Грушевського НАН України

вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна

e-mail: Baturin@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-0852>

ID: 0015026

ФЕДІР СЛЮСАРЕНКО ПРО РОЗПАД РОСІЇ Й ДОЛЮ УКРАЇНЦІВ

У статті розглянуто наукову й громадську діяльність Ф. Слюсаренка (1886–1958 рр.). Проведено архівну евристику та віднайдено низку важливих документів, зокрема фото, наявне в чехословацькому паспорті. Ці дані уточнюють біографію Ф. Слюсаренка. Здійснено аналіз наукових праць дослідника: «Про державний лад» (1917), «Роспад Росії і організація національних сил» (1920), «Україна в політичній рівновазі Сходу» (1920). Зазначені праці не були в полі зору сучасних дослідників і не аналізувалися ними. Проте, з огляду на проблеми, що в них розглядаються, статті є актуальними й донині.

Ключові слова: Ф. Слюсаренко, наукові статті, ознаки держави, російська армія, розпад Росії, незалежність України.

Актуальність дослідження. З огляду на нинішню російсько-українську війну достоту важливим є досвід вивчення причин поразки Української Народної Республіки в період революційних потрясінь (1917–1923 рр.). З особливою увагою слід поставитись не лише до аналогій, а й до аналізу досвіду тих, хто брав безпосередню участь у тогочасних подіях, ухваленні рішень, осмисленні пройденого шляху.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати три статті Ф. Слюсаренка як учасника тогочасних подій, окреслити осмислення ним як самого поняття «розпад Росії», так і причинно-

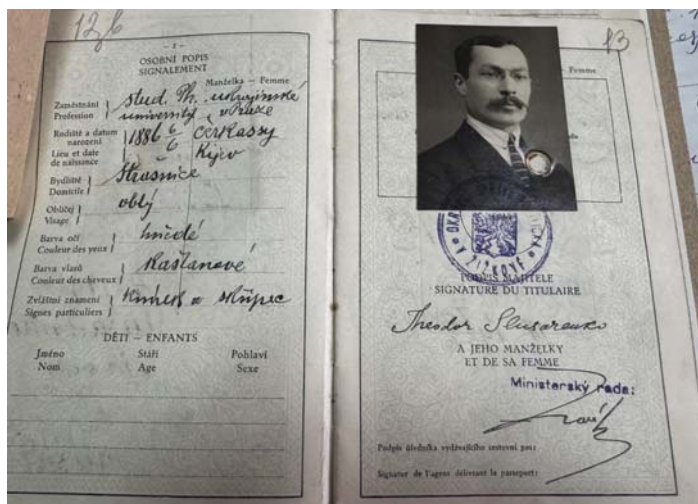
наслідкових зв'язків відновлення нової (совєтсько-комуністичної) імперії за участі російських більшовиків.

Методологія дослідження. Автором статті проведено аналіз змісту декількох статей Ф. Слюсаренка. Для уточнення біографії науковця проведено архівну евристику. Використано методологію інтелектуальної історії та історії понять К. Скіннера (Quentin Skinner) [1, pp. 3–53] контекстології та культурної антропології. Це дало змогу внести деякі корективи до біографії. У віднайденому паспорті зазначено дату народження й наявне фото Ф. Слюсаренка. Отже, можемо окреслювати не лише загальні дані про науковця, а й побачити його фотозображення, що додає знань про нього як про особистість.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що постать Ф. Слюсаренка як науковця і громадського діяча в українській історіографії не досліджувалася. Незначні вкраплення про його діяльність як професора Українського вільного університету в Празі, викладача Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова є на сторінках праці С. Наріжного, що опублікована в 1942 р. [2, с. 125, 132, 176]. Про деякі цікаві історії з життя Ф. Слюсаренка, який любив тишу, та про його говірливу дружину Одарку коротко розповідається у публікації Ольги Зубко [3, с. 41]. У бібліографічному покажчику “*Praice ruskei, ukrajinskei a běloruskei emigrace vydanej v Československu 1918–1945: Bibliografie s biografickými údaji o autorech*” зазначені лише ті праці Ф. Слюсаренка, які друкувалися в ЧСР [4, s. 669–670]. Статті Ф. Слюсаренка у віденському виданні «Воля» не аналізувалися істориками у контексті причин поразки Української революції (1917–1923 pp.) та особливостей розпаду Росії як монархічної імперської держави. Джерельною базою для уточнення біографічних даних про діяльність Ф. Слюсаренка в 1920-х–1940-х роках слугує фонд 4371 «Слюсаренко Ф. П. український буржуазний націоналіст-емігрант, доцент Українського Вільного університету, Українського Високого педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі, голова студії пластичного мистецтва в Празі» у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. У фонді в наявності 14 справ.

До наукового обігу введено деякі документи щодо діяльності Ф. Слюсаренка.

Ф. Слюсаренко належав до молодшого покоління українців, які долучилися до національно-визвольного руху після падіння монархії в Росії. Перша енциклопедична згадка про нього як про українського вченого і педагога міститься в «Українській малій енциклопедії», що її в 1965 р. підготував професор Є. Онацький [5, с. 1777]. Народився Ф. Слюсаренко у Черкасах 6 червня 1886 р.² Вищу освіту здобув у Петербурзькому університеті, закінчив філологічний факультет. Зі студентських років належав до кола активних діячів петербурзької української громади. Потім працював викладачем у гімназії. Вступив до Української радикально-демократичної партії (1917–1923 рр. – УПСФ), дієвими членами якої були: О. Лотоцький, П. Чижевський, Є. Чикаленко, О. Шульгин та ін. Під час підготовки виборів до Установчих зборів УНР по Київській виборчій окрузі Ф. Слюсаренко був зареєстрований у списку «№ 1. Української партії соціалістів-революціонерів разом з Українською селянською спілкою» [6].

² Так зазначено в Паспорті, виданому Ф. Слюсаренку в ЧСР. Див.: ЦДАВО України. Ф.4371. Оп.1. Спр. 12. Арк. 12 зв.

В еміграції Ф. Слюсаренко входив до складу Празької групи Українського республікансько-демократичного клубу. В особистих документах Ф. Слюсаренка наявні запрошення на засідання цього клубу [7]. З нагоди четвертої річниці смерті С. Петлюри 26 травня 1930 р. члени клубу влаштували пропам'ятну жалібну академію. Вступне слово промовив професор К. Мацієвич, з промовами виступили: О. Алмазов, О. Безпалко, доцент А. Чернявський [8].

Ф. Слюсаренко був також науковцем, який досліджував давню історію та археологію України, досконало володів грецькою та латинською мовами, писав наукові статті, був активним громадським діячем. Упродовж декількох років він був незмінним секретарем Товариства «Музей визвольної боротьби України». В архіві зберігаються протоколи засідань товариства, написані його рукою. Як фахівець з історії давньої Греції та історії України, він став членом Історично-філологічного товариства, виступав із науковими доповідями на його засіданнях. Ф. Слюсаренко також брав участь у роботі Українського академічного комітету для Міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі націй (1925–1940 рр.) з метою популяризації української науки у світовому просторі. У архівній справі збереглися запрошення на засідання Академічного комітету від голови управи професора А. Яковліва від 9 січня 1931 р. про те, що засідання управи відбудеться 15 січня з таким порядком денним: «1. Доповідь голови Управи. 2. Видання книги «Український нарід». 3. Питання про скликання Українського Наукового з'їзду за кордоном. 4. Про святкування двохтисячного ювілею з дня народження поета Вергілія. 5. Біжучі справи і внески» [9]. Долучався до організації й проведення українських наукових з'їздів, які проходили в Празі в 1928 і в 1931 рр. За підписом професора, доктора С. Смаль-Стоцького, голови Організаційної комісії і голови Українського академічного комітету, ректора, професора А. Яковліва до доцента Ф. Слюсаренка 30 червня 1931 р. було надіслано лист-запрошення такого змісту: «В імені Українського Академічного Комітету та Організаційної Комісії для скликання 2-го Українського Наукового З'їзду маємо честь запросити Вас взяти участь у 2-му Українському Науковому З'їзді, який має відбутися в Празі між 15 і 19 грудня 1931 року. При цьому надсилаємо Комунікат

Організаційної Комісії» [10]. Ф. Слюсаренко був причетним до організації й проведення різних заходів. Наприклад, брав участь в «урочистих сходинах», присвячених ювілею президента ЧСР Т. І. Масарика, що їх організувала Українська громада у березні 1930 р. [11] та багатьох інших заходах. Серед його респондентів В. Біднов, Д. Дорошенко, І. Мірний, В. Прохода. Остання праця, що була надрукована за життя автора, – «Академік В. П. Бузескул як історик: 1858–1931». Прага. Український Вільний університет, 1942. 28 с. Помер Ф. Слюсаренко 8 травня 1958 р. у Празі. Був похований на Ольшанському цвинтарі, проте могила не знайдена.

Для аналізу окресленої проблеми ми взяли три невеликі за обсягом, але важливі для розуміння тогочасних проблем і їхнього осмислення праці: «Про державний лад», «Роспад Росії і організація національних сил», «Україна в політичній рівновазі Сходу».

Падіння монархії й революцію в Росії Ф. Слюсаренко зустрів із великим піднесенням і наснагою до праці на українській суспільній ниві. Уже влітку 1917 р. вийшла його перша популярна брошура українською мовою «Про державний лад» [12]. У ній давалося роз'яснення, що таке держава. Наголошував, що «державою ми звемо велику громаду людей, котра об'єднується верховною владою і живе на власній землі (державній території)» [12, с. 10]. Причому декілька разів наголошував і роз'яснював поняття «державної території», без якої держава перестає існувати як така. Оповідав про особливості державного управління у різних країнах. Автор наголошував, що «Інтересам демократії (народу) найбільше відповідає демократична республіка, а в тих державах, де є кілька окремих народів або країн, демократична республіка буває федеративною» [12, с. 69]. Роз'яснював поняття «народ, його обов'язки і права». До обов'язків кожного належить: «коритись законові, законній владі. Без цього неможливо уявити собі державу.... Другий обов'язок – сприяти ділом тому, аби держава могла мати користь для загального добра. Сюди належать обов'язки – стати своєю особою на дружню оборону держави під час війни і дати кошти, котрі необхідні для всієї держави (утримання війська, освіти, телеграф і т. ин.» [12, с. 11–12]. Наголошував також і на тому, які права має громадянин. До загальних прав належать: «воля особи:

ніхто не має права робити громадянина рабом, або кріпаком... Влада за незаконні вчинки перед особою громадянина відповідає» [12, с. 13]. До політичних прав також належать: «воля слова, воля зборів, воля спілок» [12, с. 14]. «Виборче право повинно бути загальним. Кожда доросла людина (і чоловік, і жінка) без різниці майна, освіти, стану і т. д. має право вибирати і бути вибраною до державного законодавчого зібрання» [12, с. 15]. «Українці, як найбільша й демократична національність Росії, прагнуть аби майбутня держава була демократичною республікою із загальним виборчим правом (не виключаючи й жінок). Вибори до Установчих зборів мають відбуватися на підставі виборчого права з таємним голосуванням. На Україні влада повинна провадитись “Українським Соймом”». Пояснював доволі популярними словами, що таке держава: **«Це – державна земля, або територія, народ і найвища державна влада. Без цих трьох прикмет не має держави»** [12, с. 10].

Ф. Слюсаренко не сприйняв більшовицький переворот у Росії, і на початку 1918 р. повернувся в Україну до Києва. Але вже в другій половині 1919 р. емігрував спочатку до Відня, а на початку 1921 р. – до Праги. Був професором Українського вільного університету та викладачем в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. В еміграційний період співпрацював з ДЦ УНР в екзилі.

До цього періоду належить одна з публіцистичних статей у часописі «Воля» (1920) «Роспад Росії і організація національних сил». До певної міри вона суголосна із сучасністю, бо автор виокремлює основну сутність імперських устремлінь «росіян» як таких, і що саме сприяло ширенню їхніх посягань на широкі просторах Європи та Азії. Розпад Росії у 1917 р. був неочікуваним навіть для тих націй, які спромоглися організувати окремі держави. Подає цікавий аналіз того, що саме «цементувало стару монархічну імперію». І дає відповідь – російська армія. «У внутрішньому життю Росії “Москаль”, кріс і кулемет був останнім і найбільш рішучим аргументом для всіх тих, кого не переконували в “общности” і “високости” російської КУЛЬТУРИ, в правильности ходу державного і російського механізму і в благоденствії, і благополучії російського життя. Чим же по суті був цей страшний для “Ворога

внішнього” “Рус” і такий до жахливості небезпечний для “Ворога внутрішнього” “Москаль”» [13, с. 242]. «Росія – країна значних етнічних різноманіть, а за яким принципом вона сформувала армію!» «Чи...ж відповідала ця армія по своєму складові етнографічному складові бувшої Росії. Пригадаймо, що навіть в армії бувшої Австро-Угорщини були національні частини: Чехів, Мад’яр, Українців. В Росії була принята протилежна система: якомога далі од рідного краю, якомога більше національно змішані частини. На Україну присилались Башкіри, Татари, Великороси, а Українців переважно слали в центр Росії і столиці. І в цьому сенсі, коли етнографічна мапа Росії грає всіма можливими фарбами і відтінками, то в армії всі ці фарби змішані в один: землистосірий кольор, неначе символ стихійної сили землі» [13, с. 242].

Автор аналізує спосіб формування армії та особливості її комплектування; виконання функцій – зовнішніх і внутрішніх. «З другого боку, перемішана національно армія була весь час чужою для тої місцевості, де частина стоїть. І коли треба було поборювати “ворога внутрішнього”, то армія, не звязана ні з одною певною місцевостю, або народностю була слухняним, як механізм, знаряддям в руках репрезентантів російської політичної системи» [13, с. 243].

Ф. Слюсаренко зробив важливий висновок про те, що Російська імперія трималася на багатонаціональній армії, а та своєю чергою була інструментом як внутрішнього цементування суспільства, так і своєрідним опудалом назовні. Створення в 1917 р. національних армійських частин не тільки зруйнувало міць армії, а й привело до краху саму імперію.

Автор наголошує на тому, що російські більшовики так само використали саме армію для упокорення нових держав. «Більшовицька агітація за братання на фронті, за фактичне припинення війни деморалізувала армію, розклала її фактично, але не порушувала самої системи єдності і неподільності армії» [13, с. 243]. Оскільки значну частину російської армії становили українці, то саме вони відігравали важливу роль в українській національній революції, а згодом і в повстанському антибільшовицькому та антимонархічному русі. Одним із пропагандистських трюків російських більшовиків проти українців стало проголошення Леніним так званої

«самостійної української держави» та «власної армії – Червоного козацтва». Автор вбачає в такому підході саме «старий московський імперіалізм», який постав у новому революційно-комуністичному вияві. А від себе додає, що Ленін і Троцький – організатори більшовицької армії й ініціатори вторгнення в Україну – використали ще один трюк. Червоне козацтво організовував В. Примаков, на підміну поняття «вільне козацтво», яке організовувалось в УНР на добровільній основі. А на чолі армії, що захоплювала Київ у грудні 1917 – січні 1918 рр., був Ю. Коцюбинський, чийм іменем прикривалися більшовицькі упокорювачі України. Після того, як він виконав відведену йому функцію – знищили [14, с. 464–481].

Ф. Слюсаренко називає причини, чому не вдалося сформувати потужну багатомільйонну українську армію. Перша серед інших – втома від війни. «Коли ми чуємо тепер про успіхи повстанців, про їхню переважно організованість і по більшій частині дисциплінованість, то нас це не дивує, бо повстанці, то розпилені вояки з тої трьохмільйонної (по меншій мірі) української частини російської армії, які присилали своїх представників на третій військовий з'їзд» [13, с. 245]. Він констатує також, що «останні відомості з України не дають місця для оптимістичних висновків. Маю на оці 1. лист Леніна до українських робітників і селян *) і 2. заходи большевиків до організації української армії. Українського читача не могла не вдарити боляче та “трилема” Леніна, де він у своєму листі говорить про право України вирішити свою майбутню форму державного існування: “Вирішити питання, чи *зіллється Україні з Росією*, чи залишитися незалежною, чи бути в федеративнім звязку” і т. д., а перед тим: “чи бути Україні окремою незалежною совітською республікою, злученою (?) з Російською республікою на засадах федерації, чи *зіллється Україні з Росією* в одну совітську республіку?”» [13, с. 245–246]. Тобто головною силою упокорення й підбиття народів під «російський комунізм» стала російсько-більшовицька армія та створення незалежної УСРР. «Але найбільше проявився організаційний хист нових Російських самодержців в організації армії. Армія большевиків давно уже має прикмети старої російської армії: вона дисциплінована і організована старими російськими генералами і новими німецькими інструкторами. Вона

складена на принципі примусової (а не добровольчої, як у Денікіна, Колчака, Юденіча) служби; вона змішана в національному змісті. Остається це останнє поширити на Україну, та й годі, бо Естонці, Латиші, Литвини і інші остільки незначні величини, що їх в рахунок на довгий час можна й не брати, головню Українців приєднати» [13, с. 246–247]. І, як наслідок – «тоді... відновляється стара російська армія і ... відновляється єдина і неділима Росія, правда, на разі большевицько самодержавна» [13, с. 247]. І далі, як констатація можливої перспективи, яка й втілилася в життя: «А привабити мрійних українських політиків різними московськими “прелестями” не так то трудно: вони (політики) можуть ввести соціалізацію – **це зближає**; можуть згодитися на систему рад – **це робить подібним**; вони можуть дати в руки большевиків організувати себе в армію – **це утворює єдність**. А поpróbують, тоді рішити свою судьбу “вплоть до отдѣлення” можна виставити “плеть”: давнього “Москаля”, крис і кулемет і так “вежливенько”, “не сокрушаючи ребер” покропити... цей “неістовий і жестоковийний” в своїй свободолобности народ!» [13, с. 247].

І як висновок, що його мають засвоїти українці, наголошує, що потрібно шукати друзів повсюди, але варто не забувати «про “єдине, що есть на потребу”»: про добру пляномірну, консеквентно розраховану на століття організацію живих реальних сил армію» [13, с. 247]. Саме про цей урок українці вчасно не подбали, розраховуючи на міжнародні гарантії, обеззброюючись, залишилися біля «розбитого корита» з нічого не вартими обіцянками партнерів.

Варта уваги й ще одна стаття Ф. Слюсаренка «Україна в політичній рівновазі Сходу» (1920) [15]. Після проголошення незалежності Україна витримала величезний натиск зовнішніх сил на її територію. Водночас її політичні сили здобули величезний досвід того, що *«варто було робити і чого не слід»*. Автор наголошує на тому, що будь-який союз (зв'язок) України з більшовицькою Росією означав би відновлення імперіалістичних посягань на інші народи і держави. Україна в 1917–1920 рр. була на чолі національно-визвольних рухів на Сході Європи й фактично зупинила просування російської комуністичної армії на захід для перемоги «світової революції». І робить важливий висновок про те, що саме «Україна – великий національний, рішучий чинник політичної

рівноваги на сході, коли була мова про остаточне і стійне установлення цієї рівноваги» [15].

Висновки. Отже, у працях Ф. Слюсаренка розглянуто важливі проблеми державного будівництва загалом і особливості державотворення в Українській Народній Республіці зокрема. Основними ознаками незалежної держави він вважав: землю (державну територію); народ, його права і обов'язки перед державою та ставлення держави до громадянина; система влади має бути побудована за демократичним принципом. Основною силою, яка тримала Російську імперію в її кордонах, вважав армію, побудовану за національною ознакою й використовувану як інструмент упокорення різних народів. Вважав, що російські більшовики, які розпочали війну проти УНР, використали також армію для упокорення українців. Як засвідчив подальший хід історичних подій, Ф. Слюсаренко доволі реалістично спрогнозував події, що розгорнулися в наступні десятиліття. Відтворення нової «комуністичної» російської імперії стало питанням часу. Запорукою для існування незалежної України вважав потужну армію, яка б мала давати належну відсіч посяганням ворогів.

Список бібліографічних посилань

1. Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. «History and Theory», Vol. 8, No. 1. 1969. Pp. 3-53. URL: <https://www.jstor.org/stable/2504188?origin=crossref> (дата звернення: 07.10.2024).
2. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. I. Вид. друге. Репринтне. Львів-Кент-Острог, 2008. С. 125, 132, 176.
3. Зубко О. Є. Цікаві факти з повсякденного життя українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939). *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2022. Вип. 35. С. 36–44. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-04>
4. Праце ruskei, ukrajinskei a běloruskei emigrace vydanej v Československu 1918–1945: Bibliografie s biografickými údaji o autorech. Díl 1, svazek 2. Praha, 1996. S. 669-670.

5. Слюсаренко Ф. Українська мала енциклопедія. Проф. Євген Онацький. Кн. XIV. Літери Се.-Сті. Накладом Адміністрації УАП Церкви в Аргентині. Буенос-Айрес, 1965. С. 1777.

6. Київська окружна комісія по справах виборів до Установчих Зборів Української Народної Республіки, на підставі ст.[атті] 51 Закону про вибори, оповіщає для загального огляду такі списки кандидатів до Установчих Зборів Української Народної Республіки по Київській виборчій окрузі. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P 21 DBN= LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=\(%3C.%3EA%3D%D 0%AF%D0%9 A%D0%9E%D0%92%D0%9 B%24%3C.%3E\)&Z 21 ID=&S21SRW=dz&S21SRD=&S21STN=1&S21 REF=10&S21 CNR=20](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P 21 DBN= LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=(%3C.%3EA%3D%D 0%AF%D0%9 A%D0%9E%D0%92%D0%9 B%24%3C.%3E)&Z 21 ID=&S21SRW=dz&S21SRD=&S21STN=1&S21 REF=10&S21 CNR=20) (дата звернення: 05.11.2024).

7. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 417.

8. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 54.

9. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 5.

10. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 10. Арк. 112.

11. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 29.

12. Слюсаренко Ф. Про державний лад. Печатня вид-ва «Друкарь», Невский пр. 88, 1917. 70 с.

13. Слюсаренко Ф. Роспад Росії і організація національних сил. Воля. Т. І. Ч. 6, Відень, 7 лютого 1920. С. 241–247.

14. Піскун В. Дипломат Юрій Коцюбинський: світло і тіні радянського більшовизму. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 21/22. Український археографічний збірник. Т. 24/25. Київ : Українські пропілеї, 2018. С. 464–481.

15. Слюсаренко Ф. Україна в політичній рівновазі Сходу. Воля. 1920. Т. 2. Ч. 5. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8 F_\(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81\)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D 0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85 %D0%BE%D0%B4%D1%83](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8 F_(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D 0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85 %D0%BE%D0%B4%D1%83) (дата звернення: 04.11.2024).

References

1. Skinner, Q. (1969). Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 8(1), 3-53. <https://www.jstor.org/stable/2504188?origin=crossref> (Last accessed: 07.10.2024).
2. Narizhnyi, S. (2008). *Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy. Ch. I. Vyd. druhe. Repryntne* [Ukrainian emigration. Cultural work of Ukrainian emigration between two World wars. Part I. Second Edition. Reprint]. Lviv-Kent-Ostroh, 125, 132, 176 [in Ukrainian].
3. Zubko, O. Ye. (2022). Tsikavi fakty z povsiakdennoho zhyttia ukrainskykh emihrantiv u mizhvoiennii Chekhoslovachchyni (1921-1939) [Interesting facts about the everyday life of Ukrainian emigrants in interwar Czechoslovakia (1921-1939)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychnei ta filosofski nauky"* – *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences"*, 35, 36-44 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-04>
4. *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945: Bibliografie s biografickými údaji o autorech. Díl 1, svazek 2* (1996) [Works of Russian, Ukrainian and Belarusian emigration published in Czechoslovakia 1918-1945: bibliography with authors' biographical. Part 1, Volume 2]. Praha [in Czech].
5. Sliusarenko, F. (1965). *Ukrainska mala entsyklopediia. Prof. Ievhen Onatskyi. Kn. XIV. Litery Se.-Sti. Nakladom Administratury UAP Tserkvy v Arhentyni* [Ukrainian Small Encyclopedia. Prof. Yevhen Onatsky. Book XIV. Letters Se.-Sti. Edition of the Administration of the UAPC Church in Argentina]. Buenos Aires, 1777.
6. Kyivska okruzhna komisiia po spravakh vyboriv do Ustanovchykh Zboriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Kyiv district commission for elections to the Constituent Assembly of the Ukrainian People's Republic] [in Ukrainian]. Retrieved from [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P21 DBN=LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=\(%3 C.%3 EA%3 D%D0%AF%D0%9 A%D0%9 E%D0%92%D0%9 B%24%3 C.%3 E\)&Z21 ID](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P21 DBN=LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=(%3 C.%3 EA%3 D%D0%AF%D0%9 A%D0%9 E%D0%92%D0%9 B%24%3 C.%3 E)&Z21 ID)

=&S21SRW=dz&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20 (Last accessed: 05.11.2024).

7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. F. 4371. Spr. 9. Ark. 417 [in Ukrainian].

8. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 9. Ark. 54 [in Ukrainian].

9. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 9. Ark. 5 [in Ukrainian].

10. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 10. Ark. 112 [in Ukrainian].

11. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 9. Ark. 29 [in Ukrainian].

12. Sliusarenko, F. (1917). *Pro derzhavnyi lad* [On the state system]. Pechatnia vyd-va «Drukar», Nevskiy pr. 88 [in Ukrainian].

13. Sliusarenko, F. (1920). Rospad Rosii i orhanizatsiia natsionalnykh syl [The collapse of Russia and the organization of national forces]. *Volia*, I(6), 241-247 [in Ukrainian].

14. Piskun, V. (2018). Dyploamat Yurii Kotsiubynskiy: svitlo i tini radianskoho bilshovyzmu [Diplomat Yuriy Kotsyubynsky: light and shadows of Soviet Bolshevism]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia – Ukrainian Archaeographic Yearbook. New Series*, 21/22, 464-481 [in Ukrainian].

15. Sliusarenko, F. (1920). Ukraina v politychnii rivnovazi Skhodu [Ukraine in the political balance of the East]. *Volia*, 2(5) [in Ukrainian]. Retrieved from [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8F_\(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81\)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%83](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8F_(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%83) (Last accessed: 04.11.2024).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024.

Valentyna Piskun,

Dr. Sci. (History), Professor, Head of the Department,
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
4 Triochsvyatitelska St., Kyiv 01001, Ukraine
e-mail: Baturin@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-0852>
ID: 0015026

Fedir Sliusarenko on the Collapse of Russia and the Fate of Ukrainians

The article discusses the research work of Ukrainian scholar Fedir Sliusarenko (1886–1958). Archival research revealed several important documents that clarify Fedir Pavlovych's biography and include photographs of him. An analysis of his research works, including *On the State Orde*, *The Collapse of Russia and the Organization of National Forces*, and *Ukraine in the Political Balance of the East*, has been conducted. These works have not received attention from his contemporary researchers, yet the issues they address remain relevant today. In *On the State Order*, Sliusarenko examines the features of state-building and its key components, which include state territory, the people and their rights and responsibilities, state authority, and its legitimacy in relation to citizens. He is among the first to advocate for universal suffrage for men, women, and all social classes. For Ukraine, the appropriate form of state, according to Sliusarenko, should be a democratic republic. In *The Collapse of Russia and the Organization of National Forces*, he analyzes the key elements of the Russian Empire and the sources of its strength, both domestically and on the international stage. The main force supporting the empire was not so much Russian culture as the Russian army. It was structured along national lines but aimed its strength at keeping in submission and subordination those regions that, for each part of it, were either ethnically distinct or beyond national boundaries. Sliusarenko sees the main reason for the defeat of the Ukrainian Revolution (1917-1923) as the lack of a strong army and the organizational dysfunction that Russian Bolsheviks introduced into Ukrainian society. In *Ukraine in the Political Balance of the East*, he analyzes Ukraine's role in countering Russia's imperial ambitions in Eastern Europe. He asserts that Ukraine, as an independent state, will serve as a unique stabilizing force on the continent, helping to curb Russian imperial aspirations.

Keywords: Fedir Sliusarenko, scientific articles, features of the state, Russian army, collapse of Russia, independence of Ukraine.

Олеся Дзира,

кандидат історичних наук, старший дослідник, завідувач відділу,

Інститут книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01001, Україна

e-mail: dzyraolesya@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>

РАДЯНСЬКА ПЕРІОДИКА КІНЦЯ 1960–1970-Х РР. ПРО «ВОРОЖУ» ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЕМІГРАЦІЙНИХ ОСЕРЕДКІВ

Метою статті є дослідити розвідки про наукову діяльність українських закордонних інституцій, опубліковані в науково-реферативному бюлетені «Зарубіжні видання про Україну» наприкінці 1960–1970-х років. У статті використано такі методи дослідження, як аналіз та синтез, індукція та дедукція; історико-порівняльний метод – для зіставлення характеристик діаспорних і радянських учених діяльності еміграційних наукових установ та організацій; історіографічний аналіз – для опрацювання статей у бюлетені. Згадане періодичне видання було друкованим органом відділу зарубіжної історіографії Інституту історії Академії наук УРСР, завданнями якого була підготовка контрпропагандистських статей, спрямованих на критику «ворожої» радянській західної гуманітарної наукової системи, аналітичні огляди вчених української діаспори різних сфер життя в УРСР та СРСР, а також їхнє бачення української історії та українського питання у світі. Публікації в ньому базувались на матеріалах фонду відділу спеціального зберігання Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР. Сам же бюлетень виходив для службового користування. Наукова новизна цієї роботи полягає у відсутності історіографічних досліджень про контрпропагандистські публікації на сторінках журналу відділу зарубіжної історіографії. Висновки. У статті проаналізовано напрацювання радянських вчених, що вивчали питання діяльності українознавчих закордонних центрів. Серед них публікації Р. Симоненка, М. Павленка, М. Варварцева, Л. Демиденко, Г. Ігнатченка, М. Соломатіна, Ю. Гамрецького, М. Котляра. Також приділено увагу заміткам про останні новини у середовищі діаспорних дослідників. Незважаючи
© О. Дзира, 2024

на контрпропагандистське спрямування бюлетеня й «боротьбу з ворожою ідеологією» з позицій марксизму-ленінізму, ряд його розвідок має інформативну цінність.

Ключові слова: спецфонд Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР, «Зарубіжні видання про Україну», наукові установи української діаспори.

У 1968 р. в Інституті історії Академії наук УРСР було відкрито відділ зарубіжної історіографії, що повинен був займатись контрпропагандистськими дослідженнями, спрямованими на критику українських діаспорних науковців та громадських організацій. Задля написання своїх робіт співробітники відділу насамперед послуговувались літературою, що містилась у фонді спеціального зберігання Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР (далі – ЦНБ АН УРСР). Вони були його активними читачами і займались безпосереднім комплектуванням спецфонду, оскільки замовляли необхідну для роботи літературу, а бібліотека здійснювала її передплату. Саме з 1968 р. було дозволено надходження до ЦНБ видань зарубіжної україніки [1, арк. 27–28]. Це рішення ознаменувало новий етап у роботі фонду спеціального зберігання.

Результати роботи працівників відділу зарубіжної історіографії акумулювались у періодичному органі структурного підрозділу – «Зарубіжні видання про Україну: науково-реферативний бюлетень», який публікувався для службового користування з метою вести «ідеологічну війну з імперіалізмом» [2, с. 3–5]. Оскільки цей бюлетень був призначений для дуже вузького кола читачів і довгий час не був оприлюдненим, статті в ньому не стали об'єктом наукових досліджень. Діаспорні вчені взагалі не знали про його існування, через що не мали змоги висувати власні контраргументи стосовно поглядів і наративів, задекларованих у бюлетені. Таким чином обране дослідження є новим і актуальним, а зазначений напрям потребує подальших розробок.

Нам відомі нечисленні згадки про дописувачів збірника, які стосуються їхніх робіт, поширених у публічному просторі. Відповідним заувагам ми завдячуємо історикам діаспори. Для прикладу, В. Маркус, побіжно згадуючи про праці Р. Симоненка («Імперіалістична політика США щодо України в 1917–1918 рр.») (Київ,

1957), «Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 р.» (Київ, 1962), які стосувались українсько-американських зв'язків, називає їх «односторонніми», натякаючи цим на їх політичну заангажованість [3]. В іншій статті він уже більш красномовно характеризує Р. Симоненка як дослідника, що хоч і приділив достатньо часу на збір джерел з теми, однак представив їх «тенденційно і селективно» та «малонауково» [4, с. 36]. Щодо М. Варварцева, то, на думку І. Світа, його історіографічні оцінки статей закордонних науковців «просякнуті ... ненавистю до авторів праць..., які працювали або тепер працюють поза ССРСР» і його професія – «пропагандист» [5, с. 71–72]. Більш схвальні відгуки отримали дослідження М. Котляра. Зокрема, діаспорний знавець Середньовіччя М. Ждан високо оцінює нумізматичні дослідження радянського історика [6; 7]. До його слів приєднується й Б. Винар [8, с. 202]. Він згадує кон'юктурну роботу М. Котляра – «Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори» (Київ, 1974), у якій автор дає тенденційну оцінку журналу «Український історик» [9]. Серед вітчизняних сучасних авторів не було дослідників, що зосереджувались на контрпропагандистських творах науковців-апаратників. Лише С. Білокінь побіжно характеризує Р. Симоненка як професійного борця з «українським буржуазним націоналізмом» [10, с. 108]. Результати обраного дослідження були оприлюднені на конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» (Київ, НБУВ, 8–10 жовтня 2024 р.)³.

Метою обраного дослідження є проаналізувати статті про наукову діяльність українських закордонних інституцій у «Зарубіжних виданнях про Україну» (кін. 1960–1970-х років), які базувались на матеріалах фонду спеціального зберігання Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР. Згідно з метою поставлено такі завдання: 1) систематизувати публікації в бюлетені й виокремити ті,

³ Дзира О. І. «Ворожа» діяльність українських наукових еміграційних осередків у світлі радянської періодики кінця 1960–1970-х років. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2024 р.): у 2 т. Київ, 2024. Т. 2. С. 475–479. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004934>

що стосувались діяльності діаспорних наукових осередків; 2) висвітлити їх зміст та основні меседжі читачам.

З ідеологічних міркувань закордонні українознавчі науково-дослідні інституції практично не були об'єктом досліджень радянських учених. Окремі спроби окреслити основні віхи їхньої діяльності висвітлювались на сторінках періодичного видання відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР «Зарубіжні видання про Україну: науково-реферативний бюлетень», що побачило світ у рік відкриття відділу. Його автори в контексті критики «буржуазного націоналізму» намагалися дати оцінку діаспорним науковим організаціям, які, згідно з їхніми упередженими поглядами, займалися фальсифікацією минулого й сучасного України. У полі їхніх досліджень опинилися: Український технічно-господарський інститут (Мюнхен), Український вільний університет (Мюнхен) (далі – УВУ), Український католицький університет (Рим), Східноєвропейський дослідний інститут імені В. Липинського (Філадельфія), Наукове товариство ім. Шевченка (далі – НТШ), кафедри й семінари українознавства у провідних іноземних університетах, Українське історичне товариство (далі – УІТ), Українська вільна академія наук (далі – УВАН), Канадський інститут українських студій (Едмонтон) (далі – КІУС) тощо. Публікації про ці установи у вищезгаданому бюлетені стали предметом нашого дослідження.

Так, роботу НТШ в Україні та еміграції аналізує Г. Ігнатченко [11]. Дослідник дає позитивну оцінку діяльності товариства до Жовтневого перевороту, а також прихильно ставиться до його зв'язків з Академією наук УСРР, щоправда, при цьому звертає увагу на участь у наукових здобутках організації «буржуазних націоналістів». Автор кардинально змінює свою оцінку, коли переходить до розгляду еміграційного періоду історії НТШ, оскільки не вважає його продовжувачем справи львівського товариства, критикує праці його членів за «викривлення історичної дійсності», приписує їм співпрацю з німецькими нацистами тощо. Він детально вивчає структуру НТШ, специфіку членства, видавничу діяльність, наукові конференції, фінансові справи.

Чинне місце в системі «диверсійно-ідеологічних центрів української антирадянської еміграції» відводиться М. Павленком для УВУ [12]. Автор описує віденський, празький та мюнхенський періоди в його історії, особливо зосереджуючись на останньому. Велика увага надається викладачам університету, його контактам із закордонними науковими та діаспорними громадськими організаціями. Попри засилля вульгарно-соціологічної термінології, стаття видається доволі інформативною й гарно структурованою.

М. Варварцев описує мету й результати так званих «студійних семінарів» Конгресу української вільної політичної думки (далі – КУПВД), що розпочали свої засідання у 1972 р. [13]. Називаючи організації, що стояли за роботою КУПВД (Українська революційно-демократична партія, Організація українських націоналістів за кордоном, Українське національно-демократичне об'єднання), автор наголошує на їх антагонізмі стосовно «бандерівської» групи націоналістичних організацій, хоча, на його думку, «немає принципової різниці між прихильниками різних націоналістичних тактичних концепцій». Історик аналізує деякі виступи на цих семінарах, опубліковані в «Матеріалах Конгресу української вільної політичної думки» (Мюнхен, 1972, 36. 1; 1973, 36. 2). Так, він критикує виступ Б. Левицького за висновки щодо мети організації внутрішньої міграції в СРСР, що полягає у «денаціоналізації» населення. Зі слів М. Варварцева, ціль «модернізації» національних постулатів – це вихід на радянську аудиторію. Відповідальними за проведення семінарів він називає американські спецслужби, а радіостанцію «Свобода» – філіалом ЦРУ.

Р. Симоненко вивчає «кафедру українознавства» у США, що згодом переростає в Український науковий інститут при Гарвардському університеті, та вплив на її діяльність О. Прицака [14]. З його слів, закордонні україністи мали на меті «використати в підступах проти радянської науки націоналістичні схеми історії народів СРСР». Автор поливає брудом О. Прицака, біографії й поглядам якого приділяє багато уваги. Р. Симоненка дратує, що останній прагне вивести вивчення української мови за межі славістики й доводить відсутність безперервної та спільної культурної традиції в розвитку «трьох братніх народів». Перелічуючи видання інституту, радянський

історик переконує, що його видавничі плани за п'ять років завершилися провалом, оскільки у своїй більшості це були перевидання. Також він розглядає особливості наукової роботи, фінансування, кадрову політику інституту та проблематику семінарів українознавства. У кінцевому підсумку оцінює заклад як проєкт нових антирадянських ідеологічних диверсій та вимагає своєчасного реагування з боку радянських науковців. Загалом стаття Р. Симоненка є доволі детальним оглядом історії створення українознавчих кафедр й Інституту українознавства в Гарварді й напрямів наукової роботи останнього.

У статті Л. Демиденко «Про деякі тенденції в сучасній націоналістичній етнографії» [15] під прискіпливим поглядом опиняються дослідження з етнологічної тематики в «Енциклопедії українознавства», що ідуть урозріз із «класовим» підходом при трактуванні історичної дійсності. У збірнику матеріалів конференції НТШ «В обороні української культури і народу» (Торонто, 1966), «Наукових записках» Українського технічно-господарського інституту (Мюнхен, 1967, Т. XII) радянська влада звинувачується в ліквідації української звичаєвості. Попри всю очевидність наведених діаспорними науковцями фактів і переконливість висновків автор статті безпідставно намагається їх заперечити.

Разом з вивченням діяльності українських діаспорних установ вітчизняні вчені зосереджували свою увагу також на науковому доробку з тематики, орієнтованій на вивчення проблем Радянського Союзу.

Зокрема, Ю. Гамрецький, що протягом шести місяців перебував у ФРН, Австрії та Франції як стипендіат ЮНЕСКО, дослідив діяльність Інституту з вивчення СРСР у Мюнхені на чолі з Г. Шульцем [16]. Він аналізує його структуру, надає довідки про співробітників, окреслює напрями їх досліджень, ознайомлює з темами щорічних сесій та окремими науковими публікаціями, згадує про періодичні видання інституту. При цьому автор статті наголошує на залученні значної кількості дослідників-українців до роботи установи. Ю. Гамрецький також приділяє увагу науково-видавничому та культурно-просвітницькому напрямам діяльності Інституту з вивчення Східної Європи в Мюнхені на чолі з Г. Раупахом.

Природно, що робота цих установ оцінюється істориком як антирадянська. До антирадянських центрів у Мюнхені він зараховує Дім української науки на чолі з Р. Єндиком, говорить про склад його науковців. Незважаючи на засміченість ідеологічними кліше, стаття є доволі інформативною й дає певне уявлення про мюнхенські наукові центри, що займалися в тому числі й українознавчою тематикою.

У своїй статті «Фальсифікація ідейних та організаційних основ КПРС – головне вістря антирадянщини» М. Соломатін звертається до розвитку «радянознавчих» студій у «західних антикомуністичних центрах» [17, с. 4]. Дослідник подає статистичні матеріали щодо дисертаційних праць, підготованих в університетах США, Канади та Великої Британії, географічні межі дослідження яких охоплюють СРСР, окремі союзні республіки чи країни соцтабору. Необхідні цифри були почерпнуті ним із журналу Американської асоціації сприяння слов'янознавству (AACC) “Slavic revue”, який публікував щорічні звіти про кількість захищених дисертацій, та кварталника Союзу українців у Великій Британії “The Ukrainian review”. За підрахунками дослідника, 1200 таких дисертацій було захищено протягом 1964–1971 рр., 276 – у 1973 р. і 241 – у 1974 р. Спеціальну увагу М. Соломатін зосереджує на тих діаспорних дослідженнях історії партії та марксистського вчення, автори яких наполягали на наявності відмінностей між марксизмом як філософською теорією й ленінізмом як політичною практикою. Особливо наполегливо радянський науковець намагається спростувати ключові тези зарубіжної історіографії про диктатуру партії в СРСР; російський національний характер Комуністичної партії Радянського Союзу й русифікаторську політику в СРСР; інтернаціоналізм партії, що відкидав принцип «самовизначення націй»; зведення до нуля державного федералізму в СРСР; негаразди у відносинах з іншими нерадянськими комуністичними партіями.

Предметом дослідження академічних науковців були також періодичні органи еміграційних інституцій. Так, зміст журналу «Український історик», який видавався у Мюнхені Українським історичним товариством з 1964 р., проаналізував М. Котляр [18]. Публікації в ньому, зі слів історика, належать до буржуазно-націо-

налістичної історіографії, а його автори перекручують історичну дійсність. Розкриваючи тематику статей видання, М. Котляр наголошує на їх меті – прагненні довести формування української нації, а також існування власної державності в українців ще в добу раннього середньовіччя. Використовуючи притаманні радянській історіографії штампи, він безапеляційно називає УВАН, НТШ і УВУ псевдонауковими установами [18, с. 54]. Водночас М. Котляр окреслює коло тем, які, на його думку, нібито особливо фальсифікують діаспорні історики, а саме: питання єдиної руської народності княжих часів; возз'єднання України з Росією за Б. Хмельницького, Друга світова війна і рух ОУН–УПА; радянська історія. Головну увагу він зосереджує на рецензіях на діаспорні та радянські наукові видання М. Ждана, М. Антоновича, Б. та Л. Винарів. Особливо його цікавило ставлення в діаспорі до української радянської історіографії. М. Котляр наводить випадки критики радянських авторів у статтях в «Українському історику» та свої контраргументи на їхній захист. Погоджується він лише із зауваженнями до монографії М. Брайчевського «Походження Русі» (Київ, 1968) і опротестовує позитивні відгуки М. Ждана на статті О. Компан та М. Брайчевського, опубліковані у виданні «Середні віки на Україні» (Київ, 1971). На його думку, студії опальних істориків заслуговують «справедливої критики», а не схвалення зарубіжними вченими, оскільки їх автори відходять від класових позицій. Отже, з цієї статті можна почерпнути інформацію про характер деяких розвідок, вміщених до «Українського історика» за 1966–1975 рр., насамперед рецензій.

Окремо М. Котляр вивчає статті з журналу “Recenzija” за 1970–1973 рр., що видавався кафедрою українознавства (у 1973 р. стає інститутом) при Гарвардському університеті [19]. У періодичному органі, за деякими винятками, друкувались рецензії на роботи радянських авторів. На відміну від УВАН та УВУ, М. Котляр не наважується визнати наукові здобутки гарвардської кафедри псевдонауковими. Історик відзначає схвальні відгуки на доробок деяких тогочасних радянських учених у статтях О. Субтельного, О. Пріцака, Т. Д. Хьюрика. З іншого боку, виявляючи конформізм, він побоюється підтримати позитивну оцінку, яку дали гарвардські українознавці студіям О. Апанович, Я. Дашкевича й О. Компан.

Також М. Котляр заперечує висловлені в рецензії З. Когути твердження, що через політичну й ідеологічну заангажованість радянські науковці не спромоглися на серйозні напрацювання в галузі української історіографії. На протигагу рецензентам з Гарварда, які засуджували марксистсько-ленінську методологію в історіографії та вибір тем для написання наукових праць і хотіли б бачити українську науку позбавлену партійності і комуністичної ідейності, М. Котляр докладав зусиль для збереження такого стану речей.

У збірнику подаються різноманітні замітки, повідомлення про заохочення до українознавчих публікацій на сторінках «Британської енциклопедії»; про наміри створення філії УВАН у Європі; обговорення провідними українськими науковцями оновлення діаспорної методології української історичної науки; читання українознавчих лекцій для молоді; відкриття відділу радянознавства при Університеті Акрона; літні курси Українського католицького університету та УВУ; видання книгознавчого журналу «Українська книга» Товариством українських бібліотекарів Америки та Науковим товариством ім. Шевченка; участь українських науковців Я. Рудницького, Я. Славутича, В. Вериги, І. Коляски у конференціях Йоркського університету в Канаді у 1969 р.; УІТ, його періодичний орган «Український історик» і найближчі наукові плани; відшкодування урядом ФРН коштів Українській бібліотеці імені Симона Петлюри за пограбування гітлерівцями; кафедру українознавства при Гарвардському університеті й започаткування нею серії видань «Гарвардська серія українознавства»; літні курси українознавства при Гарвардському університеті, організовані вже згаданою кафедрою; утворення в Мюнхені наукового «Українського товариства для дослідів проблем Азії» та про його плани «провокаційної» діяльності на міжнародній арені; участь УІТ у конференції Американської асоціації славістів 26–28 березня 1970 р.; обрання президентом УВАН О. Оглоблина (подається коротка довідка про його наукову роботу); ювілей УВУ і його відозву з цього приводу; літні університетські спільні курси Мічиганського університету й УВУ з липня 1974 р. на тему історії, політики, економіки, літератури СРСР тощо; затвердження трьох нових українознавчих курсів, запропонованих

Колегією Святого Андрія при Манітобському університеті, нібито для поширення проукраїнської «клерикально-націоналістичної ідеології» серед молоді; відкриття Я. Рудницьким українознавчих кафедр у закордонних університетах; утворення у 1976 р. КІУСу при Альбертському університеті, його фінансування, співробітників і найближчі плани тощо.

На сторінках бюлетеня час від часу друкувалася бібліографія зарубіжної україніки з анотаціями.

Отже, наукова діяльність українознавчих діаспорних осередків, таких як Українська вільна академія наук, Український вільний університет, Наукове товариство ім. Шевченка, Українське історичне товариство, Український науковий інститут Гарвардського університету, кафедри і семінари українознавства в провідних іноземних університетах, Канадський інститут українських студій тощо, була під постійним прицілом радянських істориків, які спеціалізувалися на контрпропагандистських дослідженнях і публікували свої розвідки у «Зарубіжних виданнях про Україну». Вони приділяли багато уваги працям, що стосувалися радянської дійсності, питанням фінансування закордонних інституцій та їх науковим планам. Бюлетень ознайомлював з новими українознавчими закордонними виданнями кінця 1960–1970-х рр. (у вигляді анотованих бібліографічних списків та рецензій) і реакцією на них науковців-контрпропагандистів. Із заміток на сторінках періодичного видання видно, наскільки уважно його дописувачі відслідковували останні новини в діаспорі. Звісно, вони давали їм свою інтерпретацію, так само як і результатам роботи зарубіжних дослідників. З позицій компартійної ідеології науковий доробок діаспорних учених огульно характеризувався як фальсифікаторський та антирадянський.

Список бібліографічних посилань

1. Переписка между ЦК Коммунистической партии Украины и Президиумом АН УССР по научным и методическим вопросам, 29 января – 15 октября 1969 г. // *Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Оп. 1. Спр. 1406. 76 арк.

2. Від редколегії. *Зарубіжні видання про Україну*. 1968. № 1–2. С. 3–5.
3. Маркусь В. Огляд праць та проблеми дослідження історії української імміграції в США. *Український історик*. 1971. №. 3–4. С. 59–72.
4. Маркусь В. Стан суспільно-політичних наук та дослідів над новітньою історією в УРСР. *Український історик*. 1975. № 3–4. С. 28–42.
5. Світ І. Отець Агапій Гончаренко (критичний огляд літератури). *Український історик*. 1976 № 1–4. С. 71–86.
6. М. Б. Ж. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ : Наук. думка. 1971. 174 с. *Український історик*. 1971. № 3–4. С. 139–141.
7. М. Б. Ж. Нумизматика и сфрагистика. Ч. 4. Академия Наук Украинской ССР, Институт Археологии. Киев : Наук. думка, 1971, 166 с. *Український історик*. 1974. Ч. 4. С. 115–116.
8. Б. В. Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу і країн соціалістичної співдружності. Бібліографія. Щорічник. Харків : Книжкова Палата УРСР, 1967. 276 с. *Український історик*. 1970. № 1–3. С. 201–202.
9. Винар Л. Думки про «Українського історика» і сучасний стан української історичної науки. *Український історик*. 1978. № 1–3. С. 23.
10. Білокінь С. Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (за листуванням Федора Максименка). *Збірник пам'яті українського бібліографа Федора Максименка*. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2008. С. 48–135.
11. Ігнатченко Г. І. Під вкраденою назвою. *Зарубіжні видання про Україну*. 1969, № 3. С. 28–41.
12. Павленко М. І. Відродження «Українського вільного університету». *Зарубіжні видання про Україну*. 1970, № 2. С. 26–34.
13. Варварцев М. М. Буржуазно-націоналістичні ідеологи в пошуках нових засобів антирадянських диверсій. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975, № 4. С. 8–17.
14. Симоненко Р. Г. Черговий план ідеологічних диверсій україн-

ського буржуазного націоналізму та його реалізація. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975, № 3. С. 3–36.

15. Демиденко Л. А. Про деякі тенденції в сучасній націоналістичній етнографії. *Зарубіжні видання про Україну*. 1969, № 1, С. 13–19.

16. Гамрецький Ю. М. Антирадянські дослідження мюнхенських «науковців». *Зарубіжні видання про Україну*. 1969, № 2. С. 68–76.

17. Соломатін М. М. Фальсифікація ідейних та організаційних основ КППС – головне вістря антирадянщини. *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 3–4. С. 3–15.

18. Котляр М. Ф. Радянська історіографія у тлумаченні журналу «Український історик». *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 1–2. С. 53–59.

19. Котляр М. Ф. «Українознавчі» писання гарвардських рецензентів. *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 3–4. С. 56–61.

References

1. Perepyska mizh TsK Komunistychnoi partii Ukrainy i Prezydiumom AN URSS po naukovykh i metodychnykh pytanniakh, 29 sichnia – 15 zhovtnia 1969 r. [Correspondence between the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Presidium of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR on scientific and methodological issues, January 29 – October 15, 1969]. *Arkhiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Archive of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*. Op. 1. Spr. 1406. 76 ark [in Russian].

2. Vid redkolehii [From the Editorial Board] (1968). *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine, 1-2, 3-5* [in Ukrainian].

3. Markus, V. (1971). Ohliad prats ta problemy doslidzhennia istorii ukrainskoi immigratsii v SShA [Review of works and problems of research on the history of Ukrainian immigration in the USA]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 3-4, 59-72 [in Ukrainian].

4. Markus, V. (1975). Stan suspilno-politychnykh nauk ta doslidiv nad novitnoiu istoriieiu v URSS [The state of socio-political studies and

research on recent history in the Ukrainian SSR]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 3-4, 28-42 [in Ukrainian].

5. Svit, I. (1976). Otets Ahapii Honcharenko (krytychnyi ohliad literatury) [Father Agapius Honcharenko (critical review of literature)]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1-4, 71-86 [in Ukrainian].

6. M. B. Zh. (1971). Kotlar, M. F. Hroshovy obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu [Monetary circulation in the territory of Ukraine in the feudal era]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 3-4, 139-141 [in Ukrainian].

7. M. B. Zh. (1974). Numizmatyka i sfragistyka [Numismatics and sphragistics]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 4, 115–116 [in Ukrainian].

8. B. V. (1970). Ukrainska RSR u vydanniakh respublik Radianskoho Soiuзу i krain sotsialistychnoi spivdruzhnosti. Bibliohrafiia. Shchorichnyk [Ukrainian SSR in the publications of the republics of the Soviet Union and the countries of the socialist commonwealth. Bibliography. Yearbook]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1-3, 201-202 [in Ukrainian].

9. Vynar, L. (1978). Dumky pro «Ukrainskoho istoryka» i suchasnyi stan ukrainskoi istorychnoi nauky [Thoughts about the «Ukrainian Historian» and the current state of Ukrainian historical science]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1-3, 23 [in Ukrainian].

10. Bilokin, S. (2008). Povsiakdenni turboty povoiennykh knyhoznavtsiv (za lystuvanniam Fedora Maksymenka) [Everyday worries of post-war bibliographers (according to the correspondence of Fedir Maksymenko)]. *Zbirnyk pamiati ukrainskoho bibliohrafa Fedora Maksymenka. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka – Collection of papers in memory of the Ukrainian bibliographer Fedir Maksymenko. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv*, 48-135 [in Ukrainian].

11. Ihnatchenko, H. I. (1969). Pid vkradenoiu nazvoiu [Under a stolen name]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 3, 28-41 [in Ukrainian].

12. Pavlenko, M. I. (1970). Vidrozhennia “Ukrainskoho vilnoho universytetu” [Revival of the “Ukrainian Free University”]. *Zarubizhni*

vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine, 2, 26-34 [in Ukrainian].

13. Varvartsev, M. M. (1975). Burzhuazno-natsionalistychni ideolohy v poshukakh novykh zasobiv antyradianskykh dyversii [Bourgeois-nationalist ideologists in search of new means of anti-Soviet sabotage]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 4, 8-17 [in Ukrainian].

14. Symonenko, R. H. (1975). Cherhovyi plan ideolohichnykh dyversii ukrainskoho burzhuaznoho natsionalizmu ta yoho realizatsiia [The next plan of ideological sabotage of Ukrainian bourgeois nationalism and its implementation]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 3, 3-36 [in Ukrainian].

15. Demydenko, L. A. (1969). Pro deiaki tendentsii v suchasni natsionalistychnii etnografii [On some trends in modern nationalist ethnography]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 1, 13-19 [in Ukrainian].

16. Hamretskyi, Yu. M. (1969). Antyradianski doslidzhennia miunkhenskykh “naukovtsiv” [Anti-Soviet research of the Munich “scholars”]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 2, 68-76 [in Ukrainian].

17. Solomatin, M. M. (1976). Falsyfikatsiia ideinykh ta orhanizatsiinykh osnov KPRS – holovne vistiria antyradianshchyny [Falsification of the ideological and organizational foundations of the CPSU – the main thrust of anti-Sovietism]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 3-4, 3-15 [in Ukrainian].

18. Kotlar, M. F. (1976). Radianska istoriografii u tlumachenni zhurnalu “Ukrainskyi istoryk” [Soviet historiography in the interpretation of the journal “Ukrainian Historian”]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 1-2, 53-59 [in Ukrainian].

19. Kotlar, M. F. (1976). “Ukrainoznavchi” pysannia harvardskykh retsenzentiv [“Ukrainian studies” writings of Harvard reviewers]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu – Foreign Publications about Ukraine*, 3-4, 56-61 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.11.2024.

Olesya Dzyra,

PhD (History), Senior Researcher, Head of the Department,
Institute of Book Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: dzyraolesya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>

Soviet Periodicals of the late 1960s and 1970s about the “Hostile”

Activity of Ukrainian Scientific Emigration Centers

The purpose of the article is to investigate researches on the scientific activity of Ukrainian foreign institutions, published in the scientific and abstract bulletin *Foreign publications about Ukraine* in the late 1960s and 1970s. The study is grounded on such *research methods* as analysis and synthesis, induction and deduction; historical and comparative method – to compare the characteristics made by diaspora and Soviet scholars, to the activities of emigration scientific institutions and organizations; historiographical analysis – to study articles in the newsletter. The mentioned periodical was a printed organ of the department of foreign historiography of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, whose tasks were the preparation of counter-propaganda articles aimed at criticizing the Western humanities system «hostile» to the Soviet Union, analytical reviews of scientists of the Ukrainian diaspora of various spheres of life in the Ukrainian SSR and the USSR, as well as their vision of Ukrainian history and the Ukrainian question in the world. The publications in it were based on the materials of the collections of the special storage department of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. The bulletin itself was issued for official use. *The scientific novelty* of this work lies in the absence of historiographical studies on counter-propaganda publications on the pages of the journal of the department of foreign historiography. *Conclusions.* The article analyzes the works of Soviet scholars who studied the activities of foreign centers for Ukrainian studies. Among them there are publications by R. G. Symonenko, M. I. Pavlenko, M. M. Varvartsev, L. A. Demydenko, G. I. Ignatchenko, M. M. Solomatin, Yu. M. Hamretsky, and M. F. Kotlyar. Attention is also paid to notes on the latest news among diaspora researchers. Despite the counter-propaganda direction of the bulletin and the “struggle against enemy ideology” from the standpoint of Marxism-Leninism, a number of its articles have informative value.

Keywords: special storage collections of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, “Foreign publications about Ukraine”, scientific institutions of the Ukrainian diaspora.

<https://doi.org/10.15407/np.73.317>
УДК 061(=161.2)(430-25)“1934/1935”

Дмитро Бурім,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар,

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

Національна академія наук України

вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна

e-mail: dmytro_burim@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2148-2881>

**УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ В БЕРЛІНІ
ТА СПРАВА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ
ПРОФЕСОРА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
В НІМЕЧЧИНІ У 1934–1935 РОКАХ**

Розглядається діяльність Українського наукового інституту в Берліні у справі вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського в Німеччині. Співробітники цього інституту організували академії пам'яті видатного українського історика 7 грудня 1934 р. та 16 січня 1935 р. У пам'ятних заходах на честь Михайла Грушевського, які відбулись в Українському науковому інституті в Берліні, а також у Берлінському університеті Фрідріха Вільгельма, взяли участь українські та німецькі науковці, представники урядових структур Німеччини, українські емігранти, численні представники німецьких та емігрантських періодичних видань. Заходами Українського наукового інституту в Берліні було забезпечено публікацію присвячених Михайлові Грушевському матеріалів на сторінках німецьких провідних фахових часописів та періодичних видань.

Ключові слова: українська еміграція в Німеччині, Український науковий інститут в Берліні, професор Михайло Грушевський, академія пам'яті Михайла Грушевського, Іван Мірчук, Борис Крупицький, Антон Пальме, Зенон Кузеля.

Постановка проблеми. 24 листопада 1934 р. в Кисловодську помер Михайло Грушевський. Наукові журнали та періодичні видання розмістили меморіальні матеріали про видатного історика,

громадського та державного діяча. Академії пам'яті були організовані провідними українськими науковими центрами та вищими навчальними закладами за кордоном, на них виступили з доповідями знані українські та закордонні вчені.

Пам'ятні заходи, присвячені Михайлові Грушевському, відбулися в Українському науковому інституті у Варшаві (Польща), Українському вільному університеті в Празі (Чехословаччина), Українському науковому інституті в Берліні (Німеччина).

6 грудня 1934 р. о 6-й годині вечора в помешканні Українського наукового інституту у Варшаві відбулась Жалібна академія Пам'яті Михайла Грушевського. Промови виголосили директор Українського наукового інституту професор О. Лотоцький («Михайло Грушевський як постать історична в українському національному житті») та професор М. Кордуба («Михайло Грушевський як історик»).

Жалібні збори в Українському Вільному Університеті у Празі відбулися 22 грудня 1934 р. об 11-й годині. На відкритті зборів із промовою виступив ректор університету професор доктор І. Горбачевський, доповіді виголосили професор Д. Дорошенко («Грушевський як історик України») та професор Л. Білецький («Грушевський як історик літератури»).

27 січня 1935 р. о 10.30 ранку в Празі, у залі Геологічного інституту Карлового університету, Український академічний комітет при Міжнародній комісії для інтелектуальної співпраці Ліги Націй організував «Жалібну Академію Пам'яті Професора Михайла Грушевського, члена Всеукраїнської Академії Наук у Києві, Всесоюзної Академії Наук у Ленінграді, члена-кореспондента Чеської Академії Наук в Празі і Польської в Кракові, б. Голови Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові і Українського Наукового Товариства у Києві і т. д.». У програмі академії були заплановані такі виступи: 1. Відкриття академії головою Комітету. 2. Професор Я. Бідло: Спогади про М. Грушевського. 3. Професор Д. Дорошенко: М. Грушевський як історик. 4. Професор Л. Білецький: М. Грушевський як історик української літератури. На території Німеччини пам'ятні заходи організовував Український науковий інститут в Берліні.

Метою дослідження є висвітлення діяльності Українського наукового інституту в Берліні у справі вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського в Німеччині протягом 1934–1935 рр.

Історіографія питання. Історія вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського на території Німеччини є складовою частиною більшого, загального дослідження. Комплексне дослідження меморіальної грушевськіани здійснив один із провідних українських грушевськознавців професор В. Тельвак [8–9]. Він зібрав та опублікував корпус статей, розвідок, інформаційних повідомлень провідних українських (в Україні та на еміграції), а також зарубіжних вчених, громадських, культурних та державних діячів на пошану професора Михайла Грушевського, які увійшли до окремого тому «Творів Михайла Грушевського» [1].

Окремі аспекти історії діяльності Українського наукового інституту в Берліні розглянуто в працях німецьких та вітчизняних дослідників Т. Бублик, Д. Буріма, Ф. Гольчевського, Д. Дорошенка, К. Кумке, С. Наріжного, Г. Фойгта та інших, також було опубліковано наукові збірники та колективні праці.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що діяльність Українського наукового інституту в Берліні в справі організації вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського на території Німеччини протягом 1934–1935 рр. в українській історіографії не була темою спеціального дослідження. Крім того, до наукового обігу введено матеріали листування Українського наукового інституту в Берліні з німецькими урядовими структурами, навчальними закладами, науковими установами і редакціями засобів масової інформації в справі організації та проведення пам'ятних академій на пошану Михайла Грушевського 7 грудня 1934 р. в Українському науковому інституті в Берліні та 16 січня 1935 р. в Берлінському університеті Фрідріха Вільгельма, а також публікації у німецьких та емігрантських періодичних виданнях, присвячені видатному українському історикові та висвітленню заходів на його честь.

Основні положення пропонованої статті були виголошені, пройшли обговорення та апробацію під час Круглого столу «Дослідники української діаспори» (м. Київ, 10 жовт. 2024 р.), який

проводився в рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» (м. Київ, 8–10 жовт. 2024 р.), організованої Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, Інформаційно-бібліотечною радою НАН України та Асоціацією бібліотек України.

Результати дослідження. Жалібна академія в пам'ять Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні (Брайтештрассе 36) відбулася 7 грудня 1934 р. о 8-й годині вечора. З вступним словом виступив директор Інституту професор, доктор Іван Мірчук, доповіді виголосили доцент, доктор Борис Крупницький («М. Грушевський – історик України»), професор, доктор Зенон Кузеля («М. Грушевський і його наукова діяльність у Західній Україні»), доктор Михайло Антонович («М. Грушевський як історик культури»), доцент Віктор Леонтович («Мої спомини про М. Грушевського»). Запрошення на Жалібну академію в пам'ять Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні були підготовлені українською та німецькою мовами. Запрошення підписали куратор Українського наукового інституту в Берліні професор, доктор Антон Пальме та голова Української громади професор, доктор Іван Мірчук. У запрошенні зазначалось: «З приводу смерті великого українського історика, професора Михайла Грушевського, члена Всеукраїнської академії наук у Києві улаштує Український науковий інститут у Берліні і Українська громада в Німеччині Жалібну академію» [2].

Періодичне видання «Вісті з Українського наукового інституту в Берліні» опублікувало інформаційний звіт про цю подію під назвою «Засідання пам'яті Михайла Грушевського на Українським науковим інституті в Берліні». Між іншим зазначалось: «За кілька день по одержанні сумної вістки про смерть Грушевського улаштував Український науковий інститут у Берліні жалібне засідання, на програм якого склались реферати членів Інституту, що всебічно старалися освітити діяльність покійного академіка. Після вступного слова директора Інституту професора доктора Мірчука, доцент доктор Крупницький схарактеризував історичні праці Грушевського, в першу чергу спиняючись над «Історією України-Руси» та схемою раціонального поділу історії Східної Європи, що тепер завойовує

собі щораз більше признання навіть серед російських істориків як Прісьолков. Професор доктор Кузеля докладно з'ясував роль Грушевського при організації наукової праці в Галичині перед війною, якої наслідком було перетворення Наукового Товариства імені Шевченка в установу, що своїми розмірами і значенням властиво заміняла українцям академію наук. Доктор Антонович схаактеризував Грушевського як белетристичного письменника, автора кількох історичних оповідань та драм, а наприкінці доцент Леонтович поділився з аудиторією своїми особистими споминами про покійного. На засіданні, що відбувалось в залі Інституту, була присутня майже ціла українська колонія міста Берліну» [4].

Пам'ятні заходи міжнародного характеру, організовані співробітниками Українського наукового інституту в Берліні, відбулися 16 січня 1935 р.

У рамках організації пам'ятної академії на честь професора Михайла Грушевського Український науковий інститут в Берліні звернувся з листами-запрошеннями як до української громади в Німеччині (Берліні), так і до представників науки, освіти, урядових та партійних структур Німеччини, а також до редакцій періодичних видань. Запрошення-оголошення про захід містило таку інформацію: «Ukrainisches Wissenschaftliches Institut in Berlin. Mittwoch, den 16. Januar 1935, 8 Uhr abends findet im Hörsaal 28 der Friedrich – Wilhelm – Universität (Berlin C 2, Kaiser–Franz–Joseph–Platz) anlässlich des Todes des bekannten ukrainischen Geschichtsforschers Prof. M. Hruschewskyj eine Gedächtnisfeier statt. Es werden sprechen: Der Kurator des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts Prof. Dr. Anton Palme und Doz. Dr. Borys Krupnytzkyj» – «Український науковий інститут в Берліні. У середу, 16 січня 1935 р., о 8 годині вечора в залі 28 Університету Фрідріха Вільгельма (Берлін, Кайзер–Франц–Йозеф–Платц) відбудеться урочиста панахида з нагоди смерті відомого українського історика професора Михайла Грушевського. Доповідачами будуть: куратор Українського наукового інституту професор Антон Пальме та доцент Борис Крупницький» [3].

Керівництво Українського наукового інституту в Берліні звернулося листовно та надіслало запрошення до німецьких урядових і партійних структур, міністерств, вищих навчальних закладів

та провідних вчених Німеччини, редакцій періодичних видань з метою поінформувати про академію 16 січня 1935 р., а також запросити на захід.

Запрошення отримали імперський міністр освіти і науки Бернхард Руст; керівник Зовнішньополітичного відомства НСДАП доктор Георг Ляйббрандт, з проханням передати запрошення іншим зацікавленим особам; ректор Університету Фрідріха Вільгельма в Берліні професор, доктор Фішер, з проханням допомогти в організації пам'ятних заходів на честь професора Михайла Грушевського; директор Інституту російськознавства при Університеті Альберта у Кенігсбергу професор, доктор Ганс Кох; керівник Семінару Передта ранньої історії Університету Альберта у Кенігсбергу професор фон Ріхтгофен та ін.

Запрошення на пам'ятну академію отримали редакції періодичних видань та інформаційні агенції: Wolffs Telegraphen Bureau (Berlin SW 68, Charlottenstr. 15 b.), «Der Deutsche» (Berlin SW 61, Am Johannistisch 5), «Berliner Märkische Volkszeitung» (Berlin SW 48, Puttkammerstr. 19), «Berliner Börsenzeitung» (Berlin W 8, Kronenstr. 37), «Berliner Westen» (Berlin – Wilmersdorf, Uhlandstr. 102), «Der Lokalanzeiger» (Berlin SW 68, Zimmerstr. 35–41), «Morgenpost» (Berlin SW 68, Kochstr. 22–26), інформаційна служба «Ost – Express» (Berlin SW 68, Besselstr. 21), «12–Uhr Blatt» (Berlin – Charlottenburg, Berlinerstr. 128), «Der Angriff» (Berlin SW 68, Wilhelmstr. 106), «Germania» (Berlin SW 48, Puttkammerstr. 19), «Völkischer Beobachter» (Berlin W 9, Linkstr. 27), видавництво «Presseverlag Dr. Rudolf Dammert» (Berlin SW 48, Wilhelmstr. 130–132), «Deutsche Allgemeine Zeitung» (Berlin SW 68, Ritterstr. 50), товариство «Der Gral» (Fräulein Dr. van der Kallen, Berlin, Belle Allianz Platz 4/III) та ін.

Тексти листів директора Українського наукового інституту в Берліні професора І. Мірчука до редакцій німецьких газет були майже однакові: «Шановний головний редакторе! Хочу послати Вам запрошення на нашу урочисту панахиду Грушевського для друку у Вашій газеті і прошу прислати доповідача»[7].

Окремо керівництво інституту звернулося до представників української еміграції в Німеччині з метою запросити їх на пам'ятну

академію на честь професора Михайла Грушевського 16 січня 1935 р., наголосивши при цьому на великому національному та міжнародному значенні запланованих заходів. Директор інституту І. Мірчук відправив листи приблизно однакового змісту «до високоповажного пана консула Василя Кужіма в Берліні», «до високоповажного пана інженера Сергія Кузьменка в Берліні», «до високоповажного пана полковника Сергія Лоценка в Ваннзее», «до високоповажного пана Кордюка в Берліні–Шарлоттенбург», «до високоповажного пана Сливенка в Берліні», «до високоповажного пана Бандрівського в Шенебергу», «до високоповажного пана Георга Тарновського» та ін.

За змістом листи-звернення до представників української еміграції в Німеччині мали незначні відмінності. Так, у листі до інженера С. Кузьменка від 15 січня 1935 р. директор Українського наукового інституту в Берліні професор І. Мірчук писав: «До Високоповажного Пана Інженера Сергія Кузьменка в Берліні. Високоповажний Пане Інженере! Відносно завтрашньої академії в честь Грушевського на університеті дозволю собі оцим звернутися до Вас з проханням не відмовити взяти обов'язково в ній участь, а се хоч би тому, щоби численою присутністю українського громадянства в Берліні задокументувати перед чужинцями значіння Грушевського для нас, а відтак щоби і референтові свята кураторові професорові Пальме дати змогу побачити заінтересовання самих українців у святі. Я був би Вам дуже вдячний, коли би Ви звернули увагу Ваших знайомих на завтрішню академію, зглядно попросили їх про особисту участь» [6].

Як вже зазначалося, Міжнародна пам'ятна академія відбулася 16 січня 1935 р. На академії виступили куратор Українського наукового інституту в Берліні професор доктор А. Пальме з доповіддю «М. Грушевський як особистість» («М. Hruschewskyj als Persönlichkeit»), а також доцент доктор Б. Крупницький з доповіддю «М. Грушевський як науковець» («М. Hruschewskyj als Wissenschaftler»).

Після проведення пам'ятних заходів на честь професора Михайла Грушевського 16 січня 1935 р. в Університеті Фрідріха Вільгельма в Берліні інститут підготував та надіслав до органів державної влади Німеччини, вищих навчальних закладів, наукових установ, провідних

науковців та німецьких періодичних видань короткий інформаційний матеріал.

Листи керівництва Українського наукового інституту в Берліні з проханням надрукувати інформацію про пам'ятну академію на честь Михайла Грушевського отримали редакції «Nowoje Slowo» (Berlin – Wilmersdorf), «Schlesische Zeitung» (Breslau), «Deutsche Rundschau» (Bydgoszcz), «Posener Tageblatt» (Poznan') та ін.

Німецькі періодичні видання, а також емігрантська періодика в Німеччині (російські, азербайджанські видання), розмістили на своїх шпальтах публікації, присвячені Михайлові Грушевському, а також пам'ятним заходам на його честь: «Ukrainische Gedächtnisfeier für Prof. Hruschewskyj» («Українська поминальна церемонія професора Грушевського») – Völkischer Beobachter; Korodi D. «Die Ukrainer gedenken ihres Erweckers Hruschewskyj – Feier in der Universität» («Українці вшановують пам'ять свого будителя Грушевського – урочистості в університеті») – Deutsche Allgemeine Zeitung (DAZ) Berlin; «Vorkämpfer einer Nation – Gedächtnisfeier für Prof. Hruschewskyj» («Піонер нації – Церемонія пам'яті професора Грушевського») – Berliner Lokal – Anzeiger; «Der ukrainische Historiker Hruschewskij» («Український історик Грушевський») – Berliner Tageblatt; «Ein ukrainischer Geschichtsforscher – Gedenkfeier in der Universität» («Український історик – урочиста панахида в університеті») – Berliner Morgenpost; «Gedächtnisfeier für Prof. M. Hruschewskyj – Eigener Bericht der “Schlesische Zeitung”» («Вшанування пам'яті проф. М. Грушевського – Власний репортаж “Schlesische Zeitung” / «Сілезької газети») – Schlesische Zeitung; «Hruşevski'ye matem merasimi» («Траурна церемонія по Грушевському») – Kurtulus. Azərbaycan Millî Kurtuluş Hareketinin Organi / Визволення. Орган Національно-визвольного руху Азербайджану та ін.

Під час підготовки, проведення пам'ятних заходів на пошану Михайла Грушевського, а також для висвітлення подій у засобах масової інформації Український науковий інститут в Берліні активно співпрацював з редакціями німецьких періодичних видань, використовуючи зв'язки професора, доктора З. Кузелі, який протягом

багатьох років очолював Спілку представників закордонної преси в Німеччині. У кількох газетах було надруковано інформаційні матеріали, підготовлені співробітником Українського наукового інституту в Берліні професором, доктором З. Кузелею.

Високий рівень активності керівництва Українського наукового інституту в Берліні в справі інформування німецьких урядових та партійних чинників, а також німецьких засобів інформації доцільно розглядати в рамках зміни основних напрямів та основних акцентів діяльності установи, перенесення питомої ваги із суто наукової сфери до сфери науково-інформаційної – те, що в сучасному житті називається зв'язками з громадськістю та PR-діяльністю, що відбулось в інституті після зміни його керівництва.

Пам'ятні заходи в Українському науковому інституті в Берліні 7 грудня 1934 р., а також Міжнародні пам'ятні заходи в Берлінському університеті Фрідріха Вільгельма 16 січня 1935 р. були висвітлені також на сторінках інститутських видань «Вісті з Українського наукового інституту в Берліні» та «Ukrainische Kulturberichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes». «Вісті з Українського наукового інституту в Берліні», зокрема, відзначали: *«Дня 17 січня 1935 улаштував Український науковий інститут у Берліні жалібну академію пам'яті М. С. Грушевського на німецькій мові в одній із саль будови Берлінського університету. На академії було присутніх звиш 100 осіб, поміж якими були видатні представники наукового німецького світу, заступники міністерств та преси. З рефератами виступали куратор Інституту професор доктор Пальме та доцент, доктор Крупницький. Професор Пальме старався оцінити постать Грушевського з точки погляду чужинця, головне спиняючись над тими моментами його діяльності, що могли би найбільше заінтересувати німців, та підкреслюючи ті зачіплювання Грушевським питання, для розв'язання яких є співпраця української та німецької науки конечне бажаною. Доцент Крупницький, розбираючи перед німецьким громадянством головні наукові праці Грушевського, підкреслював історичний динамізм багатьох уважніших творів покійного, що виявився в консеквентнім приміненню фільософської схеми “теза – антитеза – синтеза”. Про зацікавлення*

німецького громадянства свідчать численні звіти і справоздання про цю академію у щоденній німецькій пресі» [4].

Цікавий і водночас загадковий момент. Оголошення, матеріали листування Українського наукового інституту в Берліні з офіційними німецькими чинниками та редакціями засобів масової інформації, газетні публікації у німецьких періодичних виданнях, а також німецькомовне інститутське інформаційне видання «Ukrainische Kulturbefichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes» вказують на дату проведення міжнародних пам'ятних заходів на честь професора Михайла Грушевського в Берлінському університеті Фрідріха Вільгельма *16 січня 1935 р.* Тоді як україномовне інститутське видання «Вісті з Українського наукового інституту в Берліні» подає іншу дату проведення урочистої панахиди, а саме: *17 січня 1935 р.* [4]. Навряд це можна пояснити простою помилкою друку.

У 1935 р. вийшов друком третій випуск видання Українського наукового інституту в Берліні «Причинки до українознавства, опубліковані Українським науковим інститутом», присвячений Михайлові Грушевському: «Prof. Michael Hruschewskyj. Sein Leben und Wirken (1866–1934). Vorträge des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes anlässlich der Todesfeier an der Friedrich – Wilhelm Universität zu Berlin» («Професор Михайло Грушевський. Його життя та праці. Доповіді Українського наукового інституту з нагоди урочистої панахиди в Університеті Фрідріха Вільгельма в Берліні»)[10]. Видання містило доповіді, виголошені на пам'ятних заходах 1934–1935 рр. на честь професора Михайла Грушевського: А. Пальме «Михайло Грушевський як особистість» («M. Hruschewskyj als Persönlichkeit»); Б. Крупницького «Михайло Грушевський як науковець» («M. Hruschewskyj als Wissenschaftler»); З. Кузелі «Михайло Грушевський та його діяльність на західноукраїнських землях» («M. Hruschewskyj und seine Tätigkeit in den westukrainischen Ländern»). У додатку надруковано статтю М. Грушевського «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (Anhang. Das übliche Schema der “russischen” Geschichte und die Frage einer rationellen Gliederung der Geschichte des Ostslawentums. Von M. Hruschewskyj (Sonderdruck aus den «Abhandlungen zur Slawenkunde» der Petersburger Kaiserl.

Akademie der Wissenschaften, I, Petersburg 1904)). Переклади українською мовою цих доповідей опубліковано у виданні [1].

За сприяння Українського наукового інституту в Берліні статті українських та німецьких вчених, присвячені професору М. Грушевському, було опубліковано в провідних німецьких фахових виданнях: «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven», «Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte», «Osteuropa». Зокрема: Doroschenko D. M. Hruschewskij (1866–1934). *Osteuropa*. Berlin, 1935. Heft 4; Hoetzsch O. Michael Hruschewskij. *Osteuropa*. Berlin, 1935. Heft 4; Hoetzsch O. Michael Hruševskij. *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*. Berlin, 1935. Band IX; Koch H. Dem Andenken Mychajlo Hruševskij's (29. September 1866–25. November 1934). *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. Breslau, 1935. Band XI; Korduba M. Michael Hruševskij als Forscher und als Organisator der wissenschaftlichen Arbeit. *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*. Berlin, 1935. Bd. IX; Krupnyckij B. Die archäographische Tätigkeit M. Hruševskij's. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. Breslau, 1935. Bd. XI.

Треба зазначити, що заходи з вшанування пам'яті Михайла Грушевського на теренах Німеччини підвищили інтерес до постаті українського вченого та до його наукової і політичної діяльності. В архівах збереглися звернення до Українського наукового інституту в Берліні провідних німецьких вчених – фахівців з історії Східної Європи, а також окремих установ, які спеціалізувалися на цих проблемах, стосовно придбання наукових праць М. Грушевського, передусім багатотомної «Історії України-Руси». Інститут намагався допомагати німецьким інституціям у цій справі, замовляючи твори М. Грушевського в установ Західної України [5].

Висновки. Протягом 1934–1935 рр. Український науковий інститут у Берліні та Українська громада в Німеччині організували і провели пам'ятні академії на честь історика, громадського та державного діяча професора Михайла Грушевського 7 грудня 1934 р. та 16 січня 1935 р., до яких було залучено провідних німецьких вчених та представників державних органів Німеччини, ініціювали публікацію матеріалів, присвячених Грушевському, у німецьких наукових часописах та періодичних виданнях. Активна

діяльність співробітників Українського наукового інституту в Берліні щодо організації і проведення заходів із вшанування пам'яті Михайла Грушевського на теренах Німеччини сприяла зростанню інтересу до постаті видатного українського вченого і державного діяча та до його наукової і політичної спадщини.

ДОДАТОК 1. Список документів Фонду 4158 «Український науковий інститут в Берліні» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві.

Опис 1. Справа 5

1. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до директора бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка Володимира Дорошенка від 20 грудня 1934 р. Арк. 338.

2. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до Інституту Східної Європи у Бреслау від 20 грудня 1934 р. Арк. 342.

3. Запрошення на Жалібну Академію пам'яті Михайла Грушевського в Українському науковому інституті у Варшаві 6 грудня 1934 р. Арк. 350–350 зв.

4. Запрошення на Жалібні Збори Українського вільного університету в Празі, присвячені вшануванню пам'яті Михайла Грушевського 22 грудня 1934 р. Арк. 357.

5. Запрошення на Жалібну Академію в пам'ять Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні 7 грудня 1934 р. (укр. та нім. мови). Арк. 381, 382.

Опис 1. Справа 8

1. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до Семінару Східноєвропейської Історії та Краєзнавства Університету Фрідріха-Вільгельма в Берліні від 6 квітня 1936 р. Арк. 158, 160.

2. Лист директора Семінару Східноєвропейської історії та краєзнавства Університету Фрідріха-Вільгельма в Берліні професора Ганса Юберсбергера до Українського наукового інституту в Берліні від 21 березня 1936 р. Арк. 162.

Опис 1. Справа 15

1. Запрошення на Жалібну Академію пам'яті професора Михайла Грушевського, організовану Українським академічним комітетом в Празі 27 січня 1935 р. Арк. 385.

2. Запрошення на Жалібну Академію в пам'ять Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні 16 січня 1935 р. (нім. мова) Арк. 474.

3. Інформаційне повідомлення про урочисте вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні 16 січня 1935 р. Арк. 421.

4. Інформаційне повідомлення про урочисте вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні 16 січня 1935 р. Арк. 423.

5. Лист від Семінару Перед- та ранньої історії Університету Альберта в Кенігсбергу професора фон Ріхтгофена до Українського наукового інституту в Берліні від 16 січня 1935 р. Арк. 411.

6. Лист директора Інституту російськознавства Університету Альберта в Кенігсбергу професора Ганса Коха до директора Українського наукового інституту в Берліні. Арк. 425.

7. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до Видавництва преси доктора Рудольфа Даммерта (Presseverlag Dr. Rudolf Dammert) від 11 січня 1935 р. Арк. 468.

8. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до керівника Зовнішньополітичного відомства НСДАП доктора Георга Ляйббрандта від 12 січня 1935 р. Арк. 445.

9. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до директора Інституту російськознавства Університету Альберта в Кенігсбергу університетського професора доктора Ганса Коха від 23 лютого 1935 р. Арк. 239–239 зв.

10. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до Інституту Східної Європи в Бреслау в справі придбання праць Михайла Грушевського від 14 січня 1935 р. Арк. 439.

11. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту

в Берліні професора Івана Мірчука до пані докторки Ван дер Каллен від 11 січня 1935 р. Арк. 470.

12. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до pana Бандрівського від 15 січня 1935 р. Арк. 427.

13. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до pana Георга Тарновського від 15 січня 1935 р. Арк. 431.

14. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до pana інженера Сергія Кузьменка від 15 січня 1935 р. Арк. 435.

15. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до pana консула Василя Кужіма від 15 січня 1935 р. Арк. 436.

16. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до pana Кордюка від 15 січня 1935 р. Арк. 430.

17. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до pana полковника Сергія Лощенка від 15 січня 1935 р. Арк. 434.

18. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до pana Сливенка від 15 січня 1935 р. Арк. 428.

19. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «12-Uhr Blatt» від 11 січня 1935 р. Арк. 464.

20. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Berliner Tageblatt» від 11 січня 1935 р. Арк. 462.

21. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Berliner Börsenzeitung» від 11 січня 1935 р. Арк. 456.

22. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Berliner Märkische Volkszeitung» від 11 січня 1935 р. Арк. 455.

23. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту

в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Berliner Westen» від 11 січня 1935 р. Арк. 457.

24. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Der Angriff» від 11 січня 1935 р. Арк. 465.

25. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Der Deutsche» від 11 січня 1935 р. Арк. 454.

26. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Der Lokalanzeiger» від 11 січня 1935 р. Арк. 460.

27. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Deutsche Allgemeine Zeitung» від 11 січня 1935 р. Арк. 469.

28. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Die Nachtausgabe» від 11 січня 1935 р. Арк. 452.

29. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Germania» від 11 січня 1935 р. Арк. 466.

30. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Morgenpost» від 11 січня 1935 р. Арк. 461.

31. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Ost – Express» від 11 січня 1935 р. Арк. 463.

32. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Völkischer Beobachter» від 11 січня 1935 р. Арк. 467.

33. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції «Wolffstelegraphenbureau» від 11 січня 1935 р. Арк. 453.

34. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до ректора Університету Фрідріха-Вільгельма в Берліні професора Фішера від 7 січня 1935 р. Арк. 485.

35. Лист від імені імперського міністра освіти Руста до Українського наукового інституту в Берліні від 16 січня 1935 р. Арк. 419.

36. Лист професора Українського наукового інституту в Берліні Зенона Кузелі до редакції газети «Deutsche Rundschau» від 23 січня 1935 р. Арк. 387.

37. Лист професора Українського наукового інституту в Берліні Зенона Кузелі до редакції газети «Nowoje Slowo» від 20 лютого 1935 р. Арк. 244.

38. Лист професора Українського наукового інституту в Берліні Зенона Кузелі до редакції газети «Posener Tageblatt» від 23 січня 1935 р. Арк. 388.

39. Лист професора Українського наукового інституту в Берліні Зенона Кузелі до редакції газети «Schlesische Zeitung» від 23 січня 1935 р. Арк. 386.

40. Лист професора Українського наукового інституту в Берліні Зенона Кузелі до головного редактора газети «Schlesische Zeitung» від 14 лютого 1935 р. Арк. 268.

41. Лист університетського професора таємного радника доктора Альбрехта Пенка до Українського наукового інституту в Берліні в справі смерті професора Грушевського від 15 лютого 1935 р. Арк. 265.

42. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до університетського професора таємного радника доктора Альбрехта Пенка від 22 лютого 1935 р. Арк. 240.

Опис 3. Справа 3

1. Запрошення на Жалібну Академію в пам'ять Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні 16 січня 1935 р. (нім. мова). Арк. 1.

2. Стаття «Ukrainische Gedächtnisfeier für Prof. Hruschewskyj» з газети «Völkischer Beobachter». Арк. 2.

3. Стаття D. Korodi «Die Ukrainer gedenken ihres Erweckers Hruschewskyj – Feier in der Universität» з газети «Deutsche Allgemeine Zeitung». Арк. 3.

4. Стаття «Vorkämpfer einer Nation – Gedächtnisfeier für Prof. Hruschewskyj» з газети «Berliner Lokal – Anzeiger». Арк. 4.

5. Стаття «Der ukrainische Historiker Hruschewskij» з газети «Berliner Tageblatt». Арк. 5.

6. Стаття «Ein ukrainischer Geschichtsforscher – Gedenkfeier in der Universität» з газети «Berliner Morgenpost». Арк. 6.

7. Стаття «Gedächtnisfeier für Prof. M. Hruschewskyj – Eigener Bericht der “Schlesische Zeitung”» з газети «Schlesische Zeitung». Арк. 7.

8. Стаття «Hruşevski’ye matem merasimi» з газети «Kurtulus. Azerbaijan Milli Kurtuluş Hareketinin Organi». Арк. 8.

9. Стаття «Еще одна жертва» з газети «Russische Wochenzeitung. Nowoje Slowo – Das Neue Wort». Арк. 9.

10. Стаття Ч. Никольського «Большевики и Грушевский (Письмо из Польши)» з газети «Russische Wochenzeitung. Nowoje Slowo – Das Neue Wort». Арк. 10.

Список бібліографічних посилань

1. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 47. Кн. II / упоряд. В. Тельбак. Львів : Світ, 2016. 424 с.

2. Запрошення на Жалібну Академію в пам’ять Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні 7 грудня 1934 року (укр. та нім. мови). *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в місті Києві*. Ф. 4158. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 381, 382.

3. Запрошення на Жалібну Академію в пам’ять Михайла Грушевського в Українському науковому інституті в Берліні 16 січня 1935 року (нім. мова). *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в місті Києві*. Ф. 4158. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 1.

4. Засідання пам’яті Михайла Грушевського на Українським Науковим Інституті в Берліні. *Вісті з Українського Наукового Інституту в Берліні*. Берлін, 1935. № 1. С. 8–9.

5. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до директора Інституту російськознавства Університету Альберта в Кенігсбергу університетського професора доктора Ганса Коха від 22 лютого 1935 року. *Центральний*

державний архів вищих органів влади та управління України в місті Києві. Ф. 4158. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 239–239 зв.

6. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до пана інженера Сергія Кузьменка від 15 січня 1935 року. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в місті Києві*. Ф. 4158. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 435.

7. Лист-запрошення директора Українського наукового інституту в Берліні професора Івана Мірчука до редакції газети «Die Nachtausgabe» від 11 січня 1935 року. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в місті Києві*. Ф. 4158. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 452.

8. Тельвак В. Меморіальна Грушевськіана: від збентеження до осмислення. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 47. Кн. II. / упоряд. В. Тельвак. Львів : Світ, 2016. С. V–LII.

9. Тельвак В. Некролог на Михайла Грушевського на сторінках німецької газети. *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Київ, 2008. Т. 9. С. 169–174.

10. Professor Michael Hruschewskyj. Sein Leben und Wirken (1866–1934). Vorträge des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes anlässlich der Todesfeier an der Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin. *Beiträge zur Ukrainekunde herausgegeben vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut*. Heft III. Berlin, 1935. (Im Verlage der Gesellschaft der Freunde des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes E. V. 50 S.)

References

1. Hrushevsky, M. S. (2016). Ouevres complete, in 50 volumes. Vol. 47. Book II. G. Papakin, I. Hyrych (Ed.), V. Telvak (Comp.). Lviv: Svit [in Ukrainian].

2. Zaproshennia na Zhalibnu Akademiiu v pamiat Mykhaila Hrushevskoho v Ukrainському naukovomu instytuti v Berlini 7 hrudnia 1934 roku [Invitation to the Mourning Academy in memoriam Mykhailo Hrushevsky at the Ukrainian Scientific Institute in Berlin on December 7, 1934]. *Central State Archive of the Higher Authorities and Administration*

of Ukraine. Fund 4158. Inventory 1. Unit 5. Folio 381; 382 [in Ukrainian and German].

3. Zaproshennia na Zhalibnu Akademiiu v pamiat Mykhaila Hrushevskoho v Ukrainському naukovomu instytuti v Berlini 16 sichnia 1935 roku [Invitation to the Mourning Academy in memoriam Mykhailo Hrushevsky at the Ukrainian Scientific Institute in Berlin on January 16, 1935]. *Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine*. Fund 4158. Inventory 3. Unit 3. Folio 1 [in German].

4. Zasidannia pamiati Mykhaila Hrushevskoho na Ukrainskim Naukovim Instytuti v Berlini [Meeting in memoriam Mykhailo Hrushevsky at the Ukrainian Scientific Institute in Berlin]. (1935). *Visti z Ukrainського Naukovoho Instytutu v Berlini – News from the Ukrainian Scientific Institute in Berlin 1*, 8-9 [in Ukrainian].

5. Lyst dyrektora Ukrainського naukovooho instytutu v Berlini profesora Ivana Mirchuka do dyrektora Instytutu rosiiskoznavstva Universytetu Alberta v Kenihsberhu universytetskoho profesora doktora Hansa Kokha vid 23 liutoho 1935 roku [Letter from the Director of the Ukrainian Scientific Institute in Berlin, Professor Ivan Mirchuk, to the Director of the Institute of Russian Studies at the Albert University in Königsberg, University Professor Dr. Hans Koch, dated February 23, 1935]. *Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine*. Fund 4158. Inventory 1. Unit 15. Folio 239-239 verso [in German].

6. Lyst-zaproshennia dyrektora Ukrainського naukovooho instytutu v Berlini profesora Ivana Mirchuka do pana inzhenera Serhiia Kuzmenka vid 15 sichnia 1935 roku [Letter of invitation from the director of the Ukrainian Scientific Institute in Berlin, Professor Ivan Mirchuk, to Mr. Engineer Serhiy Kuzmenko, January 15, 1935]. *Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine*. Fund 4158. Inventory 1. Unit 15. Folio 435 [in Ukrainian].

7. Lyst-zaproshennia dyrektora Ukrainського naukovooho instytutu v Berlini profesora Ivana Mirchuka do redaktsii hazety «Die Nachtausgabe» vid 11 sichnia 1935 roku [Letter of invitation from the director of the Ukrainian Scientific Institute in Berlin, Professor Ivan Mirchuk, to the editorial office of the newspaper «Die Nachtausgabe», January 11, 1935]. *Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine*. Fund 4158. Inventory 1. Unit 15. Folio 452 [in German].

8. Telvak, V. (2016). Memorialna Hrushevskiana: vid zbentezhennia do osmyslennia [Hrushevskian Memorial: from confusion to understanding]. In *Hrushevsky M. S. Ouevres complete, in 50 volumes*. Vol. 47. Book II. G. Papakin, I. Hyrych (Ed.), V. Telvak (Comp.). Lviv: Svit. V-LII [in Ukrainian].

9. Telvak, V. (2008). Nekroloh na Mykhaila Hrushevskoho na storinkakh nimetskoï hazety [Mykhailo Hrushevsky's Obituary on the pages of a German newspaper]. *Pamiatky: arkhеohrafichnyi shchorichnyk – Pam'yatky: Archeographical Annual*, 9, 169-174 [in Ukrainian].

10. Professor Michael Hruschewskyj. Sein Leben und Wirken (1866-1934). Vorträge des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes anlässlich der Todesfeier an der Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin. *Beiträge zur Ukrainekunde herausgegeben vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut*. Heft III. Berlin, 1935. (Im Verlage der Gesellschaft der Freunde des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes E. V. 50 S.) [in German].

Стаття надійшла до редакції 22.09.2024.

Dmytro Burim,

PhD (History), Senior Researcher, Scientific Secretary,

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

4, Trokhsviatytska St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: dmytro_burim@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2148-2881>

The Ukrainian Scientific Institute in Berlin and commemoration

Professor Mykhailo Hrushevsky in Germany in 1934-1935

After the death of Professor Mykhailo Hrushevsky, the scientific community in Ukraine and abroad actively responded to this tragedy. Memorial materials were published in scientific journals and periodicals to commemorate the outstanding historian, public and civic actor Professor Mykhailo Hrushevsky.

Memorial academies were organized by leading Ukrainian scientific centers and higher educational institutions abroad, and famous Ukrainian and foreign scholars delivered mourning speeches at them. Memorial events dedicated to Mykhailo Hrushevsky were held at the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw (Poland), the Ukrainian Free University in Prague (Czechoslovakia), the Ukrainian Scientific Institute in Berlin (Germany), etc. In Germany,

commemorative events were organized by the Ukrainian Scientific Institute in Berlin. The purpose of the article is to highlight the activities of the Ukrainian Scientific Institute in Berlin on commemoration Professor Mykhailo Hrushevsky in Germany in 1934-1935. During 1934-1935, the Ukrainian Scientific Institute in Berlin organized memorial academies in honor of Professor Mykhailo Hrushevsky. On December 7, 1934, a Mourning Academy in honor of Professor Mykhailo Hrushevsky was organized at the Ukrainian Scientific Institute, during which reports were delivered by the director of the Institute, Professor, Doctor Ivan Mirchuk, Associate Professor, Doctor Borys Krupnytsky, Doctor Mykhailo Antonovych, Professor, Doctor Zenon Kuzelya, and Associate Professor Viktor Leontovych. On January 16, 1935, employees of the Ukrainian Scientific Institute in Berlin organized an international Academy in memory of Mykhailo Hrushevsky in the premises of the Friedrich Wilhelm University of Berlin. During the Academy, reports were delivered by the Institute's curator Professor Dr. Anton Palme, and Associate Professor Dr. Borys Krupnytsky. The commemorative academies in December 7, 1934, and January 16, 1935, were covered on the pages of the institute's publications *Ukrainische Kulturberichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin* and *News from the Ukrainian Scientific Institute in Berlin*. The events of the Ukrainian Scientific Institute in Berlin ensured the publication of materials dedicated to Mykhailo Hrushevsky in leading German scientific journals: *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*, *Osteuropa*, etc. A number of German periodicals published articles dedicated to Mykhailo Hrushevsky, as well as reviews of commemorative events in his memory.

Keywords: Ukrainian emigration in Germany, Ukrainian Scientific Institute in Berlin, Professor Mykhailo Hrushevsky, Mykhailo Hrushevsky Memorial Academy, Ivan Mirchuk, Boris Krupnytskyi, Anton Palme, Zenon Kuzelya, scientific periodicals, mass media.

<https://doi.org/10.15407/np.73.338>

УДК 001.32-048.87(4):[821.161.2Шевченко Т. Г.+82.161.2.09Шевченко Т. Г.]
“195”

Оксана Вербіцька,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,

Інститут архівознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна

e-mail: xenaver@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1459-954X>

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА СПІВПРАЦЯ ЧЛЕНА-
КОРЕСПОНДЕНТА АН УРСР Є. П. КИРИЛЮКА
З ЧЕСЬКИМИ І СЛОВАЦЬКИМИ ВЧЕНИМИ
У ГАЛУЗІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА У 1950-Х РОКАХ**

Здійснено комплексне дослідження документів різних видів – частково розроблених науково-організаційних джерел Архівного фонду НАН України у галузі міжнародних наукових зв'язків НАН України та досі не висвітлених у наукових розвідках епістолярних джерел особистісно-персоналізованого характеру, що зберігаються у фонді № 73 «Є. П. Кирилюк» Інституту рукопису НБУВ. Це дало змогу реконструювати міжнародні наукові контакти члена-кореспондента АН УРСР Є. Кирилюка з чеськими і словацькими вченими М. Неврлим, М. Мольнаром та О. Зілінським у галузі шевченкознавства у 1950-х роках. Подано характеристику документів цього фонду та їх інформаційного наповнення із шевченкознавчої тематики. Проаналізовано інформацію джерел особового походження про напрями та особливості процесу наукової творчості кореспондентів Є. Кирилюка та їх рецепцію його наукової діяльності. Представлено відомості щодо обміну вчених науковими ідеями, інформацією та публікаціями, обговорення питань організації українознавчих установ та участі в міжнародних заходах. Висвітлено відомості про вчених Чехословацької Республіки та інформацію про ступінь їхньої співпраці між собою. Встановлено, що їх листування з Є. Кирилюком сприяло дослідженням науковців діаспори, які зосереджувалися на аналізі літературних творів класика української культури, їх інтерпретації, а також на наукових розвідках сучасної літератури і рецензуванні праць радянських шевченкознавців.

© О. Вербіцька, 2024

Розшуки чеськими і словацькими дослідниками видань творів Т. Шевченка і їх перекладів у книжкових фондах бібліотек, фіксування всіх опублікованих за кордоном України праць і згадок у пресі допомагало створенню бібліографії таких видань як у Чехословаччині, так і в Україні. Значну роль у діяльності шевченкознавців української діаспори відіграла популяризація творчості класика серед закордонних українських громад і громадськості цих країн, завдяки чому зберігалась пам'ять про історичні постаті України і поширювалась інформація про духовні цінності українського народу.

Ключові слова: шевченкознавство, епістолярні документи, міжнародна наукова співпраця, особовий архівний фонд, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, АФ НАН України.

Історія розвитку шевченкознавства в Національній академії наук України як провідного напрямку соціогуманітарних досліджень нараховує вже понад сто років. Значне місце в цій тематиці відведено міжслов'янським культурним взаємовідносинам. На теренах Чехії та Словаччини активний розвиток досліджень українознавчої тематики розпочався у роки після II Світової війни, з утворенням у 1952 р. Чехословацької академії наук та відновленням роботи в 1953 р. Словацької АН, з 1963 р. – як частини Чехословацької академії наук. Політична відлига другої половини 1950-х років сприяла ширшому розвитку співпраці вчених АН УРСР з чеськими та словацькими дослідниками й установами, що розвинулась і стала плідною в царині літературознавства, мовознавства, мистецтвознавства з 1960-х років, а з підготовкою до відзначення шевченківських ювілеїв на передній план вийшла шевченкознавча тематика.

Стан дослідження теми. У науковій літературі висвітлено багато дотичних до теми дослідження питань. Утворення та діяльність українознавчих осередків, українських діаспорних організацій періоду 1919–1938 рр. розглянуто у виданні С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» (Прага, 1962). Відомості про діяльність чеських та словацьких літературознавців подано у публікації Слов'янської бібліотеки та Інституту мов і літератур Чехословацької академії наук до VI Міжнародного з'їзду славістів у Празі – науково-бібліографічному збірнику за редакцією

О. Зілінського «Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків» (Прага, 1968). Одним із найбільш ґрунтовних досліджень становлення та розвитку шевченкознавчих студій у Чехії та Словаччині є монографія М. Мольнара «Тарас Шевченко у чехів та словаків» (Пряшів, 1961). За авторства М. Мушинки в Україні вийшла друком праця «Тарас Шевченко в Чехії та Словаччині» (2014), де розглядається діяльність шевченківського відділу у Музеї визвольної боротьби України. Видання творів Т. Шевченка, реалізовані українською еміграцією, досліджено у його ж праці «Чотири празькі видання творів Тараса Шевченка періоду Другої світової війни» (2013). Корисним довідковим матеріалом є бібліографія шевченкознавчих праць чеською та словацькою мовами. Зокрема, у покажчику «Т. Г. Шевченко: бібліографія видань творів, 1840–2014» (2014) знаходимо інформацію лише про кілька таких видань творів Т. Г. Шевченка до 1960 р.

Основні напрями досліджень відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у визначений період представлено в монографії «Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001: Сторінки історії» (2003), проте інформацію про українсько-чесько-словацькі наукові взаємозв'язки у галузі шевченкознавства у ній не було висвітлено. Відомості про міжнародні наукові контакти академічних установ знаходимо в сучасних наукових розвідках Г. Індіченко «Межакадемическое сотрудничество украинских, чешских и словацких ученых в гуманитарной сфере: исторический экскурс (1955–1960 гг.)» («Міжакадемічне співробітництво українських, чеських і словацьких вчених у гуманітарній сфері: історичний экскурс», 2017)[4] та «Міжнародне співробітництво українських, чеських і словацьких учених (1961–1970): історико-джерелознавча реконструкція» (2022), де проаналізовано основні напрями та форми співпраці АН УРСР.

Дослідження історії НАН України на основі документальних ресурсів Архівного фонду НАН України тривалий час здійснює Інститут архівознавства НБУВ. Зокрема, видання «Історія Національної академії наук України. 1956–1960: Частина 1. Документи і матеріали» (2015) містить документи, у яких представлено

відомості про міжнародні контакти наукових установ АН УРСР із закордонними установами й організаціями, серед них – чеські та словацькі. Літературні й наукові взаємовідносини знайшли відображення у документах архівного фонду Наукового товариства ім. Шевченка Центрального державного історичного архіву України у Львові (ф. № 309) та Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ф. № 184 «Кирилюк Є. П.»). До найбільш інформативних документальних джерел з питань розвитку шевченкіани в 1950-х роках належить архівний фонд Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. № 261) Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), де зберігаються науково-організаційні документи цієї установи, та особовий фонд Є. Кирилюка (ф. № 73) Інституту рукопису НБУВ. У путівнику «Особові архівні фонди Інституту рукопису» (2002) представлено відомості про листи від різних осіб до Є. Кирилюка, серед них – чеські та словацькі вчені.

Постановка проблеми. Аналіз історіографії питання засвідчив, що на сьогодні тема міжнародної співпраці вітчизняних шевченкознавців із чеськими і словацькими науковцями недостатньо досліджена, відомостей про шевченкознавчі студії й видання творів Т. Шевченка та публікації про нього у Чехії та Словаччині періоду початку та середини 1950-х років теж не так багато. Комплексна реконструкція та аналіз інформативного наповнення джерел АФ НАН України з цього питання, передусім документів з науково-організаційної діяльності, епістолярію вчених та наукових і довідкових матеріалів, зокрема, біографічного характеру, спираючись на принципи історико-джерелознавчого та системного аналізу в інтерпретації різних за своїм змістом історичних джерел, дасть змогу висвітлити період початку налагоджування творчої співпраці та взаємодії науковців Чехословаччини з вченими АН УРСР, наукову рецепцію і міжнародний науковий дискурс із шевченкознавчої проблематики, що й **актуалізує тему дослідження.**

Метою є з'ясування особливостей особистих чесько-словацько-українських зв'язків в історичному поступі шевченкознавства у Чехії та Словаччині. **Завданням**, що ставиться у пропонованій статті, є комплексний аналіз епістолярію особового фонду Є. Кирилюка

(ф. № 73) Інституту рукопису НБУВ, до якого належать листи чеських і словацьких науковців Микулаша Неврлого, Михайла Мольнара та Ореста Зілінського до Є. Кирилюка, які досі не потрапляли в поле зору дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Член-кореспондент АН УРСР Євген Прохорович Кирилюк тривалий час очолював відділ шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1944–1983). Він – один з авторів та науковий редактор багатьох фундаментальних академічних видань творів Т. Шевченка, опублікованих АН УРСР до ювілеїв видатного українця в 1960-х роках, організатор шевченківських наукових конференцій. Міжнародні зв'язки Є. Кирилюка із зарубіжними колегами у цей період стали важливим чинником для розвитку наукового дослідження творчості Т. Шевченка. Як зазначає М. Мольнар, у Чехословаччині станом на 1950-і роки чеський і словацький народи ще не були ознайомлені достатньою мірою з його творчістю. У Чехії були відомі переклади переважно романтичних поезій Т. Шевченка, у Словаччині перше окреме видання творів вийшло друком лише в 1959 р., тому дослідження шляху Шевченкових творів до чеського і словацького народів відкривало важливу сторінку багатих традицій взаємних чехословацько-українських культурних і літературних зв'язків [1, с. 28].

Одне з перших свідчень про спроби налагодити тривалу співпрацю міститься в листі виконувача обов'язків директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР Н. Крутікової і вченого секретаря інституту С. Зубкова до декана філологічного факультету Карлового університету у Празі К. Гаралека від 7 березня 1956 р. У ньому висловлено вдячність за пропозицію встановлення постійного взаємообміну науковими працями та науковими матеріалами. Також у цьому документі міститься згадка про науковий обмін з Чехословацькою АН у 1955 р. фотокопіями рукописних матеріалів і документів, частину з яких було отримано з літературних архівів м. Прага [2, арк. 19; 3, с. 121–122]. Керівництво Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у листі від 31 жовтня 1956 р. зверталось до бюро Відділу суспільних наук АН УРСР про дозвіл на відрядження співробітників до країн народної демократії

з метою вивчення наукових матеріалів, що зберігались або були опубліковані у цих країнах. Інститут відвідували десятки іноземних вчених-філологів і літературознавців, проте з установи виїжджали за кордон лише два науковці, зокрема, Є. Кирилюк – до Чехословаччини. Цей документ також містив пропозицію створити резервний фонд для книгообміну із закордонними установами та спеціальний фонд в Державній публічній бібліотеці УРСР для ознайомлення з виданнями, що виходять за кордоном [5, арк. 30]. Зазначимо, що інформації про наукові відрядження академічних учених-шевченкознавців до Чехословаччини станом на початок 1950-х років не було виявлено.

Аналіз епістолярної архівної спадщини дає змогу розширити простір наукового пошуку і персоналізує окремі сторінки шляхів розвитку шевченкознавства. Особовий архівний фонд № 73 «Є. П. Кирилюк», що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, містить комплекс листів до вченого від українських та закордонних осіб. Вони відображають напрями професійної діяльності кореспондентів та їхні наукові й особисті комунікації. Надіслані упродовж 1954–1959-х років із Чехословаччини до Є. Кирилюка листи – переважно авторизовані машинописи, лише деякі – рукописи; окремі місця в них підкреслені олівцем. Ці архівні джерела ще не були введені у науковий обіг.

Одним із найбільш інформативних джерел про співпрацю українського шевченкознавця та чехословацьких вчених є листи від українця, бібліографа М. Неврлого. З енциклопедичних видань відомо, що в 1950–1960 рр. він був методистом Науково-дослідного інституту педагогіки у м. Братислава, потім – співробітником Інституту літературознавства Словацької АН; дійсний член НТШ з 1990 р., а з 2003 р. був обраний іноземним членом НАН України. М. Неврлий народився у чесько-українській родині у м. Ростов-на-Дону, у 1933 р. емігрував із сім'єю до Чехословацької республіки. Навчався на славістичному відділі та на філософському факультеті Карлового університету, а також на філософському факультеті Українського вільного університету в м. Прага. У 1950 р. отримав науковий ступінь доктора славістики. У галузі шевченкознавства в 1950-х роках вийшли друком його праці «Безсмертний Шевченко. З нагоди 140 роковин

з дня народження найбільшого українського поета» (Пряшів, 1954), «Т. Н. Ševčenko, revolučný básnik Ukrajiny» («Т. Г. Шевченко, революційний поет України», Братислава, 1960) та ін.

У ф. № 73 збереглися листи від цього науковця (машинописні та рукописні, переважно невеликого обсягу, 1–2 сторінки), надіслані упродовж 1954–1959 рр. із Праги та Братислави, у яких обговорюється широкий спектр наукових проблем. Зокрема, у документах, що датуються 4 та 15 березня 1955 р., М. Неврлий консультувався з провідним українським шевченкознавцем з питань генези військової тематики української радянської прози з Шевченкових «Гайдамаків» та погоджувався із зауваженнями Євгена Прохоровича щодо опосередкованих ланок між сучасними українськими письменниками і класиками – М. В. Гоголем і Т. Г. Шевченком, розвивав тезу щодо характеру військової тематики в українській літературі, у якій присутні і героїка, й визвольно-революційний рух українського народу, і баталістика, проте опрацювання цієї тематики для кожної доби і в кожного автора має відмінності [6, арк. 1; 7, арк. 1 зв.].

Листом від 2 лютого 1958 р. М. Неврлий повідомляв, що з великим зацікавленням прочитав працю І. Айзенштока «Із розшуків про Шевченка», та зауважив, що принципово важливе місце автор у своїй праці висвітлив недостатньо. На його думку, в уривку з промови П. Куліша над труною Т. Шевченка треба було чіткіше вказати, кого під «ворогами» («Я совсем не хотел говорить, будучи окружен врагами...») розумів П. Куліш. Також він зауважував, що з наближенням до 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка роботи шевченкознавців активізуються. І він теж готує праці до цієї дати, які надішле Євгену Прохоровичу до чергового збірника і, можливо, використає для доповіді на IV Міжнародному з'їзді славістів, якщо його туди запросять [8, арк. 1 зв.].

У листі від 28 січня 1956 р. М. Неврлий зауважив, що рецензував працю українського шевченкознавця І. Головахи «Шевченко і російські революційні демократи 50–60-х рр. XIX ст.» (Київ, 1953) і не погоджується з окремими його тезами, «...особливо в матеріалах про вплив Т. Г. Шевченка на передових письменників слов'янщини. Цим питанням я свого часу дуже цікавився, маю про ці справи досить матеріалів. Особливо важливим тут є вплив [Т. Г.] Шевченка

на передових письменників Чехії. Його творчість тут пропагували чеські радикальні демократи (Фріч, Сабіна), класик Сватоплук Чех, письменниця-демократка Ружена Єсенська» [9, арк. 1]. 1 листопада 1957 р. М. Неврлий повідомляв Є. Кирилюку, що надсилає кілька окремих примірників його рецензії на цю монографію І. Головахи, та розповідав про опрацювання словацької шевченкіани у бібліотеці Карлового університету на прохання Державної публічної бібліотеки УРСР. Цікавим у цьому документі видається запис про те, що першого «Кобзаря», на його думку, привезли до Словаччини «олейкарі» (мандрівники-торгівці) [10, арк. 1].

У своїх листах науковець досить часто висловлює прохання надсилати з України шевченкознавчі праці та щиро дякує за їх отримання. Так, у листі від 4 лютого 1958 р. зазначено: «Вчора одержав від Вас шостий том академічного видання Шевченка. Дякую щиро! Хороше і цінне видання! Я зразу взявся до нього, поширюю свої знання про [Т. Г.] Шевченка. Щоб іншим щось дати – треба самому багато знати» [11, арк. 1]. На початку цього самого року М. Неврлий висловив прохання надіслати йому для наукової роботи монографію про Т. Г. Шевченка старшого наукового співробітника відділу етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії АН УРСР, літературознавця Д. Косарика, а також останню працю адресата про Т. Г. Шевченка й інші найновіші монографічні праці у цій галузі: «...тепер займаюся виключно Шевченком» [12, арк. 1–2]. Ймовірно, що тут йде мова про працю Є. Кирилюка «Шевченко і слов'янські народи», яка саме вийшла друком у Видавництві АН УРСР. Також вчений повідомляв, що готує власну наукову працю, для якої доповнював словацьку шевченкіану новими рецензіями, нотатками, а наприкінці року вийде «перший словацький вибір з Шевченка (із запланованого трьохтомника)» [11, арк. 1].

У Чехословаччині в середині 1950-х років М. Неврлий організував гурток перекладачів, який здійснював популяризацію української поезії. Свідченням цьому є другий постскрипtum у листі від 1 листопада 1957 р.: «Починаємо тут перекладати Шевченка. В слов[ацьких] газетах вийшло тепер кілька віршів українських поетів. Організую меншу групу перекладачів. Поки що маю п'ятьох.

Діло йде» [10, арк. 1]. Також у документах містяться пропозиції рецензування шевченкознавчих наукових праць, порушуються питання реферування для чехословацької наукової громадськості вагомих видань, що вийшли друком в УРСР, та статей збірників шевченківських наукових конференцій про загальний стан і актуальні завдання шевченкознавства. М. Неврлий інформував про вихід із друку у чехословацьких видавництвах творів Т. Шевченка, зокрема про публікацію «Кобзаря» (Прага, 1953) чеською мовою з передмовою професора слов'янських літератур Карлового університету Ю. Доланського, про організований вечір поезії Т. Шевченка в лютому 1958 р. і заходи з вшанування поета під час конференції Союзу чехословацько-української дружби, присвяченої вивченню і популяризації української літератури, у м. Брно. На заході з нагоди 145-річчя від дня народження Т. Шевченка у м. Братислава в 1959 р. М. Неврлий виголосив промову «Шевченко й чехи і словаки». У багатьох листах він висловлював своє захоплення ерудицією українського науковця як знавця життя і творчості Т. Шевченка та відзначав його цінний внесок у передове шевченкознавство й історію чесько-українських культурних зв'язків.

Інший дослідник із Чехословацької Республіки, листи від якого до Є. Кирилюка збереглися у ф. № 73, – літературознавець родом із Закарпаття Михайло Мольнар. У 1950-х роках він навчався на відділі україністики філософського факультету Празького Карлового університету, потім став співробітником Чехословацько-радянського інституту Словацької АН в Братиславі. Також навчався в аспірантурі Київського державного університету, де й здобув науковий ступінь кандидата філологічних наук (1958). Згодом став старшим науковим співробітником Інституту літературознавства Словацької АН, потім очолював Інститут світових мов та літератур Словацької АН. У 1950-х роках учений перекладав твори Т. Шевченка чеською і словацькою мовами та став упорядником видань «Україна в піснях» (1954), «З історії чехословацько-українських зв'язків» (1957, словацькою і чеською мовами; 1959, українською мовою). М. Мольнар – автор праці «Тарас Шевченко у чехів та словаків» (1961, українською мовою), що вийшла за результатами його дисертації друком під грифом Чехосло-

вацько-радянського інституту Чехословацької академії наук, її рецензентами були українські вчені – академік М. Рильський та доктор філологічних наук М. Бернштейн. У цій праці М. Мольнар висвітлив тему поширення творів Т. Шевченка серед європейських народів, простежив їхню історію від часу появи першого перекладу до середини 1950-х років та сприйняття їх літературною критикою.

У своїх листах із Праги та Братислави у 1954–1956 рр. (документи машинописні та рукописні, окремі листи – чеською мовою, часто значного обсягу) М. Мольнар інформував Євгена Прохоровича про співпрацю та обмін виданнями («Шевченко в критиці» та ін.) з директором Державного музею Т. Г. Шевченка АН УРСР К. Дорошенко [13, арк. 1 зв.], про підготовку наукових матеріалів для виставки цього музею. Зокрема зазначав, що сфотографував рукопис перекладу поезії «Посланіє» та чеські видання на тему «Шевченко в Чехії» [13, арк. 1; 14, арк. 1–1 зв.]. Ця інформація деталізується у його книзі «Тарас Шевченко у чехів та словаків», де зазначено, що «...автор цієї роботи, скориставшись з існуючої бібліографії чеської шевченкіани і поширивши її, опублікував тоді бібліографічний покажчик чеських перекладів творів Т. Шевченка і статей про нього, що з'явилися в ХІХ ст., зробив з них фотокопії і вислав їх до рукописного відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та в музей поета в Києві і в Торонто» [1, с. 24].

М. Мольнар у листі від 11 травня 1954 р. писав, що цікавиться VII томом академічного видання творів Т. Г. Шевченка в десяти томах, де надрукована поема «Єретик» («Шафарикові») [14, арк. 1 зв.]. У згаданій вище книзі вченого розширено інформацію про цю зацікавленість поемою: «...Перевірив дані про долю так званого Празького рукопису цієї поеми, який, за свідченням певних українських джерел, мав зберігатися в Празькому національному музеї. Наші розшуки спростували цей здогад, а їх результати стали для українського дослідника Ореста Зілінського, який живе у Празі, стимулом до написання праці «K osudum Ševčenkova Kacire», у якій відкривається картина можливої цікавої мандрівки частини Шевченкового рукопису поеми «Єретик» («Шафарикові» та незначного уривку поеми) з України в Прагу і назад» [1, с. 24, 25]. Таким чином підтверджується викладена в епістолярних джерелах інформація,

розкриваються необхідний контекст зацікавлень вченого, деталі наукових розшуків і спілкування науковців на шевченкознавчу тематику.

М. Мольнар повідомляв у своїй кореспонденції Є. Кирилюку про свою наукову працю над темами «Шевченко і чехи», «Шевченко в чеській і словацькій критиці» [15, арк. 1]; клопотався про отримання шевченкознавчих праць та опублікованих томів академічного видання творів Т. Г. Шевченка, натомість він надіслав свою статтю для поповнення відомостей про розвиток чехословацьких досліджень творчості Т. Г. Шевченка та висував пропозиції щодо надсилання копій виявлених рукописних матеріалів з чеських архівів, які могли б зацікавити співробітників академічного Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка [14, арк. 1–2]; пропонував взяти участь у конференціях на тему чехословацько-українських культурних взаємовідносин, які проводила Словацька АН у м. Пряшів [16, арк. 1–2].

У листі від 12 грудня 1954 р. молодий науковець поінформував Євгена Прохоровича, що на науковому заході за участі Словацької АН виступив з ініціативою про створення у м. Пряшеві при цій академії Інституту української літератури для розробки питань українсько-чесько-словацьких культурних взаємовідносин, з бібліотекою та літературним архівом, де мали зберігатись архівні матеріали, наукові матеріали і статті про визначних діячів, зокрема й про Т. Г. Шевченка, і пропонував українському шевченкознавцю взяти участь у його створенні [16, арк. 1].

У складі фонду № 73 також зберігається один лист (документ машинописний, українською мовою) на шевченкознавчу тематику від чехословацького дослідника славіста та баладознавця Ореста Зілінського. Народився О. Зілінський на Лемківщині (нині Підкарпатське воєводство, Польща), вивчав українську філологію на філософських факультетах в Українському вільному університеті та на факультеті слов'янської філології в Карловому університеті у м. Прага, де й здобув науковий ступінь доктора філософії. На час написання листа – викладач літератури й фольклору у закладах вищої освіти у містах Оломоуц і Прага. З 1958 р. працював в Інституті мови та літератури Чехословацької АН. Листом Є. Кирилюку від

24 вересня 1955 р. з м. Прага О. Зілінський повідомляв, що надсилав окремий відбиток своєї розвідки. Він на основі чехословацької наукової літератури та інших матеріалів дослідив питання про взаємини Т. Г. Шевченка зі славістом П. Й. Шафариком і клопотався про виявлення в українських архівах, зокрема одеських, додаткових матеріалів, що могли б підтвердити окремі здогади, у значній мірі побудовані ним на логічних конструкціях: «Не можна виключити, що колись в Радянському Союзі знайдеться і автограф, що був посланий до Праги» [17, арк. 1].

Зазначимо, що Є. Кирилюк, М. Неврлий та М. Мольнар, найімовірніше, були особисто знайомі. Адже Євген Прохорович узяв участь у Міжнародній науковій конференції «З історії чехословацько-українських взаємин», присвяченій 100-річчю від дня народження Івана Франка, яка відбулася 28–30 травня 1956 р. в м. Пряшів. Її організатором був Чехословацько-радянський інститут Словацької АН у м. Братислава за активної участі М. Мольнара як наукового працівника цього інституту та М. Неврлого, методиста Науково-дослідного інституту педагогіки у Братиславі [18, с. 40]. Усі троє науковців виступали на цьому заході зі своїми доповідями [19, с. 35]. Також відомо, що М. Мольнар спільно з М. Неврлим долучився до видання творів Т. Г. Шевченка словацькою мовою «Dumy moje...» (Братислава, 1959), для якого підготували вступну статтю «Слов'янський геній» і коментарі [20, с. 224], а останній був близько знайомий із О. Зілінським, з яким спільно працював над перекладами українських поезій чеською мовою для антології «Vítězit a žít» («Перемагай і живи», Прага, 1951) та підготовкою її до друку [18, с. 41, 42]. Отже, ці три дослідники Чехословаччини у співпраці з Є. Кирилюком зробили внесок у розвиток чеської і словацької шевченкіани, а їх наукові розвідки про Т. Г. Шевченка і переклади творів засвідчували велику національну культуру народу України.

Висновок. Комплексне дослідження документів різних видів – частково розроблених джерел науково-організаційного характеру Архівного фонду НАН України у галузі міжнародних наукових зв'язків НАН України та досі не висвітлених у наукових розвідках епістолярних джерел особистісно-персоналізованого характеру,

що зберігаються у фонді № 73 «Є. П. Кирилюк» Інституту рукопису НБУВ, дає змогу реконструювати міжнародні наукові контакти члена-кореспондента АН УРСР Є. Кирилюка із чеськими і словацькими вченими у галузі шевченкознавства в 1950-х роках. У джерелах особового походження подано інформацію про напрями та особливості процесу наукової творчості кореспондентів Є. Кирилюка та рецепцію його наукової діяльності. Змістовно вони містять обмін науковими ідеями, інформацією та публікаціями; наукові проекти, зокрема розробку бібліографічної шевченкіани, перекладів творів Т. Г. Шевченка, обговорення питань організації українознавчих установ та участі в міжнародних заходах. Листування з Є. Кирилюком сприяло дослідженням науковців діаспори, які зосередили свою увагу на вивченні літературних творів класика української культури, їх інтерпретації, а також на наукових розвідках сучасної літератури і рецензуванні праць радянських шевченкознавців. Розшуки чехословацькими дослідниками видань творів класика української культури і їх перекладів у книжкових фондах бібліотек, фіксування всіх опублікованих за кордоном України праць і згадок у пресі допомагало створенню бібліографії таких видань як у Чехословаччині, так і в Україні. Значну роль у діяльності шевченкознавців української діаспори відіграла популяризація творчості Т. Г. Шевченка серед українських громад і громадськості за кордоном, завдяки чому зберігалась пам'ять про історичні постаті України і поширювалась інформація про духовні цінності українського народу.

До перспектив подальшого дослідження належить аналіз документальних ресурсів та наукових матеріалів, що стосуються наукової діяльності Є. П. Кирилюка, а також листів до нього М. Неврлого у подальший період (1958–1973), що зберігаються у ф. 184 «Кирилюк Є. П.» (оп. 1) ЦДАМЛІМ України.

Список бібліографічних посилань

1. Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків / рец. М. Т. Рильський та М. Д. Бернштейн ; Чехословацька академія наук. Пряшів, 1961. 288 с.

2. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 261. Оп. 1. Спр. 472.
3. Історія Національної академії наук України. 1956–1960 : Частина 1. Документи і матеріали / редкол.: О. С. Онищенко (голов. ред.) [та ін.]; упоряд.: Л. М. Яременко, Г. В. Індиченко, С. В. Старовойт [та ін.]. Київ, 2015. 872 с. С. 121–122.
4. Индыченко А. В. Межакадемическое сотрудничество украинских, чешских и словацких ученых в гуманитарной сфере: исторический экскурс (1955–1960 гг.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2017. Вип. 21. С. 506–525.
5. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 261. Оп. 1. Спр. 470.
6. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 160.
7. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 161.
8. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 171.
9. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 167.
10. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 168.
11. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 170.
12. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 169.
13. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 139.
14. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 140.
15. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 147.
16. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 144.
17. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 73. Оп. 1. Од. зб. 29.
18. Мушинка М. Круглі ювілеї Івана Франка та Миколи Неврлого. *Слово і Час*. 2016. № 11. С. 38–45. С. 40.
19. Неврлий М. Іван Франко і словаки. *Слово і Час*. 2010. № 5. С. 28–38.
20. Т. Г. Шевченко : бібліографія видань творів, 1840–2014 / редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ, 2014. 546 с.

References

1. Molnar, M. (1961). Taras Shevchenko u chekhiv ta slovaki [Taras Shevchenko among Czechs and Slovaks]; reviewers: M. T. Rylsky, M. D. Bernshtein. Priashiv [in Ukrainian].
2. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky

National Library of Ukraine]. Fond 261. Inventory 1. Unit 472 [in Ukrainian].

3. Onyshchenko, O. et al. (Ed.). (2015). *Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy. 1956-1960. T. I: Dokumenty i materialy* [The history of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1956-1960. Part I: Documents and materials]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Indychenko, A. V. (2017). *Mezhakademicheskoe sotrudnichestvo ukrainskikh, cheshskikh i slovatskikh uchenikh v gumanitarnoi sfere: istoricheskii ekskurs (1955-1960 gg.)* [Academic cooperation of Ukrainian, Czech and Slovak scholars in Humanities fields: insight into history (1955-1960)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 21, 506-525 [in Russian].

5. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 261. Inventory 1. Unit 470 [in Ukrainian].

6. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 160 [in Ukrainian].

7. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 161 [in Ukrainian].

8. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 171 [in Ukrainian].

9. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 167 [in Ukrainian].

10. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 168 [in Ukrainian].

11. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 170 [in Ukrainian].

12. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 169 [in Ukrainian].

13. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 139 [in Ukrainian].

14. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 140 [in Ukrainian].

15. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 147 [in Czech].

16. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 144 [in Ukrainian].

17. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 73. Inventory 1. Unit 29 [in Ukrainian].

18. Mushynka, M. (2016) Kruhli yuvilei Ivana Franka ta Mykoly Nevroloho [Birth Anniversaries of Ivan Franko and Mikulas Nevrlly]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 11, 38-45 [in Ukrainian].

19. Nevrlly, M. (2010) Ivan Franko i slovaky [Ivan Franko and Slovaks]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 5, 28-38 [in Ukrainian].

20. Onyshchenko, O. et al. (Ed.). (2014). T. H. Shevchenko: bibliohrafiia vydan tvoriv, 1840-2014 [T. G. Shevchenko: bibliography of editions of works, 1840-2014]. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.10.2024.

Oksana Verbitska,

PhD (Philosophy), Senior Researcher,
Department of History of Academic Science
Institute for Archival Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: xenaver@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1459-954X>

**International Scientific Cooperation between the Corresponding
Member of Academy of Sciences of UkrSSR Ye. P. Kirilyuk, Czech, and
Slovak Scholars in the Field of Shevchenko Studies in the 1950s.**

A comprehensive study of documents of various types, namely, scientific

and organizational sources in the Archival Collection of the National Academy of Sciences of Ukraine in the field of international relations of the National Academy of Sciences of Ukraine, was carried out. Epistolary sources of a personalized nature, which are stored in funds №. 73 “Ye. P. Kyrilyuk” of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, and which have not yet been covered by research, allowed to reconstruct the international scientific contacts of the Corresponding Member Ye. P. Kyrilyuk with the Czech and Slovak scholars M. Nervliy, M. Molnar and O. Zylinsky in the field of Shevchenko studies in the 1950’s. Information on Ye. P. Kyrilyuk’s research activity, on the ideas, information and publications exchange between scholars related to various projects, translations of T. Shevchenko’s works, discussion of issues related to organization of Ukrainian studies and participation in international events, is presented. Information about scholars of the Czechoslovak Republic and about the degree of their cooperation among themselves, is highlighted. It was determined that their correspondence with Ye. P. Kyrilyuk contributed to the research of diaspora scholars who focused on the analysis of T. Shevchenko’s literary work, their interpretation, as well as on explorations of modern literature and reviewing the works of Ukrainian Shevchenko’s experts. Searches for editions of T. Shevchenko’s works and their translations in libraries’ book collections, conducted by Czech and Slovak scholars, recording of all works published abroad of Ukraine, and mentions in the press, helped to create bibliographies of such editions both in Czechoslovak Republic and in Ukraine. It helped to strengthen links between foreign Ukrainian communities and the public of these countries, thanks to which the memory on historical figures of Ukraine was preserved and information about the spiritual values of the Ukrainian people was disseminated.

Keywords: epistolary documents, personal archival collection, Ye. P. Kyrilyuk, international scientific cooperation, Shevchenko studies, Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Archive Collection of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Леся Івашук,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2186-1059>

**ФОНДИ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ
ЯК ЗБЕРІГАЧІ АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ МУЗЕЇВ
УАН–ВУАН**

Проаналізовано архівну спадщину музейних установ при УАН–ВУАН в 1920–1930 рр. за допомогою фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зокрема, за допомогою архіву Інституту рукопису, фонду І «Літературні матеріали», фонду Х. УАН–ВУАН, фонду 40 М. П. Василенко, фонду 50 Музичного товариства ім. Леонтовича, фонду 86 Г. П. Житецького, фонду 279 О. П. Новицького, фонду 285 П. М. Попова та фонду 291 В. М. Зуммера розкрито діяльність Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка, архівні фонди Музею українських діячів науки та мистецтва та Українського театрального музею при ВУАН, Музею мистецтв та Київської картинної галереї.

Ключові слова: Музей українських діячів науки та мистецтва, Український театральний музей при ВУАН, Музей мистецтв та Київська картинна галерея, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Актуальність дослідження. У статті пропонується огляд архівних документів фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) як джерел у контексті розкриття значення спадщини музейних установ гуманітарного циклу при УАН–ВУАН у 1920–1930 рр. У ті буремні нелегкі часи одним з основних завдань Академії було збирання бібліотек, архівних джерел та колекцій витворів мистецтва. Академічні музеї, що мали статус окремих науково-дослідних установ, – Музей україн-

ських діячів науки та мистецтва України, Український театральний музей (нині – Музей театального, музичного та кіномистецтва України), Київська картинна галерея та Музей мистецтв при ВУАН (нині – Національний музей мистецтв ім. Б. та В. Ханенків). Окреме місце належить Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. К. Вовка, що відразу засновувався як відповідна наукова лабораторія.

Ці музеї в 1930-х роках були реорганізовані, колекції та фонди розформовані й передані у відання Народного комісаріату освіти. Музею діячів науки та мистецтва не вдалось відновитися, в атмосфері цькування української інтелігенції у 1934 р. він припинив своє існування. Однак діяльність та самовіддана праця його співробітників мала велике значення для розгортання меморіальної роботи українських музеїв у 20–30-х роках ХХ ст. Документальні фонди цих музеїв були передані до різних установ за профілем і фактично розпорошені. З 1934 р. всі художні музеї Києва були об'єднані в системі Народного комісаріату освіти, Музей мистецтв ВУАН з'єднано з Київською картинною галереєю. Проте склад кожного із секторів Державного художнього музею був настільки значним, що це об'єднання виявилось нераціональним. Тому в 1936 р. сектори російського, а також західного та східного мистецтв було виділено та перетворено на самостійні музеї, підпорядковані Управлінню в справах мистецтв при Раді народних комісарів УРСР, Музей мистецтв отримав назву Київського державного музею західного та східного мистецтва.

Унікальну збірку Кабінету-музею сьогодні можна знайти в Національному музеї історії України. Його співробітниця В. М. Тиндик у своїй статті вказує, що значну частину етнографічної колекції музею (близько 2 тис. од.) становлять матеріали, що були передані в 1936 р. від Музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка [6, с. 117]. Театральний музей дістав у своє розпорядження ціле крило Лаврського корпусу, що мало на нижньому поверсі вісім, а на верхньому – 14 кімнат. Музей і сьогодні розташований за цією адресою (вул. Лаврська, 9, корп. 26) і скоро відсвяткує свій поважний ювілей – 100 років науково-просвітницької діяльності.

Дослідження цієї теми має важливе значення для формування національної самосвідомості сучасників, розуміння важливості

внеску тогочасних науковців у розвиток музейної справи на території України в 1920–1930 рр. Архівні фонди ІР НБУВ дають змогу простежити еволюцію форм і напрямів формування документної та науково-дослідної діяльності музейних установ ВУАН: Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка (далі – Кабінет-музей), Музею українських діячів науки та мистецтва (далі – Музей діячів) та Українського театрального музею (далі – УТМ) при ВУАН, Музею мистецтв та Київської картинної галереї.

Аналіз досліджень і публікацій. Зрозуміло, що після реорганізації Академії в 1933–1934 рр., репресій та переслідувань багатьох академічних вчених, замовчування певних сторінок історії ВУАН ґрунтовних досліджень про архівні фонди академічних музейних установ тривалий час не було. У тому й полягає важливість висвітлення складу архівних документів при ІР НБУВ. Документальна спадщина музеїв, що складається з опублікованих звідомлень та статей, їх видань, а також архівних документів, що зберігалися в музеях, в архіві УАН–ВУАН та в архівних фондах особового походження тих вчених, які були причетні до їх створення та діяльності, також потребує реконструкції. У цій статті ми розглядаємо основні комплекси документів архівних фондів при ІР НБУВ, пов'язаних з діяльністю академічних музеїв.

У вітчизняній історіографії є спеціальні праці, присвячені дослідженню архівних фондів, зокрема й ІР НБУВ, саме на таку специфічну тематику як музейництво при УАН–ВУАН [4, 5], проте новизна проблеми, окреслена в статті, полягає саме в детальному описі архівних джерел певної наукової установи. Актуальність полягає у розкритті складу архівних фондів саме ІР НБУВ щодо історії заснування, комплектування та наукової діяльності академічних музеїв. Прискіпливий погляд на ці архівні документи дає змогу розкрити місце та роль установ Академії наук у розгортанні пам'яткоохоронної діяльності в 1920–1930 рр.

Серед сучасних авторів О. І. Бонь присвятив у своїй дисертації два розділи Музею діячів та УТМ, висвітлюючи особовий фонд О. П. Новицького [1, с. 160–178; 2]. С. Ж. Вережомська у статті про роль Ф. Л. Ернста у музейному будівництві України обіжно використовує фонди ІР НБУВ [3, с. 157–165].

Мета статті – схарактеризувати наукову діяльність академічних музейних установ, науковий внесок українських дослідників у розвиток музейної справи шляхом опису архівних фондів ІР НБУВ.

Виклад основного матеріалу. Основний фонд УАН–ВУАН (ф. Х) був переданий до Бібліотеки в 1934 р. після реорганізації Академії і містить понад 35 тис. документів. Крім того, частка офіційного архіву НАН України – протоколи УАН–ВУАН за 1918–1923 рр. – зберігається у фонді «Літературні матеріали» (ф. 1) ІР НБУВ (спр. 26117–26293). Ці 182 протоколи випадково не потрапили до фонду УАН–ВУАН. Вони перебували в оперативному використанні Неодмінного секретаря А. Ю. Кримського, тому і не були передані одночасно з основним архівом до Бібліотеки. Разом з тим вони є частиною масиву документів архіву УАН–ВУАН.

Сьогодні це основний архівний фонд УАН–ВУАН, що повноцінно розкриває різні аспекти діяльності Академії, Спільного зібрання, відділів, інститутів, кафедр, кабінетів, дослідницьких лабораторій, зокрема й музейних установ УАН–ВУАН.

За кількістю згадок про музейні установи лідирують: архів Інституту рукопису, фонд І «Літературні матеріали», фонд Х. УАН–ВУАН, фонд 40 М. П. Василенко, фонд 50 Музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича, фонд 86 Г. П. Житецького, фонд 279 О. П. Новицького, фонд 285 П. М. Попова та фонд 291 В. М. Зуммера.

В архіві Інституту рукопису архівні документи висвітлюють діяльність Музею діячів за неповний 1931 р. (звіт наукової роботи музею, № 42) та містять короткий опис матеріалів вже розформованого музею станом на 1942 р. (№ 47).

У фонді 1 «Літературні матеріали» зберігається основна група документів щодо діяльності Музею мистецтв, Кабінету-музею та Музею діячів упродовж 1918–1933 рр. Здебільшого це протоколи Спільного зібрання УАН за 1921–1925 рр. (№ 23991, 26172, 26196, 26199, 26200, 26202, 26203, 26205, 26210, 26217, 26219, 26220, 26221, 26229, 26232, 26237, 26243, 26249, 26250, 26255, 26264, 26281, 26293, 26296, 26298, 26305, 26307, 26308, 26310, 26312, 26314, 26315, 26317, 26320, 26328, 26330, 26353, 26539), а також лист акад. Ф. І. Шміта Спільному зібранню ВУАН за 1924 р. (№ 26316) та клопотання

академіків В. М. Перетца, Д. К. Заболотного, В. О. Кістяківського до ВУАН за 1925 р. (№ 26322).

Це передусім звідомлення ВУАН за 1925 р., де окремий розділ стосується Музею діячів (№ 26353, арк. 1), а також протоколи засідань Спільного зібрання (Ради) УАН за 1918–1919 рр., де вирішувались важливі науково-організаційні питання щодо Музею мистецтв (№ 26221, 26281). У протоколі № 60 записано рукою А. Ю. Кримського, що 12 липня 1920 р. «на нове прохання власниці вирішено прийняти у відання УАН Музей імені Б. І. та В. М. Ханенків та клопотатися перед Верховною владою про затвердження такої передачі» (№ 26172). У протоколі № 121 є запис про розгляд звернення акад. А. Ю. Кримського щодо можливості поповнити Музей мистецтв та слухання заповіту В. М. Ханенко (№ 26232). У Звідомленні про діяльність УАН за 1920 р. вказувалося на статус Музею мистецтв: йшлося про те, що Археологічний комітет і тісно з ним з'єднаний Художньо-археологічний музей ім. Ханенків (так тоді називався Музей мистецтв) хоча у значній мірі й перебували у безпосередньому віданні Спільного зібрання Академії наук, але ще більше – у тимчасовому віданні Історично-філологічного відділу, принаймні у 1920 р. (№ 26539, арк. 10). Колегіальне рішення Спільного зібрання УАН від 5 лютого 1921 р. (протокол № 84) зафіксувало затвердження статуту Художньо-археологічного музею ім. Ханенків та тимчасових членів комітету (№ 26196, арк. 1, 6). Згідно з протоколами № 87 та № 88 від 7 березня 1921 р. М. О. Макаренка було обрано на постійну посаду директора Художнього музею ім. Ханенків (№ 26199, арк. 1; № 26200, арк. 1–2), а протокол № 91 від 14 березня 1921 р. фіксує рішення оплачувати працю співробітників Музею ім. Ханенків за тарифними ставками (№ 26202, арк. 1–2). Ділові документи № 139 та № 144 містять відомості про налагодження господарчої діяльності в 1922 р., ремонт та намагання розширити приміщення музею, бюджет та фінансову діяльність (№ 26250; 26255, арк. 1).

Обрання академіків М. Ф. Біляшівського та М. П. Василенка до Комітету Художньо-історичного музею ім. Ханенків зафіксовано у протоколах № 94 та № 106 (№ 26205, арк. 1–2). У протоколі № 92 виписано доручення Господарському правлінню УАН щодо

асигнування коштів для перевезення евакуйованих під час громадянської війни музейних цінностей з Москви до Музею ім. Ханенків (№ 26203, арк. 1). А вже у Звідомленні про діяльність ВУАН за 1921 р. вказано, що евакуйовані в 1915 р. з Києва речі майже всі перевезені назад до музею (№ 26539, арк. 10). Акти № 106, № 125 свідчать, що музею не тільки повертали експонати, а й дарували, тому що все більше цікавості пробуджувалося в людей до нього. Зокрема йдеться про поповнення Музею мистецтв книгами від Державного Ермітажу за 1921–1922 рр. (№ 26237, арк. 1–2). У 1921 р. Л. П. Добровольський подарував книгозбірні музею книги історично-художнього змісту, тож Музей мистецтв мав змогу відкрити експозицію в 1921 р. для всіх відвідувачів (№ 26217, арк. 1). У справі № 26 322 міститься клопотання академіків В. М. Перетца, Д. К. Заболотного, В. О. Кістяківського до ВУАН про призначення пенсії вдові колекціонера проф. В. О. Щавинського від 26 січня 1925 р. За заповітом колекціонера його вдова передала Музею мистецтв 169 живописних творів, частину збірки, яка зберігалася в петербурзькій квартирі В. О. Щавинського (арк. 1–2).

Протоколи № 182 та № 194 містять інформацію про перейменування Музею мистецтв за рекомендацією Наукового комітету Головпрофосвіти 31 грудня 1923 р. з відмовою титулувати його іменем Ханенка, «в виду полного отсутствия за Ханенком революционных заслуг, связанных так или иначе со служением идее пролетарской культуры» та відповідну постанову: «одтепер той музей має зватися Музей мистецтв при Академії наук» (№ 26293, арк. 1–2). 21 липня 1924 р. його було перейменовано на «Музей мистецтва ім. Т. Г. Шевченка при ВУАН (колишній ім. Ханенків)» (№ 26305, арк. 1–2).

В архівному документі № 26 316 зберігається лист Ф. І. Шміта за 29 грудня 1924 р. до Спільного зібрання ВУАН щодо неспроможності його працевлаштування у Києві. Через цькування він був вимушений звільнитись з посади голови Комітету Музею мистецтв ВУАН та перейти на роботу до Російського інституту історії мистецтв у Ленінграді (арк. 16–17). Тож колегіальним актом № 187 від 25 лютого 1924 р. замість акад. Ф. І. Шміта на посаді Голови Комітету Музею ім. Ханенків затверджено історика-мисте-

цтвознавця академіка О. П. Новицького (№ 26298, арк. 1). Згідно з інформацією офіційного документа № 197 голова Комітету Музею мистецтв ВУАН акад. О. П. Новицький повідомив про необхідність ревізії музею, тому було вирішено створити ревізійну комісію НК РСІ УСРР за участю представників ВУАН: академіків М. Т. Біляшівського, О. П. Новицького та Ф. І. Шміта, попередньо опечатавши музей (№ 26308, арк. 1).

У протоколах № 201, № 203, № 204 Спільного зібрання ВУАН натрапляємо на відомості щодо обставин звільнення М. О. Макаренка з посади директора, його арешту, а також призначення директором музею І. І. Врони (№ 26312, арк. 1–2; 26314, арк. 1; 26315, арк. 1–2). Колегіальні записи № 217 та № 219 свідчать про намагання Академії захистити М. О. Макаренка після його затримання та зняття з посади директора музею, та запропонувати цю посаду П. П. Потоцькому (№ 26328, арк. 1; 26330, арк. 4). В акті № 206 відображено процес інвентаризації майна музею (№ 26317, арк. 1–2). У протоколі № 194 від 2 червня 1924 р. вказано, що у відповідь на клопотання Кабінету-музею вирішено при розподілі коштів врахувати потреби музею, але не вказано, на яку суму (№ 26307, арк. 1).

У Звідомленні ВУАН за 1925 р. (справа № 26353) діяльність Кабінету-музею подано лише в загальному огляді. Серед загальних цифр згадується кількість книг музею – 4570 томів. Більшість їх перейшли за заповітом від Ф. К. Вовка, частина – від О. Г. Алешо та Л. Є. Чикаленка. Вказано, що в 1925 р. під керівництвом двох своїх очільників, А. З. Носова та А. І. Онищука, Кабінет-музей дуже розрісся, тож Академія наук дала кожному відділу велику автономію. У розділі «Управа Академії наук» зазначено, що Управа клопоталась перед місцевою владою про передачу ВУАН будинків, потрібних для розміщення в них наукових установ, зокрема Кабінету-музею (арк. 14, 21). У протоколі № 217 від 30 березня 1925 р. згадується про затвердження статуту Кабінету-музею, але сам зміст статуту не наводиться (№ 26328, арк. 1).

Шостим пунктом протоколу № 106 від 25 липня 1921 р. керівнику Кабінету-музею О. Г. Алешо надано наукове відрядження у музейних справах до Умані (№ 26219, арк. 1). Від 18 липня 1921 р. винесено рішення обрати на штатні посади співробітників Кабінету-музею

Л. Шульгину та Є. Дзбановського (№ 26217, арк. 1). У протоколі № 132 від 20 лютого 1922 р. третім пунктом зазначено, що на місце звільненого за власним бажанням заступника керівника Антропологічного музею Є. О. Дзбановського обрано А. З. Носова (№ 26249, арк. 1). Від 3 квітня 1922 р., протокол № 138, пункт п'ятий – вирішено надати відрядження до Петрограда заступнику керівника Кабінету-музею А. З. Носову та надіслати з ним прохання від імені ВУАН до наукових установ і товариств по можливості передати ВУАН потрібні антропометричні матеріали та інструменти (№ 26249, арк. 2). 5 травня 1922 р. пунктом третім протоколу № 139 затверджено А. І. Онищука на посаді зав. відділом етнології Кабінету-музею (№ 26250). Протокол № 144 від 6 листопада 1922 р., пункт п'ятий – обрано виконуючого обов'язки Кабінету-музею А. З. Носова на посаду постійного керівника цього музею (№ 26264, арк. 1).

У протоколі № 209 від 2 лютого 1925 р. йдеться про слухання доповіді директора Кабінету-музею А. З. Носова про відрядження до Ленінграда та перевезення до Києва решти колекції з палеолітичної стоянки в Мізині на Чернігівщині й автопортрета Т. Г. Шевченка (№ 26320, арк. 1]).

Рішенням Спільного зібрання УАН від 16 травня 1921 р. (протокол № 99) до штатів Кабінету-музею внесено посаду художника-етнографа і вирішено оплатити працю Ю. Павловича (№ 26210, арк. 10). 3 листопада 1924 р. затверджено М. Я. Рудинського постійним співробітником Кабінету-музею (№ 26310, арк. 1). У протоколі № 185 від 11 лютого 1924 р. йдеться про обрання О. П. Новицького директором Музею діячів (№ 26296, арк. 1).

У фонді Х «УАН–ВУАН» зберігається цілий пласт документів з приводу наукових зв'язків та активної діяльності Музею діячів (№ 2322–3225, 5290, 7117–7118, 17919, 18694, 18718–30735, 30886, 30887–30923, 30924–30937, 30938–30940, 31024–31061, 31062–31168, 31169, 31170, 31171–31300, 31301–31323, 31324–31402, 31411, 5143, 35267), схожа інформація зберігається в архівних справах фонду О. П. Новицького (ф. 279) (№ 865–869, 877, 907, 2804, 2805). Низка архівних справ містить інформацію щодо заснування, організації

та діяльності Кабінету-музею, УТМ та Музею мистецтв (№ 12646, 12647, 18687, 18688, 18693, 18718).

У справі № 18 694 зберігається стаття О. П. Новицького про наукову працю Музею діячів, 1929–1930 рр. (арк. 1), у справі за № 30 886 – звіт про роботу музею за 1928–1932 рр. (арк. 1–35). У справах № 7117 та № 7118 розкриваються тези доповіді Є. Я. Рудинської в якості головного консерватора музею на тему «Методологічне спрямування роботи Музею діячів», стенограма обговорення доповіді, пропонувані заходи щодо реорганізації Музею: програма мінімум – на Музей історії науки, програма максимум – Музей науки та умілості (арк. 1–3).

На листівці до Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України від 26 травня 1933 р. надруковано повідомлення про збори Музею діячів (№ 30735, арк. 1).

Справа № 35 143 містить інформацію про початок реформ ВУАН та зміну діяльності Музею діячів, зокрема статтю Є. Я. Рудинської за 1933 р. «ВУАН на сучасному етапі», де тема наукових досліджень музею була сформульована так: «Буржуазна концепція меморіальної справи та постава її на радянській Україні» (арк. 1–3). У групі справ № 30887–30923 серед планів та звітів для Музею діячів про роботу різних музеїв України (Волинського науково-дослідного, Чернігівського державного, Миколаївського історико-археологічного, Звенигородського музею Т. Г. Шевченка тощо) є звіт про діяльність Музею північних околиць Ленінграда, відповіді музеїв України на анкету Музею діячів про місця, події, пов'язані із видатними вченими, письменниками (арк. 1–109).

Низка архівних справ № 30924–30937 містить свідчення про активну наукову та виставкову діяльність Музею діячів за 1930–1933 рр. (акти приймання портретів, розписки про одержання матеріалів з музею (арк. 1–19). Окремі групи справ № 30938–30940, № 31062–31168, № 31169, № 31170, № 31171–31300, № 31301–31323, № 31324–31402 розкривають листування Музею діячів з Президією ВУАН, Київською міською радою, Кооперативним музеєм за період 10 січня – 16 грудня 1929 р. (арк. 1–107); листування Музею діячів з Історичною секцією ВУАН, Харківським архівним управлінням, Шевченківським окружним музеєм та іншими

установами з приводу придбання матеріалів для музею, ознайомлення з роботою інших музеїв, відряджень, влаштування виставок, господарчих питань 1930–1933 рр.; з Київською філією інституту Т. Г. Шевченка та іншими установами з приводу виставки «ВУАН на сучасному етапі», придбання матеріалів, упорядкування могил видатних діячів тощо (арк. 1–159); з Комісією соціально-економічної історії України, Президією II-го відділу ВУАН, Комітетом виставки друку національностей світу тощо (арк. 79); з Комісією краєзнавства при ВУАН, Ізюмським краєзнавчим музеєм, Полтавським державним музеєм з приводу влаштування Ювілейної виставки ВУАН (арк. 3–4); з Українським науковим інститутом книгознавства, де є звертання директора Музею мистецтв І. І. Врони та вченого секретаря С. О. Гілярова про передачу Музею діячів документів персонального листування В. О. Щавинського згідно з волею вдови К. О. Щавинської (28.10.1927 р.) (арк. 43, 92–93).

У справах № 30938–30940 зберігаються акти про передання професором Д. П. Гордєєвим до Музею діячів науки та мистецтва України матеріалів академіка В. Я. Данилевського з переліком одиниць експозиції, а також нотатки Є. Я. Рудинської (вже на той час на посаді директора) про діяльність закладу, де вказано точну дату відкриття закладу на території Музейного містечка – 5 червня 1932 р.

Не менш важливим є листування Музею українських діячів науки та мистецтва із Всеукраїнським історичним музеєм, I відділом УАН, приватними особами з приводу влаштування виставок, вшанування пам'яті М. В. Лисенка, придбання матеріалу для Музею, господарських питань у 1927 р. Зокрема, привертає увагу лист до I відділу УАН, у якому Музей діячів просить ухвалити до друку збірник своїх матеріалів, присвячений М. В. Лисенку, зі статтями К. В. Квітки, С. О. Єфремова, Д. М. Ревуцького, Л. М. Старицької-Черняхівської, а також документами, листами та ілюстративним матеріалом (№ 31024–31061).

Документ № 12 646 містить лист С. О. Єфремова та П. Я. Стебницького від 19 липня 1918 р. до Комісії по утворенню УАН щодо рукописної та колекційної спадщини професора Ф. К. Вовка. Виходячи з побажань покійного професора, науковці пропонують створити спеціальну наукову установу, де б могли зберігатися

бібліотека, наукові матеріали і колекції проф. Ф. К. Вовка для наукової праці дослідників з антропології та етнографії. Академія наук, зі свого боку, брала на себе клопіт організації вивезення залишеного у спадок наукового майна проф. Ф. К. Вовка з Петрограда до Києва, для чого планувалося відрядити одного з його учнів або взагалі відповідного фахівця (арк. 1–3). 21 березня 1921 р. П. Я. Стебницький писав до А. Ю. Кримського з приводу спадщини професора Ф. К. Вовка, що він як заповітний виконавець волі небіжчика, прохає А. Ю. Кримського подбати, щоб Академія не призначала наукових скарбів проф. Ф. К. Вовка до такої інституції, де вони можуть розпорошитись по різних відділах та фахах (№ 12647, арк. 1).

У справі № 26 205 міститься протокол № 94 від 29 березня 1921 р. про заснування Кабінету-музею. Ідеться про одностороннє обрання О. Г. Алешо керівником музею, А. З. Носова та А. І. Онищука – постійними музейними співробітниками (арк. 1, 2). Адреса Кабінету-музею – бульвар Т. Г. Шевченка, буд. № 14. Загалом усі колекції були експоновані в дев'яти відділах. Перший – відділ монографічного дослідження села з підвідділами: народна техніка, народна архітектура, народний одяг, народне господарство, рибальство, пасічництво, скотарство, хатнє господарство, комунікація і транспорт, народні звичаї та вірування, побут селянської родини. Другий – відділ народного господарства: влови, рибальство, пасічництво, скотарство, хліборобство. Третій – відділ народної техніки. Четвертий – відділ народної архітектури. П'ятий – народний одяг та прикраси, шостий – комунікація і транспорт, сьомий – звичаї та обряди, восьмий – новий побут, дев'ятий – відділ порівняльного народознавства. Загальна кількість зібраних речей становила понад 5500 експонатів, фотографій та понад 3000 малюнків (№ 18687, арк. 1, 3, 4). У справі № 31 411 зберігається звіт бібліотекаря Кабінету-музею Є. О. Дзбановського від 23.03.1928 р. про стан музейного книгозбирання (арк. 1–3). Крім бібліотеки Ф. К. Вовка, Кабінет-музей мав книги О. Г. Алешо (440 од.) та Л. Є. Чикаленка (550 од.), разом близько 1000 од., але значна частина книг стосувались інших галузей знання (література, мистецтво тощо), було й багато дублікатів (група архівних документів № 2322–3225, 2324).

Звіт Музею мистецтв розкриває діяльність установи за 1929–1930 рр. Станом на 1921 р. штат музею загалом складався з 12 осіб, протягом 1922–1924 рр. робота закладу полягала майже виключно в тому, що він у певні дні був відчинений для відвідувачів та був спроможний підтримувати своє господарство. Більшість евакуйованих речей М. О. Макаренку пощастило розшукати, але доля деяких, зокрема близько 30 картин з числа найкращих з усієї збірки, невідома, вони до Києва не повернулися. Зник таким чином «Етюд голови св. Анни» П. П. Рубенса, «Бій кінноти» П. Учело, «Букет квітів» Брейгеля Оксамитового, «Поклоніння волхвів» Кареля ван Мандера, «Краєвид» ван дер Вельде. Речі, які привіз М. О. Макаренко, збагатили склад Музею мистецтв принаймні втричі.

Музейна бібліотека в академічні роки значно розширилась: до неї було приєднано приватні бібліотеки В. М. Добровольського (видатного українського актора), В. Д. Жевахова (князя за походженням, єпископа Могилевського, його визнано священномучеником), В. О. Щавинського (мистецтвознавця) та частину книг із Кабінету мистецтва при Університеті. У 1922 р. кількість книг за інвентарем бібліотеки становила 2695 одиниць, станом на 1 березня 1929 р. їх налічувалося 5250 томів. Крім того, бібліотека мала збірку фотографічних репродукцій з творів західноєвропейських майстрів кількістю понад 18 тис. одиниць. Її матеріалами широко користувалися для виготовлення діапозитивів Київський художній інститут і Музичний інститут ім. М. В. Лисенка, а також київські театри для постановки вистав. Із Лаврського містечка в 1928 р. було одержано дві картини виняткової цінності: «Різдво Христове» (примітив, фламандська школа), що, як з'ясувалося, є твором так званого «Meister von Frankfurt», і велику картину «Адам і Єва», яка є оригіналом славетного німецького художника Луки Кранаха. У 1928 р. з фондів Київської картинної галереї були передані до Музею мистецтв 77 картин, серед них: «Іван Хреститель» Пальми Молодшого, «Анахорети» Франца Франкена, «Квіти» Гезума, «Краєвид» П. Д. Молейна, «Бита дичина» Г. Фейта тощо (№ 18688, арк. 7). У справі № 5290 зберігаються документи щодо діяльності Музею мистецтв та біографічні дані про засновника

музею Б. І. Ханенка, які збирала Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України (арк. 1–4).

Серед архівних документів фонду Х є також офіційні записи щодо діяльності УТМ. Справи № 18 693 та 18 718 містять нотатки про роботу музею, а також кафедри й кабінету українського мистецтва (1929–1930 рр.) (арк. 6; арк. 7–8).

У **фонді Музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича (ф. 50)** зберігається документ, який містить реєстр експонатів для виставки пам'яті М. В. Лисенка, наданих товариством для Музею діячів (№ 769, арк. 1–4).

Окреме місце займають особові фонди ІР НБУВ, у складі яких зберігаються біографічні дані науковців, які зробили великий внесок у розвиток науки та мистецтва. Зокрема у **фонді Миколи Прокоповича Василенка (ф. 40)**, українського історика-правознавця, державного та громадського діяча, президента УАН, зберігаються «Пропозиції Фізично-математичного відділу ВУАН щодо організації і керування установами, що перебувають при Раді ВУАН, 1928 р.» (№ 26, арк. 1) та «Лист Спільного зібрання ВУАН до Президії ВУЦВК про заміну вироку Київського губернського суду акад. М. П. Василенкові» (№ 988). У згаданих пропозиціях Фізично-математичного відділу ВУАН наголошується на потребі поділу Кабінету антропології та етнології на дві установи, що вже кілька років є фактом. Пропонується Кабінет антропології зарахувати до II Відділу і запобігти дублюванню їхньої роботи, Кабінет і Музей етнології приєднати до I Відділу й організаційно констатувати його роботу з Етнографічною комісією, щоб запобігти паралелізму (№ 26, арк. 1).

У **фонді Гната Павловича Житецького (ф. 86)**, українського мовознавця, лексикографа, педагога, фольклориста і громадського діяча, у справі № 35, зберігається його листування з Музеєм діячів за 1927–1928 рр. Тут натрапляємо на лист, у якому консерватор музею Є. Рудинська висловлює подяку Г. П. Житецькому за меморіальні матеріали, надані ним для виставки в пам'ять про М. В. Лисенка, звертається з проханням надати ще речі для виставки «Київські наукові діячі II половини XIX ст.», зокрема портрети батька мовознавця (арк. 1–2).

У фонді Олексія Петровича Новицького (ф. 279), історика мистецтва, бібліографа, почесного члена Київського товариства старожитностей і мистецтв, академіка АН УРСР, автора досліджень про Т. Г. Шевченка як художника, зберігається найбільша кількість архівних справ, що стосуються заснування, поповнення та успішної діяльності музейних академічних установ. Зокрема це виписки з протоколів засідань ВУАКу, перші рішення про охорону пам'яток, музеї, археологічні розкопки тощо за 1923–1929 рр. (№ 810), «Резолюція Президії Укрнауки про музейну справу в УСРР (1927 р.)» (№ 833), записки рукою О. Новицького щодо Кафедри і Кабінету українського мистецтва за 1924–1929 рр. (№ 857). Інформація про обставини та початок організації Музею діячів міститься в доповіді акад. О. Новицького про стан і необхідність організації музею, яку було виголошено на засіданні Історично-філологічного відділу від 10 квітня 1924 р. (№ 907).

В архівних документах, які містять листування, можна знайти інформацію не тільки про наукові зв'язки Музею діячів з іншими установами, а й про зміни в статуті музею як академічної установи. Зокрема, листом від 10 січня 1931 р. Олексій Петрович звертається до Олександра Миколайовича (прізвище невідоме) з приводу передачі музею до Президії відділу (№ 929, арк. 1).

У трудовому списку академіка під пунктом № 14 вказано, що 4 березня 1924 р. його було обрано директором музею (№ 2800, 2801), цю саму інформацію дублює архівний документ № 312 у фонді українського мистецтвознавця Всеволода Михайловича Зуммера (ф. 291).

Цінним джерелом інформації є архівні справи щодо передання до Музею мистецтв ім. Ханенків майна українського колекціонера В. Щавинського (№ 862, 863, 944). Офіційне листування О. Новицького з УТМ, Ф. Ернстом, Є. Рудинською розкриває розвиток музейної справи при ВУАН в 1920–1930 рр. (№ 945, 947, 1046, 1149–1150, 1205–1211, 1234). У групі документів № 865–869 міститься Звідомлення за 1926–1927 рр., пояснювальна записка, короткий огляд роботи, звіт О. Новицького про діяльність роботи Кафедри мистецтвознавства з початку її існування, зокрема й звідомлення самого Музею діячів.

Серед архівних справ знаходимо виписки рукою О. Новицького з протоколів засідань І відділу ВУАН та його комісій за 1920–1928 рр. щодо перейменування «Музею діячів України» на «Музей українських діячів науки та мистецтва України» і доповідь з цього питання, яку академік О. Новицький виголосив на засіданні І відділу від 24 червня 1926 р. (№ 904, арк. 14, 16, 17, 18). У записках Історично-філологічного відділу ВУАН за 1929 р. підкреслюється, що науково-дослідна робота УТМ стала підґрунтям для передання музею до ВУАН та його існування при Кафедрі українського мистецтва Академії. УТМ мав справу з театрами різних масштабів, кваліфікації та напрямів. Також О. Новицький із сумом констатував, що Музей діячів «так і зостався невідомий для широкої громади... Лише наприкінці 1929 р. його перенесено до відремонтованого будинку-корпусу № 24 у Лаврське містечко». Науковцю було доручено організувати передачу документів та експонатів з Українського наукового товариства до музею, зобов'язавши його жити при музеї (№ 907, арк. 1–3, 39; 2804, арк. 2–19; 2805, арк. 40–41). У справі № 2801 зберігається трудовий список О. П. Новицького, де під пунктом № 14 вказано, що 4 березня 1924 р. його обрано директором Музею діячів.

Епістолярна спадщина О. Новицького, що стосується роботи академічних музеїв, становить важливу ланку в архівних справах фонду, сюди входять як листи особистого характеру, так і звернення до різних офіційних установ. Наприклад, з листів Є. Я. Рудинської до О. П. Новицького з 1924 по 1932 р., під час її перебування у науковому відрядженні в Харкові з метою комплектування Музею діячів, стає зрозумілим, з якою самопожертвою вона ставилась до музеєзнавчої праці (№ 1205–1211, арк. 6–8). У справі № 1046 містяться особисті листи від 20 травня 1928 р. до 7 вересня 1931 р., у яких О. П. Новицький турбується про Музей діячів (арк. 22). Документи свідчать, що без цих відданих своїй справі науковців Музей діячів не міг би так довго боротись за своє існування та укомплектовувати фонди. Листи про передавання Музею мистецтв картин, фотографій і бібліотеки, зібрання гравюр, старовинного фарфору, фаянсу тощо із колекції В. Щавинського носять офіційний характер (№ 944, 945). Зберігся акт передання

майна, а також копія заповіту В. О. Щавинського (№ 862, арк. 58). У справі № 918 – письмові клопотання О. Новицького до Народного комісаріату освіти щодо передання київських музеїв у відання ВУАН. Сюди ж можна віднести справу, що містить офіційне клопотання Ф. Ернста до Президії Соціально-економічного відділу ВУАН про створення музею українського мистецтва, української картинної галереї, а точніше – об'єднання художніх київських музеїв (№ 1234).

У фонді **Павла Миколайовича Попова (ф. 285)**, українського літературознавця, мистецтвознавця та фольклориста, містяться запрошення на відкриття присвячених М. В. Лисенку та І. С. Нечую-Левицькому виставок у Музеї діячів при УАН, за адресою: вул. Жертв Революції (Трьохсвятительська), 23 (№ 1604, арк. 1, 2), запрошення на виставку зразків народної різдвяної драми у Кабінеті-музеї (№ 1617) та запрошення на виставку в УТМ (№ 1605). Список рукописних матеріалів УТМ при ВУАН зберігає листи Театральної ради до багатьох визначних діячів театру: Леся Курбаса та інших березильців, до М. К. Заньковецької, К. С. Станіславського, М. В. Луначарського; автографи А. М. Бучми, Л. М. Гаккебуш, М. Ірчана, І. О. Мар'яненка; рукописи ролей, ноти та п'єси як відомих авторів (М. Ірчан, М. Г. Куліш), так і маловідомих. Навіть попри те, що до цього списку не увійшли рукописи, які надійшли до УТМ в 1930 р., він становить непересічне значення для вивчення історії театру та української культури загалом (№ 1606, арк. 3–4).

Серед документів фонду – офіційні листи Національної картинної галереї до сектору науки Народного комісаріату освіти щодо передання збірки гравюр Волинського музею до її відділу графіки, 1930 р. (№ 2044), а також дарча В. П. Попової, дружини П. М. Попова, на твори прикладного мистецтва, передані до Картинної галереї за заповітом її чоловіка (1972 р.). На той час галерея мала назву «Київський державний музей російського мистецтва» (№ 7716).

У справі № 1989 зберігається офіційне листування директора Лаврського державного культурно-історичного заповідника з УТМ, Музеєм діячів, Музеєм українського мистецтва за період 1925–1930 рр. Серед листів є прохання від Музею діячів надати

на час проведення лекції М. Я. Сенгалевиц «Могили громадських діячів» портрети професорів Київської духовної академії М. І. Петрова, С. Т. Голубєва, В. З. Завітневича та Д. Я. Крижанівського (арк. 1–8). Проект схеми музеїв м. Києва, записаний рукою П. М. Попова, розроблений на нараді Лаврського музею 4 січня 1926 р., зберігається у справі № 2054.

Отже, важливість розглянутих архівних фондів ІР НБУВ полягає в тому, що вони містять багаті за змістом документи, які дають змогу простежити еволюцію форм і напрямів формування архівних фондів та науково-дослідної діяльності музейних закладів ВУАН у період, коли деякі музеї УАН–ВУАН були реорганізовані, інші – передані у відання різних установ. У фонді архіву Інституту рукопису, фонді І «Літературні матеріали», фонді УАН–ВУАН (ф. Х) та у фонді Музичного товариства ім. Леонтовича (ф. 50) зберігаються матеріали офіційного діловодства: протоколи, журнали засідань, звіти, листування тощо. Особові фонди М. П. Василенка (ф. 40), Г. П. Житецького (ф. 86), О. П. Новицького (ф. 279), П. М. Попова (285), В. М. Зуммера (ф. 291) містять життєписи науковців, їхні заяви, епістолярну спадщину, як офіційного так і особистого характеру, запрошення на виставки академічних музейних закладів. Докладний огляд документів фондів ІР НБУВ дає розгорнуте уявлення щодо архівної спадщини музейних закладів УАН–ВУАН, яка за своїм складом і змістом є унікальною для розуміння історії української культури та науки.

Список бібліографічних посилань

1. Бонь, О. І. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам'яткоохоронного та музейного руху : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2000. 228 с.
2. Бонь, О. Музей українських діячів науки і мистецтва: етапи становлення. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Київ : Рідний край. 2001. Вип. 13. С. 338–349.
3. Вережомська С. Ж. Ф. Ернст у музейному будівництві України. *Історична пам'ять*. Київ, 2004. № 1. С. 157–165.

4. Івашук Л. А. Документальні джерела Музею українських діячів науки та мистецтва при ВУАН (1918–1933): загальний огляд. *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство*. 2009. Вип. 10. С. 195–210.

5. Івашук Л. А. Архівні фонди музейних установ гуманітарного циклу Всеукраїнської академії наук (1918–1934 рр.) : монографія. Київ : Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2012. 348 с.

6. Тиндик В. До історії формування етнографічної колекції НМІУ: матеріали Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка у збірці музею. *Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи* : матеріали ювіл. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, лютий 1999 р.). Київ. С. 117–119.

References

1. Bon, O. (2000). *Akademik Oleksa Petrovych Novytskyi yak istorik kultury, organizator pamiatkoohoronnogo ta muzeinogo ruhu* [Academician Oleksa Petrovych Novitsky as a historian of culture, organizer of the monument protection and museum movement]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Bon, O. (2001). Muzei ukrainskykh diiachiv nauky i mystetstva: etapy stanovlennia [Museum of Ukrainian figures of science and art: stages of formation] *Istoriya Ukrainy: malovidomi imena, podiyyi, facty – History of Ukraine: Little-known Names, Events, Facts, 13*, 338-349 [in Ukrainian].

3. Verezomska, S. Zh. (2004). F. Ernst u muzeinomu budivnytstvi Ukrainy [F. Ernst in museum elaborating in Ukraine]. *Istorychna pamiat – Historical Memory, 1*, 157-165. Kyiv [in Ukrainian].

4. Ivashchuk, L. (2009). Dokumentalni dzherela Muzeiu ukrainskykh diiachiv nauky ta mystetstva pry VUAN (1918-1933): zahalnyi ohliad. [Documentary sources of the Museum of Ukrainian Figures of Science and Art at the Ukrainian Academy of Sciences (1918-1933): a general overview]. *Arkhiivnavstvo. Arkheohrafiia. Dzhereloznavstvo – Archival Studies. Archeography. Source Studies, 10*, 195-210 [in Ukrainian].

5. Ivashchuk, L. (2012). Arkhivni fondy muzeinykh ustanov humanitarnoho tsyклу Vseukrainskoi akademii nauk (1918-1934 rr.)

[Archival collections of museums of Humanities in the Ukrainian Academy of Sciences (1918-1934)]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Tyndyk, V. (1999). Do istorii formuvannia etnografichnoi kolektsii NMIU: materialy Muzeiu antropolohii ta etnolohii im. Khv. Vovka u zbirtsi muzeiu [To the history of the formation of the ethnographic collection of NHMU]. *Museum at the turn of the eras: past, present, prospects. Proceedings of the Anniversary international scientific and practical conference, Kyiv, February 1999* (pp. 117-119). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024.

Lesya Ivashchuk,

PhD (History), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivsky Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2186-1059>

Collections of the Institute of Manuscripts of the Ukrainian National Academy of Sciences as Custodians of the Archival Heritage of the UAN-VUAN Museums

The purpose of the study is to carry analysis of archival heritage of museum institutions at the Ukrainian National Academy of Sciences in 1920-1930 with the help of a bibliographic description of the archival collections of the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, and with the help of the archive of the Institute of Manuscripts, fund I “Literary materials”, fund H. UAN-VUAN, fund 40 of M. P. Vasylenko, fund 50 of the Leontovych Music Society, fund 86 of H. P. Zhitetskyi, fund 279 of O. P. Novytskyi, fund 285 of P. M. Popov and fund 291 of V. M. Zumner, the activities of the F. Vovk’s Cabinet-Museum of Anthropology and Ethnology, archival collections of the Museum of Ukrainian Science and Art Figures and the Ukrainian Theater Museum at the Ukrainian Academy of Sciences, the Museum of Arts and the Kyiv Art Gallery. During the stay of the museum institutions under the auspices of the Academy of Sciences, their collections were replenished, supplemented and had educational significance for researchers and common people. The significance of the archival collections of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in relation to the museums founded under the auspices of the Academy of Sciences, is priceless for science. With the beginning of Soviet repressions, the Ukrainian Academy

of Sciences was forcibly reformed, and many scientists perished. The ideology imposed by the government destroyed the first sprouts of Ukrainization among the intelligentsia. Academic museums were reorganized in the 1930s, collections were disbanded and handed over to the People's Commissariat of Education. Documentary collections of these museums were transferred to various institutions and actually dispersed. The museum of activists failed to recover, in the atmosphere of harassment of the Ukrainian intelligentsia, it ceased to exist in 1934. However, the activity and its employees' devoted work were of great importance for the development of the memorial work of Ukrainian museums in the 20s and 30s. Since 1934, all the art museums in Kyiv have been united in the system of the People's Commissariat of Education, the Art Museum of the Ukrainian Academy of Sciences has been combined with the Kyiv Art Gallery. However, the composition of each sectors of this State Art Museum was so significant that their unification turned out to be irrational. In this regard, in 1936, the sectors of Russian, as well as Western and Eastern art were separated and transformed into independent museums, which were transferred in charge of the Department of Arts Affairs under the Council of People's Commissars of the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

Keywords: F. Vovk's Cabinet-Museum of Anthropology and Ethnology, archival collections of the Museum of Ukrainian Science and Art Figures and the Ukrainian Theater Museum at the Ukrainian Academy of Sciences, the Museum of Arts and the Kyiv Art Gallery, Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

<https://doi.org/10.15407/np.73.375>

УДК 027.54(477-25)НБУВІР:025.171]:930.25:091“16”:[378.4:2](477-25)

Тетяна Добрянська,

науковий співробітник,

Інститут рукопису

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна

e-mail: Dobrianska_T@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7162-430X>

Юлія Дудка,

молодший науковий співробітник,

Інститут рукопису

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна

e-mail: dudka2412@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8693-4063>

**ДАТУВАННЯ РУКОПИСНИХ КНИГ XVII СТ.
ІЗ КОЛЕКЦІЇ ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ
ПРИ КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ ІНСТИТУТУ
РУКОПИСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Розглянуто проблему датування кирилических рукописних книг XVII ст. із колекції Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, яка зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, як унікальних джерел рукописної спадщини зазначеного періоду.

За об'єкт дослідження взято недатовані кирилическі рукописні книги XVII ст., які не мають кодикологічних відомостей точного датування. Критично переглянуто описи кодексів за сучасними даними археографії, кодикології, палеографії, філігранології. Здійснено історико-кодикологічне дослідження низки рукописних джерел та уточнено їх вихідні дані.

Ключові слова: Інститут рукопису, кирилическа рукописна книга XVII ст., рукопис, дата написання, філігрань.

© Т. Добрянська, Ю. Дудка, 2024

Постановка проблеми. Проблема датування кириличних рукописних кодексів XVII ст. є актуальною для української археографії та кодикології. Встановлення на сучасних наукових засадах точної дати написання рукописних джерел сприяє також глибшому вивченню національної історико-культурної спадщини загалом. Адже археографічні описи каталогу М. Петрова «Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» (1875–1879) [18] та О. Лебедева «Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской духовной академии» (1916) [15] потребують критичного наукового дослідження й переопишування, оскільки не мають сучасного наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне наукове опрацювання отримали тільки слов'янські кириличні рукописні книги XIV–XVI ст. із колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (далі – ЦАМ КДА) при укладанні Л. Гнатенко [2, 3] та О. Івановою [11] хронологічних каталогів за фондами Інституту рукопису НБУВ. Низка новітніх досліджень Т. Добрянської стосується уточнення датування українських кириличних книг XVII ст. з колекції ЦАМ КДА [7, 8].

Виклад матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. Київська духовна академія (далі – КДА) стає провідним центром дослідження рукописної та книжкової спадщини, а на думку Н. Шип, – ще й важливим центром освіти православного світу [20, с. 74]. Викладачі та студенти КДА проводили дослідження та наукове описування рукописних писемних пам'яток, укладали каталоги. М. Петров та його студенти підготували три томи опису рукописних зібрань ЦАМ КДА, видані під назвою «Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» [18]. Описування наступних надходжень до цієї колекції здійснив на початку XX ст. О. Лебедев [15]. Випускники КДА продовжували справу своїх викладачів, ґрунтовно вивчаючи рукописні церковні джерела.

Далі розгляд і розв'язання цієї проблеми проведемо за недатованими кириличними кодексами XVII ст. з колекції ЦАМ КДА, яка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України

імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) у фонді 301. Основна увага буде приділена кодексам, які датовані в межах століть.

При датуванні кириличних кодексів та уривків нами було проведено філігранологічний аналіз водяних знаків паперу рукописів, для чого використовувалися альбоми філіграней С. Бріке (далі подається як Brique) [21], О. Гераклітова (Гераклитов) [1], Т. Діанової (Дианова 1997, 1998) [5, 6], Т. Діанової та Л. Костюхіної (Дианова, Костюхина) [4], І. Каманіна та О. Вітвіцької (Каманін, Вітвіцька) [12], С. Клепікова (Клепиков) [13], Е. Лауцявічюса (Laucevičius) [14], М. Лихачова (Лихачев) [16], К. Тромоніна (Тромонин) [19], Е. Хівуда (Heawood) [23], В. Черчілля (Churchill) [22], З. Учаскіної (Uchastkina) [24]. (Далі посилення на альбоми зроблено тільки за прізвищами укладачів). При дослідженні паперу рукопису зазначається ступінь відповідності філіграні рукопису щодо рисунка альбому-довідника: схожа – сх., подібна – под., тотожна – тотож.

У встановленні дати написання кодексу О. Лебедев спирався на філігранологічні альбоми К. Тромоніна (1844) [19] та М. Лихачова (1899) [16] і на кодикологічні записи рукопису, які могли сприяти точнішому його датуванню. Якщо таких даних рукопис не мав, археограф подавав дату в межах століття. Під час кодикологічного аналізу кириличних писемних пам'яток XVII ст. з колекції ЦАМ КДА та критичного аналізу даних попередніх досліджень нами було опрацьовано низку рукописів, датованих ширше – у межах XVII–XVIII ст.

168 П. «Страсті Христові». XVII–XVIII ст. До ЦАМ КДА кодекс надійшов від Е. Барсова [18, с. 114]. Рукопис форматом 4° на 26 арк. Завдяки філігранологічному аналізу ми ідентифікували такі філіграні як: 1) *монограма* (арк. 2–5) – под. Laucevičius № 3428 (1680 р.); 2) *монограма* (арк. 1–6) – под. Laucevičius (1711 р.). Вірогідно, рукопис був писаний наприкінці XVII ст. на початку XVIII ст.

347 П. Октоїх. XVII–XVIII ст. До ЦАМ КДА кодекс надійшов від вчителя ніжинського ліцею, священника А. Ф. Хвойнацького [18, с. 359]. Рукопис форматом 2° на 190 арк. Завдяки філігранологічному аналізу були ідентифіковані такі філіграні: 1) *вершник* (арк. 5) – тот.

Дианова, Костюхина (1980) № 120 (1697 р.); 2) *вершиник* (арк. 20) – сх. Дианова, Костюхина (1980) № 123 (1698 р.); 3) *хрест* (арк. 55) – тотож. Laucevičius № 1755 (1706 р.). (1680 р.); 4) *монограма* (арк. 1–6) – под. Laucevičius (1711 р.). Тому датою написання рукопису вважаємо швидше кінець XVII ст.

484 П. Арифметика. XVII–XVIII ст. Рукопис форматом 4° на 195 арк. Нами були ідентифіковані такі філіграні: 1) *герб Амстердама* (арк. 4–9) – под. Дианова (1998) № 2159 (1690 р.); 2) *герб Амстердама* (арк. 16–22) – тотож. Дианова (1998) № 388 (1701 р., 1711–1712 рр.). Тож вірогідною датою написання рукопису є кінець XVII ст.

530 П. Збірник. XVII–XVIII ст. До ЦАМ КДА кодекс надійшов від Е. Барсова [18, с. 506–508]. Рукопис форматом 8° на 16 арк. У ньому повторюється одна філігрань: *монограма* (арк. 4–7) – сх. Uchastkina № 482 (1779 р.), тому кодекс нами датовано останньою третиною XVIII ст.

535 П. Збірник. XVII–XVIII ст. До ЦАМ КДА кодекс надійшов від Е. Барсова [18, с. 518]. Рукопис форматом 4° на 78 арк. Нами ідентифіковано філіграні: 1) *герб Амстердама* (арк. 10–13) – под. Дианова (1998) № 307 (1709 р.); 2) *герб Амстердама* (арк. 70–73) – Дианова (1998) № 162 (1690 р.). За нашими спостереженнями рукопис датується кінцем XVII ст.

541 П. Збірник. XVII–XVIII ст. До ЦАМ КДА кодекс надійшов від архімандрита Євгенія [18, с. 529]. Рукопис форматом 8° на 198 арк. Нами ідентифіковано філіграні: 1) *аломода* (арк. 151–152) – под. Laucevičius № 44 (1737 р., 1740 р., 1759 р.); 2) *герб Амстердама* (арк. 200–201) – под. Дианова (1998) № 305 (1708 р.). Отже, завдяки філігранологічному аналізу ми датуємо цей рукопис першою половиною XVIII ст.;

547 П. Збірник. XVII–XVIII ст. До ЦАМ КДА кодекс надійшов від священника ковельського собору П. Гапановича [18, с. 536–538]. Рукопис форматом 4° на 88 арк. При звірці зібрання ЦАМ КДА 31. 10. 2005 р. ця одиниця зберігання не була виявлена.

570 П. Повчальні слова Іоанна Златоуста. XVII–XVIII ст. До ЦАМ КДА кодекс надійшов від вчителя Чернігівської семінарії Ф. І. Дмитревського [18, с. 550]. Рукопис форматом 4° на 356 арк.

Нами ідентифіковано філіграні: 1) *Pro patria* (арк. 6–9) – тотож. Laucevičius № 2884 (1785 р.); 2) *лев на щиті* (арк. 332–333) – тотож. Laucevičius № 2325 (1792 р.). За результатами філігранологічного аналізу рукопис датуємо 80–90-ми роками XVIII ст.

80 Л. Октоїх. XVIII ст. Рукопис форматом 4° на 75 арк. Кодекс надійшов від члена Імператорської академії мистецтв Т. В. Кибальчича [19, с. 112]. О. Лебедев вказує в описові на філігрань в альбомі М. Лихачова, проте без посилання на малюнок [16]. Нами ідентифіковані філіграні: 1) *орел одноголовий* (арк. (18–26) – под. Laucevičius № 3557 (1798 р.); 2) *лев* (арк. 58–69) – под. Laucevičius № 2330 (1799 р.), і на підставі філігранологічного аналізу рукопис датуємо кінцем XVIII ст.

888 Л. Збірник. 1670–1710 рр. Рукопис форматом 4° на 526 арк. Кодекс надійшов від П. О. Бурачкова [17, с. 14]. В описах О. Лебедев посиляється на філігрань *голова блазня* під №№ 469, 474, 484, 499 у каталозі М. Лихачова [16, 445–447]. Завдяки філігранологічному аналізу нами ідентифіковано такі філіграні: 1) *голова блазня із сімома зубцями* (арк. 8–15) – сх. Дианова (1997) № 375 (1666 р.); 2) *герб Амстердама* (арк. 74–75) – сх. Дианова, Костюхина № 158 (1673–1680 рр.); 3) *голова блазня із сімома зубцями* (арк. 143–148) – сх. Дианова (1997) № 542 (1676 р.); 4) *агнець великодній* (арк. 520–525) – под. Дианова, Костюхина № 11 (1670 р.); 5) *голова блазня із п'ятьма зубцями* (арк. 448–505) – под. Дианова (1997) № 182 (1678 р., 1682 р.); 6) *ріг поштовий* (арк. 488–489) – под. Дианова, Костюхина № 1156 (1669 р.). На цій підставі рукопис датуємо 60–80-ми роками XVII ст.

889 Л. Збірник. 1670–1710 рр. Рукопис форматом 4° на 381 арк. Кодекс надійшов від П. О. Бурачкова [17, с. 14]. О. Лебедев у своїх дослідженнях посиляється на філігрань *голова блазня* під № 484 у каталозі М. Лихачова [16]. Нами встановлено низку філіграней: 1) *герб Амстердама* (арк. 1–4) – под. Дианова (1998) № 25 (1686 р.); 2) *герб Амстердама* (арк. 49–50) – под. Дианова (1998) № 185 (1704 р.); 3) *герб Амстердама* (арк. 167–168) – под. Дианова (1998) № 207 (1689–1696 рр.); 4) *лев* (арк. 272) – под. Laucevičius № 2314 (1668 р.), тож за нашими спостереженнями кодекс датовано останньою третиною XVII ст.

892 Л. Збірник. 1695–1702 рр. Рукопис форматом 4° на 343 арк. Кодекс надійшов від курського поліцмейстра Т. І. Вержбицького [10, с. 5]. О. Лебедєв у своїх дослідженнях посиляється на філігрань *голова блазня* під № 484, 491 та монограму «В» у каталозі М. Лихачова [16, с. 447]. Завдяки філігранологічному аналізу нам вдалося встановити низку водяних знаків: 1) *герб Амстердама* (арк. 5–6) – сх. Дианова (1998) № 359 (1695–1699 рр., 1707 р.); 2) *монограма* (арк. 131) – сх. Дианова, Костюхина № 38 (1692 р.); 3) *герб Амстердама* (арк. 316–319) – под. Дианова (1998) № 163 (1690 р.); 4) *герб Амстердама* (арк. 332–335) – под. Дианова (1998) № 170 (1692 р.). Проведене філігранологічне та кодикологічне дослідження показало, що кодекс є конволютом. Частина кодексу написана в 90-х роках XVII ст., інша частина укладена 24 серпня 1702 р., на що вказує запис на арк. 346: «Списана сіа повѣсть въ 1702 м году августа въ 24 днь».

Висновок. Отже, рукописна книга XVII ст. з колекції ЦАМ КДА залишається ще малодослідженою й комплексно не розробленою як об'єкт археографії, кодикології, палеографії та кодикографії. У проведеному нами дослідженні встановлено історію описування низки рукописів та визначено час їх створення. Вивчення цієї проблеми і критичний перегляд описів кирилических рукописів XVII ст. за сучасними науковими даними археографії, кодикології, палеографії та філігранології дали змогу уточнити час написання групи кодексів, поданих у каталозі М. Петрова та О. Лебедєва, які в попередніх описах та дослідженнях мають хронологічно широкі дати створення.

Список бібліографічних посилань

1. Гераклитов А. А. Филигрانی XVII века на бумаге рукописных и печатных документов русского происхождения / [послесл. и коммент. С. А. Клепикова]. М. : Изд-во АН СССР, 1963. 259 с.

2. Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилическа рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом / редкол.: О. С. Онищенко (голова), В. В. Німчук, С. Г. Даневич (відп. секр.), Л. А. Дубровіна, Н. М. Зуб-

кова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2007. 264 с.

3. Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог / редкол.: О. С. Онищенко (голова) ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2003. 194 с.

4. Дианова Т. В., Костюхина Л. М. Водяные знаки рукописей России XVII в. : по материалам Отдела рукописей ГИМ. М., 1980. 172 с.

5. Дианова Т. В. Филигрانی XVII–XVIII вв. «Голова шута» : каталог. М., 1997. 166 с.

6. Дианова Т. В. Филигрانی XVII–XVIII вв. «Герб города Амстердама». М., 1998. 168 с.

7. Добрянська Т. А. Проблема датування українських кириличних кодексів XVII ст. з колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії в каталозі О. Лебедєва. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2013. Вип. 17. С. 380–389.

8. Добрянська Т. А. Українські датовані кодекси XVII ст. з колекції Церковно-археологічного музею Київської духовної академії (до питання наукового описування). *Сучасна славістика: ключові проблеми та тенденції розвитку* : тези Міжнар. наук. конф. до Дня слов'ян. писемності і культури. Київ, 2013. С. 92–93.

9. Известия Церковно-археологического Общества при Киевской духовной Академии за июль 1881 года / сост. Н. Петров. *Труды Киевской духовной академии*. Киев, 1881. Т. 3. С. 112.

10. Известия церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за 1890 год / сост. Н. И. Петров. Киев, 1891. С. 5.

11. Іванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. : палеогр. альбом / О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. Київ, 2010. 791 с.

12. Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI–XVII вв. (1566–1651). Київ, 1923. 144 с.

13. Клепиков С. А. Филигрانی и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX века : [справоч. пособие]. М. : Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1959. 305 с.

14. Laucevičius, E. Paper in Lithuania in XV–XVIII centuries: atlasas. Vilnius : Mintis, 1967. 577 p.
15. Лебедев А. А. Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской духовной академии. Саратов, 1916. 472 с.
16. Лихачев Н. П. Палеографическое значение бумажных водяных знаков. СПб., 1899. Ч. 1–3. 783 с.
17. Отчет Церковно-исторического и Археологического общества при Киевской духовной академии за 1891 год. Киев, 1892.
18. Петров Н. И. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Киев, 1875. Вып. 1–3. 810 с.
19. Тромонин К. Я. Изъяснения знаков, видимых на писчей бумаге, посредством которых можно узнать, когда написаны или напечатаны какие-либо книги, грамоты, рисунки, картинки и другие старинные и нестаринные дела, на которых не означено годов. М., 1844. XV, 62, 22, CXXXI с.
20. Шип Н. А. Київська духовна академія – центр духовної освіти Наддніпрянської України (XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. Київ, 1999. № 2. С. 63–76.
21. Brique C. M. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Leipzig, 1923 Vol. 1–4.
22. Churchill W. A. Watermarks in paper in Holland, England, France etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnection. Amsterdam, 1935. 94, CDXXXII p.
23. Heawood E. Watermarks mainly of the 17th and 18th centuries. Hilversum : The paper publ. Society, 1950. (Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia. Vol. 1).
24. Uchastkina Z.W. A history of Russian hand papermills and their watermarks. Hilversum, 1962. (Monumenta chartae Papiraceae Historiam illustrantia. Vol. 9).

References

1. Geraklitov, A.A. (1963) Filigrani XVII veka na bumage rukopisnyh i pechatnyh dokumentov russkogo proishozhdenija [Filigrees of the

seventeenth century on the paper of manuscript and printed documents of Russian origin]. Moscow [in Russian].

2. Hnatenko, L. A. (2007) *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XIV st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Katalog. Kodykolocho-orfohrafichne doslidzhennia. Paleohrafichniy albom* [Slavic Cyrillic manuscript book of the fourteenth century in the collections of the Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine. Catalog. Codicological and orthographic study. Paleographic album.]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Hnatenko, L. A. (2003) *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XV st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Katalog* [Slavic Cyrillic manuscript book of the fifteenth century in the collections of the Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine. Catalog.]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Dianova, T.V., Kostjuhina, L.M. (1980). *Vodjanye znaki rukopisej Rossii XVII v.: po materialam Otdela rukopisej GIM*. [Watermarks from Russian manuscripts of the seventeenth century: based on the materials of Manuscripts Department of the State Historical Museum]. Moscow: State Historical Museum [in Russian].

5. Dianova, T. V. (1997). *Filigrani XVII-XVIII vv. "Golova shuta": catalog [Filigrees of the seventeenth and eighteenth centuries. "Jester Head": catalogue]*. Moscow: State Historical Museum [in Russian].

6. Dianova, T.V. (1998) *Filigrani XVII-XVIII vv. "Gerb goroda Amsterdama" [Filigrees of the seventeenth and eighteenth centuries "The Coat of Arms of the City of Amsterdam"]*. Moscow [in Russian].

7. Dobrianska, T. A. (2013). *Problema datuvannia ukrainskykh kyrylychnykh kodeksiv XVII st. iz kolektsii Tserkovno-arkheolohichnoho muzeiu pry Kyivskii dukhovnii akademii v katalogi O. Lebedieva* [The problem of dating of Ukrainian cyrillic codices of the seventeenth century in the collection of the Church and Archeological Museum at the Kyiv Theological Academy in the catalogue of O. Lebedev]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 17, 380-389. Kyiv [in Ukrainian].

8. Dobrianska, T.A. (2013) *Ukrainski datovani kodeksy XVII st. z kolektsii Tserkovno-arkheolohichnoho muzeiu Kyivskoi dukhovnoi akademii (do pytannia naukovoho opysuvannia)* [Ukrainian dated

codices of the seventeenth century in the collection of the Church and Archaeological Museum of the Kyiv Theological Academy (to the problem of scientific description)]. *Modern Slavic Studies: Key Problems and Development Trends. Proceedings of the International Scientific Conference on the Day of Slavic Writing and Culture* (pp. 92-93). Kyiv [in Ukrainian].

9. Petrov, N. (Comp.). (1881). *Izvestiya Tserkovno-arkheologicheskogo Obshchestva pri Kievskoi dukhovnoi Akademii za iyul 1881 goda* [Bulletin of the Church and Archaeological Society at the Kyiv Theological Academy for July 1881]. *Trudi Kievskoi dukhovnoi akademii – Academic Papers of the Kyiv Theological Academy*. Kiev [in Russian].

10. Petrov, N. (Comp.). (1891). *Izvestiya Tserkovno-arkheologicheskogo Obshchestva pri Kievskoi dukhovnoi Akademii za 1890 god* [Bulletin of the Church and Archaeological Society at the Kyiv Theological Academy for 1890]. *Trudi Kievskoi dukhovnoi akademii – Academic Papers of the Kyiv Theological Academy*. Kiev [in Russian].

11. Ivanova, O. A., Halchenko, O. M., Hnatenko, L. A. (2010). *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XVI st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: naukovyi katalog: paleohrafichnyi albom* [Cyrillic manuscript book of the sixteenth century from the collection of the Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine: scientific catalog: paleographic album]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Kamanin, I. M., Vitvitska, O. (1923). *Vodiani znaky na paperi ukrainskykh dokumentiv XVI-XVII st. (1566-1651)* [Watermarks on paper of Ukrainian documents of the sixteenth and seventeenth centuries (1566-1651)]. Kyiv: Printing house of All-Ukrainian Academy of Sciences [in Ukrainian].

13. Klepikov, S.A. (1959). *Filigrani i shtempeli na bumage russkogo i inostrannogo proizvodstva XVII-XX veka: spravochnoe posobie* [Filigrees and stamps on Russian and foreign papers produced in the seventeenth-twentieth centuries]. Moscow [in Russian].

14. Laucevičius, E. *Paper in Lithuania in XV-XVIII centuries: atlasas*. Vilnius: Mintis, 1967. 577 p.

15. Lebedev, A. (1916). Rukopisi Tserkovno-arkheologicheskogo muzeya Imperatorskoi Kievskoi dukhovnoi akademii. [Manuscripts in the Church and Archaeological Museum of Imperial Kyiv Theological Academy]. Saratov: Volga [in Russian].

16. Likhachev, N. P. (1899). Paleograficheskoe znachenie bumazhnikh vodyanikh znakov [Paleographic significance of paper watermarks]. Moscow [in Russian].

17. *Otchet Tserkovno-istoricheskogo i Arkheologicheskogo obshchestva pri Kievskoi dukhovnoi akademii za 1891 god. Kiev. (1892).* [Report of the Church Historical and Archaeological Society at the Kyiv Theological Academy for 1891 year]. Kyiv [in Russian].

18. Petrov, N. I. (1875-1879). Opisanie rukopisei Tserkovno-arkheologicheskogo muzeya pri Kievskoi dukhovnoi akademii [Description of manuscripts of Church and Archaeological museum at the Kyiv Theological Academy] (Vols. 1-3). Kyiv [in Russian].

19. Tromonin, K. Ja. (1844). Izyasneniya znakov, vidimikh na pischei bumage, posredstvom kotorikh mozžno uznat, kogda napisani ili napechatani kakie-libo knigi, gramoti, risunki, kartinki i drugie starinnie i nestarinnie dela, na kotorikh ne oznacheno godov [Explanations of signs visible on writing paper, by means of which one can find out when any books, charters, drawings, pictures and other ancient and non-antique works on which the years are not indicated, were written or printed]. Moscow [in Russian].

20. Shyp, N. A. (1999). Kyivska dukhovna akademiia – tsentr dukhovnoi osvity Naddniprovianskoi Ukrainy (XIX – pochatok XX st.) [Kyiv Theological Academy – the center of spiritual education of Dnieper Ukraine (nineteenth – early twentieth centuries)]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 63-76 [in Ukrainian].

21. Brique, C. M. (1923) Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Leipzig [in French].

22. Churchill, W. A. (1935) Watermarks in paper in Holland, England, France etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnection. Amsterdam.

23. Heawood, E. (1950) Watermarks mainly of the 17th and 18th centuries. – Hilversum : The paper publ. Society. Holland.

24. Uchastkina Z.W. (1962) A history of Russian hand papermills and their watermarks. Holland.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2024.

Tetiana Dobrianska,

PhD (History), Research Associate,

Institute of Manuscript

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: dobrianska_t@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7162-430X>

Yulia Dudka,

Junior Research Associate,

Institute of Manuscript

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: dudka2412@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-4063>

Dating of Handwriting Books of the seventeenth century from the Collection of the Church and Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy from the Institute of Manuscript, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

The paper deals with the problem of dating Cyrillic handwriting books of the seventeenth century in the collection of the Church and Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy (Fund 301), which now is in the collection of the Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine. These books are the unique sources of the manuscript heritage of the specified period, and they are represented in the scientific archeographic catalog compiled by O. Lebedev and M. Petrov. Archeographic descriptions made by O. Lebedev (1916) is a continuation of a number of studies conducted by M. Petrov (1875-1879). Undated Cyrillic handwritten books of the seventeenth century, which do not bear exact dating codicological information, were taken as the object of the study. Represented handwritten books are unattributed and unresearched yet, so the purpose of the presented intelligence is to introduce them into the scientific and informational space. Most of them are the parts of the composited various genres and various time collections of the seventeenth and eighteenth centuries. According to the modern advances of codicology, archeology, filigranology, it became possible to review critically

the data of descriptions, which brought new results. After all, in our days definition of the exact date of writing manuscript sources made on modern scientific bases, also contributes to a deeper study of the national historical and cultural heritage. The study of the proposed handwritten sources is accompanied by the setting the history of origin and whereabouts, as well as a detailed filigree analysis of the manuscripts. The analysis of the codices was carried out against the background of the comprehensive preparation of the future scientific catalog of Cyrillic manuscript books of the seventeenth century in the collection of the Church and Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy.

Keywords: Institute of Manuscript, Cyrillic handwriting books of the 17th century, manuscript, date of writing, filigree.

Юлія Рудакова,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Інститут книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: rudakova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1159-9429>

**ВИДАННЯ БЕЗ ВИХІДНИХ ДАНИХ ДРУКАРНІ
ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТВА СВ. ТРІЙЦІ У ФОНДІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Мета статті – представити результати часткової атрибуції семи видань львівської друкарні братства св. Трійці, на титулі яких не зазначено місце друкування, зі складу збірки відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; продемонструвати шлях атрибуції вихідних відомостей за допомогою аналізу друкарського матеріалу: шрифтів і декоративних елементів художнього оздоблення. *Методологія* атрибуції та книгознавчого дослідження видань із відсутніми чи неповними вихідними відомостями полягає у комплексному вивченні друкарських особливостей видань, насамперед елементів структури тексту, художнього оздоблення та шрифтів. *Наукова новизна.* Для книгознавчого аналізу у фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ виокремлено сім видань різної тематики, формату та обсягу, надрукованих без зазначення повних вихідних відомостей. За поліграфічними матеріалами та використаними декоративними елементами встановлено, що це видання львівської друкарні братства св. Трійці. Одна з цих публікацій не представлена у бібліографії українських стародруків. Статтю доповнюють бібліографічні описи розглянутих видань, укладені в хронологічній послідовності, а також зображення низки елементів художнього оздоблення, які часто використовувалися у продукції друкарні братства св. Трійці та виявлені в аналізованих виданнях. *Висновки.* Аналіз друкарського матеріалу – шрифтів і декоративних елементів оздоблення – є дієвим методом встановлення місця видання та друкарні. Атрибуція за поліграфічними і художніми

особливостями видань дає змогу розширити бібліографію продукції друкарні братства св. Трійці та є перспективним напрямом виявлення нових видань без вихідних відомостей українських друкарень.

Ключові слова: атрибуція, вихідні відомості видання, львівська друкарня братства св. Трійці, елементи художнього оздоблення, ініціал, заставка, кінцівка.

Актуальність. Мета дослідження. Методологія. Під час укладання каталогу українських стародруків латинським шрифтом із фонду відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) значну увагу було приділено опису видань без вихідних відомостей, особливо тих, які не увійшли до переліку національної бібліографії, відображеної у каталозі українських стародруків Я. Запaska, Я. Ісаєвича «Пам’ятки книжкового мистецтва» [1]. Низку таких видань розглянуто в нашій статті «Видання без вихідних даних друкарні Львівського єзуїтського колегіуму XVIII ст. у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [4]. Нині зосередимося на продукції іншого львівського друкарського осередку – друкарні братства св. Трійці.

Названа друкарня діяла при львівському кафедральному костелі під керівництвом одного зі священників кафедральної парафії приблизно з 1707 до 1786 р. [2, с. 289]. Тут друкували книги польською та латинською мовами.

У фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ налічується майже 90 видань друкарні братства св. Трійці у близько 180 примірниках, що становить трохи більше четвертої частини репертуару друкарні, зафіксованого в каталозі Я. Запaska, Я. Ісаєвича [1]. Деякі з видань містять на титулах неповні вихідні відомості: лише рік або місто і рік, натомість вказівки на друкарню нема.

Тематика видань друкарні братства св. Трійці була типовою для українських друкарських осередків того часу, що функціонували при церковних інституціях. У ній публікували різноманітні молитовники, збірники церковних документів і пастирські послання, статuti католицьких орденів, теологічні та полемічні трактати, агіографічні твори, збірки повчань, поради для священників, проповіді. Також було чимало видань про історію окремих місцевих храмів, регіональних санктуаріїв і святинь.

Видання світського характеру представлені творами панегіричного змісту, характерними для всіх українських друкарень календарями, програмами вистав, тезами диспутів. Сюди ж належать нечисленні посібники з риторики, граматики латинської та польської мов, словники, збірки світської поезії, публіцистичні та драматичні твори тогочасних авторів, енциклопедичні збірники, історичні нариси, описи подорожей, твори з медицини і ветеринарії тощо.

Видання друкарні традиційно містять різні елементи художнього оздоблення: гравіровані ініціали, заставки та кінцівки, смужки з виливних прикрас, тематичні гравюри та зображення гербів. Виявлення і систематизація поліграфічних матеріалів великого книжкового масиву дає змогу з високим ступенем вірогідності визначати місце друкування чи друкарню для видань із неповними чи відсутніми вихідними відомостями. Тому аналіз елементів друкарського оздоблення став методологічною основою для атрибуції розглянутих у пропонованій статті видань і встановлення їхніх повних вихідних відомостей.

Виклад основного матеріалу. Наукова новизна. Для книгознавчого аналізу було виокремлено сім видань друкарні братства св. Трійці з неповними чи відсутніми вихідними даними на титулі. Це твори різної тематики та обсягу форматом 8°, 4° і 2°. Причини, з яких вихідні відомості було подано в неповному обсязі, неочевидні, однак можемо виключити цензурні міркування чи контрафактні мотиви. До тексту статті додано складені у хронологічному порядку бібліографічні описи розглянутих творів із їхніми повними назвами, в квадратних дужках зазначено не вказані на титулах складові частини вихідних відомостей. Для унаочнення викладу додано зображення деяких кінцівок, наявних у аналізованих виданнях. Інші поліграфічні матеріали друкарні, зокрема ініціали з кількох комплектів, представлено в нашій електронній виставці «Художнє оздоблення видань львівської друкарні братства Трійці» на сайті НБУВ [5]. Основними бібліографічними покажчиками для звірки видань є каталог українських стародруків Я. Запаса, Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва» [1] та покажчик К. Естрайхера «Bibliografia Polska» [7]. У каталозі Я. Запаса, Я. Ісаєвича одне з видань не зафіксоване, щодо лише двох видань вказано повні

вихідні дані. У покажчику К. Естрайхера нема відомостей про два видання, бібліографічні описи решти друків містять неповну інформацію про вихідні дані, зазначену на титулах.

Збірник молитов «*Officia sanctorum propria sanctæ ecclesiæ romanæ*» підготував і видав у 1739 р. префект друкарні братства св. Трійці Лаврентій Перович [1, № 1355; 7, t. 24, s. 194]. Вже сам цей факт вказує на місце друкування. Тим часом на титулі зазначено лише рік видання. Серед елементів оздоблення наявні кінцівки «кошик із квітами» (49х60 мм; див. рис. 1) та «орел під всевидячим оком» (49х78 мм; див. рис. 2). Примірник відділу стародруків походить зі збірки Волинської православної духовної семінарії, до якої наприкінці XVIII – на початку XIX ст. згромаджували книжкові фонди розформованих інституцій і вилучені у приватних власників збірки.

У 1747 р. друкарня братства св. Трійці видала об'ємну збірку поезій на релігійну тематику, зокрема на честь святих, «*Opera poetica*» авторства львівського каноніка Казимира Томаша Свірського (1688–1750) [1, № 1618; 7, t. 30, s. 106]. На титулі вказано, що до друку збірку підготував племінник автора Криспін Чешковський (1730–1792), з вихідних відомостей зазначено лише рік. Місце друкування визначається за елементами оздоблення, серед яких назвемо ширококовжані в продукції друкарні кінцівки «плодовогідна композиція» (48х73 мм; див. рис. 3) та «серце в бароковому обрамленні з пташками» (68х85 мм; див. рис. 4). Примірник відділу стародруків містить дарчий напис автора бібліотеці Красноставського єзуїтського колегіуму: «*Pro Bibliotheca Oratorum Sive Rhetorum Academicorum Soc: Jesu Crasnostawiens. Auctor cum debitis suis Obsequijs offert Casim: de Romanow Swirski Canon. Metr. Leop. Schol. Cat. Chelmen. D. Z. P. mpp.*», а також шифр збірки Волинської православної духовної семінарії, до складу якої він потрапив, вірогідно, наприкінці XVIII ст.

Не раніше середини 1750 р. друкарня братства св. Трійці перевидала пастирський лист папи Бенедикта XIV, початково надрукований у Римі в 1749 р.: «*Sanctissimi Domini Nostri Benedicti Papæ XIV. epistola encyclica ad omnes patriarchas, archi episcopos, atque episcopos. De præparatione ad annum universalis iubilæi. Romæ*

MDCCXLIX. Ex Typographia Reverendæ Camerae Apostolicæ» [1, № 1719]. На звороті титульного аркуша вміщено супровідний лист львівського архієпископа Миколая Ігнатія Вижицького (1698–1757), датований у Львові 24 червня 1750 р., чим визначається нижня межа часу передруку. В каталозі Я. Запасака, Я. Ісаєвича видання помилково приписано друкарні Яна Шліхтина (яка почала свою діяльність у 1755 р.), однак його оздоблення однозначно вказує на друкарню братства св. Трійці: два ініціали з різних комплектів [5, рис. 9 «І», рис. 10 «А»], заставка та згадана вище кінцівка «серце в бароковому обрамленні з пташками» (див. рис. 4). Два примірники відділу стародруків, один без титульного аркуша, переплетено у складі різних конволютів, один із яких походить із Загінецької бібліотеки Стажинських, інший має шифр невідомої книгозбірні.

Збірник «Institutiones politico-religiosæ» священника ордену францисканців-реформатів Станіслава Клечевського (1714–1776), що містить настанови та правила християнської поведінки для молоді, виходив друком у 1758 та 1759 рр. [1, № 2026, 2106; 7, т. 19, s. 274], однак у першому випадку на титулі не вказано місце друкування та друкарню. По суті, це одне видання, в 1759 р. було лише передруковано аркуші першого зошита з титулом (зокрема, було зазначено місце друкування), присвятою, дозволом на друкування, а також останні аркуші з індексом і переліком помилок друку, причому перелік помилок збільшився з трьох до п'яти сторінок. Видання 1758 р. містить присвяту Миколі Василю Потоцькому (1712–1782) та гравюру з його гербом на звороті титульного аркуша (при передруку наступного року видавці обмежилися лише присвятою іншому достойнику, без гравюри). Гравюра на міді зображає герб у нетрадиційній манері – частково розвернутим у лівий від глядача бік. Вона не підписана, але за стилем зображення можна припустити, що її автором був львівський гравер і видавець Іван Филипович (?–1770). Серед елементів оздоблення наявні багато ініціалів із кількох різних комплектів, насамперед чорних ініціалів із рослинним орнаментом [5, рис. 9], заставка та кілька кінцівок, серед яких – згадана вище «плодово-ягідна композиція» (див. рис. 3), а також кінцівка «два роги достатку під короною» (53х75 мм; див. рис. 5). У відділі стародруків зберігаються два примірники видання

1758 р. Один із них походить зі збірки Волинської православної духовної семінарії, до якої потрапив, вірогідно, наприкінці XVIII ст. з Острозького єзуїтського колегіуму, – за шифрами та написом на титулі «[Pro] novitus Soc: Iesu». Інший примірник містить датований напис о. Сильвестра, який подарував книгу бібліотеці брусилівських капуцинів: «Procuravit P. Sylvester pro Bibliotheca PP. Capucinor[um] Brusiloviensiu[m] 1786.»; а також власницький запис: «Ex Libris [Winz Kumanowski]», який, можливо, вказує на Вінцентія Кумановського, сина овруцького чашника Михайла Кумановського, учня Львівського єзуїтського колегіуму в середині XVIII ст. [3, с. 454, 457; 6, с. 166].

У 1759 р. друкарня братства св. Трійці випустила історико-панегіричний твір про правлячу верхівку Новогрудка «Novogrodecum Ducum Novogrodensium olim Regia urbs hodie princeps palatinatus Novogrodensis» із присвятою меценату видання князю Юзефу Олександрові Яблоновському (1711–1777) [1, № 2115; 7, т. 24, с. 172–173]. Автором праці є Юзеф Пажовський (1721–1785), викладач і префект низки навчальних закладів і бібліотек. Зокрема в 1757–1758 рр. він обіймав посаду префекта середніх шкіл і бібліотеки в Новогрудку [8, с. 116–117]. На титулі вказано місто й рік друкування. За використаними ініціалами, переважно з комплекту чорних ініціалів із рослинним орнаментом [5, рис. 9], а також за курсивним шрифтом видання атрибутується друкарні братства св. Трійці. У відділі стародруків зберігаються три примірники без провенієнцій.

Невеликий панегірик на честь архідиякона львівського митрополичого костелу та генерального офіціала Стефана Мікульського (1714–1783) «Wspaniały weselący się cor helikońskich przy brzmiaćey Appollina lutni okrzyk, albo Wesole imieniny» [1, № 2238] було презентовано адресату в 1761 р. від імені львівської кафедральної семінарії і надруковано, вірогідно, в тому самому році. На титульному аркуші зазначено лише місто, рік друкування визначаємо приблизно за датою події, друкарню – за художнім оформленням. Видання прикрашають два ініціали з різних комплектів друкарні братства св. Трійці [5, рис. 9 «J», рис. 14 «T»], дві заставки, одна з яких фігурує у двох інших розглянутих виданнях, та згадана

вище кінцівка «серце в бароковому обрамленні з пташками» (див. рис. 4). На звороті титульного аркуша вміщено мідерит Юрія Вишловського з гербом С. Мікульського. Однак у примірнику відділу стародруків, переплетеному у складі конволюта з невстановленої книгозбірні, гравюру з гербом не надруковано, що можна вважати варіантом титульного аркуша.

Найцікавішим є видання «Prawa powszechne przeciw drukowanemu roku 1766. wykładowi praw dyssydenckich» [7, t. 25, s. 218], не відображене в каталозі українських стародруків Я. Запасака, Я. Ісасевича. Цей невеликий трактат із церковного права вийшов друком у 1767 р. анонімно, але, як зазначено на одному з примірників та в покажчику К. Естрайхера, автором твору є тринітарій Ігнатій Грабовський (1727–1810). Місце його друкування засвідчують використані елементи художнього оздоблення: ініціал із комплексу чорних ініціалів із рослинним орнаментом [5, рис. 9 «W»] та три кінцівки, одна з яких – згадана вище «плодово-ягідна композиція» (див. рис. 3), дві інші також фіксуються у виданнях друкарні братства св. Трійці. У відділі стародруків зберігаються чотири примірники видання. На одному автор залишив дарчий напис бібліотеці тринітарського монастиря з нелокалізованої місцевості: «Pro Bibliotheca Convent[us] Ryszczowiensis Ordinis Discalceat[orum] SSmae Trinit[at]is Redempt[ivorum] Ca[ptivorum] Offert Author P[ate]r Ignatius a S. Maria de Mercede Ejus[us] Or[dinis]». Інший примірник містить провенієнції бібліотеки Стецьких, місцезнаходження якої наразі встановити не вдалося: напис «Tekla Stecka» та гербову печатку з написом «Biblioteka T: I: L: Steckich» (можливо, Теклі Стецької та її сина Людвика). Третій примірник має залишки наліпок і шифри невстановлених книгозбірень. Останній примірник, згідно з написом, у 1779 р. подарував бібліотеці чуднівських бернардинів місцевий вікарій о. Фаустин Станасевич: «An[n]o D[omi]ni 1779 Hunc libellum applicavit Bibliothecae Cudnoviensi P. P. Bernardinor[um] R. P. Faustus Stanasiewicz [pro] tunc Vicari[us] Cudno[viensis]», пізніше примірник потрапив до бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії, що засвідчує пошкоджена наліпка з шифром.

Висновки. Книгознавчим аналізом було охоплено сім видань друкарні братства св. Трійці 1739–1767 рр. У всіх виданнях

не зазначено місце друкування, лише на титульному аркуші двох із них вказано місто, в якому їх було надруковано. Для двох видань місце друкування та друкарню встановлено за бібліографічними покажчиками та підтверджено аналізом використаних елементів художнього оздоблення. Для решти видань основним джерелом атрибуції вихідних відомостей став друкарський матеріал: шрифти і декоративні елементи – гравіровані ініціали, заставки, кінцівки.

Загалом комплекс поліграфічних матеріалів досліджених видань є типовим для продукції друкарні братства св. Трійці, оскільки його елементи фіксуються також у інших виданнях друкарні із зазначеними вихідними відомостями. Тому його аналіз дав змогу не лише визначити місце друкування цих творів, а й став у пригоді при атрибуції інших видань без вихідних даних. Методика атрибуції видань без зазначених вихідних відомостей за елементами художнього оздоблення досить ефективна в роботі зі стародруками певного регіону, підтвердженням цьому є випадок зі львівськими виданнями. Застосування цієї методики дає змогу доповнити національну бібліографію шляхом атрибуції видань без вихідних відомостей.

На рис. 1–5 подано зображення одного з елементів художнього оздоблення – кінцівок, які використовувала львівська друкарня братства св. Трійці для оформлення своїх видань.

Рис. 1. Кінцівка «кошик із квітами»

Рис. 2. Кінцівка «орел під всевидячим оком»

Рис. 3. Кінцівка «плодово-ягідна композиція»

Рис. 4. Кінцівка «серце в бароковому обрамленні з пташками»

Рис. 5. Кінцівка «два роги достатку під короною»

Бібліографічні описи розглянутих видань

1. Perowicz, Laurentius. *Officia sanctorum propria sanctæ ecclesiæ romanæ, juxta Decreta, Summorum Pontificum, Adiunctis Lectionibus II. ac III. Noct: ex Octavario Romano infra octavas frequentius occurrentes, cura, studio, & impensis, Lavrentii Perowicz, ecclesiæ archi-cathedralis leopoliensis mansionarij typographiæ, Conf: SS. Trinitatis, Præfecti superiorum permissu, reimpressa.* – [Leopolis : Typis Confraternitatis SSS. Trinitatis], 1739. – [8], 206, L p. ; 8°. – Сигнатури:)1⁽⁴,A–Q⁸. Фінгерпринт: 7.ij m.m. asq; JoUm 3 1739A. – Запаско, Ісаєвич, № 1355; Estreicher, t. 24, s. 194.

2. Świrski, Kazimierz Tomasz. *Opera poetica perillustris & reverendissimi Domini Domini Casimiri de Romanow & Swirz Swirski canonici metropolitani leopoliensis scholastici cathedr: chełmensis drohobycensis zienkowiensis &c. præpositi. Vario genere carminum conscripta. Studio opera & conatu a. r. D. Crispini de Cieszkow Cieszkowski nepotis sui clerici minorum ordinum luci publicæ exposita.* – [Leopolis : Typis Confraternitatis SSS. Trinitatis], 1747. – [14], 1–190, 197–366, 368–372, 372–452, [4] p. ; 4°. – Сигнатури: [a]⁴, (b)², A⁴, B², C⁴, D⁶, E–V⁴, W–Z⁴, Aa–Uu⁴, Ww–Zz⁴, Aaa–Hhh⁴, (1)². Фінгерпринт: MOIÆ udam ons- gnPO 3 1747A. – Запаско, Ісаєвич, № 1618 (без друкарні); Estreicher, t. 30, s. 106.

3. Benedictus XIV (папа). *Sanctissimi Domini Nostri Benedicti Papæ XIV. epistola encyclica ad omnes patriarchas, archi episcopos, atque episcopos. De præparatione ad annum universalis iubilæi. Romæ MDCCXLIX. Ex Typographia Reverendæ Camera Apostolicæ.* – [Leopolis : Typis Confraternitatis SSS. Trinitatis, non ante 24.06.1750]. – [9] f. ; 2°. – Сигнатури: [1], A–D². Фінгерпринт: um6. isia umis iggi C 1749R. – Запаско, Ісаєвич, № 1719 (помилкова друкарня); Estreicher – немає.

4. Kleczewski, Stanisław Dominik. *Laudetur Iesus Christus. Institutiones politico-religiosæ iuxta regulas prudentiæ ac modestiæ christianæ in actibus externis religiosum juvenem dirigentes a p. f. Stanislao Kleczewski Ordinis Minorum S P. F. Reformatorum custodiæ russiæ sacerdote conscriptæ.* – [Leopolis : Typis Confraternitatis SSS. Trinitatis], 1758. – [12], 297, [33] p. : grav. ; 8°. – Сигнатури: [1], (a)³, [b]², A–S⁸, T–U⁴, V–Y⁴, Z. Фінгерпринт: iaa- n-d- a.o- sira 3 1758R. – Запаско, Ісаєвич, № 2062; Estreicher, t. 19, s. 274.

5. Pażowski, Józef. *Novogrodecum Ducum Novogrodensium olim Regia urbs hodie princeps palatinatus Novogrodensis, ducatus aliquando in Lithuania amplissimi ex historiarum monumentis erutum, atq; in decem sectiones descriptum, insignioribus non modo Ducum & palatinorum Novogrodensium rebus gestis, præcipuis, præcipuorum Ducum Russiæ, Lithvaniæ, Novogrodiciæ genealogiis, sed observationibus, & adnotationibus etiam quibusdam criticis & philologicis auctum atq; illustratum. Bonarum litterarum statoris & vindicis. S. R. J. principis Josephi Alexandri e ducibus Prussiis Jabłonowski palatini novogrodensis. Leopoli : [Typis Confraternitatis SSS. Trinitatis], 1759. – [10], 225 s. : 3 k. tab. ; 4°. – Сигнатури: [5],A–U⁴,V–Z⁴,Aa–Dd⁴,[1]. Фінгерпринт: M.O, a-o- ner- ri(S 3 1759R. – Запаско, Ісаєвич, № 2115 (без друкарні); Estreicher, t. 24, s. 172-173.*

6. Wspaniały weselących się cor helikońskich przy brzmiaćcy Appollina lutni okrzyk, albo Wesołe jmieniny starodawnego domu ozdoby, duchowieństwa chwały, Iasnie Wielmoznego Imci xiędza Szczepana z Mikulicz Mikulskiego archidyakona y officyała generalnego metropolitańskiego lwowskiego, kustosza stanisławowskiego, buskiego, kołomyjskiego, nawaryjskiego, łopatyńskiego, &c. &c. proboszcza, wyrazony. Od seminarium katedralnego lwowskiego, roku Pańskiego 1761. W Lwowie : [Drukarnia Bractwa Świętej Trójcy, 1761]. – [10] f. ; 2°. – Сигнатури: [1],(a),A–D². Фінгерпринт: e-ne a.a, ieie PrRo C 1761A. – Запаско, Ісаєвич, № 2238 (без друкарні); Estreicher – немає.

7. [Grabowski, Ignacy]. *Prawa powszechne przeciw drukowanemu roku 1766. wykładowi praw dyssydentskich, dla ewangelikow i protestantow nic nie ważących do druku podane.* – [Lwów : Drukarnia Bractwa Świętej Trójcy], 1767. – 116, [4] s. ; 8°. – Сигнатури: A–P⁴. Фінгерпринт: o-a- liow a,u- zbsz 3 1767A. – Запаско, Ісаєвич – немає; Estreicher, t. 25, s. 218.

Список бібліографічних посилань

1. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : у 2-х кн., 3-х ч. Львів : Вища шк., 1981–1984.

2. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витoki, розвиток, проблеми. Львів : Світ, 2002. 520 с.

3. Лозинський Р. М. Андрій Філіпеський – професор поетики і географії Львівської академії єзуїтів у 1753–1754 рр. (перша згадка про викладача географії у Львові). *Scientific Collection “InterConf+”, 18(95): 2 nd ISPC “Scientific Goals and Purposes in XXI Century” (January 19–20, 2022; Seattle, USA)*. 2022. С. 443–461. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2022.046>

4. Рудакова Ю. К. Видання без вихідних даних друкарні Львівського єзуїтського колегіуму XVIII ст. у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2017. Вип. 47. С. 177–193. <https://doi.org/10.15407/np.47.177>

5. Рудакова Ю. К. Художнє оздоблення видань львівської друкарні братства Трійці: [електронна виставка на сайті НБУВ]. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6026> (дата звернення: 20.09.2024).

6. Boniecki A. *Herbarz Polski*. Warszawa, 1909. Т. XIII. [4], 400, IV s.

7. Estreicher K. *Bibliografia Polska*. Kraków, 1882-2007. Т. 8-35.

8. Królikowska A. *Profesorowie jezuickich seminariów nauczycielskich od XVI do XVIII wieku : słownik biograficzny*. Kraków, 2017. 184, [3] s. : faks., portr. (Studia i Materiały do Dziejów Jezuitów Polskich. Т. 26).

References

1. Zapasko, Y. P., Isaievych, Y. D. (1981-1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini* [Monuments of book art: catalogue of old prints published in Ukraine] (Books 1-2). Lviv [in Ukrainian].

2. Isaievych, Y. D. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian book publishing: origins, development, and issues]. Lviv [in Ukrainian].

3. Lozynskyi, R. M. (2022). *Andrii Filipetskyi – profesor poetyky i heohrafiï Lvivskoi akademii iezuitiv u 1753-1754 rr. (persha zghadka pro vykladacha heohrafiï u Lvovi)* [Andriy Filipetsky – professor of poetics and geography at the Lviv Jesuit Academy in 1753-1754 (the first mention of a geography teacher in Lviv)]. *Scientific Collection*

“InterConf+” (Is. 18(95): 2nd ISPC “Scientific Goals and Purposes in XXI Century” (January 19-20, 2022; Seattle, USA)(pp. 443-461) [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2022.046>

4. Rudakova, Y. K. (2017). *Vydannia bez vykhidnykh danykh drukarni Lvivskoho iezuitskoho kolehiumu XVIII st. u fondi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Editions without publisher's imprint of Lviv Jesuit College printing-house of 18th century in the funds of Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 47, 177-193. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.47.177>

5. Rudakova, Y. K. (2022). *Khudozhnie ozdoblennia vydan lvivskoi drukarni bratstva Triitsi* [Decorations of Publications from the Lviv Printing House of the Trinity Brotherhood] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.nbuv.gov.ua/node/6026> (Last accessed: 20.09.2024).

6. Boniecki, A. (1909). *Herbarz Polski*. Warszawa. T. XIII. [4], 400, IV s. [in Polish].

7. Estreicher, K. (1882-2007). *Bibliografia Polska*. T. 8-35. Kraków [in Polish].

8. Królikowska, A. (2017). *Profesorowie jezuickich seminariów nauczycielskich od XVI do XVIII wieku: słownik biograficzny*. Kraków [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 29.10.2024.

Yulia Rudakova,

PhD (History), Senior Researcher,

Institute of Book Science

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: rudakova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1159-9429>

Editions without imprints from the printing house of the Lviv Brotherhood of the Holy Trinity in the collection of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

The purpose of the article is to present the results of the attribution of seven editions published by the printing house of the Lviv Brotherhood of the Holy Trinity, produced without indication of the place of printing on the title page,

which now are preserved in the collection of the Department of Ancient and Rare Books at V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU). The study also demonstrates the process of attributing imprints through the analysis of typographic materials, such as fonts and decorative elements. *The methodology* for attributing and conducting bibliographic study of publications with missing or incomplete imprint information involves a comprehensive study of the typographic characteristics of the editions, primarily focusing on the text structure, decorative elements, and fonts. *Scientific Novelty*. For bibliographic analysis, seven editions with varying topics, formats and volumes – printed without specifying complete imprint information – were selected from the collection of the Department of Ancient and Rare Books at VNLU. Based on typographic materials and decorative elements used, the place of publication for these editions was identified as the Lviv printing house of the Brotherhood of the Holy Trinity. One of these publications is not included in the bibliography of Ukrainian old prints. The article also includes bibliographic descriptions of the revised editions, arranged in chronological order, as well as images of decorative elements frequently found in editions from the Brotherhood's printing house, as presented in the analyzed copies. *Conclusions*. The analysis of typographic materials, such as fonts and decorative elements, is an effective method for determining the place of publication and the printing house. Attribution based on the typographic and decorative features of editions, allows for the expansion of the bibliography of works produced by the Brotherhood of the Holy Trinity's printing house and represents a promising approach for identifying new editions lacking imprint information from Ukrainian printing houses.

Keywords: attribution, imprint, printing house of the Brotherhood of the Holy Trinity in Lviv, decorative elements, initials, headpieces, tailpieces.

<https://doi.org/10.15407/np.73.403>

УДК 94(477.53-25)“1903”:821.161.2 Котляревський І.:725.94-044.235]:329,7-051(477)Грінченко Б.

Юрій Беззуб,

старший викладач,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Ірина Беззуб,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: irabezzub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

БОРИС ГРІНЧЕНКО І ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА ІВАНУ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ В ПОЛТАВІ 1903 Р.

Висвітлено роль Б. Грінченка в подіях, пов'язаних із відкриттям пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 30–31 серпня 1903 р. (за старим стилем). На основі комплексного залучення его-документів та матеріалів тодішніх газет і часописів з'ясовано, що він був організатором і активним учасником багатьох заходів «ювілею Котляревського». Показано, що ця подія увійшла в історію як вияв громадянської зрілості української інтелігенції, розділеної кордоном Російської й Австро-Угорської імперій.

Ключові слова: Б. Грінченко, пам'ятник І. Котляревському, свято української інтелігенції, Полтава, 1903 р., український громадсько-політичний рух.

На початку ХХ ст. в середовищі однодумців Б. Грінченко мав репутацію лідера українського громадсько-політичного руху. Пізніше О. Лотоцький назве його «велетнем праці та енергії» на національному полі [1, с. 253], а М. Чернявський – діячем, що «більше

працював, ніж жив, [...] сам своєю силою, своєю волею, своєю енергією, з безоглядною мужністю свого характеру, працював на користь українського народу» [2, с. 35].

Засновник багатьох українських культурних і політичних проєктів на зламі XIX–XX ст., він не міг залишитися осторонь спорудження й урочистого відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, яке відбулося 30–31 серпня 1903 р. Від самого початку ця справа задумувалася українськими діячами як публічна демонстрація життєздатності української нації із самобутньою 100-літньою новітньою літературою. Один із її починателів – М. Лисенко – наполягав, аби «це свято нашої культури стало святом всенародним, святом усієї України», щоб були обов'язково запрошені наші, як він казав, «кrevні брати-галичани» [3, с. 209]. В одному з листів від 1903 р. до Г. Маркевича, чи не найвідданішого в Полтаві прибічника монумента І. Котляревському, М. Лисенко застерігав від перетворення урочистого відкриття на містечкову подію: «Я мислю, що ювілею такому, як наш – імені Ів. Котляревського – треба достойно виступати перед лицем не кажу Росії, – ся звикла до скандалів, – але Слов'янщини, Європи» [4, с. 362]. В іншому листі – від 25.07.1903 р. – попереджав Г. Маркевича, аби Полтавська міська дума (головний виконавець проєкту) разом з урядом не спробувала «утопити наше свято в багнюці» і зробити його «келейно, для себе», оскільки в такому разі «з Галичини ... на келейне свято ні одна душа з них не приїде. Один-єдиний момент самосвідомого відношення до свого патріотичного обов'язку, щоб його висвітлити широко перед людьми, і то бажають вкупі з ворогами замолчать, затоптать, чтобы не повадно было хохлам мечтать в самом деле, что они нечто. [...] Нас і ненавидять, презирають вороги, що ми – чиновні душі на законном, легальном основанні своє продаємо, зубами не вириваємо, не виборюємо. ... Глядіть же, не прогайте Слов'янщини: чехів, сербів, поляків, болгар і інших. Здобудьте адреси їх знаменитих осіб й інституцій. Європу теж. [...] Не слухайте свинячих рил городського самоуправління. Робіть, як розум, честь, гонор потребують на широкий масштаб, бо інакше Європа і Слов'янщина рознесе все» [4, с. 368–369].

Д. Дорошенко називав полтавський ювілей «переломною подією

в діях українського руху в Росії»: «Це відслонення обернулося, несподівано для нас усіх, у величаву національну маніфестацію, зробилося справжнім “святом української інтелігенції”. [...] Мушу широко сказати, що такого підйому духа, такого одушевлення, я не пережив навіть в момент відродження української державности в 1917–1918 роках: дні полтавських свят показали всім, ... що ми – не купка якихсь кольтоністів на рідній землі, які живуть відокремленими гуртками, а що ми є – громадянство, що нас є цілі тисячі, що у нас усіх б'ється в грудях одне серце, що всі ми одушевлені однією думкою, однією ідеєю, не вважаючи на всі кордони, якими нас переділили чужі держави. Полтавські дні звістували, що вже настає справжнє національне відродження» [5, с. 33, 35–36, 44–45].

Події, пов'язані з відкриттям пам'ятника І. Котляревському, досі залишаються гостросучасними, позаяк російська історіографія, публіцистика і пропаганда продовжують послуговуватися спекулятивними роздумами на тему, як теза про «імперію-тюрму» узгоджується з дозволом на відкриття пам'ятника засновнику української літератури. Подібні тези активно використовуються для заперечення імперської антиукраїнської політики на початку ХХ ст. [6].

Події навколо спорудження пам'ятника І. Котляревському досить добре зафіксовані у джерелах. Важливими є повідомлення в наддніпрянській та галицько-буковинській періодиці. Окремо виділимо матеріали «Київської старовини», друковані у II відділі журналу «Документи, повідомлення та дописи» протягом 1896–1903 рр., у яких висвітлювалися найрізноманітніші проблеми навколо пам'ятника (зовнішній вигляд і смислове наповнення монумента, місце встановлення, збір пожертв, витрати на спорудження й відкриття, зміст і мова написів тощо). У журналі опубліковано статтю М. Дмитрієва про драматичну історію спорудження пам'ятника, що розтягнулася на 1881–1903 рр. [7, с. 153–167], і спогади С. Єфремова з детальним описом подій під час відкриття монумента 30–31 серпня 1903 р. [8, с. 168–202]. Частина згаданих матеріалів містить важливі відомості про місце в подіях Б. Грінченка.

Однак найбільше інформації про участь Б. Грінченка в «полтавській історії» зафіксували його документи учасників чи сучас-

ників подій – мемуари, епістолярії, щоденники тощо. Більшістю цих джерел послуговувались дослідники (Ю. П'ядик, М. Гуць, І. Коляда, В. Сарапин, І. Сюдюков, О. Данилець, А. Чернов та інші) переважно у розвідках щодо річниць полтавських подій, з принагідними згадками про Б. Грінченка. Проте дотепер епізоди життя Б. Грінченка, пов'язані з вшануванням І. Котляревського, не були предметом окремого дослідницького зацікавлення. Відтак мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні ролі Б. Грінченка в реалізації ідеї та власне перебігу справи з відкриттям пам'ятника І. Котляревському на основі комплексного залучення фактичних даних та рефлексій поінформованих осіб.

Б. Грінченко долучився до справ із спорудження пам'ятника І. Котляревському від часів рішення українського свідомого громадянства приурочити його відкриття до 100-літнього ювілею української літератури в 1898 р. М. Лисенко запросив до участі у справі провідних українських діячів. 12.01.1897 р. він написав листа до Б. Грінченка, В. Самійленка, О. Русова, І. Шрага, пропонуючи місце «чи драматичним твором, а чи романом, новелою, оповіданням, віршами, байкою, критично-художньою розправою, вірцевим перекладом з чужої літератури чи науковою працею» у збірнику «На вічну пам'ять Котляревському», аби «появити друком, ... відповідно важності моменту, збірку творів сучасних письменців наших, що працюють на рідній ниві українського слова» [4, с. 281–282].

Листом від 15.10.1899 р. М. Лисенко нагадував Б. Грінченкові своє прохання «надіслати ... який прозовий твір з найостанньої, свіжішої продукції», наголосивши: «бажано було б, щоб і мова твору була вірцева, позаяк у цьому збірникові треба показати, оскільки виросла мова від часу Котляревського. Просимо Вас не відмовити в нашій гарячій просьбі і подарувати свою лепту до загальної скарбниці національної» [4, с. 316]. Справді, два Грінченкових твори – «Вінок» і «Лісовий цар. З Гете» – увійшли до альманаху «На вічну пам'ять Котляревському», виданому в 1904 р., вже після відкриття пам'ятника [9, с. 277, 398–399]. Збірник став окрасою тогочасної української літератури. До нього увійшли твори найвідоміших українських письменників, укладений М. Комаровим «Бібліогра-

фічний показчик видань Котляревського, творів та писань про його», написаний О. Сластіном портрет поета, створені В. Корнієнком ілюстрації до «Енеїди». Обкладинку оформив Ф. Красицький.

На той час Б. Грінченко був відомим біографом І. Котляревського. Ще в 1891 р. стараннями львівської «Просвіти» видано його «Життєписне оповідання І. Котляревського» [10]. У 1898 р. він надрукував у Полтаві брошуру (російською мовою) «Іван Котляревський. Описання його життя» [11]. На цю брошуру подав критичну рецензію Г. Коваленко у Літературно-науковому вістнику (ЛНВ. 1899. Т. 7. Кн. 8. С. 200. Хр. і бібл.). Рецензія викликала обмін думками між Б. Грінченком і Г. Коваленком у ЛНВ (Див.: Репліка: Грінченко Б. В справі рецензії на книжку Б. Грінченка «Иван Котляревский». ЛНВ. 1899. Т. 8. Кн. 10. С. 39–40. Хр. і бібл.; з приводу цієї репліки див.: В справі рецензії на книжку Б. Грінченка: «Иван Котляревский, описание его жизни». ЛНВ. 1900. Т. 9. Кн. 1, С. 64–66. Хр. і бібл. Замітки Г. Коваленка і Б. Грінченка).

У 1902 р. Б. Грінченко опублікував у Санкт-Петербурзі «Оповідання про І. Котляревського» [12]. (Цю книжечку в 1912 р., вже по смерті чоловіка, перевидала М. Грінченко (Загірня)) [13]. Зрештою, в № 212 «Полтавського вісника», повністю присвяченому І. Котляревському (вийшов у день відкриття пам'ятника – 30.08.1903 р.), газетною передовицею (російською мовою) надруковано написану Б. Грінченком скорочену біографію поета [14]. Орієнтована на масового читача, вона мала зробити постать класика близькою і зрозумілою для народу, отож укладена у відповідному стилі.

З огляду на Грінченків авторитет знавця життя і творчості І. Котляревського, він мав читати біографію письменника на другий день (31.08.1903 р.) урочистостей у Полтаві (цей пункт було включено міською управою до переліку офіційних заходів) [15, с. 32–34]. Для київських українців було важливим, аби публічні читання провела людина з національного товариства. 15.08.1903 р. М. Лисенко, відкинувши дипломатичність у висловах, просить Г. Маркевича «добре розібрати» в комісії питання, хто буде читати на святі біографію письменника і освітлювати його діяльність, «щоб не насмердів хто, глядіть, коли приручать непевній людині, вроді Павловського (*І. Павловський – педагог та історик з офіційного*

табору, викладач Полтавського кадетського корпусу, заступник полтавського міського голови. – Авт.). За цим страшенно бентежаться кияни, бо православні верноподданніе завжди ручі (беручкі, ловкі. – Авт.) сморід учинити в значну хвилю родини. Притнїть розумом і перегляньте рукопис і вонь, коли трапиться в самому душі твору, вичеркнїть геть к чорту, щоб не червонїти перед європейськими людьми, слов'янами і братчиками» [4, с. 376–377].

М. Лисенко наполягав, аби біографію було доручено читати Б. Грінченкові, зрозуміло, українською мовою: «Якраз знайшли читача біографії Котляревського, доручаючи якомусь вихователю корпусу (*І. Павловському. – Авт.*). ... Що, у вас своїх людей нема? Зрешти, з-за чого ви не даєте Грінченкові читати біографію по-українськи. Це ж позорно читати у себе вдома біографію того чоловіка, який писав лишень по-українському, на чужій мові. Ні один чесний українець з Києва не осквернить себе читати біографію Котляревського інакше, як по-українському. Кого запитували, чи не можна “з ласки” прочитати біографію Котляревського по-українському, і хто це відказав, що на се не буде дозволу... Хто сей доброволець, що рішає таке “небезпечне і гостре питання” (!) за якогось варяга, сіріч начальства. ... Ну, звичайно, варяг глибокомисленно уставить в землю лбом, промукає: нет, это не в целях правительства. Рекомендую вам на общерусском, государственном языке читать. Ось у що виродилась хохlachчина і ее примерное bon enfant’ство (*добра поведінка (фр. – Авт.)*), котре хто не схоче стриже, топче, плює, ганить... Що скажуть і що повезуть додому ті десятків 2–3 галичан, а вони їдуть, що почують в таку рішучу хвилю богобоязних хохликов, що й біографію чоловіка не важуться по-своєму виголосити. ...Весь край Галичини, а також усі товариства просвітні і наукові повисилають на руки міської управи привітні письма. Делегати ж повезуть з собою вінці з написами-відповідями, щоб зложити на пам’ятнику. А тут мізерія православна, захудала, засніжена, буде упражняється на государственном языке. Ні, одкиньте цю гадку і зробіть, як належить, чесно, по-лицарськи» [4, с. 378–379].

У листі від 20.08.1903 р. М. Лисенко повідомляв Г. Маркевичу: «Добродій Грінченко рішуче одповів, що біографію Котляревського

прочитає тільки по-українському, по-російському не хоче» [4, с. 380]. На жаль, урешті-решт читання для народу біографії І. Котляревського було скасоване [8, с. 197]. Очевидно, причиною такого рішення полтавської управи були побоювання щодо можливих «інцидентів», пов'язаних із публічним використанням української мови. Але тверда позиція Б. Грінченка та його київських колег засвідчила їхню рішучість у мовному питанні на полтавських святкуваннях, яка таки обернеться тоді публічним протестом проти антиукраїнських заборон.

Галицькі делегати добиралися до Полтави залізницею через Київ, звідки вирушили на свято разом з місцевими українцями і хористами у двох спеціально зафрахтованих вагонах. Живі деталі поїздки подружжя Бориса і Марії Грінченків до Полтави відтворив Є. Чикаленко: «Жартуючи казали ми, що коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації. ... Галичани, що переважно уперше були на Великій Україні, дивувалися і захоплювалися її безмежними просторами. Де ж пак! Від Перемишля чи Львова ідеться майже добу до Києва, другої півдобы до Полтави і все територією, суцільно заселеною українським народом», і «то все одна українська мова, майже без одмін, без діалектів від Карпатів до Кавказу» [16, с. 222]. Іще один епізод: «Але, як раз у раз у житті буває, – з серйозним мішається й комічне: Грінченко, що не переносив тютюнового диму, всю дорогу сперечався з курцями, що приходили в наш вагон. Саме під час такої суперечки з другого вагону увійшов до нас з цигаркою в зубах д-р Мирон Кордуба. Роздратований Грінченко, не знаючи його в обличчя, накинувся на нього з голосним вигуком. Кордуба, що пізнав Грінченка по фотографії, чемненько вклонивсь і відповів з гречністю: “Досі я мав честь бути знайомим з гострим пером, а тепер познайомився і з грізним голосом пана добродія Грінченка”. Це викликало веселий сміх всього вагону, а засоромлений Грінченко, довідавшись, що це Кордуба, почав прохати у нього вибачення і привітною розмовою з ним старався затерти своє нечемне поведження з галицьким гостем» [16, с. 223].

Кілька деталей цієї подорожі додає В. Щербаківський, учасник київської групи хористів: «З Києва збиралася їхати велика маса

старших українців. ... У Лисенка ... я довідався, що будуть численні гості з Галичини. ... Наш вагон 3-ої класи містив, як звичайно, 65 осіб. ... Як тільки поїзд рушив, хлопці вшкварили: "Ой, у полі билинонька коливається". Через декілька хвилин до нас увійшли Лисенко і галичанин Романчук та Смаль-Стоцький (це єдина згадка про участь С. Смаль-Стоцького у полтавському святі. – *Авт.*). Їх принадив наш спів. З нами їхав і Грінченко з жінкою. Лисенко представив їм галицьких гостей. Представив гостям і мене. Хор співав по черзі "Ой, у полі билинонька коливається", "А в Києві на ринку п'ють чумаки горілку", "Ой, що ж бо то та й за ворон", "Та шука риба в морі", "На городі калинонька, по дорозі терен" та інші. Гості були вдоволені гарним і особливо темпераментним співом, що тягся добру годину, опісля вони розійшлися по своїх вагонах» [17, с. 220].

Враження галицьких діячів від поїздки емоційно описані її учасником, співредактором львівської народовецької газети «Руслан» Л. Лопатинським: «З б'ючим серцем ми, галицькі делегати, доїздили до Полтави. Вже в Києві ми відчували, що дієся щось незвичайне, що прокидаєся зі сну великан, роїться сотнями своїх вірних, визначних синів, змагаєсь до спільної всім, а нам так дорогою ціли. На київським дворці загомоніла неподільно українська мова. Здивовані урядники та прислуга допитують що се за переміна, куди вибирають ся ті всі пасажири? До Полтави, кождий з них до Полтави! Мусіли додавати вагонів; ще ніколи новий шлях до Полтави не ніс по собі нараз такого збору людей. Доперва в поїзді ми могли познакомити ся з виднійшими представителями київської, української громади. Перейшли також і до хору, який разом з оркестрою їхав тим самим поїздом, а там на привитанє залунала таки зараз українська пісня» [18, с. 1].

У Полтаві, ввечері 29.08.1903 р., Б. Грінченко взяв участь у зустрічі наддніпрянських делегатів із членами західноукраїнської депутації в місцевому «Європейському готелі», де замешкали посол до австрійського парламенту Ю. Романчук і професор Львівського університету К. Студинський. Загальний збір гостей з обох частин України організовано «задля порозуміння і греміяльного (*спільного, колективного*. – *Авт.*) виступованя. ... Зібрався ширший кружок Українців. ... Туди явилися вже і українські артисти, що прийняли

участь в “Наталці Полтавці”, і Лисенко... Прибули також писателі як: Старицький, Коцюбинський, Грінченко, Мирний, Кравченко, Хоткевич, Стешенко, Вороний, Ефименко, композитор “Катерини”, підполковник Микола Аркас, звісний “артельщик” Микола Левицький, Єфремов і багато інших визначних діячів України...», – повідомлялося у львівському «Руслані» [18, с. 1].

30.08.1903 р., о 13-й годині, Полтавський і Переяславський єпископ Іларіон (Юшенів) у присутності численної публіки відслужив панахиду на могилі І. Котляревського на міському цвинтарі. Звідти численні присутні рушили до прихованого під запоною пам'ятника поетові на Протопопівському бульварі. За свідченнями Д. Дорошенка, «бульвар ... був з двох боків оточений лавами кінного війська, але всіх вільно пропускали. Оповідали, що малі військові відділи були приховані в кількох дворах поблизу» [5, с. 38].

На схилі літ Олена Пчілка у фрагменті спогадів про М. Лисенка, писаних у 1928 р., відтворила атмосферу страху офіційних властей перед можливими заворушеннями: «... Всю місцину, призначену для урочистости, себто самий пам'ятник, ще зап'ятий, і площину, де стояли перед ним головні трударі тієї урочистости й гості, оточувала, оцеплювала, – постать біля постати, кінь біля коня, – ланка козаків, себто не козаків, а якихсь кавказьких вояків, черкесів, чи інгушів, чи як там їх звали. Се були страшні люди! Здавалося, що то навіть не люди, а якісь центаври, постаті, що в їх образі коні й озброєні люди становили одно – одну хижу звірину. Здавалося, що гукни хтось щось непевне, ворухнись якомсь підозрено, – і досить одного “мановення руки”, одного поклику якогось урядовця – і ті центаври вщент розчавлять тебе своїми кінськими ногами, залізними копитами, закатують своєю зброєю на місці і безуважно зметуть з лиця землі самі останки одважної людини. ... І попри тих центаврів треба було протискатися тому, хто хотів достатися в середину оточеного кола. Хто протиснувся, – дивився. Бачив близькі будинки, вікна й ганки, покрівлі, ворота й тини, – все обліплене людьми, жадібними бачити урочисте видовище» [19, с. 63].

Свідки відкриття пам'ятника відзначають приємне враження, яке він справляв на глядачів [5, с. 38; 8, с. 171]. Відразу по відкриттю

до підніжжя монумента покладено близько 40 металевих, пальмових, лаврових, срібних та зроблених із живих квітів вінків, – свідчить С. Єфремов, і наводить написи на вінках. На срібному вінку від гурту українських письменників Києва, до якого входив Б. Грінченко, було написано: «Ти до нового всесвітнього життя збудив рідне слово. Іванові Котляревському – українські письменники з Київа. 30.VIII.1903» [8, с. 171]. В. Андрієвський у пізніших мемуарах стверджував, що «на те свято прибуло понад 150 делегатів, переважно з російської України, дев'ять делегатів з Галичини і два з Буковини. Вінків було від України російської десь коло півсотні і кожний австрійський делегат привіз вінок від тої інституції, котру представляв» [20, с. 4].

Б. Грінченко опинився в центрі громадських ушановувань біля щойно відкритого пам'ятника. «На вимогу публіки, д. Грінченком були прочитані написи на вінках, що викликало грім оплесків та довготривалі крики “Слава!”», – повідомляв С. Єфремов [8, с. 171].

Згадана місія Б. Грінченка образно відтворена в дописі газети «Руслан»: «Довго-довго оплескували Українці, та величали окликами “слава” свій дорогий пам'ятник, аж почали делегати складати свої вінці у его стіп. ... А тимчасом віддалило ся духовенство, а за ними і власти. Коли вже всі вінки поскладано, почали домагати ся з публіки, щоб відчитано написи на лентах. І ось д. Грінченко виступив на ступні пам'ятника і почав в голос читати привіти на лентах і написи, від кого они подані. Ті короткі, уривані слова хватала публіка, як жаждучий на пустині каплі здорової водиці, одушевляла ся ними, плескала в долоні і підносила оклики, що широким гомоном відгукували ся по широкому майданови, у вікнах домів та на їх дахах. Особливо синьо-жовті ленти галицких вінців і їх написи визивали вибухи одушевлення. Стільки то і було живого слова при відкриттю вікопам'ятного пам'ятника на тім кладовищі української волі-долі...» [18, с. 2].

Цей епізод за участю Б. Грінченка також наведено в газетах «Буковина» [21, с. 1] і «Волинь» [22, с. 2], передано у споминах Д. Дорошенка [5, с. 38–39], делегата від буковинського товариства «Січ» В. Сімовича [23, с. 463], згадано у щоденнику В. Кравченка [24, с. 31].

Шанобливо описала постать Б. Грінченка біля відкритого пам'ятника Х. Алчевська в газеті «Южный край». За її словами, перед церемонією відкриття «площа настільки заповнилася, що відтиснула ряд козаків; всі дахи найближчих будинків були всяні народом, і, коли покривало було зірване з пам'ятника, пролунали оглушливі вигуки спершу за огорожею, а потім, ніби грім, прогрімилі на площі, на вулиці, на дахах: “Слава!” прокотилося натовпом і, як відлуння, відгукнулося здалеку. Весь натовп злився в дружньому захваті. У цю хвилину значення Котляревського зрозуміли інстинктивно навіть ті, хто не чув раніше його імені. На підмостки пам'ятника зійшов український поет; його прекрасне обличчя дихало натхненням і сильний грудний голос вимовив голосно напис на 1-му вінку: “Борцеві на ниві народній”. – “Слава!” – прокотилося натовпом з подвоєною силою. Він високо піднімав розкішні вінки і читав [написи] на стрічках синьо-жовтого кольору (національних кольорів Галичини), що лопотіли на вітрі. “Українсько-руське товариство «Бесіда» у Львові Івану Котляревському, творцеві народної драми”, “Товариство «Просвіта» – народному просвітнику”, ... Котляревському від малоросійських письменників з Києва з написом: “Ти до нового всесвітнього життя збудив рідне слово”. ... Кожен напис зустрічався новим громом оплесків, і натовп довго, довго не розходився по домівках, ніби чекав ще чогось, ніби цей пам'ятник з'єднав його в одне ціле» [25, с. 3].

Х. Алчевська не називає на ім'я того «українського поета». Нам же відомо, що ним був Б. Грінченко. Замовчування Х. Алчевською його імені, очевидно, пояснюється за давним конфліктом, що тривав між ними ще від 1892–1893 рр. і тоді призвів до звільнення Грінченка з учительювання в Олексіївській школі на Луганщині, якою опікувалася Алчевська. З того часу Б. Грінченко і М. Загірня не підтримували жодних стосунків з Х. Алчевською [26, с. 94–95; 27, с. 136]. За словами Марії Миколаївни, коли на відкритті пам'ятника в Полтаві вона підійшла до Грінченків привітатися, то «зустріла відповідь увічливу, але холодну» [28, с. 85]. Однак, як бачимо, це не завадило Х. Алчевській доброзичливо змалювати Б. Грінченка в наведеному епізоді.

Приїзд на відкриття пам'ятника І. Котляревському делегації українців з Австро-Угорщини створив для російських властей і полтавської адміністрації певні труднощі. В. Андрієвський зазначав: «не дозволити їм промовляти українською мовою – це пахло європейським скандалом. Знову ж не можна було дозволити публічно виступати українською мовою українським підданцям Росії, бо в тій імперії ні такого народу, ані його мови для публічного вжитку не визнавали». Тоді ухвалено половинчате рішення: закордонним делегатам дозволити промовляти їхньою (офіційно – «русинською») мовою, а російським громадянам заборонити уживати «малоросійськаво наречія» [29, с. 596]. І через 50 років після полтавських подій В. Андрієвський стверджував, що точно не встановлено, чи полтавська адміністрація дістала той офіційний наказ від самого міністра внутрішніх справ, чи це було віддано «на усмотреніє» самої полтавської адміністрації, і в такому разі знімало відповідальність із вищих російських кіл. Принаймні полтавський губернатор М. Урусов не з'явився на урочисте засідання Полтавської думи в міському театрі, а міський голова В. Трегубов «мав сам виплутуватися із ситуації і нести на собі всю відповідальність за події» [29, с. 596].

Прибулих до Полтави учасників урочистостей тривожили чутки про заборону зачитувати адреси і виголошувати привітання з «російської» України українською мовою. У львівському «Ділі» повідомлялося, що про це стало відомо увечері в п'ятницю 29.08.1903 р. [30, с. 1]. Усіх цікавило, «як вив'яжеться городський голова Трегубов з свого важкого завдання: він з приводу цього звертався до міністра внутрішніх справ Плеве, а той відповів: “Предоставляю на усмотреніє городского головы”» [17, с. 221].

Кілька учасників свята стверджують, що майбутній протест українців на засіданні Полтавської думи увечері 30.08.1903 р. проти зазначеної заборони був завчасно підготовленим. Олена Пчілка повідомляє, що у помешканні М. Дмитрієва відбулися збори прибулих, де дискутувалося питання, як реагувати на заборону – «чи покоритися тому наказові чи зробити наперекір?». Висловлювалися побоювання, що більшість аполітичного населення Полтави «хоче радіти з вікового свята, настроїлося урочисто, прихильно

до національної української думки, і якийсь там дешпет (*безчинство, бешикет. – Авт.*) може “залякати” й без того боязке громадянство». Відтак воно поставиться вороже до організаторів протестної акції. Інші, зокрема М. Міхновський, наполягали на необхідності «здобутися на якийсь протест» у відповідь на образу, «коли на такому врочистому нашому святі, заціплюють рота, не дають говорити нашою рідною мовою!». Олена Пчілка повідомляє про перемогу прихильників М. Міхновського [19, с. 63].

В. Андрієвський у 1950 р. також стверджував, що з ініціативи М. Міхновського на зібранні головних представників від українських делегацій було вирішено влаштувати демонстрацію, «в такій формі, щоб вона вийшла гідним протестом культурного народу перед цивілізованим світом проти свавільства і дикунства російського уряду» [29, с. 596–597].

В. Щербаківський так само підтверджує факт загального зібрання старших українців і представників молоді та участь у ньому Бориса і Марії Грінченків близько 2-ї години ночі 30.08.1903 р., на якому вирішували, що робити, коли заборонять читати українські адреси на засіданні міської думи. «Тут були: Лисенко, Старицький, Леся Українка, Ілля Шраг, Порш, Грінченко з жінкою, Коцюбинський, Микола Міхновський і багато інших. Представники студентів і члени Революційної української партії пропонували радикальні способи протесту і навіть погрожували старшому поколінню виступити окремо. Зрештою молодь поступилася старшим. Адвокати М. Міхновський та І. Шраг мали, в разі потреби, «внести законний протест і скаргу до суду» [17, с. 220].

Д. Дорошенко у споминах сповіщає про таємне віче української молоді, влаштоване за містом 29.08.1903 р. проводом РУП під головуванням Ф. Матушевського за участю понад сотні людей. А. Жук і О. Назаріїв заявили про необхідність «збройної демонстрації під червоним прапором». Однак більшість була проти такої пропозиції, розуміючи, що уряд військовою силою приборкає таку демонстрацію і це призведе до даремного кровопролиття або арештів. Зрештою винесено ухвалу в разі заборони «закликати публіку, щоб вона опустила залю», оскільки «така мовчазна маніфестація також зробить своє вражіння» [5, с. 36–38].

Нахабне табу російських властей дійсно спричинило протест української інтелігенції на засіданні міської думи в Полтавському театрі увечері 30.08.1903 р., влаштованому для оприлюднення звіту про спорудження пам'ятника, зачитування вітальних адрес і виголошення промов. Звістку про демарш рознесли газети з відповідними коментарями.

Відомі описи засідання Полтавської думи, розпочатого о 20 год. 30.08.1903 р. у просвітницькому будинку імені М. Гоголя, різняться інколи суттєвими деталями, однак загалом події укладаються у схожий сценарій. Після вітального слова полтавського голови В. Трегубова і справоздання про спорудження пам'ятника члена Полтавської управи Г. Маркевича виголошено наукові доповіді про І. Котляревського І. Стешенком, Оленою Пчілкою й О. Єфименко. Вітальні промови розпочалися виступами галичан Ю. Романчука і К. Студинського. Далі промовляли інші галицькі й буковинські посланці – Я. Грушкевич, О. Кульчицький, Л. Лопатинський, М. Губчак, Є. Левицький, В. Симович, В. Стефаник, М. Кордуба. «Усі ці вітання, виголошені українською мовою, були захоплено зустрінуті публікою, яка влаштувала дорогим гостям з рідної Галичини бучні овації» [8, с. 175–178]. Далі виголошено вітання представниками російських і зарубіжних установ, товариств і університетів, звичайно, російсько мовою. Коли Олена Пчілка закінчила свій відчит «українським цитатом», «на салі запанувало очевидне зворушене й загреміли гучні, довго невмовкаючі оплески» [30, с. 1].

Збори тривали досить спокійно, доки не дійшла черга М. Коцюбинського, який виступив українською мовою з адресом від Чернігівського музично-драматичного гуртка. Це викликало «грім оплесків від публіки, вже стомленої тривалим слуханням попередніх адрес і знову підбадьореної звуками рідного слова» [8, с. 194]. Далі стався інцидент, «якому важко підшукати відповідну назву, крім найгрубішої наруги над пам'яттю вшановуваного поета, і насильства над почуттями присутніх» [8, с. 194]. Початок наступного виступу О. Андріївської (від Чернігівського драматичного товариства) українською мовою був зупинений різким дзеленьканням і несподіваною заявою В. Трегубова, що він не може дозволити зачитування привітань «по-малоросійськи». Це здивувало

і вразило публіку, особливо після виступів галичан і М. Коцюбинського. Але В. Трегубов далі наполягав, посилаючись на якесь розпорядження, яке нібито забороняло привітання українською. О. Андрієвська мовчки вручила свій адрес голові і зійшла з кафедри. Серед присутніх наростало ледь стримуване хвилювання. За кафедру став М. Міхновський і заявив, що доручений йому гуртком харківської інтелігенції адрес, теж написаний українською. Він готовий підкоритися «дискреційній владі голови», але відмовляється зачитувати адрес. Притому виказав упевненість, що не існує закону, який забороняв би «природженому українцеві» говорити рідною мовою. Попросив включити цей інцидент у протокол засідання і видати йому випис для оскарження незаконної заборони в Сенаті. Відтак передав голові порожню обкладинку і під оплески публіки вийшов із зали. Вимога щодо занесення конфлікту в протокол була підтримана чернігівським адвокатом І. Шрагом. Коли В. Трегубов вдався до погрози закрити засідання, обурені присутні почали масово виходити із залу. Делегати з українськими адресами вручали їх голові, повторюючи заяви про свій протест проти насильства. В. Трегубов змушений був закрити засідання [8, с. 194–196].

Б. Грінченко в Полтавському театрі мав зачитати адрес від «київського гуртка українських письменників». Однак через інцидент не зміг виступити і його слово офіційно перенесено на одне з чергових засідань думи, про що є повідомлення у пресі [8, с. 197; 22, с. 2].

Зовсім інакше поведінка Б. Грінченка під час інциденту описана у львівській газеті «Діло», яка присвятила полтавським подіям більше 10 публікацій: «Заяву п. Міхновського прийняв амфітеатр потрясаючими оплесками і криком одобрень, ... всі встали з своїх місць, гестикулюючи сильно та кричучи» і «демонстрация досягла своєї вершини». Після інші делегати почали виступати «без викликування» і кожний «закладав протест, даючи самі оправи з адресів». Один з делегатів, протестуючи проти заборони українськомовних вітань, навіть відмовився читати свій, написаний російською мовою [30, с. 1]. Відразу після цього «виступає п. Грінченко-Чайченко і каже: “Я маю адресу українську. Коли-ж не можна її відчитати, то я її дру” (*деру, розриваю.* – *Авт.*). І перед остовпілою думою

дре адресу. Тепер підносись ся оклик: “Ходіть відси!” і вся публіка до послідного маєстаточно, тихо і без крику опускає салю. Так закінчив ся перший день сьвята Котляревського, – завершив ся правом сильного та горячого українського почуття, ярким зазначенем животности і незломимости українського народу в Росії» [30, с. 2].

Б. Грінченко рішуче спростував це повідомлення «Діла» в «Літературно-науковому вістнику», який також активно висвітлював «відслоненє памятника І. Котляревського». «По деяких газетах та журналах надруковано, – сповіщав Борис Дмитрович, – ніби я на сьвятї Котляревського в Полтаві 30 серпня ст. ст., в засіданню «Думи», як заборонено читати українські адреси, протестуючи подрав адресу від українських письменників з Київa, від яких був я в Полтаві делегатом. Я справді, як і иньші делегати, протестував проти заборони, але адреси не драв і був, і є проти такого вчинку. В своїх привітаннях на вінках і на папері ми говорили не до того, хто їх заборонив читати, але складали свою шанобу Котляревському і витали з національним сьвятом рідний нарід, – через те привітання мусіли лишити ся цілі і піти туди, куди вони мають іти – до сьвітлиці, призначеної Котляревському у полтавському музеї. Що моя думка була правдива, що полтавської «Думи», якій до рук давано привітання, не треба було ідентифікувати з адміністрацією, яка заборонила їх читати, – доводить і недавня постанова “Думи”: жаліти ся сенатови за ту заборону. Через те я й не хотів драти своєї адреси, і не подрав її, а цілу віддав кому треба. Дуже прошу ті видання, які подали про мене иньшу звістку (напр. «Діло», «Ruthenische Revue»), передрукувати сього мого листа» [31, с. 138].

Пізніше «випадок із шматуванням» Б. Грінченком вітального тексту повторений у спогадах В. Андрієвського, написаних у 1925–1932 рр. і опублікованих 1938 р. Його опис подій фактично збігається (навіть у висловах) із дописом в «Ділі» (допускаємо, що звідти він і був запозичений, хоча В. Андрієвський сам був учасником сьвята). За словами мемуариста, після демаршу М. Міхновського, погроз В. Трегубова закрити засідання і самовільних виступів кількох делегатів, які передають головуючому самі лише оправи вітань, «письменник Борис Грінченко на очах у всіх витяг

і подер свій привіт. Відмовляються читати всі – навіть ті, що мають привітання в мові московській. Нарешті чути клич: “Ходім звідси!” і всі як один тихо і без дальших криків виходять із салі. ... Чути розмови, що Трегубов зомлів – його відливають водою» [20, с. 8–9]. Подібним чином цей епізод описаний В. Андрієвським у розділі «Полтавський скандал» його нарису про М. Міхновського, але вже без згадки про «вчинок Б. Грінченка» [29, с. 596–597].

Зауважимо, що повідомлення у пресі про «непристойну» поведінку відомих українців у Полтавському театрі першим заперечив С. Єфремов у «Київській старовині»: «Дивне, аби не сказати гостріше, відображення описаний інцидент знайшов у висвітленні деяких газет («Придніпровський край» та «Крим»), представники яких д[обродії] Духовецький та Балабуха особисто були на святкуванні. Розповіді цих панів, які чули “невимовний хаос”, свистки, стогін, крики, тупання і т. п., які бачили, як д[обродії] Міхновський розривав свою адресу, а інші українські делегати віддавали лише порожні папки, є наївною чи злісною вигадкою, що не має нічого спільного з правдою і зображує всю подію в абсолютно спотвореному вигляді» [8, с. 196–197].

Не маємо підстав сумніватися в правдивості заперечення Б. Грінченком самого факту розірвання ним адресу. Тому відзначимо, що контрверсійність цього епізоду у використаних газетних і мемуарних джерелах, яка скидається на ніби навмисно заплутану історію, потребує залучення інших свідчень для остаточного висновку про її достовірність.

Цікавим, на наш погляд, є питання про зміст незачитаного Б. Грінченком вітального адресу Полтавській думі від «київських українських письменників». Дослідник М. Гуць опублікував віднайдені в Інституті рукопису НБУВ матеріали, дотичні до підготовки його тексту [19, с. 58–66]. Першим документом є рукопис «Українські літератори Києва Думі Полтавській» за підписом О. Чернявського, який, ймовірно, міг бути одним із пропонованих варіантів адресу. Другим – виготовлений, гарно оздоблений, каліграфічно виконаний адрес із підписом М. Левицького (на другому аркуші – чернетка цього тексту) [19, с. 59]. Ось цей текст: «Іще зоря не зазоріла на темному небі захма-

реному, як у Полтаві, з уст Івана Котляревського, продзвеніло натхненне поетичне Слово. Воно рідну мову занедбану піднімало до високостів національного письменства; воно живило наш дух народний животворчою силою. І Слово сталося Ділом. Те Діло було – нове життя Народу УКРАЇНСЬКОГО. Слово вводило в сім'ю європейських народів. Служачи Слову, шануючи його ясну й могутчу силу, ми знаємо, що перед нею не встоїть ніяка темна сила. Ми, українські письменники з Києва, поздоровляємо місто Полтаву з щасливим днем шаноби рідного Поета; кладучи перед Іваном Котляревським і нашу безмірну пошану, вітаємо радісним голосом Рідний Край з великим національним святом. Модест Левицький» [19, с. 59].

Разом із тим, М. Гуць віднайшов автограф, у якому Б. Грінченко також зафіксував прізвища підписантів цього адреса (так у Грінченковому оригіналі): «Грінченко, Дурдуківський, Загірна, Єфремов, Матушевський, Цимбал, Федорченко, М. П. Старицький, Чернявські (2), Левицький М. П., Страшкевич, Коваленко О., Г. Альбова (*псевдонім Ганни Бєрло. – Авт.*), Чикаленко, Стешенко, Василенко, Доманицький В. М., Лисенко, Житецький, Михальчук, Леонтович, Павловський, Біляшевський, Степаненко» [19, с. 60]. Правдоподібно, текст за підписом М. Левицького і міг бути тим самим словом подяки київських письменників Полтавській думі, який мав виголосити Б. Грінченко.

Своєрідно виведена постать Б. Грінченка в Полтаві у частково опублікованому щоденнику етнографа і діалектолога, учасника подій В. Кравченка [24, с. 25–48]. Вони були знайомими задовго до полтавського свята, принаймні записані В. Кравченком легенди, пісні, сільські звичаї Б. Грінченко видав у «Етнографічних матеріалах» у 1895–1901 рр. [24, с. 25]. В. Кравченко описує Б. Грінченка як одного з діяльних учасників з'їзду, водночас навіщось приписуючи йому демонстративну енергійність і зумисне бажання бути в центрі подій. Згадуючи відомих учасників святкового молебня біля могили І. Котляревського 30.VIII.1903 р. – М. Старицького, І. Стешенка, І. Шрага та ін., він зауважує: «...А ось Грінченко крутиться – не стільки він для ладу, як скрізь показується, щоб бачили, що він тут перша особа – він “великий українець!”». І далі автор наводить

такий пасаж: «Добродію, – звертаюсь по стисканню до Коцюбинського. Я на вас гнівний – ви мене почварили з д. Грінченком. – Ані кришечки за цим не шкодуйте. – Як не шкодувать – це ж надзвичайно працююча людина – він наш генерал... Я не можу прямо дивитись йому у вічі. Тільки за тим, що ви мене загіпнотизували. Я бачу, вчуваю душею на сердечність цієї людини. Разом же я постерегаю, то він і мене не гурт як поважає. – Він вас боїться за вашого “Барвінського”. – Та ж там я його не обмальовував. – А все ж боїться. – Він боїться, а мені тяжко на це дивитись. – Добродію, не звертайте на це уваги – ця людина у нашій справі, що ми мусимо підійти до неї і вклонитись. – І навіть здійснити шапку, – додаю. – Яко перед українцем, а яко перед людиною – повернутись спиною, сказавши: “Вибачайте, добродію, ми з вами не знайомі”» [24, с. 30]. Вочевидь, у В. Кравченка був якийсь нерозв'язаний конфлікт із Б. Грінченком, чим можуть пояснюватися його критично-в'їдливі уступи на Грінченкову адресу. В іншому місці щоденника автор згадує Б. Грінченка серед найвідоміших почесних гостей на сцені Полтавського театру перед початком урочистого засідання думи 30.VIII.1903 р. [24, с. 31–32].

У спогадах В. Щербаківського зафіксовано маловідомий факт головування Б. Грінченка в комісії з організації міською владою урочистого бенкету для почесних гостей і бажаючих за підпискою. Вечеря відбулася в міському саду після дочасного закінчення засідання думи. Організатором, що збирав гроші на вечерю для 100 душ, був поет М. Вороний. Він десь забарився і не розподілив місць, а тим часом «увірвалася й позаймала місця чужа публіка, що не платила грошей. Вороний щось кричав, але даремно. Грінченко був дуже обурений на нього. “Як вам не соромно, – дорікав він йому, – ви соромите нас перед чужими людьми”. І дійсно вийшов сором. Правда, заграничних та інших почесних гостей якось усадили, але чужу публіку не можна було прогнати. Тут найшлася і провокація. Якийсь з чорної сотні, мабуть, надісланий поліцією, ходив і обурено кричав: “Що це за українці, сидять за столами і вечеряють в шапках, це жиди, а не українці! – Українські козаки – запорожці, по-православному, а не в шапках їли хліб святий, а це жиди!”» [17, с. 222]. Після того, як провокатора вивели силоміць,

П. Саксаганський і ще дехто з українців повели частину гостей в інший ресторан [17, с. 223].

Звісно, українські діячі жертвували власні кошти на спорудження пам'ятника. У звіті Полтавської міської управи за 1903 р. зафіксовані всі грошові внески жертводавців, поміж якими 2 руб., надіслані Б. Грінченком [32, с. 24].

Згідно із залученими джерелами, Б. Грінченко був діяльним учасником багатьох заходів під час «днів Котляревського» в Полтаві 1903 р., не цураючись не лише організаційної роботи, а й виконання практичних громадських доручень.

Відкритий протест української інтелігенції на засіданні Полтавської міської думи проти заборони публічного використання української мови за участю Б. Грінченка продемонстрував рішучість і національну зрілість українських інтелектуальних сил.

Описані в мемуарних джерелах епізоди співпраці Б. Грінченка та інших відомих діячів старшого покоління з делегатами від українського молодіжного радикального середовища довели можливість спільних, узгоджених дій проти антиукраїнських рішень російських урядових кіл і місцевої адміністрації.

Разом з іншими учасниками урочистостей Б. Грінченко сприяв, аби інформація про полтавські події через періодику в Росії й Австро-Угорщині стала відомою в Україні та за її межами.

Наявність у мемуарних і газетних джерелах суперечностей у змаюванні окремих подій на відкритті пам'ятника І. Котляревському відкриває можливості для подальшого дослідницького пошуку задля з'ясування правдивої картини перебігу «свята української інтелігенції».

Список бібліографічних посилань

1. Лотоцький О. Сторінки минулого. *Праці Українського наукового інституту*. Варшава, 1933. Ч. 2. 481 с.
2. Чернявський М. Кедр Ливана. Спогади про Б. Грінченка. Херсон : Кооперативне товариство «Українська книгарня», 1920. 36 с.
3. Лисенко О. М. В. Лисенко. Спогади сина. Київ : Мистецтво, 1966. 363 с.

4. Лисенко М. В. Листи / упоряд., примітки та комент. О. Лисенка. Київ : Мистецтво, 1964. 533 с.

5. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 роки). Вінніпег, Манітоба, 1949. 167 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6729/file.pdf> (дата звернення: 15.06.2024).

6. Сюдюков І. Мов фенікс із попелу... До 100-ї річниці відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві. *День. (Україна Incognita)*. 2003. 5 верес. URL: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/mov-feniks-iz-popelu> (дата звернення: 03.08.2024).

7. Дмитриев Н. К истории открытия памятника И. П. Котляревскому в г. Полтаве. *Киевская старина*. 1903. № 10. с. 153–167.

8. Ефремов С. Праздник украинской интеллигенции [к открытию памятника И. П. Котляревскому]. *Киевская старина*. 1903. № 10. с. 168–202.

9. На вічну пам'ять Котляревському. Літературний збірник. Київ : Вік, 1904. 510 с.

10. Чайченко В. Иван Котляревський, український письменник. Житєписне оповіданє. Львів, 1891. 39 с. (Коштомъ и заходомъ Товариства «Просвѣта»)

11. Грінченко Б. Иван Котляревский. Описание его жизни. Полтава : Издание Полтавского губернского земства, 1898. 48 с.

12. Грінченко Б. Оповідання про Івана Котляревського. Санкт-Петербург, 1902. 32 с.

13. Грінченко Б. Оповідання про Івана Котляревського. Київ, 1912. 32 с.

14. Иван Котляревский. Описание его жизни. Сокращенный текст биографии поэта, сост. Б. Гринченко. *Полтавский вестник*. 1903. 30 авг.

15. Программа торжества открытия памятника И. П. Котляревскому. *Киевская старина* (Документы, известия и заметки). 1903. № 7–8. С. 32–34.

16. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Київ : Темпора, 2011. 544 с.

17. Щербаківський В. Відкриття пам'ятника Котляревському (спогади 1903 р.). *Літературно-науковий вісник*. Річник XXXIII. Січень-лютий. 1949. Мюнхен. Кн. 2 (На чужині). С. 219–223.

URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/4614/file.pdf> (дата звернення: 11.09.2024).

18. Свято в Полтаві. *Руслан*. 1903. 5 (18) верес. Чис. 201. С. 1–2. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12334> (дата звернення: 14.06.2024).

19. Гуць М. Маловідомі сторінки з життєпису Олени Пчілки (Деякі архівні матеріали, пов'язані з відкриттям пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року). *Слово і Час*. 2005. № 10. С. 58–66.

20. Андрієвський В. Три громади: спогади з 1885–1917 рр. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1938. Ч. II. 127 с. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12055#2-3> (дата звернення: 21.06.2024).

21. Велике народне свято в Полтаві. *Буковина*. 1903. Чис. 106. 05 (18) верес. С. 1. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12332> (дата звернення: 28.06.2024).

22. Корчинский М. Полтавские торжества. *Волынь*. 1903. № 175. С. 2. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=13027> (дата звернення: 28.06.2024).

23. Сімович В. Тридцять років від відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві (1903–1933): у 2 т. Т. 2: Літературознавство. Культура. Чернівці : Книги-XXI, 2005. 904 с.

24. Кравченко В. Щоденник. *Неопалима купина*. 1995. № 7–8. С. 25–48.

25. Алчевская Х. Д. Три дня в Полтаве. *Южный край*. 1903. № 7844. 08(21).09. С. 3. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12453#Alchevskaya> (дата звернення: 25.06.2024).

26. Беззуб Ю. В. Борис Грінченко і Христина Алчевська: громадські й особисті взаємини. *Борис Грінченко – відомий і невідомий: матеріали VII щорічних Грінченківських читань*. 9 груд. 2014 р. Київ : Київський університет імені Б. Грінченка, 2014. С. 78–97.

27. Беззуб Ю. В. Борис Грінченко в боротьбі за українську школу:

стосунки з Христиною Алчевською. *Українознавчий альманах*. 2015. Вип. 18. с. 133–136.

28. Загірня М. Спогади / упоряд. Л. Л. Нежива. Луганськ : Шлях, 1999. 160 с.

29. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії). *Визвольний шлях*. Річник XXVII. 1974. № 6 (315). С. 588–617.

30. Свято Котляревського в Полтаві. *Діло*. 1903. Чис. 198. 3 (16) верес. С. 1–2. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12333> (дата звернення: 25.06.2024).

31. Грінченко Б. В справі полтавського свята. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1903. Т. 24. Кн. 11 (листопад). Хроніка і бібліографія. С. 138–152. URL: <http://surl.li/nlxpsc> (дата звернення: 02.07.2024).

32. Отчет о сооружении памятника И. П. Котляревскому в Полтаве. *Издание Полтавской городской управы*. Полтава : Типоли-тография М. Л. Старожицкого, 1903. 33 с. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12357> (дата звернення: 23.06.2024).

References

1. Lototskyi, O. (1933). Storinky mynuloho [Pages of the past]. *Pratsi Ukrainskoho Naukovoho Instytutu – Works of the Ukrainian Scientific Institute*, 2, 481. Warsaw [in Ukrainian].

2. Cherniavskyi, M. (1920). Kedr Lyvana. Spohady pro B. Hrinchenka [Cedar of Lebanon. Memories of B. Hrinchenko]. Kherson: Kooperatyvne tovarystvo “Ukrainska knyharnia” [in Ukrainian].

3. Lysenko, O. M. (1966) V. Lysenko. Spohady syna [V. Lysenko. Memories of a son]. Kyiv: Mystetstvo, [in Ukrainian].

4. Lysenko M. V. Lysty / uporiad., prymitky ta koment. O. Lysenka [Lysenko M. V. Letters / O. Lysenko (arrangements, notes and comments)]. (1964). Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

5. Doroshenko, D. (1949). Moi spomyny pro davnie-mynule (1901-1914 roky) [My memories on the ancient past (1901-1914)]. Winnipeg,

Manitoba [in Ukrainian]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6729/file.pdf> (Last accessed: 15.06.2024).

6. Siundiukov, I. (2003). *Mov feniks iz popelu... Do 100-i richnytsi vidkryttia pamiatnyka I. P. Kotliarevskomu v Poltavi* [Like a phoenix from the ashes... To the 100 th anniversary of the opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky in Poltava]. *Den. (Ukraina Incognita) – Day. (Ukraine Incognita)* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/mov-feniks-iz-popelu> (Last accessed: 03.08.2024).

7. Dmitriev, N. (1903). *K istorii otkrytiya pamjatnika I. P. Kotljarevskomu v g. Poltave* [To the history of the opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky in Poltava]. *Kievskaja starina – Kyivan Old Times*, 10, 153-167 [in Russian].

8. Efremov S. (1903). *Prazdnik ukrainskoj intelligencii [k otkritiyu pamyatnika I. P. Kotlyarevskomu]* [Holiday of the Ukrainian intelligentsia (to opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky)]. *Kievskaja starina – Kyivan Old Times*, 10, 168-202 [in Russian].

9. *Na vichnu pamiat Kotliarevskomu. Literaturnyi zbirnyk* [In eternal memory of Kotlyarevsky. Literary collection]. (1904). Kyiv: *Vik* [in Ukrainian].

10. Chaichenko, V. (1891). *Yvan Kotliarevskiyi, ukrainskyi pysmennyk. Zhytiepysne opovidanie* [Ivan Kotlyarevsky, Ukrainian writer. Biographical story]. Lviv [in Ukrainian].

11. Grinchenko, B. (1898). *Ivan Kotljarevskii. Opisanie ego zhizni* [Ivan Kotlyarevsky. Description of his life]. Poltava: Izdanie Poltavskogo gubernskogo zemstva [in Russian].

12. Hrinchenko, B. (1902). *Opovydannia pro Yvana Kotliarevskoho* [Stories about Ivan Kotlyarevsky]. Sankt-Peterburh [in Ukrainian].

13. Hrinchenko, B. (1912). *Opovidannia pro Ivana Kotliarevskoho* [Stories about Ivan Kotlyarevsky]. Kyiv: published by M. Hrinchenko [in Ukrainian].

14. *Ivan Kotlyarevskii. Opisanie yego zhizni. Sokrashchennii tekst biografii poeta*, sost. B. Grinchenko [Ivan Kotlyarevsky. Description of his life. Abridged text of the poet's biography]. *Poltavskij vestnik – Poltava Bulletin*. (1903) [in Russian].

15. *Programma torzhestva otkrytiya pamyatnika I. P. Kotlyarevskomu*.

[Program of the celebration of the opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky]. (1903). *Kievskaja starina (Dokumenty, izvestija i zametki) – Kyivan Old Times (Documents, News and Notes)*, 7-8, 32-34 [in Russian].

16. Chykalenko, Ye. (2011). *Spohady (1861–1907)* [Memoirs (1861-1907)]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

17. Shcherbakivskyi, V. (January-February 1949). Vidkryttia pamiatnyka Kotliarevskomu (spohady 1903 r.) [Opening of the monument to Kotlyarevsky (memoirs of 1903)]. *Literaturno-naukovyj visnyk – Literary and Scientific Bulletin*, Yearbook XXXIII, 2 (abroad), 219-223. Munich [in Ukrainian]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/4614/file.pdf> (Last accessed: 11.09.2024).

18. Sviato v Poltavi [Holiday in Poltava]. (1903). Ruslan – Ruslan, 201, 1-2 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12334> (Last accessed: 14.06.2024).

19. Huts, M. (2005). Malovidomi storinky z zhyttiepysu Oleny Pchilky (Deiaki arkhivni materialy, poviazani z vidkryttiam pamiatnyka Ivanovi Kotliarevskomu v Poltavi 1903 roku) [Little-known pages from the biography of Olena Pchilka (Some archival materials related to the opening of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava in 1903)]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 10, 58-66 [in Ukrainian].

20. Andriievskyi, V. (1938). Try hromady: spohady z 1885-1917 rr. [Three communities: memories from 1885-1917]. Lviv: Vydavets Ivan Tyktor [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12055#2–3> (Last accessed: 21.06.2024).

21. Velyke narodne sviato v Poltavi [Great national holiday in Poltava]. (1903). *Bukovyna – Bukovyna*, 106, 1 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12332> (Last accessed: 28.06.2024).

22. Korchinskii M. (1903). Poltavskie torzhestva [Poltava celebrations]. *Volin – Volyn*, 175, 2 [in Russian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=13027> (Last accessed: 28.06.2024).

23. Simovych, V. (2005). Trydtsiat rokiv vid vidkryttia pamiatnyka Ivanovi Kotliarevskomu v Poltavi (1903-1933): u 2 t. [Thirty years since

the opening of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava (1903-1933)]. (Vols 1-2; Vol. 2). Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].

24. Kravchenko, V. (1995). Shchodennyk [Diary]. *Neopalyma kupyna – Unburnt Heap*, 7-8, 25-48 [in Ukrainian].

25. Alchevskaiia, X. D. (1903). Alchevskaya X. D. Tri dnya v Poltave. [Three days in Poltava]. *Yuzhnii krai – Southern Region*, 7844, 3 [in Russian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12453#Alchevskaya> (Last accessed: 25.06.2024).

26. Bezzub, Yu.V. (2014). Borys Hrinchenko i Khrystyna Alchevska: hromadski y osobysti vziaimyny [Borys Grinchenko and Khrystyna Alchevska: public and personal relations]. *Boris Grinchenko – known and unknown. Proceedings of the VII annual Grinchenko readings*, 9 December 2014 (pp. 78-97). Kyiv: Kyivskiy universytet imeni B. Hrinchenka [in Ukrainian].

27. Bezzub, Yu.V. (2015). Borys Hrinchenko v borotbi za ukrainsku shkolu: stosunky z Khrystynoiu Alchevskoiu [Borys Grinchenko in the struggle for the Ukrainian school: relations with Khrystyna Alchevska]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 18, 133-136 [in Ukrainian].

28. Zahirnia, M. (1999). Spohady. L. L. Nezhyva (Comp.). [Memories]. Luhansk: Shliakh [in Ukrainian].

29. Andriievskiy, V. (1974). Mykola Mikhnovskiy (Narys suspilno-politychnoi biohrafi) [Mykola Mikhnovskiy (Essay on socio-political biography)]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, XXVII, 6(315), 588-617 [in Ukrainian].

30. Sviato Kotliarevskoho v Poltavi [Feast of Kotlyarevsky in Poltava]. (1903). *Dilo – Work*, 198, 1-2 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12333> (Last accessed: 25.06.2024).

31. Hrinchenko, B. (November, 1903). V spravi poltavskoho sviata [In the case of the Poltava holiday]. *Literaturno-naukovy vistyky – Literary and Scientific Herald*, 24(11), 138-152. Lviv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://surl.li/nlxpsc> (Last accessed: 02.07.2024).

32. Otchet o sooruzhenii pamjatnika I. P. Kotljarevskomu v Poltave [Report on the construction of the monument to I. P. Kotlyarevsky

in Poltava]. (1903). *Izdanie Poltavskoj gorodskoj upravy*. Poltava: Tipolitografija M. L. Starozhickogo [in Russian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12357> (Last accessed: 23.06.2024).

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024.

Yurii Bezzub,

Senior Lecturer,

Department of Historical and Civic Education

Institute of In-Service Training

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Iryna Bezzub,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: irabezzub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

Boris Hrinchenko and the Opening of the Monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava, 1903

The article highlights the role of Boris Hrinchenko in the events related to the construction and opening ceremony of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava on August 30-31, 1903 (old style). Until now, this episode of B. Hrinchenko's biography has not been the subject of separate research interest. The authors' methodological approach is the systematic and critical use of available sources, primarily the materials of the periodicals of that time and the ego-documents of the participants and contemporaries of the events (memoirs, epistolary, diaries, etc.). They contain the most factual information about B. Hrinchenko's participation in the "festive of the Ukrainian intelligentsia" in Poltava (S. Efremov's words), include reflections of participants and interested persons, and reproduce public and political responses to events. It was found out that B. Hrinchenko was the organizer and active participant of many

events during the “Kotlyarevsky days” in Poltava in 1903. At the same time, along with examples of his organizational activities, the sources recorded episodes of his practical performances of public duties. It is shown that the cases of cooperation of B. Hrinchenko and other famous public and political actors of the older generation with representatives of the Ukrainian youth radical environment during the Poltava events proved the possibility of joint, coordinated actions against the government’s anti-Ukrainian measures. It is proved that the open protest of the Ukrainian intelligentsia at the meeting of the Poltava City Duma against the ban on the public use of the Ukrainian language with the participation of B. Hrinchenko demonstrated the national maturity of the Ukrainian intellectual forces. Together with other Ukrainian figures, B. Hrinchenko managed to make information about the Poltava events known in Ukraine and abroad through periodicals in Russia and Austria-Hungary.

Keywords: B. Hrinchenko, monument to I. Kotlyarevsky, holiday of the Ukrainian intelligentsia, Poltava, 1903, Ukrainian social and political movement.

Сергій Литвин,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри психології та гуманітарних дисциплін,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
вул. Лаврська, 9, Київ, 01015, Україна
e-mail: serlytvyn@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0010-2675>

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ БІБЛІОТЕК: БАЛАНС МІЖ ЗАКОНОДАВЧИМИ ВИМОГАМИ ТА ПОТРЕБАМИ КОРИСТУВАЧІВ

У статті розглядається роль стандартизації як дієвого інструменту нормативно-правового регулювання бібліотечної діяльності. Особлива увага приділяється застосуванню ДСТУ України, зокрема у складанні бібліографічного опису, з точки зору обслуговування користувачів, а також використанню міжнародних стандартів. Розкрито мету і значення стандартів бібліотечної діяльності для забезпечення ефективності роботи бібліотек. Підкреслено важливість завдань бібліотек щодо популяризації ідей відкритого доступу, а також розвитку інформаційної діяльності. *Методи наукового дослідження* – аналіз нормативно-правових документів, порівняльний та систематичний аналіз, а також описовий метод та узагальнення практичного значення стандартів для діяльності сучасних бібліотек. Комплекс методів дасть змогу дослідити тему стандартизації в бібліотечній діяльності, проаналізувати її вплив на роботу бібліотек та з'ясувати її значення для розвитку інформаційного суспільства. *Наукова новизна*. Наголошено на необхідності пошуку балансу між законодавчими вимогами і потребами користувачів. Це означає, що бібліотеки мають не лише дотримуватися нормативних актів, а й активно реагувати на запити й очікування своєї аудиторії, щоб залишатися актуальними та корисними для суспільства. *Висновки*. Мета стандартів у бібліотечній діяльності полягає в тому, щоб забезпечити якість, ефективність та уніфікацію бібліотечних процесів і послуг. Стандарти забезпечують якість бібліотечних послуг, що гарантують своєю чергою їх високий рівень для всіх користувачів, уніфікацію процесів. Зокрема, стандартизація бібліографічного опису, каталогізації та класифікації документів забезпечує єдність у представ-

© С. Литвин, 2024

ленні інформації, що значно полегшує пошук та використання інформаційних ресурсів як для бібліотекарів, так і для користувачів. Стандарти оптимізують бібліотечні процеси, що дає бібліотекам змогу ефективніше використовувати ресурси та надавати якісніші послуги, вони також сприяють впровадженню сучасних інформаційних технологій та автоматизації бібліотечної діяльності. Одна з важливих рис стандартів – вони є гарантом доступності інформаційних ресурсів для всіх користувачів. Відповідно, використання міжнародних стандартів сприяє інтеграції українських бібліотек у світовий інформаційний простір. Своєю чергою, це забезпечує можливість обміну інформацією та ресурсами з бібліотеками інших країн. Отже, стандартизація є важливим інструментом для розвитку бібліотечної галузі, підвищення якості послуг та забезпечення доступу до інформації.

Ключові слова: законодавча база, стандарт, бібліотечна діяльність, інформаційне суспільство, сучасна бібліотека, обслуговування користувачів, цифрові технології у бібліотечній справі.

Постановка проблеми зумовлена потребою інформаційного суспільства та своєчасним реагуванням бібліотек на виклики цифрового середовища. Нормативно-правове забезпечення діяльності бібліотек в Україні є складним та багатограним, охоплюючи широкий спектр законодавчих актів, що потребує детального аналізу. Стандартам відведено важливу роль у регулюванні діяльності бібліотек в інформаційному суспільстві, сприяючи їхній адаптації до сучасних умов та забезпеченню якісного обслуговування користувачів. Отже, ця проблема актуальна, тому потребує наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нещодавно Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти (Держмистецтв) оприлюднило до обговорення Професійний стандарт «Бібліотекар». Національним агентством кваліфікацій (НАК) відомості про стандарт були внесені до Реєстру кваліфікацій [14]. Пропонований професійний стандарт «Бібліотекар» містить сучасні вимоги до роботи бібліотекарів, відтак стосується професії, визначеної Національним класифікатором України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» як 2432.2 «Бібліотекар» та віднесеної до професіоналів, що передбачає високий рівень знань у галузі гуманітарних наук [14].

У контексті обслуговування користувачів зазначимо ключові аспекти. Зокрема, основні напрями діяльності бібліотекаря полягають у організації та здійсненні бібліотечного обслуговування (Д1), що передбачає знання законодавства України щодо бібліотечних послуг, захисту персональних даних та прав споживачів (Д1.31); володіння технологіями реєстрації та обліку користувачів (Д1.32), а також знання різних форм обслуговування (абонемент, читальний зал, тощо) (Д1.33); розуміння основ психології спілкування, педагогіки та бібліотерапії (Д1.34), а також наявність знань з художньої літератури (Д1.35); обов'язкові навички роботи з автоматизованими бібліотечно-інформаційними системами (АБІС) та засобами цифрового зв'язку (Д1.36, Д1.37). Бібліотекар повинен володіти вміннями і навичками реєстрації та обліку користувачів в АБІС (Д1.У1); надання бібліотечних послуг, включаючи віртуальний режим (Д1.У2); консультування користувачів у виборі джерел інформації (Д1.У3); організації роботи різних форм обслуговування та електронної доставки документів (Д1.У4); застосування цифрових технологій для обміну даними (Д1.У5) тощо.

Ключові акценти в стандарті зроблено на відображенні зростаючої ролі цифрових технологій у бібліотечній справі; наголошено на важливості комунікативних і психологічних навичок бібліотекарів та спроможності нести відповідальність за прийняті рішення у непередбачуваних контекстах; враховано вимоги законодавства щодо захисту даних і прав споживачів.

Новий професійний стандарт «Бібліотекар» визначає важливі аспекти соціокультурної роботи бібліотек, а також їхньої ролі в особистісному розвитку користувачів. Зокрема, соціокультурна робота бібліотеки включає: знання форм та методів соціокультурної діяльності (Е1.31); володіння методикою організації заходів (Е1.32), та засобами цифрового зв'язку (Е1.33); вміння планувати, визначати тематику й цільову аудиторію заходів (Е1.У1), розробляти плани (Е1.У2), здійснювати інформаційний супровід (Е1.У3) та використовувати цифрові технології (Е1.У4). Щодо організації заходів з особистісного розвитку неформальної освіти бібліотекар має знати форми неформальної освіти (Е2.31), методику організації заходів (Е2.32), способи пошуку та оцінки інформації (Е2.33), способи

організації даних (Е2.34); володіти цифровими засобами (Е2.35); знати цифрові освітні програми (Е2.36) та платформи для дистанційного навчання (Е2.37); вміти планувати і розробляти навчальні програми (Е2.У1), організовувати/проводити заходи, зокрема з цифрової та інформаційної грамотності (Е2.У2), шукати й перевіряти дані (Е2.У3), структурувати середовище для зберігання даних (Е2.У4), використовувати цифрові технології (Е2.У5) тощо.

Отже, розглянутий стандарт підкреслює зростаючу роль бібліотек як осередків соціокультурної активності та неформальної освіти. Цифрові технології відіграють ключову роль у всіх аспектах роботи бібліотекарів, тому обов'язковим для бібліотекарів є вміння працювати з цифровим контентом та критично оцінювати інформацію. Ці аспекти відображають сучасні тенденції розвитку бібліотечної справи й підкреслюють важливість адаптації бібліотек до потреб суспільства. Новий стандарт спрямований на те, щоб бібліотекарі могли ефективно працювати в сучасному інформаційному суспільстві, надаючи якісні послуги користувачам [16].

Станом на 2024 р., вітчизняні бібліотеки використовують, зокрема, такі національні стандарти України (ДСТУ), що регулюють їхню діяльність:

- ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, який визначає загальні вимоги та правила складання, що стосуються бібліографічного запису, бібліографічного опису, каталогізації та класифікації документів [18];

- ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання – національний стандарт, який регулює правила складання заголовка бібліографічного запису. Цей стандарт є важливим інструментом для бібліотекарів, бібліографів та інших фахівців, які працюють з інформацією [8];

- ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Цей стандарт встановлює види бібліографічних посилань, правила та особливості їх складання й розміщування у документах. Об'єктами бібліографічного посилання можуть бути документи на будь-яких носіях інформації. Зазначений стандарт дає змогу забезпечити точність та повноту бібліографічних посилань, що особливо важливо для

тих, хто працює з науковими та академічними текстами. Поправки до ДСТУ 8302:2015 опубліковано в Інформаційному покажчику стандартів (2016, № 12, с. 103) і внесено до тексту та змінено дату чинності. Стандарт чинний від 2016-07-01 [7, 9, 10].

Українські бібліотеки також використовують міжнародні стандарти:

- International Standard Bibliographic Description (ISBD) – Міжнародний стандарт бібліографічного опису. ISBD є корисним інструментом для бібліотекарів та інформаційних фахівців, які працюють з бібліографічними ресурсами. Його основне призначення – допомога у створенні уніфікованих бібліографічних описів у складі бібліографій та бібліотечних каталогів, що охоплюють інформаційні ресурси будь-якого типу [20];

- ISAD (G) Загальний міжнародний стандарт архівного опису, створений для забезпечення сумісності з міжнародними системами. Його належить використовувати у взаємозв'язку з чинними національними стандартами або як базу для вироблення національних стандартів [13].

Завдання статті – підкреслити значення стандартизації як дієвого інструменту нормативно-правового регулювання бібліотечної діяльності; висвітлити ключову роль сучасної бібліотеки у формуванні інформаційного суспільства; визначити перспективи подальшого дослідження у ракурсі нових форм обслуговування користувачів.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» бібліотека – це «інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки» [2].

У ст. 4 цього Закону зазначено, що «основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності до інформації та культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками» [2].

Дієвим інструментом нормативно-правового регулювання бібліотечної діяльності є стандартизація. Стандарти визначають чіткі критерії якості бібліотечних послуг, забезпечуючи їхній високий рівень для всіх користувачів. Вони також оптимізують бібліотечні процеси, такі як каталогізація, класифікація та зберігання документів. Отже, стандартизація сприяє розвитку бібліотечної галузі, підвищуючи якість послуг та ефективність роботи бібліотек, та забезпеченню захисту прав користувачів, гарантуючи їм доступ до якісної та достовірної інформації, а також виступає важливим фактором інтеграції українських бібліотек у світовий інформаційний простір.

В Україні діє низка законів та нормативних актів, що регулюють бібліотечну діяльність. Передусім це закони «Про інформацію» [5], «Про офіційну статистику» [3], «Про медіа» [4], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [6], «Про авторське право і суміжні права» [1]. Ці документи визначають права та обов'язки бібліотек, а також вимоги до їхньої роботи.

Використання всесвітньої мережі «Інтернет», комп'ютеризація та збільшення електронних інформаційних ресурсів суттєво полегшили й розширили форми та можливості доступу до інформаційних ресурсів [12].

Бібліотека пройшла шлях трансформації від початкової традиційної установи, як суто місця зберігання й отримання інформації до інформаційної культурно-освітньої установи, медіатеки. У бібліотечній теорії поняття «трансформація» набуло поширення й використовується у різному контексті як синонім слів «перетворення», «зміна».

Сьогодні бібліотеки відіграють ключову роль у формуванні інформаційного суспільства і їхні завдання постійно еволюціонують відповідно до потреб часу. Відповідно, важливими напрямками діяльності бібліотек є: популяризація ідей відкритого доступу інформації, що полягає у прагненні зробити знання доступними для кожного, долаючи бар'єри з платним доступом до наукових публікацій та інших ресурсів і підтримуючи ініціативи, спрямовані на створення відкритих репозиторіїв та платформ для обміну інформацією; формування електронних ресурсів, оскільки бібліотеки оцифровують

свої фонди, створюють електронні каталоги, бази даних, що забезпечує зручний та швидкий доступ до інформації для користувачів з усього світу; підвищення вебметричного рейтингу бібліотеки, що важливо в умовах цифрової епохи. Бібліотеки активізують діяльність щодо оптимізації своїх вебсайтів та щодо присутності в соціальних мережах. Водночас використання соціальних мереж сприяє популяризації бібліотеки, формуванню її іміджу; рекламуванню бібліотечних послуг, сервісів, віртуальних виставок, ресурсів, заходів; розширенню аудиторії користувачів; просуванню книг і популяризації читання серед населення; розвитку професійної співпраці – вивченню та аналізу досвіду роботи інших бібліотек; функціонуванню віртуальної довідкової служби; участі в проєктах з метою розвитку соціокультурного партнерства тощо [15].

Українська дослідниця О. Яковенко в науковій розвідці «Вплив бібліотек і бібліотечних сервісів на суспільство: аспекти стандартизації» здійснила аналіз міжнародного стандарту ISO 16439:2014, IDT Information and documentation – Methods and procedures for assessing the impact of libraries (Інформація та документація – Методи та процедури оцінювання впливу бібліотек). Цей стандарт, зазначила вона, містить інструменти і методи для розробки стратегічних планів, що відповідають потребам суспільства та цілям розвитку бібліотек. Він допомагає бібліотекам визначити пріоритетні напрями діяльності та ефективно використовувати ресурси. Міжнародний стандарт дає змогу порівнювати вплив різних бібліотек на суспільство, що сприяє обміну досвідом та виявленню і впровадженню новітніх практик для підвищення ефективної роботи бібліотек. Він передбачає оцінювання впливу бібліотек і бібліотечних сервісів різними зацікавленими соціальними суб'єктами, відтак допомагає бібліотекам краще зрозуміти потреби користувачів та адаптувати свої послуги. Отже, цей стандарт є важливим інструментом для бібліотек, які прагнуть підвищити свою ефективність, продемонструвати свою цінність для суспільства.

Науковиця О. Яковенко здійснила порівняльний аналіз бібліотечних установ та видів їхньої діяльності. Основними критеріями стали: якість інформаційних послуг, нові технології поширення даних, інформаційна грамотність користувачів, регіональні програми, конку-

рентоспроможність на інформаційному ринку, комунікаційні канали поширення даних, кадрова політика тощо. «Запорукою успішного розвитку бібліотек, – робить висновок дослідниця, – є безперервна адаптація до умов, що змінюються; індивідуалізація взаємовідносин із наявним і потенційним користувачем. Застосування положень міжнародних стандартів дасть змогу бібліотечній спільноті виявляти й оцінювати вплив бібліотек і бібліотечних сервісів із метою прийняття управлінських рішень щодо підвищення рівня обслуговування користувачів, визначення стратегічних цілей бібліотек» [19].

Проблеми та перспективи розвитку бібліотечної справи в Україні розглянемо на прикладі дискусій та обговорень у рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», зокрема під час засідання секції «Оптимізація бібліотечної діяльності у розвитку національного інформаційного простору», що відбулося 7 листопада 2018 р., науковці зосередилися на проблематиці впровадження нагальних рішень для модернізації бібліотечної справи. Зокрема, керівник Служби інформаційно-аналітичного забезпечення НБУВ, доктор історичних наук В. Горовий вбачає перспективи модернізації бібліотечної справи у налагодженні ефективної взаємодії бібліотек і структур громадянського суспільства, яке формує запит на бібліотечні продукти і послуги та водночас здатне на комплексну підтримку різноманітних бібліотечних ініціатив і проєктів. Науковець вважає перспективним розширення номенклатури пропонованих продуктів і послуг з метою модернізації бібліотечно-інформаційного обслуговування. На прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського обговорено досвід впровадження у практику інноваційних технологій інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотеки. Наголошено, що сьогодні, зв'язки з громадськістю стали важливим видом діяльності, який потрібно розвивати й використовувати в бібліотеках. Ефективна взаємодія здатна задовольнити сучасні інформаційні потреби користувачів, а також стати плацдармом можливостей для впровадження нових продуктів і послуг.

Про впровадження інноваційних підходів у діяльність бібліотечних інституцій йшлося у виступі завідідулу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,

керівника секції працівників шкільних бібліотек Української бібліотечної асоціації І. Хемчян. Вона зосередилася на сучасних викликах, які постають перед шкільними бібліотеками, а також окреслила підходи до вирішення цілої низки актуальних питань. Учасники конференції, зокрема Т. Гранчак, С. Кулицький, порушили питання формування медіаграмотності бібліотеками в умовах посилення негативних інформаційних впливів. Як зазначила Т. Гранчак, бібліотеки відіграють важливу роль у формуванні медіаграмотного суспільства. Вони можуть допомогти людям розвинути навички, необхідні для критичного оцінювання інформації та захисту від негативних інформаційних впливів [11].

Зі збільшенням потоку інформації виникла потреба в нових підходах до надання доступу до інформації, тобто у впровадженні нових форм і методів бібліотечного обслуговування. Науковець А. Ржеуський у статті «Аналіз інформаційних послуг бібліотек з допомогою інструментарію бенчмаркінгу» дослідив переваги використання бенчмаркінгу: сприяння об'єктивному аналізу сильних і слабких сторін роботи бібліотеки, надання можливостей для вивчення і впровадження нових ідей в організації інформаційно-бібліотечної роботи. Крім того, аналіз досвіду кращих бібліотек дасть змогу спланувати зміни бібліотечного обслуговування, необхідні в інших бібліотечних установах, вважає він. Значення наукового доробку дослідника полягає у тому, що у статті вперше запропоновано бенчмаркінг, який раніше використовували лише в економічній галузі, як комплексний підхід щодо дослідження інформаційного обслуговування користувачів бібліотеками ЗВО України у дистанційному режимі [17].

Висновки. Інформаційна діяльність бібліотек ґрунтується на чітких стандартах, які забезпечують якість та ефективність їхньої роботи. Стандарти охоплюють різні аспекти бібліотечної діяльності – від бібліографічного опису до інформаційно-пошукових систем. Зокрема, ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання і ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання регулюють правила

створення бібліографічних записів, що забезпечує єдиний формат опису документів. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання встановлює загальні вимоги до індексування: систематизації, предметизації документів та інформаційно-пошукових мов. Загалом стандарти сприяють підвищенню якості бібліотечних послуг та ефективності роботи бібліотек. Вони полегшують пошук інформації, забезпечуючи єдині правила опису й систематизації документів, що є необхідною умовою ефективної роботи бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві. Відповідно, роль бібліотек в інформаційному суспільстві, особливо крізь призму інноваційних підходів, є темою, що потребує постійного та глибокого дослідження, оскільки сучасні бібліотеки – це вже не просто сховища книг, вони трансформуються в динамічні інформаційні та культурні центри, які відіграють ключову роль у формуванні інформаційного суспільства. Отже, ґрунтовне вивчення можливостей бібліотек ефективно інтегрувати нові технології, такі як штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність, для покращення доступу до інформації та надання інноваційних послуг має тривати у цих та інших сферах, щоб допомагати бібліотекам адаптуватися до змін в інформаційному суспільстві та ефективно виконувати свою роль у забезпеченні доступу до знань та інформації для всіх.

Список бібліографічних посилань

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення 25.10.24).
2. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР. Редакція від 01.01.2022. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.10.24).
3. Про офіційну статистику : Закон України від 16.08.2022 № 2524-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text> (дата звернення 25.10.2024).

4. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення 25.10.2024).

5. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. Дата оновлення: 10.10.2024. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 25.10.24).

6. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015. № 848-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 10.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення 25.10.2024).

7. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. [Чинний від 2015-06-22]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с.

8. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання. [Чинний від 2007-10-17]. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. 16 с.

9. Про внесення поправок у ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання [Чинний від 2016-07-01]. Київ, 2016. 7 с.

10. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. [Чинний від 2016-07-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2017. 20 с.

11. Гранчак Т. Оптимізація бібліотечної діяльності у розвитку національного інформаційного простору. *Бібл. вісн.* 2018. № 6. С. 49–50.

12. Давидова І. Інноваційна політика стратегії розвитку в інформаційному суспільстві : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій. Харків. держ. акад. культури. Харків, 2008. 51 с.

13. Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD (G). URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/1999_ISAD_G.pdf (дата звернення: 25.10.2024).

14. Держмистецтв проводить громадське обговорення проєкту

професійного стандарту «Бібліотекар». *Сайт Міністерства культури та стратегічних комунікацій України*. 01.10.24. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/derzhmystecztv-provodyt-gromadske-obgovorenniya-proyektu-profesijnogo-standartu-bibliotekar/> (дата звернення: 25.10.2024).

15. Лобаренко Л. Нові інформаційні технології в публічних бібліотеках України (за результатами загальнодержавного дослідження, проведеного НІБУ в 2014–2015 рр.). *Бібл. планета*. 2015. № 4. С. 9–14.

16. Професійний стандарт «Бібліотекар» (проект). URL: <https://drive.google.com/file/d/1dPOdtAJ0dep1BDkWGwCqMLtD0F3stktN/view> (дата звернення: 25.10.2024).

17. Ржеуський А. В. Аналіз інформаційних послуг бібліотек з допомогою інструментарію бенчмаркінгу. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 2. С. 97–104.

18. Устіннікова О., Сенько П., Юлдашева С., Регідайло Н. Введення в дію нового стандарту з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84. URL: http://www.ukrbook.net/zakony/bib_opys.pdf. (дата звернення: 25.10.2024).

19. Яковенко О. Г. Вплив бібліотек і бібліотечних сервісів на суспільство: аспекти стандартизації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 4. С. 29–35.

20. International Standard Bibliographic Description. Consolidated ed. München : K. G. Saur, 2011. XIV, 348 p. URL: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/isbd/isbd-cons_20110321.pdf (дата звернення: 25.10.2024).

References

1. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 No 2811-IX [On copyright and related rights: Law of Ukraine date Decembe 01, 2022 No 2811-IX]. (2022). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (Last accessed: 25.10.2024).

2. Pro biblioteku i bibliotechnu spravu: Zakon Ukrainy vid 27.01.1995 № 32/95-VR. Redaksia vid 01.01.2022 [On libraries and library affairs: Law of Ukraine dated January 27, 1995 No. 32/95-BP. Revision dated

January 01, 2022]. (1995). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Last accessed: 25.10.2024).

3. Pro ofitsiinu statystyku: Zakon Ukrainy vid 16.08.2022 No. 2524-IX [On official statistics: Law of Ukraine dated August 16, 2022 No. 2524-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text> (Last accessed: 25.10.2024).

4. Pro media: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 No. 2849-IX [On the media: Law of Ukraine dated December 13, 2022 No. 2849-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (Last accessed: 25.10.2024).

5. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII. Data onovlennia: 10.10.2024 [On information: Law of Ukraine dated 02 October, 1992 № 2657-XII]. (1992). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (Last accessed: 25.10.2024).

6. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 848-VIII [On scientific and scientific-technical activities: Law of Ukraine dated November 26, 2015 № 848-VIII]. (2015). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (Last accessed: 25.10.2024).

7. UkrNDNTs (2015, June 22). DSTU 8302: 2015. *Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliohrafichne posylannia. Zahalni polozhennia ta pravyla skladannia* [Information and documentation. Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation]. (Order No. 61). Kyiv [in Ukrainian].

8. Derzhspozhyvstandart Ukrainy (2007, October 17). *DSTU HOST 7.80:2007. Systema standartiv z informatsii, bibliotechnoi ta vydavnychoi spravy. Bibliohrafichniy zapys. Zaholovok. Zahalni vymohy ta pravyla skladannia* [System of standards for information, library and

publishing. Bibliographic record. Title. General requirements and rules of compilation]. (Order No. 267). Kyiv [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia popravok u DSTU 8302:2015. *Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliohrafichne posylannia. Zahalni polozhennia ta pravyla skladannia* [On amendments to DSTU 8302:2015 Information and documentation. Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation]. (2016). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://library.znu.edu.ua/2018/popravki.pdf> (Last accessed: 25.10.2024).

10. UkrNDNTs (2016, January 07). DSTU 8302:2015. *Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliohrafichne posylannia. Zahalni polozhennia ta pravyla skladannia* [Information and documentation. Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation]. (Order No. 65). Kyiv [in Ukrainian].

11. Hranchak, T. (2018). Optymizatsiia bibliotechnoi diialnosti u rozvytku natsionalnoho informatsiinoho prostoru [Optimization of library activities in the development of the national information space]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 6, 49-50 [in Ukrainian].

12. Davydova, I. (2008). *Innovatsiina polityka stratehii rozvytku v informatsiinomu suspilstvi* [Innovation policy of development strategy in the information society]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

13. Zahalnyi mizhnarodnyi standart arkhivnoho opysuvannia ISAD (G) [General International Standard for Archival Description ISAD (G)]. (2001). [in Ukrainian]. Retrieved from https://undiasd.archives.gov.ua/doc/1999_ISAD_G.pdf (Last accessed: 25.10.2024).

14. Derzhmystetstv provodyt hromadske obhovorennia proiektu profesiinoho standartu “Bibliotekar” [The State Committee for Culture and Arts is holding a public discussion of the draft professional standard Librarian]. (October 1, 2024). *Sait Ministerstva kultury ta stratehichnykh komunikatsiy Ukrainy – Website of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mcsc.gov.ua/news/derzhmystecztv-provodyt-gromadske-obgovorennya-proiektu-profesijnogo-standartu-bibliotekar/> (Last accessed: 25.10.2024).

15. Lobarenko, L. (2015). Novi informatsiini tekhnolohii v publichnykh bibliotekakh Ukrainy (za rezultatamy zahalnoderzhavnogo doslidzhennia, provedenoho NPBU v 2014-2015 rr.) [New information

technologies in public libraries of Ukraine (according to the results of a nationwide study conducted by the National Parliamentary Library of Ukraine in 2014-2015)]. *Bibliotechna planeta – Library Planet*, 4, 9-14 [in Ukrainian].

16. Profesiynyi standart “Bibliotekar” (proiekt) [Professional Standard *Librarian* (draft)]. [in Ukrainian]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1dPODtAJ0dep1BDkWGWCqMLtD0F3stktn/view> (Last accessed: 25.10.2024).

17. Rzhyskyi, A. V. (2016). Analiz informatsiinykh posluh bibliotek z dopomohoiu instrumentarii benchmarkinhu [Analysis of library information services using benchmarking tools]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology*, 2, 97-104 [in Ukrainian].

18. Ustinnikova, O., Senko, P., Yuldasheva, S., & Regidailo, N. Vvedennia v diu novoho standartu z bibliografichnoho opysu DSTU HOST 7.1:2006. Osnovni vidminnosti vid HOST 7.1.–84 [Introduction of a new standard for bibliographic description DSTU GOST 7.1:2006. Main differences from GOST 7.1.–84] [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.ukrbook.net/zakony/bib_opys.pdf (Last accessed: 25.10.2024).

19. Yakovenko, O. G. (2018). Vplyv bibliotek i biblioteknykh servisiv na suspilstvo: aspekty standartyzatsiyi [The impact of libraries and library services on society: aspects of standardization]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology*, 4, 29-35 [in Ukrainian].

20. International Standard Bibliographic Description. Consolidated ed. (2011). München: K. G. Saur, XIV, 348 p. [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/isbd/isbdcons_20110321.pdf (Last accessed: 25.10.2024).

Стаття надійшла до редакції 26.10.2024.

Serhii Lytvyn,

Dr. Sci (History), Professor,

Head of the Department of Psychology and Humanities,

National Academy of Managers of Culture and Arts

9 Lavrska St., Kyiv 01015, Ukraine

e-mail: serlytvyn@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0010-2675>

Information Activities of Ukrainian Libraries: Balance between Legislative Requirements and User Needs

The role of standardization as an effective tool for regulatory regulation of library activities. Particular attention is paid to the application of the State Standards of Ukraine for library activities, in particular in compiling a bibliographic description, from the point of view of user service, etc., as well as the use of international standards. The purpose and significance of library standards for ensuring the quality and efficiency of library work are revealed. The importance of the tasks of libraries in opening and popularizing the ideas of open access, as well as in the development of information activities, is emphasized. *Methods of scientific research* - analysis of regulatory documents, comparative and systematic analysis, as well as the descriptive method and generalization of the practical significance of standards for the activities of modern libraries. The set of methods will allow us to investigate the topic of standardization in library activities, analyze its impact on the work of libraries and determine its significance for the development of the information society. *Scientific novelty*. The article emphasizes the need to find a balance between legislative requirements and user needs. This means that libraries must not only comply with regulations, but also actively respond to the requests and expectations of their audience, which is an important aspect, as it allows libraries to remain relevant and useful to society. *Conclusions*. In conclusion, the goal of standards in library activities is to ensure the quality, efficiency and unification of library processes and services. Accordingly, standards ensure the quality of library services, which in turn guarantees their high level for all users, unification of processes, such as: standardization of bibliographic description, cataloging and classification of documents provides unity in the presentation of information, which greatly facilitates the search and use of information resources for both librarians and users. Standards optimize library processes, which allows libraries to use resources more efficiently and provide better services, and they also contribute to the introduction of modern information technologies and automation of library activities. One of the important features of standards is to act as a guarantor of the availability of information resources for all users. Accordingly, the use of international standards contributes to the integration of Ukrainian libraries into the global information space. In turn, this provides the opportunity to exchange information and resources with libraries in other countries. Therefore, standardization is an important tool for the development of the library industry, improving the quality of services and ensuring access to information.

Keywords: legislative framework, standard, library activities, information society, modern library, user service, digital technologies in library work.

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ПОДІЇ

Олена Симоненко,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ellena.wws@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано різні нормативні та законодавчі акти, а також міжнародні рекомендації щодо подолання руйнівного впливу на культурну спадщину під час надзвичайних ситуацій. Головний акцент зроблено на вивченні іноземного досвіду, зокрема розглянуто досвід європейських країн, Сполучених Штатів Америки та азійських країн, а також наведені приклади з практики міжнародних організацій. З'ясовано, що більшість розвинутих країн мають чітко прописані нормативні акти і процедури, спрямовані на захист культурної спадщини у разі стихійних лих. Також на підставі аналізу норм чинного зарубіжного законодавства та міжнародних актів визначено, що впровадження ефективних правових механізмів та організаційних заходів може значно підвищити рівень захисту культурних цінностей, що особливо актуально в умовах надзвичайних ситуацій, цей досвід може бути корисним для інших країн у розробці та вдосконаленні механізмів захисту культурних об'єктів під час кризових ситуацій. Зроблено висновок, що питання збереження культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій набуває особливого значення в сучасному світі. Це дослідження надає важливу інформацію для розробки нових законодавчих ініціатив, а також для вдосконалення відомих практик у сфері захисту культурної спадщини.

Ключові слова: культурна спадщина, надзвичайні ситуації, правове регулювання, зарубіжний досвід, міжнародні організації, ЄС, США, Азія.

Збереження культурної спадщини є одним із ключових завдань будь-якої держави, адже культурні об'єкти та артефакти несуть у собі

історичну пам'ять народу, його ідентичність та духовні цінності. У зв'язку з цим захист об'єктів культурної спадщини набуває особливого значення в умовах надзвичайних ситуацій, що загрожують музеям, архівам, бібліотекам, які є основними зберігачами унікальних та незамінних артефактів.

Вивчення зарубіжного досвіду у цій сфері є важливим кроком у розробці ефективних стратегій та механізмів захисту. На міжнародному рівні сформувався різноманітний підходи до правового регулювання цього питання, що включають як міжнародні договори та конвенції, так і національні законодавчі акти, спрямовані на захист культурних об'єктів в умовах надзвичайних ситуацій.

Безсумнівно, руйнівні наслідки надзвичайні ситуації останніх років активізували діяльність зарубіжних країн щодо вдосконалення стратегії збереження культурної спадщини. Природні та антропогенні катастрофи по всьому світу стали постійною загрозою для культурних інституцій, де зберігається більшість безцінних артефактів, історичних документів та творів мистецтва. І хоча на переважну більшість надзвичайних ситуацій ми не можемо вплинути, в наших силах належним чином підготуватися до них та ефективно реагувати. Тому характерно, що починаючи із середини ХХ ст. усвідомлення особливої вразливості культурної спадщини, а також прагнення активно сприяти її збереженню для наступних поколінь супроводжується створенням комплексу правових норм щодо охорони спадщини.

На сьогодні в Україні існує незначна кількість комплексних досліджень зарубіжного досвіду збереження культурної спадщини в контексті надзвичайних ситуацій з погляду інституційно-правового регулювання.

Про особливості збереження культурної спадщини, необхідність наукової експертизи найбільш цінної частини бібліотечних фондів та заходи щодо запобігання втраті їх як об'єктів національного культурного надбання і культурної спадщини держави йдеться в дослідженні генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Л. Дубровіної та керівника відділу правового забезпечення діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Ю. Калініної-Симончук [1].

Заслугує на увагу стаття заступника генерального директора НБУВ з наукової роботи Ю. Ковтанюка «Актуальні питання збереженості фондів архівів, бібліотек і музеїв як установ культури в умовах воєнного стану», у якій висвітлено проблемні моменти цієї тематики [2].

Збереження культурної спадщини на міжнародному та національному або місцевому рівнях досліджували вітчизняні науковці В. Акуленко [3], Т. Катаргіна [5], А. Ковальчук [6], Т. Мазур [20], О. Надирова [4] та ін.

Серед зарубіжних досліджень становлять інтерес праці Е. Дадсон [32], адже фахівець має понад 12 років досвіду в реагуванні на надзвичайні ситуації та управлінні ними. До того ж вона навчала понад 3000 людей управлінню надзвичайними ситуаціями та співпрацювала з багатьма установами Великої Британії, зокрема з Британською бібліотекою.

Також варто назвати Дордж В. та Шерон Л. Джонс (Dorge Valerie, Sharon L. Jones) [7; 8] – дослідників, які активно вивчають питання розроблення та застосування плану дій щодо збереження культурної спадщини за надзвичайних ситуацій.

Цікавий аналіз правових положень щодо захисту культурної спадщини Азії та їх взаємодії з міжнародним правом представлено у праці А. Даль Б'яно, С. Ло Сікко, Ф. Магні та А. Зоппе (Alba Dal Bianco, Stefania Lo Sicco, Federico Magni & Anna Zoppé) [9] та ін.

Проблему збереження музейних колекцій під час землетрусів у Китаї дослідили науковці Цзе Цінь, Ботао Ма, Маомао Сун, Маньшен Чжан, Чжичжун Гуань, Лін Чжан, Цзяці Ге (Jie Qin, Botao Ma, Maomao Song, Mansheng Zhang, Zhizhong Guan, Ling Zhang and Jiaqi Ge) [10] та ін.

Зважаючи на надзвичайне зростання загроз для українських пам'яток в умовах повномасштабної війни, систематизація, аналіз та узагальнення світового досвіду у цій царині є вкрай важливим і актуальним завданням, вирішенню якого, власне, і присвячена ця стаття. Джерельною базою пропонованого дослідження стали нормативні документи – закони, національні плани та протоколи різних країн, спрямовані на захист культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях.

На підставі аналізу наукових праць вітчизняних та іноземних авторів, а також законодавчих документів із цієї проблематики зроблено висновок, що ці дослідження висвітлюють лише окремі проблемні питання. Тому, високо оцінюючи внесок учених, варто зазначити, що у вітчизняній науковій літературі недостатньо з'ясована та потребує подальшого дослідження проблема вивчення досвіду збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях, напрацьованого зарубіжними країнами.

Метою статті є аналіз інституційно-правового забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини зарубіжних країн за надзвичайних ситуацій.

Актуальність цього напряму дослідження була визначена авторкою раніше, на міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» (Київ, жовтень 2024 р.). Запропонована стаття є доповненим викладом тез, представлених на вказаній конференції, та початком серії авторських робіт, у яких аналізуватиметься зарубіжний і вітчизняний досвід збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях (в цій роботі розглянуто 9 країн). Історіографія та джерельна база дослідження базується на перекладі та аналізі матеріалів із 6 іноземних мов.

Під час розгляду питання захисту культурної спадщини виявлено, що однією з нагальних є проблема протистояння загрозі стихійних лих. Катастрофи, такі як землетруси, цунамі, пожежі тощо, призводять до тяжких наслідків і щоразу нагадують про небезпеку з боку природи. На жаль, важко передбачити, коли станеться стихійне лихо, але, наприклад, розробка плану на випадок надзвичайних ситуацій, що включає заходи захисту культурної спадщини, може значно знизити ризики та мінімізувати збитки. На нашу думку, такий план має охоплювати оцінку вразливості культурних об'єктів, визначення пріоритетних заходів захисту, навчання персоналу, а також забезпечення необхідними ресурсами для реагування у разі надзвичайних ситуацій.

На важливому значенні наявності плану дій за надзвичайних ситуацій наголошують дослідники Дордж Валері та Шерон Л. Джонс (Dorge Valerie, Sharon L. Jones): «План дій за надзвичайних

ситуацій є важливим інструментом для будь-якого музею чи іншого культурного закладу. Він може допомогти захистити людей, майно та колекції закладу у випадку надзвичайної ситуації. План також може допомогти закладу швидко та ефективно відновитися після надзвичайної ситуації» [8].

У цьому контексті доцільно згадати про Північно-східний центр збереження документів (NEDCC), який розробив інструмент для планування – dPlan. За інформацією на вебсайті NEDCC (Northeast Document Conservation Center - <https://www.nedcc.org/index.php>) [11], dPlan - це комплексний онлайн-інструмент для забезпечення готовності до надзвичайних ситуацій та реагування на них, розроблений спеціально для музеїв, бібліотек, архівів. Він передбачає введення інформації про конкретну установу за допомогою вичерпного шаблону. Після завершення, dPlan створює друкований план на випадок лиха, призначений саме для цієї установи. До того ж dPlan можна постійно оновлювати з урахуванням змін, які відбуваються в установі.

Треба зазначити, що запровадження такого механізму не є вичерпним, тому, хоча наявність чіткого плану дій у надзвичайних ситуаціях і гарантуватиме, що заходи, вжиті в таких випадках, будуть продуктивними, але ключовим інструментом для запобігання та ефективного управління в таких ситуаціях є наявність законодавчої бази.

Наперед зазначимо, що в законодавстві багатьох країн збереження культурної спадщини визнано як частина обов'язків держави.

Однією з перших значущі міжнародні нормативні положення щодо визнання загрози та необхідності захисту культурної спадщини встановила Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). ЮНЕСКО була заснована в 1945 р. і з того часу вона відігравала ключову роль у розробці міжнародних нормативних документів, що регулюють захист культурної спадщини. Можна сказати, що ЮНЕСКО стала головною рушійною силою у створенні глобального управління захисту спадщини.

Одним із найважливіших документів, прийнятих під егідою ЮНЕСКО, є Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнята в 1972 р. Ця Конвенція створила

систему для визначення, захисту та збереження об'єктів культурної та природної спадщини, які мають видатну універсальну цінність.

Інший важливий документ – це Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, прийнята в 1954 р. Ця Конвенція встановлює правові рамки для захисту культурних цінностей під час воєнних дій та передбачає механізми для збереження культурної спадщини.

Ці та інші документи ЮНЕСКО заклали основу для міжнародного права у сфері охорони культурної спадщини і стали важливими орієнтирами для національних законодавств у різних країнах світу.

Розглянемо докладніше законодавство зарубіжних країн щодо збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях. Розпочнемо з аналізу міжнародної правової бази, з Європейського Союзу.

У Європейському Союзі наявні спеціальні директиви, рекомендації, протоколи й законодавчі акти, які регулюють реагування на надзвичайні ситуації, зокрема й для установ пам'яток культури, музеїв, бібліотек, архівів та інших культурних інституцій. Наведемо кілька прикладів таких ініціатив.

Рада Європи, міжурядова організація, чії рекомендації, директиви та звіти є важливими для країн-членів, підготувала набір документів, які, хоча і не є джерелом права, проте становлять важливе значення щодо збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях. На це вказує, наприклад, посилання на ці документи у національних планах. Зокрема, Іспанія у своєму Національному плані на випадок надзвичайних ситуацій та управління ризиками у сфері культурної спадщини (Plan Nacional de Emergencias y Gestión de Riesgos en Patrimonio Cultural) звертається до кількох таких нормативних положень (тут і далі подаємо витяги з нього в авторському перекладі): «Рекомендація 1042 (1986) “Про захист культурної спадщини від катастроф”, яка закликає уряди держав-членів включити в плани дій на випадок катастроф положення щодо захисту культурної спадщини, сприяти підвищенню обізнаності про спільну відповідальність за її захист від катастроф, підтримувати заходи, пов'язані із захистом нашої спільної культурної спадщини, змінювати законодавство, щоб зробити заходи захисту обов'язковими, запроваджувати субсидії або

податкові стимули для впровадження таких заходів та заохочувати координацію національних досліджень і обмін досвідом на європейському рівні...

Рекомендація (87)2, у якій Комітет міністрів Ради Європи створює Європейську та Середземноморську угоду про великі ризики (EUR-OPA) (1987), що складається з Комітету міністрів Ради Європи, до якої можуть приєднуватися держави, які не є членами ЄС. Це платформа співпраці між країнами Європи та Південного Середземномор'я з метою протидії природним і техногенним катастрофам та сприяння знанням, профілактиці, управлінню кризами, посткризовому аналізу та реабілітації...

У 2009 р. Європейська та Середземноморська угода про великі ризики (EUR-OPA) видала загальну рекомендацію щодо захисту культурної спадщини від зміни клімату “Рекомендація 2009 – про вразливість культурної спадщини до зміни клімату”. Серед інших рекомендацій у ній закликається розробити плани дій на випадок надзвичайних ситуацій для об'єктів, що перебувають під загрозою катастрофічних подій через зміну клімату, таких як повені, зсуви, берегова ерозія та екстремальні погодні явища. Ця обставина була висвітлена у дослідженні, замовленому Європейським Парламентом під назвою “Захист культурної спадщини від природних катастроф” (IP/B/CULT/IC/2006–163), опублікованому 23 лютого 2007 р. Ймовірно, в результаті цього дослідження питання управління культурною спадщиною в катастрофічних ситуаціях було включено до кількох рішень Ради та Парламенту...» [12].

У цьому контексті доречним буде згадати і про Договір Європейського Союзу, у якому наголошено: «... Союз поважатиме багатство своєї культурної та мовної різноманітності і дбатиме про збереження та розвиток європейської культурної спадщини... Діяльність Союзу сприятиме співпраці між державами-членами і, якщо буде необхідно, підтримуватиме і доповнюватиме їхні дії в таких сферах: збереження та захист культурної спадщини європейського значення» [12].

Слід зауважити, що всі ці документи мають більш поверхневий характер, проте в них закладені основи, які передбачають шляхи поліпшення підготовки європейських країн у збереженні культурної спадщини під час природних небезпек.

Також наводимо приклад Німеччини, де розроблено різні методи правового реагування на надзвичайні ситуації, що стосуються установ пам'яток культури, музеїв, бібліотек тощо.

Німеччина провела масштабну реформу свого законодавства щодо охорони культурних цінностей, спрямовану на узгодження його зі стандартами ЄС та міжнародними нормами, і вдало завершила її у 2016 р. Відповідно, 6 серпня 2016 р. набув чинності Закон Німеччини про охорону культурних цінностей (*Kulturgutschutzgesetz*, *KGSG*), який спрямований на захист не лише тих культурних об'єктів, що мають особливе значення для Німеччини через їх національну самобутність, а й тих об'єктів, які інші країни вважають своїми національними культурними цінностями. Зауважимо, що закон про захист культурних цінностей (*Kulturgutschutzgesetz*) є основоположним актом німецького законодавства про захист культурної спадщини. Він містить положення щодо захисту культурних цінностей і в надзвичайних ситуаціях, зокрема положення про: захист колекцій від пошкоджень, спричинених надзвичайною ситуацією; обов'язок власників та орендарів культурних цінностей вживати заходів для їх захисту від пошкоджень; створення плану реагування на надзвичайні ситуації; зберігання копій важливих документів у безпечному місці; відновлення установи та колекцій після надзвичайної ситуації тощо [13].

Треба виокремити і Закон про культурну спадщину (*Denkmalschutzgesetz*), який встановлює положення щодо захисту культурної спадщини в Німеччині, включаючи заходи реагування на надзвичайні ситуації, такі як природні катастрофи, пожежі або терористичні загрози [14].

Уваги вартий також досвід Франції, яка має добре розвинену систему збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях. Розглянемо кілька ключових аспектів цієї системи.

Закон про музеї (*Loi relative aux musées de France*), прийнятий у 2002 р., містить положення щодо захисту музеїв у надзвичайних ситуаціях [15]. Проте основою законодавчої бази цієї країни є Кодекс про культурну спадщину (*Code du patrimoine*) (далі – Кодекс), який регулює збереження культурної спадщини та містить положення щодо захисту культурних об'єктів в умовах надзвичайних ситуацій [16].

Фактично цей Кодекс об'єднав попередні закони: про архіви від 3 січня 1979 р.; про охорону археологічної спадщини від 17 січня 2001 р.; про музеї від 4 січня 2002 р. та ін. Тому він складається із семи частин: у першій частині врегульовуються загальні питання й правовий статус інституцій у сфері охорони культурної спадщини, друга частина Кодексу стосується архівів, третя – бібліотек, четверта – музеїв, п'ята – археологічної спадщини, шоста – пам'яток історії й охоронюваних територій. Серед них вирізняється сьома частина, яка стосується охорони культурної спадщини на територіях поза межами континентальної Франції, що мають спеціальний статус [16].

Отже, помітним є той факт, що політика французької держави зі збереження культурної спадщини посідає одне з провідних місць серед головних напрямів її діяльності.

Цікавим є й досвід Іспанії. Ця країна має одну з найбагатших і найрізноманітніших культурних спадщин на глобальному рівні, посідаючи третю позицію за кількістю культурних об'єктів, включених до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Спадщина Іспанії відображає історичну та культурну ідентичність різних народів і слугує значущим джерелом економічного та культурного багатства. Мабуть з огляду на це, Іспанія розробила і впровадила Національний план дій за надзвичайних ситуацій та управління ризиками у сфері культурної спадщини (Plan Nacional de Emergencias y Gestión de Riesgos en el Patrimonio Cultural). Цей план описує дії, які органи влади та установи, що відповідають за культурну спадщину, мають вжити до, під час та після надзвичайної ситуації, та охоплює всі надзвичайні ситуації, спричинені природними або антропогенними впливами.

Як зазначено в самому Національному плані дій за надзвичайних ситуацій та управління ризиками у сфері культурної спадщини, його специфічними цілями є:

- «Визначити природні явища або небезпеки, які можуть серйозно вплинути на культурні цінності, а також імовірність їх виникнення на основі географічних, кліматичних, геологічних та біологічних параметрів тощо.

- Визначити антропогенні небезпеки – чи то навмисні, випадкові

чи спричинені недбалістю, які можуть серйозно вплинути на культурні цінності, а також імовірність їх виникнення на основі соціологічних, політичних, економічних параметрів тощо.

- Визначити і локалізувати географічно культурні цінності, які можуть бути під загрозою різних ризиків.

- Розробити заходи щодо запобігання та захисту культурних цінностей від різних ризиків, яким вони можуть піддаватися.

- Встановити механізми координації між різними адміністраціями.

- Розробити методологію оцінки пошкоджень відповідно до положень Плану координації та підтримки захисту об'єктів культурної спадщини.

- Встановити критерій пріоритетності дій.

- Планувати ресурси і протоколи термінових дій для захисту та порятунку культурних цінностей у разі надзвичайної ситуації.

- Обмінюватися знаннями і досвідом між різними установами, що беруть участь у надзвичайних ситуаціях.

- Підвищити обізнаність суспільства про важливість захисту культурних цінностей, залучаючи до цього всіх громадян» [12].

Також у документі йдеться про створення Комісії з нагляду за виконанням Національного плану, яка надаватиме консультації установам культури, які цього потребують, для складання планів дій у надзвичайних ситуаціях з метою збереження культурної спадщини, що будуть розроблені за схемою: «фаза аналізу; фаза профілактики; фаза реагування; фаза відновлення» [12].

Крім Національного плану дій за надзвичайних ситуацій та управління ризиками у сфері культурної спадщини, охорона культурної спадщини в Іспанії здійснюється також через комплекс правових норм, які включають закони, королівські декрети і міністерські накази.

У цьому контексті варто згадати і про Конституцію Іспанії 1978 р., у ст. 46 якої записано: «Державні органи гарантуватимуть збереження та сприятимуть збагаченню історичної, культурної та художньої спадщини народів Іспанії та об'єктів, що її становлять, незалежно від їхнього правового режиму та власності. Посягання на цю спадщину карається кримінальним правом» [12].

Серед основних державних законів, що регулюють спадщину, – Закон 16/1985 р. про Захист та збереження історичної спадщини Іс-

панії та Королівський декрет 111/1986 р. про часткове впровадження Закону 16/1985 р. Цей документ визначає заходи для захисту культурної спадщини від ризиків, зокрема природних і техногенних катастроф, виходячи з положень щодо планування та реагування на надзвичайні ситуації, які можуть загрожувати культурним об'єктам.

Отже, збереження культурної спадщини за надзвичайних ситуацій є критично важливим завданням Іспанії. А її Національний план дій з надзвичайних ситуацій та управління ризиками у сфері культурної спадщини демонструє важливість підготовки до ризиків та застосування профілактичних заходів.

Збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях є важливим аспектом національної політики Португалії. Ця країна має багатий історичний і культурний спадок, тому його захист і збереження в умовах надзвичайних ситуацій є пріоритетним завданням.

У Португалії, як і в Іспанії, існує Національний план збереження культурної спадщини (Plano Nacional de Emergência para o Património Cultural), прийнятий у 2013 р. Він розроблений Міністерством культури Португалії і передбачає заходи щодо запобігання та реагування на надзвичайні ситуації. У цьому документі описано дії, які органи влади та установи пам'яток культури, музеї та бібліотеки мають вжити до, під час та після надзвичайної ситуації.

Законодавча база культурної спадщини Португалії не обмежується згаданим Національним планом. Основу законодавчої бази захисту культурної спадщини країни в надзвичайних ситуаціях становить низка документів. Передусім це Конституція Португалії, яка гарантує захист культурної спадщини як основного складника національної ідентичності. У ст. 9 серед основних завдань держави названо охорону та цінування культурної спадщини.

Серед іншого питання охорони, збереження і використання культурної спадщини, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій, регулює Закон про культурну спадщину (Lei de proteção do património). Цей закон, прийнятий у 2001 р., є основоположним актом португальського законодавства про захист культурної спадщини. Його найважливіші риси: «По-перше, Закон про культурну спадщину

сам себе називає Законом про основи політики та режим захисту і цінування культурної спадщини...

По-друге, у законі 2001 р. чітко видно прагнення не тільки встановити належний та дієвий принцип ґрадуйованості суспільного інтересу щодо культурних цінностей, але й, головним чином, забезпечити належну координацію цього принципу як з рівнем повноважень держави, автономних регіонів і муніципалітетів у сфері захисту культурних цінностей, так і з рівнем вимог до форми актів класифікації та інвентаризації культурних цінностей» [17].

Крім того, у Португалії досить розгалужена інституційна структура щодо збереження культурної спадщини. Функціонування спеціалізованих органів, таких як Генеральний директорат культурної спадщини і Національний інститут збереження та реставрації, забезпечує необхідну координацію та підтримку на всіх рівнях. До речі, Генеральний директорат культурної спадщини (Direção-Geral do Património Cultural, DGPC) – основний орган, відповідальний за координацію діяльності з охорони культурної спадщини, за розробку та впровадження стратегій зі збереження і захисту культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій.

Отже, досвід Португалії в збереженні культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій демонструє комплексний та системний підхід, який передбачає, крім ефективного законодавчого регулювання, ще й створення спеціалізованих інституцій.

Великий досвід у збереженні культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій, таких як землетруси, повені та інші стихійні лиха, має Італія. Розглянемо кілька основних аспектів цього досвіду.

Італія має розвинену законодавчу базу для захисту культурної спадщини. Основний законодавчий акт – Кодекс культурної та ландшафтної спадщини (Codice dei beni culturali e del paesaggio), прийнятий у 2004 р. Він передбачає різні механізми для охорони культурних цінностей: планування, фінансування, організацію захисних заходів у разі надзвичайних ситуацій. Слід зауважити, що Кодекс неодноразово змінювався починаючи з 2006 р.

В основних положеннях Кодексу дається чітке визначення культурних об'єктів. Зокрема, у ст. 2 Кодексу зазначено: «Культурна спадщина – це рухоме та нерухоме майно, [...] яке становить

художню, історичну, археологічну чи етноантропологічну цінність» [18].

Про те, що планування заходів для охорони культурної спадщини має бути інтегроване з іншими видами планування (міського, екологічного тощо), зазначено у ст. 52 Кодексу [18].

Загалом Кодекс забезпечує комплексний підхід до охорони культурної спадщини, враховуючи всі аспекти.

Основним органом в Італії, відповідальним за захист культурної спадщини, є Міністерство культурної спадщини та культурної діяльності (Ministero per i beni e le attività culturali e per il turismo). У рамках цього міністерства діють численні департаменти й агентства, зокрема ті, що спеціалізуються на реагуванні на надзвичайні ситуації.

Інтерес становить досвід співпраці Італії з міжнародною організацією ЮНЕСКО в отриманні додаткових ресурсів для захисту культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях та обміну досвідом. До прикладу: «У рамках ініціативи “Unite4 Heritage”, започаткованої І. Боковою (генеральним директором ЮНЕСКО з 2009 по 2017 рр.) у відповідь на зростаючий попит конкретних дій щодо збереження культурної спадщини, італійський уряд заснував “Блакитні шоломи культури” – робочу групу, надану ЮНЕСКО для забезпечення безпеки культурної спадщини в районах, які постраждали від природних та/або антропогенних надзвичайних ситуацій... Оперативна група вже діяла в багатьох надзвичайних ситуаціях, як в Італії, так і за кордоном, і досягла видатних результатів... Створення цієї організації, першої у своєму роді у світі, та її конкретні результати ще раз демонструють лідерську позицію Італії у сфері охорони культурної спадщини», – зазначається на італійському сайті Центру документації об'єктів всесвітньої спадщини [19].

Отже, італійський приклад збереження культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій демонструє, що систематичний і комплексний підхід, заснований на законодавчій підтримці, є ефективним та необхідним для захисту національних культурних цінностей.

Досліджуючи досвід Великої Британії, спостерігаємо, що в цій країні, як і в багатьох інших, відсутній єдиний законодавчий акт,

який би регулював питання збереження та захисту історико-культурних об'єктів. Водночас тут є низка законодавчих актів, які так чи інакше спрямовані на збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях. Основні з них: Закон про стародавні пам'ятки та археологічні території 1979 р. (Ancient Monuments and Archaeological Areas Act 1979), Закон про планування (будівлі та заповідники) 1990 р. (Planning (Listed Buildings and Conservation Areas) Act 1990), Закон про історичне середовище (Уельс) (Historic Environment Act (Wales)), прийнятий у 2016 р. Варто також назвати Акт про цивільний захист Великої Британії 2004 р. (Civil Contingencies Act 2004, CCA). Цей акт встановлює рамки для підготовки до надзвичайних ситуацій та реагування на них у Сполученому Королівстві. Хоча Акт про цивільний захист 2004 р. не містить конкретних положень щодо збереження культурної спадщини, він створює основу для розробки відповідних заходів на місцевому рівні.

Крім правового регулювання, значну роль у захисті культурної спадщини відіграють спеціалізовані інституції. Першу в історії Великої Британії урядову інституцію, яка безпосередньо займалася державною культурною політикою, було створено в 1992 р. Це – Міністерство національної спадщини (Department for National Heritage), і зокрема Рада у справах спадщини, яку очолює Державний секретар (міністр).

Сьогодні питаннями охорони культурної спадщини у Великобританії опікується Міністерство цифрових технологій, культури, засобів масової інформації і спорту (Department for Digital, Culture, Media and Sport). У своєму науковому дослідженні Т. Мазур підкреслює: «Як уряд, так і місцеві органи влади є основними суб'єктами охорони історичних і культурних цінностей Великої Британії. Держава володіє і несе пряму відповідальність за схоронність деяких найважливіших в історичному контексті місць» [20].

Дослідниця питань охорони культурної спадщини в державах англосаксонського права Т. Катаргіна у своїй дисертації звертає увагу на цікавий момент: громадські організації та місцева влада відіграють переважну роль над державним управлінням об'єктами культурної спадщини [5].

У цьому контексті варто звернути увагу на Музейну асоціацію Великобританії (МА). Це професійна організація, яка підтримує і представляє музеї та галереї у Сполученому Королівстві, а також активно працює у разі надзвичайних ситуацій.

Принагідно зазначимо, що у Великій Британії також є Національний план реагування на надзвичайні ситуації (NERP). На жаль, не можемо його проаналізувати, оскільки це засекречений документ. Із відкритих джерел відомо, що цей план, розроблений урядом Великобританії, описує загальний підхід до реагування на надзвичайні ситуації на національному рівні. Музеї, бібліотеки та архіви можуть використовувати цей план як основу для розробки власних планів реагування на надзвичайні ситуації.

Як бачимо, досвід Великої Британії у збереженні культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях демонструє важливість комплексного підходу, який поєднує правове регулювання, практичні заходи, співпрацю з органами влади.

У Сполучених Штатах Америки питанням збереження культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій теж приділяється багато уваги, адже тут землетруси загрожують більшості штатів. З огляду на це, Конгрес у 1977 р. ухвалив Закон про зменшення небезпеки землетрусів (PL 95–124), одним із важливих пунктів якого стало створення Національної програми зменшення небезпеки від землетрусів (NEHRP). Цей документ покликаний завдяки розробці планів управління землетрусами та підтримці досліджень щодо зниження ризику землетрусів допомагати в уникненні ризиків землетрусів у сейсмічно активних районах. До прикладу: «Згідно з NEHRP, Геологічна служба США (USGS) відповідає за моніторинг землетрусів у Сполучених Штатах. Вона створила Поглиблену національну сейсмічну систему, яка складається з понад 7000 сейсмометрів. Коли ці датчики фіксують землетрус, вони автоматично надсилають детальну інформацію про його розмір і місце розташування урядовцям, науковцям та службам реагування на надзвичайні ситуації (USGS 2011)» [21].

У США, як і в уже згаданих країнах, також був національний план реагування на надзвичайні ситуації, такі як стихійні лиха чи терористичні атаки, прийнятий 2004 р. Проте у 2008 р. натомість

було прийнято Національну рамкову програму реагування (NRF), яку можна назвати посібником з користування в реагуванні на всі види небезпек: «Вона призначена для врахування конкретних повноважень і кращих практик управління інцидентами, які варіюються від серйозних, але суто місцевих, до масштабних терористичних атак або катастрофічних природних лих» [22].

Серед інституцій варто назвати Федеральне агентство з управління надзвичайними ситуаціями (FEMA) (The Federal Emergency Management Agency) – підрозділ Міністерства внутрішньої безпеки США. FEMA відповідає за координацію та підготовку до запобігання, зменшення наслідків і відновлення після стихійних лих, як природного, так і техногенного характеру, включаючи акти тероризму.

За спільного спонсорства Федерального агентства з управління надзвичайними ситуаціями та приватної некомерційної організації «Збереження спадщини» у 1995 р. була заснована Національна цільова група з надзвичайних ситуацій у галузі спадщини (HENTF). Це цікавий приклад державно-приватного партнерства, яке забезпечує музеї, бібліотеки, архіви, історичні місця та громадськість загалом інструментами і ресурсами для підготовки, реагування та відновлення після стихійних лих. «Сьогодні HENTF спонсорується спільно FEMA та Смітсонівським інститутом, одним із засновників цільової групи. Партнерство понад 60 національних громадських організацій та федеральних агентств продовжує вирішувати питання культурної спадщини в усіх п'ятих цільових напрямках FEMA – запобігання, захист, реагування, відновлення та пом'якшення наслідків» [20].

Важливу роль у збереженні культурної спадщини, особливо під час надзвичайних ситуацій, відіграє Американська бібліотечна асоціація (American Library Association, ALA - <https://www.ala.org/>).

ALA є некомерційною організацією США, яка сприяє розвитку бібліотек та бібліотечній освіті на міжнародному рівні. До речі, це найстаріша та найбільша бібліотечна асоціація у світі. Її діяльність передбачає кілька ключових напрямів:

- **Планування та підготовка до надзвичайних ситуацій:** ALA надає ресурси для бібліотек усіх типів, пропонуючи інформацію про

організації, які можуть допомогти під час стихійних лих, відновлення після стихійного лиха, та бібліографію друкованих матеріалів. Також на сайті ALA (<https://www.ala.org/>) можна знайти інструкцію для бібліотек щодо розробки планів дій у разі надзвичайних ситуацій.

- **Підтримка та навчання:** Асоціація організовує тренінги та вебінари для бібліотекарів, щоб підготувати їх до реагування на надзвичайні ситуації. Навчання охоплює теми: перша допомога колекціям, відновлення пошкоджених матеріалів та збереження цифрових даних.

- **Розробка стандартів:** ALA активно працює над розробкою стандартів і рекомендацій для збереження бібліотечних колекцій. Це передбачає рекомендації щодо зберігання, обробки та відновлення матеріалів після надзвичайних ситуацій.

- **Партнерства та співпраця:** Асоціація співпрацює з іншими організаціями, такими як Федеральне агентство з надзвичайних ситуацій США (FEMA), Інститут музейних і бібліотечних послуг (IMLS) та Консультативний комітет з національної культурної спадщини (Heritage Emergency National Task Force). Така співпраця сприяє обміну знаннями та ресурсами для більш ефективного реагування на надзвичайні ситуації.

- **Фінансування та гранти:** ALA надає гранти та інші форми фінансової підтримки бібліотекам, що постраждали від надзвичайних ситуацій. Це допомагає їм відновити свої колекції та інфраструктуру.

- **Публікації та ресурси:** Асоціація публікує численні статті та інші матеріали, що допомагають бібліотекам у збереженні їхньої культурної спадщини. Ці ресурси доступні як у друкованому вигляді, так і онлайн.

Отже, діяльність інституцій та організацій США, як і законодавство країни, спрямована на забезпечення максимальної готовності установ культурної спадщини до надзвичайних ситуацій та ефективного реагування.

Вважаємо корисним також підхід країн Азії до збереження культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій, зокрема Китаю та Японії, перед загрозою землетрусів, виверження вулканів, цунамі, тайфунів, повеней, зсувів ґрунту, пожеж тощо. Високий рівень безпеки, яку становлять передусім природні катаклізми, спонукав ці країни до створення надійної системи захисту спадщини, яка

передбачає як законодавчі ініціативи, так і заходи щодо запобігання шкоді, якої можуть заподіяти різні види стихійних лих, розроблені з урахуванням раніше одержаних уроків. Адже, як слушно зауважив з цього приводу Бернард М. Фейлден – ексдиректор Міжнародного центру вивчення збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM) (під час свого мандату він очолював заходи щодо захисту та аварійного відновлення культурної спадщини після землетрусів), «...кожен землетрус має стати ще однією важливою главою в нашому здобутку знань. Необхідно досліджувати ремонт і реконструкцію після останнього землетрусу. Потрібно постійно навчатися на помилках, і ми завжди повинні пам'ятати, що живемо між двома землетрусами» [25].

У 1998 р. було створено Азіатський центр зменшення ризику стихійних лих (Asian Disaster Reduction Centre (ADRC)). Він працює над питаннями ліквідації наслідків стихійних лих у країнах, які увійшли до нього. На вебсайті Центру ADRC (<https://www.adrc.asia/>) можна знайти інформацію про останні стихійні лиха в Азії та інших регіонах світу. Центр ADRC також сприяє співпраці в дослідженнях щодо зниження ризиків стихійних лих і розробляє навчальні програми з питань інформації про запобігання їм.

Відразу зазначимо, що в країнах Азії нема єдиного універсального підходу до захисту культурних цінностей у надзвичайних ситуаціях. Тому вони, як і країни інших континентів, мають власні законодавчі норми у цій сфері.

Наприклад, Китайська Народна Республіка все ще перебуває в процесі ухвалення необхідних рішень та законів. При цьому у Китаї, протягом виконання 13-го п'ятирічного плану в галузі профілактичного збереження музейних колекцій досягнуто певного технологічного прогресу. Як зазначає джерело, «використовуючи відповідний досвід та результати як вітчизняних, так і закордонних досліджень, керуючись ідеєю систематичного вирішення проблем сейсмічного захисту для музейних колекцій, проведено дослідження, спрямоване на сейсмічний захист колекцій Музею Куанчжоу, та встановлено ефективний і довгостроковий профілактичний механізм із системою моніторингу сейсмічного захисту. Цей проєкт є першою практикою таких досліджень на південно-східному узбережжі» [10].

Крім того, «проведено реформу системи управління надзвичайними ситуаціями та створено Міністерство управління надзвичайними ситуаціями (МЕМ). Ці зусилля зміцнили як інтегроване, так і комплексне управління надзвичайними ситуаціями, оптимізували сили і ресурси, а також сприяли більш систематичному, інтегрованому та скоординованому управлінню надзвичайними ситуаціями. Одночасно була створена система управління надзвичайними ситуаціями з китайськими особливостями...

... Ми також сприяли розробці та перегляду пакета законів і нормативних актів щодо управління надзвичайними ситуаціями та планів реагування на надзвичайні ситуації», – зазначено в Національному плані системи управління надзвичайними ситуаціями на 14-ту п'ятирічку [27].

Слід зауважити, що систему управління надзвичайними ситуаціями в Китаї постійно вдосконалювали, а наступним, 14-річним, Національним планом системи управління надзвичайними ситуаціями передбачено «працювати над вирішенням потенційних ризиків великих геологічних небезпек, проводити обслуговування та підсилення існуючих проєктів. ...

Ми залучимо всі зацікавлені сторони для участі в просуванні ІТ-застосувань у розвитку управління надзвичайними ситуаціями та інтенсивно розвиватимемо інформаційну інфраструктуру й інформаційні системи.

Ми посилимо застосування цифрових технологій у реагуванні на стихійні лиха та аварії, щоб всебічно підвищити здатність до моніторингу, раннього запобігання та екстреного реагування. ...

Ми проведемо загальнодержавне дослідження сейсмічно активних розломів і складемо шосте покоління національної карти сейсмічного зонування.

Ми організуємо ризикові обстеження метеорологічних лих, таких як тайфуни, зливи та снігопади, а також морських лих, таких як штормові припливи та цунамі, і складемо карти розподілу ризиків та виконаємо їх оцінку на різних масштабах.

Покращення інфраструктури в міських та сільських районах для запобігання лихам: громадські заклади, такі як школи, лікарні, спортивні зали, бібліотеки, ...будуть посилені проти землетрусів» [27].

Водночас у Китаї є основний законодавчий акт у сфері захисту культурної спадщини. Це Закон Китайської Народної Республіки про захист культурної спадщини (1982 р. із поправками). «Востаннє його було змінено у 2002 р. на 30-й сесії Постійного комітету дев'ятого Всекитайського з'їзду народних представників і на той час розширено з 33 до 80 статей. Додатково до цього закону Державна рада в 2003 р. запровадила правила його виконання. Існує також безліч правових інструментів і спеціальних положень, прийнятих центральними та місцевими органами влади протягом багатьох років» [28].

Як бачимо, Китай демонструє всебічний підхід до покращення своєї системи захисту та збереження культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій.

Доволі цікавий також досвід Японії, яка розташована в зоні сейсмічної активності, має особливий рельєф і клімат та належить до країн, найбільш схильних до стихійних лих. Сьогодні вона демонструє високий рівень готовності до ефективного реагування на надзвичайні ситуації (землетруси, цунамі, зсуви ґрунту тощо).

Японію, без сумніву, можна назвати країною, яка найбільше та найкраще досліджує і впроваджує запобіжні заходи щодо природних катастроф, оскільки японські острови розташовані на вулканічному і сейсмічному поясі.

Ця країна особливо активно застосовує досягнення цифрових технологій для полегшення збереження та охорони своїх об'єктів спадщини.

Основу законодавства, яке визначає охорону культурної спадщини в Японії, становлять Закон про охорону культурної спадщини, та Закон про основні заходи протидії стихійним лихам.

Закон про охорону культурної спадщини, прийнятий у 1950 р., узагальнює чинні закони та нормативи у цій сфері. Також він «визначає механізми захисту за участю національного уряду, місцевих органів влади та власників культурної спадщини. Зміни до Закону про охорону культурної спадщини, внесені у квітні 2019 р., передбачають, що префектурні уряди повинні розробити всебічні загальні принципи збереження та використання культурної спадщини, включаючи управління цифровими правами, а муніци-

пальні уряди мають розробити місцеве планування збереження та використання культурної спадщини. Зміни передбачають, що департамент, відповідальний за культурну спадщину, може бути переданий до адміністративних департаментів, крім управлінь освіти» [29].

Проте фундаментальним законодавчим актом, пов'язаним з управлінням та реагуванням на стихійні лиха в Японії є Закон про основні заходи протидії стихійним лихам. Він прийнятий в 1961 р., але постійно переглядався та змінювався. Цей закон чітко визначив ролі та обов'язки щодо зниження ризику стихійних лих на національному та місцевому рівнях управління заходами реагування на стихійні лиха в Японії. Його метою є сприяння всебічному плануванню та управлінню діями на випадок стихійних лих, що, зокрема, передбачає «... планування заходів реагування на стихійні лиха, підготовку до стихійних лих, реагування на надзвичайні ситуації, спричинені стихійними лихами, та фінансові заходи для покриття витрат на підготовку та відновлення (Tanaka, 2008).

Важливою частиною цього закону є Базовий план реагування на стихійні лиха. Це базова модель, яку використовуватимуть менеджери з реагування на стихійні лиха на центральному, префектурному та місцевому рівнях для розробки своїх планів...» [21].

Законом про основні заходи протидії стихійним лихам створено Центральну раду з управління катастрофами, яка «... відповідає за формування національної політики та діє як національний координаційний орган Управління ризиками стихійних лих (DRM). Головою Центральної ради з управління катастрофами є прем'єр-міністр, а до її складу входять весь кабінет міністрів (включаючи міністра з питань управління катастрофами), керівники визначених державних установ (таких як Банк Японії, Японський Червоний Хрест, державні телерадіомовні і телекомунікаційні компанії) та предметні експерти. Рада відіграє провідну роль у здійсненні таких видів діяльності:

- розроблення та координація виконання Основного плану управління катастрофами, який є головним планом заходів щодо зниження ризику стихійних лих у Японії;

- розроблення та координація виконання національних планів реагування на надзвичайні ситуації;

- надання консультацій та порад, зокрема у відповідь на запити прем'єр-міністра або міністра з питань управління катастрофами.

... Як перша довготривала цілісна правова база, Закон про заходи протидії стихійним лихам відіграє ключову роль у зниженні ризику стихійних лих у Японії, і він постійно переглядається та переробляється на основі уроків, отриманих після масштабних природних катастроф» [30].

Серед інституцій, причетних до управління заходами реагування на стихійні лиха в Японії, варто згадати Бюро запобігання стихійним лихам та Національне агентство земельного управління. «Ці дві агенції разом з канцелярією кабінету міністрів утворюють найближчий аналог японської FEMA. Канцелярія кабінету міністрів в основному допомагає розробляти законодавство та плани реагування на стихійні лиха. Бюро запобігання стихійним лихам головним чином займається заходами щодо пом'якшення наслідків стихійних лих. Національне агентство земельного управління опікується всіма питаннями стихійних лих, пов'язаними зі стабільним розвитком (наприклад, використанням ресурсів) (Britton 2007)» [21].

Багато дослідників цієї сфери сходяться в думках, що з огляду на свій досвід Японія має надавати допомогу іншим країнам. Зокрема, як зазначає М. С. Форні, провідний спеціаліст з управління ризиками стихійних лих, «без сумніву, Японія є найкращою в цій галузі знань. Навчання японській ефективній і контекстуальній системі управління надзвичайними ситуаціями важливе для всіх країн, щоб побачити, як теорія реалізується на практиці» [31].

Уроки з досвіду цієї країни, без сумніву, можуть бути адаптовані та використані іншими країнами для збереження власної спадщини. Водночас і в самій Японії акти та законодавчі положення постійно переглядаються, вдосконалюються і впроваджуються на основі досвіду та уроків, отриманих з кожної катастрофи.

Отже, аналіз зарубіжного досвіду збереження культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій свідчить про те, що ефективне правове регулювання є критично важливим для захисту культурної спадщини від руйнувань та втрат. Розвинуті країни та міжнародні

організації, такі як ЮНЕСКО, мають розроблені системи правових норм і механізмів, що забезпечують збереження культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій. Досвід цих країн демонструє, що успішна практика потребує чіткого законодавчого оформлення та створення спеціалізованих органів і підрозділів, відповідальних за реагування на загрози культурній спадщині.

Важливо зазначити, що нами подано лише стислий опис законодавчих ініціатив щодо збереження культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій. Враховуючи масштаби діяльності зарубіжних країн, стаття не є вичерпною у розкритті цієї проблематики, але надає широкий огляд наявного основного нормативно-правового забезпечення. Ця проблематика містить значний потенціал для подальшого дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Дубровіна Л. А., Калініна-Симончук Ю. С. Наукова атрибуція, опис та експертиза цінності рукописної та книжкової спадщини у законодавстві України та практичній діяльності наукових бібліотек. *Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей* : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 24–25 жовт. 2019 р. Київ : НАКККиМ, Асоціація мистецтвознавців, експертів, оцінювачів та реставраторів, 2019. С. 26–31.

2. Ковтанюк Ю. Актуальні питання збереженості фондів архівів, бібліотек і музеїв як установ культури в умовах воєнного стану. *Бібл. вісн.* 2024. № 2. С. 12–31. <https://doi.org/10.15407/bv2024.02.012>

3. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. Київ : Юстініан, 2013. 616 с.

4. Надинова О. В. Діяльність державних і громадських організацій Франції по збереженню культурної спадщини (1991–2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2009. 19 с.

5. Катаргіна Т. І. Розвиток системи збереження пам'яток історії та культури у Великобританії, США, Канаді (1960–80-ті рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2001. 20 с.

6. Ковальчук А. О. Методичні рекомендації «Збереження музейних

предметів в умовах надзвичайних ситуацій» / Національний музей історії України. Київ, 2017. 109 с.

7. Dorge, Valerie, and Sharon L. Jones. Établir un plan d'urgence: Guide pour les musées et autres établissements culturels. Los Angeles, 2004. URL: http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/emergency_french (дата звернення: 17.05.2024).

8. Dorge, Valerie, and Sharon L. Jones. Building an Emergency Plan: A Guide for Museums and Other Cultural Institutions. Los Angeles, 1999. URL: http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/emergency_english (дата звернення: 19.05.2024).

9. Alba Dal Bianco, Stefania Lo Sicco, Federico Magni & Anna Zoppé. Cultural Heritage Law in Asia. The case of Japan, China and South Korea. *Universita Ca'Foscari Venezia*, 2020. URL: https://www.academia.edu/44983801/Cultural_Heritage_Law_in_Asia_The_case_of_Japan_China_and_South_Korea?sm=b (дата звернення: 09.04.2024).

10. Jie Qin, Botao Ma, Maomao Song, Mansheng Zhang, Zhizhong Guan, Ling Zhang and Jiaqi Ge. Preventive Seismic Protection Technologies to Museum Collections: Quanzhou Museum of China Case Study. *2nd International Conference on Computer Modeling, Simulation and Algorithm*. In *Journal of Physics: Conference Series 1624* (2020) 042073. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1624/4/042073>

11. Northeast Document Conservation Center. URL: <https://www.nedcc.org/index.php> (дата звернення: 02.05.2024).

12. Plan Nacional de Emergencias y Gestión de Riesgos en Patrimonio Cultural. URL: <https://www.toledo.es/wp-content/uploads/2017/03/plan-nacional-de-emergencias-y-gestion-de-riesgos-en-el-patrimonio-cultural.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).

13. Act on the Protection of Cultural Property. Minister of State for Culture and the Media. URL: https://www.kulturgutschutz-deutschland.de/EN/EverythingAboutTheProtectionOfCulturalProperty/TheActOnTheProtectionOfCulturalProperty/theactonthe protection of cultural property_node.html (дата звернення: 22.06.2024).

14. Denkmalschutzgesetz (DSchG M–V) In der Fassung der Bekanntmachung vom 6. Januar 1998. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/ger127913.pdf> (дата звернення: 27.06.2024).

15. LOI n 2002-5 du 4 janvier 2002 relative aux musées de France.

URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT00000769536> (дата звернення: 23.05.2024).

16. Code du patrimoine (version consolidée au 23 février 2015). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/503208> (дата звернення: 23.05.2024).

17. Considerações sobre o quadro jurídico do patrimóniocultural em Portugal. Revista de Direito da Cidade vol.02, nº 01. p. 1-19. URL: <https://www.e-publicacoes.uerj.br/rdc/article/view/11285/8943> (дата звернення: 01.07.2024).

18. Codice dei beni culturali e del paesaggio. Il testo del D. Lgs. n. 42/2004 coordinato ed aggiornato, da ultimo, dalla L. 29 aprile 2024, n. 56. *WKI (Wolters Kluwer Italia)* Aggiornato il 28/05/2024. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/11/20/codice-dei-beni-culturali-e-del-paesaggio> (дата звернення: 08.07.2024).

19. Armed conflict and natural disasters: protecting cultural and natural heritage in times of crisis. *Centro Documentazione Sito Patrimonio Mondiale – Roma*. URL: <https://romasitounesco.it/en/armed-conflict-and-natural-disasters-protecting-cultural-and-natural-heritage-in-times-of-crisis/> (дата звернення: 12.07.2024).

20. Мазур Т. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. Septembrie 2019. URL: <http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/4.pdf> (дата звернення: 23.05.2024).

21. Greer A. Earthquake Preparedness and Response: Comparison of the United States and Japan. *Leadership and Management in Engineering*. July 2012, № 12(3): 111-125.). [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)LM.1943-5630.0000179](https://doi.org/10.1061/(ASCE)LM.1943-5630.0000179)

22. National Response Framework URL: <https://www.fema.gov/pdf/emergency/nrf/nrf-core.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).

23. Smithsonian Cultural Rescue Initiative. URL: <https://culturalrescue.si.edu/who-we-are/hentf> (дата звернення: 30.06.2024).

24. American Library Association. URL: <https://www.ala.org/> (дата звернення: 31.07.2024).

25. Feilden, Bernard M. Between Two Earthquakes: Cultural Property in Seismic Zones. Rome; Marina del Rey, CA: ICCROM; Getty

Conservation Institute. 1987. URL: http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/between_two_english (дата звернення: 31.07.2024).

26. Asian Disaster Reduction Centre (ADRC). URL: <https://www.adrc.asia/> (дата звернення: 11.07.2024).

27. National Emergency Management System Plan during the 14th Five-Year Plan Period. URL: <https://www.mem.gov.cn/zl/202208/P020220823583813558584.pdf> (дата звернення: 15.07.2024).

28. Gruber S. Protecting China's Cultural Heritage Sites in Times of Rapid Change: Current Developments, Practice and Law. *Asia Pacific Journal of Environmental Law*. Vol 10. August 2008, 10(3). URL: https://www.researchgate.net/publication/228134000_Protecting_China's_Cultural_Heritage_Sites_in_Times_of_Rapid_Change_Current_Developments_Practice_and_Law (дата звернення: 31.07.2024).

29. Resilient Cultural Heritage Learning from the Japanese Experience. URL: https://www.gfdrr.org/sites/default/files/publication/Japan_Resilient_Cultural_Heritage.pdf (дата звернення: 18.06.2024).

30. Emergency Preparedness and Response (EP&R) Case Study of Japan. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099735008052217233/pdf/P1650570_a2_f8_f0910_beb40_b95_f8_d6_dcefd.pdf (дата звернення: 02.07.2024).

31. Marc S. Forni, Sharing Japanese Expertise in Emergency Preparedness and Response (EP&R) Systems at National and Local levels. *World Bank Group*. October 13, 2017. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/10/12/sharing-japanese-expertise-in-emergency-preparedness-and-response-systems-at-national-and-local-levels> (дата звернення: 02.07.2024).

32. Dadson E. Emergency Planning and Response for Libraries, Archives and Museums. Facet Publishing, 2012. x + 225 pp. <https://doi.org/10.1080/01576895.2012.760163>

References

1. Dubrovina, L., Kalinina-Symonchuk, Yu. (2019). *Naukova atrybutsiia, opys ta ekspertyza tsinnosti rukopysnoi ta knyzhkovoi spadshchyny u zakonodavstvi Ukrainy ta praktychnii diialnosti naukovykh bibliotek* [Scientific attribution, description and examination of the

value of manuscript and book heritage in the legislation of Ukraine and practical activities of scientific libraries]. *Scientific attribution of works of art, examination and assessment of cultural values. Proceedings from the International Scientific and Practical Conference, October 24-25, 2019* (pp. 26-31). Kyiv [in Ukrainian].

2. Kovtaniuk, Yu. (2024). Aktualni pytannia zberezhenosti fondiv arkhiviv, bibliotek i muzeyiv yak ustanov kultury v umovakh voiennoho stanu [Current issues of the preservation of archives, libraries and museums as cultural institutions during the martial law]. *Biblioteknyi visnyk – Library Journal*, 2, 12-31 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2024.02.012>

3. Akulenko, V.I. (2013). Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnosti ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy: Monohrafiia. [International law on the protection of cultural values and its implementation in the domestic law of Ukraine]. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].

4. Nadyrova, O.V. (2009). *Diialnist derzhavnykh i hromadskykh orhanizatsii Frantsii po zberezhenniu kulturnoi spadshchyny (1991-2004 rr.)* [Activities of French state and non-governmental organizations on preservation of cultural heritage (1991-2004)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

5. Katarhina, T.I. (2001). *Rozvytok systemy zberezhennia pamiatok istorii ta kultury u Velykobrytanii, SSHA, Kanadi (1960-80-ti rr.)* [Development of the system of preservation of historical and cultural monuments in Great Britain, USA, Canada (1960-80s)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

6. Kovalchuk, A.O. (2017). Metodychni rekomendatsii “Zberezhennia muzeinykh predmetiv v umovakh nadzvychainykh sytuatsii” [Methodical recommendations “Preservation of museum objects in emergency situations”]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Dorge, Valerie, and Sharon L. Jones. (2004). *Établir un plan d'urgence: Guide pour les musées et autres établissements culturels*. Los Angeles, CA: Getty Conservation Institute [in French]. Retrieved from http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/emergency_french (Last accessed: 17.05.2024).

8. Dorge, Valerie, and Sharon L. Jones. (Comp.). (1999). Building

an Emergency Plan: A Guide for Museums and Other Cultural Institutions. Los Angeles, CA: Getty Conservation Institute. Retrieved from http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/emergency_english (Last accessed: 19.05.2024).

9. Alba Dal Bianco, Stefania Lo Sicco, Federico Magni & Anna Zoppé. (2020). Cultural Heritage Law in Asia. The case of Japan, China and South Korea. *Universita Ca' Foscari Venezia*. Retrieved from https://www.academia.edu/44983801/Cultural_Heritage_Law_in_Asia_The_case_of_Japan_China_and_South_Korea?sm=b (Last accessed: 09.04.2024).

10. Jie Qin, Botao Ma, Maomao Song, Mansheng Zhang, Zhizhong Guan, Ling Zhang and Jiaqi Ge (2020). Preventive Seismic Protection Technologies to Museum Collections: Quanzhou Museum of China Case Study. *2nd International Conference on Computer Modeling, Simulation and Algorithm*. In *Journal of Physics: Conference Series* 1624 (2020) 042073. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1624/4/042073>

11. Northeast Document Conservation Center. Retrieved from <https://www.nedcc.org/index.php> (Last accessed: 02.05.2024).

12. Plan Nacional de Emergencias y Gestión de Riesgos en Patrimonio Cultural [in Spanish]. Retrieved from <https://www.toledo.es/wp-content/uploads/2017/03/plan-nacional-de-emergencias-y-gestion-de-riesgos-en-el-patrimonio-cultural.pdf> (Last accessed: 12.05.2024).

13. Act on the Protection of Cultural Property. Minister of State for Culture and the Media. Retrieved from https://www.kulturgutschutz-deutschland.de/EN/EverythingAboutTheProtectionOfCulturalProperty/TheActOnTheProtectionOfCulturalProperty/theactontheProtectionOfCulturalProperty_node.html (Last accessed: 22.06.2024).

14. Denkmalschutzgesetz (DSchG M-V) In der Fassung der Bekanntmachung vom 6. Januar 1998 [in German]. Retrieved from <https://faolex.fao.org/docs/pdf/ger127913.pdf> (Last accessed: 27.06.2024).

15. LOI n 2002-5 du 4 janvier 2002 relative aux musées de France [in French]. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000769536> (Last accessed: 23.05.2024).

16. Code du patrimoine (version consolidée au 23 février 2015) [in French]. Retrieved from <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/503208> (Last accessed: 23.05.2024).

17. Considerações sobre o quadro jurídico do patrimônio cultural

em Portugal. *Revista de Direito da Cidade*, 02, 01, 1-19 [in Portuguese]. Retrieved from <https://www.e-publicacoes.uerj.br/rdc/article/view/11285/8943> (Last accessed: 01.07.2024).

18. Codice dei beni culturali e del paesaggio. Il testo del D. Lgs. n. 42/2004 coordinato ed aggiornato, da ultimo, dalla L. 29 aprile 2024, n. 56. *WKI (Wolters Kluwer Italia)* [in Italian]. Retrieved from <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/11/20/codice-dei-beni-culturali-e-del-paesaggio> (Last accessed: 08.07.2024).

19. Armed conflict and natural disasters: protecting cultural and natural heritage in times of crisis. Centro Documentazione Sito Patrimonio Mondiale – Roma. Retrieved from <https://romasitounesco.it/en/armed-conflict-and-natural-disasters-protecting-cultural-and-natural-heritage-in-times-of-crisis/> (Last accessed: 12.07.2024).

20. Mazur, T. (S September, 2019). Instytutsiino-pravove zabezpechennia zakhystu ob'ektiv kulturnoi spadshchyny u Velykii Brytanii [Institutional and legal support for the protection of cultural heritage sites in Great Britain]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică* [in Ukrainian]. Retrieved from (<http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/4.pdf>) (Last accessed: 23.05.2024).

21. Greer, A. (2012). Earthquake Preparedness and Response: Comparison of the United States and Japan. *Leadership and Management in Engineering*, 12(3), 111-125.). [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)LM.1943-5630.0000179](https://doi.org/10.1061/(ASCE)LM.1943-5630.0000179)

22. National Response Framework. Retrieved from <https://www.fema.gov/pdf/emergency/nrf/nrf-core.pdf> (Last accessed: 26.07.2024).

23. Smithsonian Cultural Rescue Initiative. Retrieved from <https://culturalrescue.si.edu/who-we-are/hentf> (Last accessed: 30.06.2024).

24. American Library Association. Retrieved from <https://www.ala.org/> (Last accessed: 31.07.2024).

25. Feilden, Bernard M. (1987). Between Two Earthquakes: Cultural Property in Seismic Zones. Rome; Marina del Rey, CA: ICCROM; Getty Conservation Institute. Retrieved from http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/between_two_english (Last accessed: 31.07.2024).

26. Asian Disaster Reduction Centre (ADRC). Retrieved from <https://www.adrc.asia/> (Last accessed: 11.07.2024).

27. National Emergency Management System Plan during the 14th

Five-Year Plan Period. Retrieved from <https://www.mem.gov.cn/zl/202208/P020220823583813558584.pdf> (Last accessed: 15.07.2024).

28. Gruber, S. (August, 2008). Protecting China's Cultural Heritage Sites in Times of Rapid Change: Current Developments, Practice and Law. *Asia Pacific Journal of Environmental Law*, 10(3). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/228134000_Protecting_China's_Cultural_Heritage_Sites_in_Times_of_Rapid_Change_Current_Developments_Practice_and_Law (Last accessed: 31.07.2024).

29. Resilient Cultural Heritage Learning from the Japanese Experience. Retrieved from https://www.gfdrr.org/sites/default/files/publication/Japan_Resilient_Cultural_Heritage.pdf (Last accessed: 18.06.2024).

30. Emergency Preparedness and Response (EP&R) Case Study of Japan. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099735008052217233/pdf/P1650570af2f8f0910beb40b95f8d6dcefd.pdf> (Last accessed: 02.07.2024).

31. Marc S. Forni (October 13, 2017). Sharing Japanese Expertise in Emergency Preparedness and Response (EP&R) Systems at National and Local levels. *World Bank Group*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/10/12/sharing-japanese-expertise-in-emergency-preparedness-and-response-systems-at-national-and-local-levels> (Last accessed: 02.07.2024).

32. Dadson, E. (2012). Emergency Planning and Response for Libraries, Archives and Museums. Facet Publishing, x + 225 pp. <https://doi.org/10.1080/01576895.2012.760163>

Стаття надійшла до редакції 12.08.2024.

Olena Symonenko,

Ph.D (Political Science), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: ellena.wwws@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>

Analysis of Foreign Experience in the Preservation of Cultural Heritage during Emergency Situations: Legal and Regulatory Aspects

This study analyzed various regulatory and legislative acts, as well as international recommendations, called to minimize destructive impact on cultural heritage during emergency situations. The main focus was on the analysis

of foreign experience, specifically examining the practices of European countries, the United States, and Asian countries, along with examples from international organizations. It was found that most developed countries have clearly defined regulations and procedures aimed at protecting cultural heritage in cases of natural disasters. Additionally, based on the analysis of current foreign legislation and international acts, it was determined that the implementation of effective legal mechanisms and organizational measures can significantly enhance the protection of cultural values, which is a crucial point in emergency situations. This experience can be valuable for other countries in developing and improving mechanisms for the protection of cultural objects during crises. The conclusion was drawn that the preservation of cultural heritage in emergency situations is of particular importance in the modern world. Therefore, the analysis of foreign experience in preserving cultural heritage during emergency situations indicates that effective legal regulation is critically important for protecting cultural heritage from destruction and loss. Developed countries and international organizations, such as UNESCO, have established systems of legal norms and mechanisms that ensure the preservation of cultural heritage during emergencies. The experience of these countries demonstrates that successful practice requires clear legislative frameworks and the establishment of specialized bodies and units have to response to threats to cultural heritage. This study provides essential information for the development of new legislative initiatives, as well as for improving existing practices in the field of cultural heritage protection.

Keywords: cultural heritage, emergency situations, legal regulation, foreign experience, international organizations, EU, USA, Asia

Сидір Кіраль,

доктор філологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: lingvo_dek@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>

**ВЛАСНИЙ ГОЛОС ЕЛЕОНОРИ СОЛОВЕЙ: ЮВІЛЕЙНІ
РОЗМИСЛИ ПРО БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК**

**Рец. на кн.: Елеонора Соловей: біобібліографічний покажчик /
[уклад. Е. С. Соловей, бібліогр. ред. Н. Г. Павлів]; вид. 2-е, доп.
Київ : Дух і Літера, 2024. 88 с. (Серія «Вчені НаУКМА»).**

Гортаючи сторінки біобібліографічного покажчика «Елеонора Соловей»⁴, пригадав актуальне й понині твердження талановитого українського письменника, публіциста Т. Зіньківського (1864–1891), який у листі до Б. Грінченка від 25 липня 1889 р. наголошував на тому, що «в бібліографіях різних сторін укр[аїнського] життя й науки є велика потреба, а тим часом, окрім спільного покажчика Комарова, у нас нічогоісенько немає. Тим часом, **без покажчиків жадна наукова праця серйозна стає неможлива**, сливе, без

знаття повної або хоч найважливішої літератури речі будеш тільки,

⁴ Елеонора Соловей : біобібліографічний покажчик / [уклад. Е. С. Соловей, бібліогр. ред. Н. Г. Павлів]; вид. 2-е, доп. Київ : Дух і Літера, 2024. 88 с. (Серія «Вчені НаУКМА»). Покажчик вийшов із нагоди 80-річчя від дня її народження, яке припало на вересень 2024 р. – С. К.

окрім втрати часу, Америку відкривати» (виділення наше. – С. К.)⁵. Ці слушні міркування «апостола молодії України» (Д. Мордовець), на жаль, маловідомі широкому загалові, однак втішає те, що «бібліографічний сюжет» рецензованого видання дає підстави з усією відповідальністю заявити, що знана в Україні та поза її межами Елеонора Соловей, українська науковиця, докторка філології, професорка, критикиня, членкиня Національної спілки письменників України та Українського центру Міжнародного ПЕН-клубу, цілковито поділяє цю гадку свого попередника, оскільки вважає бібліографію важливою складовою будь-якої науки. На підтвердження назвемо кілька довідних фактів: насамперед, ювілярка, що дуже важливо, як і в першому виданні покажчика у 2015 р., так і тепер, у 2024 р., постає «автоукладачем» свого наукового доробку. А важливо це тому, що до сфери її наукових зацікавлень належать не лише історія української літератури, теорія літератури, компаративістика, а й історія російської літератури.

Беручи до уваги суспільно-історичні реалії нашого трагічного сьогодення (геноцидна російська війна проти України), Елеонора Степанівна мала усі підстави зробити відповідну «чистку» бібліографічних записів. Однак авторка свідомо цього не вчинила і не відмовилася від свого радянського та пострадянського доробку про російську літературу. Те, що Е. Соловей не «приховала» (!) свого вибору років юності та наукової зрілості, як би це парадоксально не звучало, варте уваги не лише в контексті другої пол. ХХ ст., але й сьогодення. Найперше – це незаперечне свідчення наукової чесности авторки, по-друге, у виборі літературних «братніх» імен (і не тільки!) дослідниця ніколи не керувалася ідеологічною кон'юнктурою, оскільки йшлося про літературу як мистецтво слова (саме такі твори завжди були в критичному та науковому «дозорі» Е. Соловей). По-третє, сама упорядниця покажчика в розмові з автором цих рядків слушно зауважила, що «неповнота

⁵ «Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком / вст. ст., підгот. текстів, передм. С. С. Кіраля. Київ, Нью-Йорк. 2004. С. 157–157. До слова: несправедливо забуте ім'я Т. Зінківського нарешті вписане в акад. видання історії української літератури у 12-ти томах окремим розділом «Трохим Зінківський» (Київ, 2020. Т. VII. Кн. 1. С. 489–530). – С. К.

бібліографії робить її частиною того «міфотворення», якого без нас вистачає», а «крім того, був час, коли мене тільки там друкували, а тут ні» (йдеться про російську та українську періодику). І це насправді так, адже в розлогу інтерв'ю Олега Рарицького з упорядницею покажчика опубліковано віднайдений В. Кіпіані в архівах КГБ показовий у цьому аспекті текст документа мовою оригіналу, у якому мовиться, зокрема, про те, що Елеонора Соловей під час «работы в редакции газеты “Молодий буковинец” в Черновицкой обл. в 1967 году и учебы в аспирантуре Литературного института им. Горького в Москве в 1970 году занималась распространением **антисоветской литературы**. Поддерживала близкие взаимоотношения с **националистически настроенными** Кочуром Г. П., Коцюбинской М., Кириченко С.» (виділення наше. – С. К.)⁶.

Тут варто згадати ще два важливі «бібліографічні факти». У 1998 р. Е. Соловей у співавторстві з А. Даниленком, професором кафедри сучасних мов і культур Нью-Йоркського Університету Пейс, вихідцем із України, підготувала ґрунтовну «бібліографічну передмову» (саме так визначимо її жанрову своєрідність) «Юрій Шевельов (Шерех): штрихи до портрета науковця» для «Матеріялів до бібліографії»⁷ видатного мовознавця та літературознавця-емігранта⁸, структуровану відповідно до бібліографічних гасел, згрупованих у першому та другому розділах видання (1. Мовознавство. Філологія. 2. Література. Театр. Кіно. Публіцистика. Інше).

Відомо, що видатний славіст, наголошує Е. Соловей, після переїзду до США «ревізував свої пріоритети» і за самовизначенням бачив власне наукове майбутнє в цій країні насамперед як мовознавець. На підставі скрупульозного аналізу праць Ю. Шевельова, уміщених у другому розділі «Матеріялів», авторка доходить законо-

⁶ Див.: «Карб вільнодумства»: літературознавиця Елеонора Соловей у призмі шістдесятництва (до ювілею письменниці) / Інтерв'ю ініціював і записав Олег Рарицький, д-р філол. наук, проф., військовослужбовець ЗСУ. *Українська літературна газета*. 2024. Ч. 10 (366), жовт. – С. К.

⁷ Загалом «Матеріяли до бібліографії» Ю. Шевельова містять, крім названих, ще два розділи: 3. Редакторська праця. 4. Varia. – С. К.

⁸ Юрій Володимирович Шевельов (Юрій Шерех). Матеріяли до бібліографії / [упоряд.: А. Даниленко, Л. Чабан] ; Укр. Вільна Акад. наук у США, НАНУ, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. Нью-Йорк : [б. в.], 1998. С. 11–37.

мірного висновку: ще до війни «література виразно “пробивається” крізь мовознавчі студії» вченого, адже в його працях «Традиція й новаторство в лексиці й стилістиці І. П. Котляревського» (1940), «Стиль політичної лірики П. Г. Тичини» (1941) «поєднано літературу як матеріал – і мову, стиль, стилістику як предмет дослідження». До того ж Е. Соловей цитує мудрий та повчальний вислів Ю. Шевельова, що бібліографія – це особлива та вразлива наукова «дама», бо «доки до неї не втручається політика, – не бреше»⁹. Цю настанову знаного науковця, як зізналася, вважає «дуже важливою», отож при укладанні другого видання власного покажчика твердження Ю. Шереха вочевидь було таки визначальним.

Тут варто нагадати й про те, що бібліографія завжди була під пильним «ідеологічним» оком відповідних советських спецслужб, зокрема вже згаданого КГБ (дисиденти жартома розшифровували цю абревіатуру як «контора глибокого буріння» або як організація «хлопчиків у білих комірцях»). Ймовірно, що саме це мав на увазі Ю. Шевельов, коли йшлося про бібліографію як таку. Зрештою, вимережуючи найпривабливіші риси Ю. Шереха-критика, літературознавця, Е. Соловей акцентує увагу на визначальних, а саме: «все передумане висловлювати доказово, одверто і прямо, без евфемізмів», «уникає обтічності, приблизності думки», а відтак найбільше боїться неправди: «Усе великою мірою правда, – твердив Ю. Шерех, – але далеко не повна правда, а неповна правда – це й неправда»¹⁰. На наше глибоке переконання, і міркування Ю. Шереха про бібліографію, і означені дослідницею наукові принципи вченого слугують отим «ключем» для розуміння згаданого попереду факту, чому Е. Соловей не відмовилася від своїх праць на російську тематику і не побоялася включити їх до другого видання біобібліографічного покажчика у роки війни росії проти України.

Другий «бібліографічний факт» пов’язаний із тим, що бібліографія завжди цікавила Е. Соловей як справжнього науковця. Про це свідчить її рецензія на покажчик праць відомого українського літературознавця Мирона Петровського, уміщена на сторінках

⁹ Там само, с. 27.

¹⁰ Там само, с. 34.

часопису «Критика»¹¹. Рецензентка, зокрема, міркує й про те, що його вихід «...дає підстави з надією дивитися на стан цілої бібліографічної галузі, який зазвичай оптимізму не навіює». Такий «бібліографічний песимізм» авторки був небезпідставним, бо, скажімо, Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України у 2018 р. започаткував щорічний Всеукраїнський «Біографічний рейтинг» у чотирьох номінаціях: «Життєпис», «Колективна біографія», «Джерела біографії» та «Біобібліографічний показник» із метою підтримки видання та популяризації наукової біографічної продукції, котра з різних причин доступна обмеженому колу читачів, що несправедливо і щодо авторів, і щодо користувача, позбавленого змоги повноцінно задовольняти свої інформаційні потреби. На жаль, у силу певних обставин після трьох років «життя» рейтинг перестав існувати.

З часу опублікування згаданої рецензії минуло 16 літ, утім, як же актуально звучать висловлені зауваги Е. Соловей про отой «ключ» або «код», яким оволодівши, дослідник, як приміром В. Панченко у довершеній передмові «Літературознавчі медитації Елеонори Соловей», може «відчитати» у захованих бібліографічних позиціях «живу історію книжок, ідей, людей». Проглядаючи цей невеличкий «рецензійний» текст про бібліографію колеги-науковця, ловив себе на думці, що по суті свій він є «автобіографічним», адже з рецензованого нами показника також постає непроста доля вченої-літературознавиці, якій довелося зазнати переслідувань, що аж ніяк не сприяло всебічному розквіту Богом даному талантові.

Як і М. Петровський, ювілярка теж належала до «внутрішніх емігрантів» радянської доби, і це чудово ілюструють відповіді Е. Соловей на запитання анкети «Літературної України» за 1995 р. (26 січ. С. 4. Рубрика «Анкета “ЛУ”»), часопису «Слово і Час» за 1996 р. (№ 4–5. С. 78–81. Рубрика «Автопортрет») та опубліковане недавно згадане інтерв'ю з проф. О. Рарицьким. Не можна не погодитися зі слушним зауваженням рецензентки, що так звана горбачовська «перебудова» ніби й скасувала оту ненависну

¹¹ Мирон Петровский : Биобиблиография / сост. Ю. Веретенникова; под ред. С. Захаркина и А. Пучкова. – Киев : Издат. дом А+С, 2007. 84 с. Див.: Критика. 2008. Число 7–8. С. 33.

кагебістсько-комуністичну цензуру, однак, на превеликий жаль, ці «нові часи» «принесли не лише нову риторичку, а й нову кон'юнктуру та нові спокуси». М. Петровський, «герой цієї бібліографії», попри всілякі негаразди зумів, наголошує Е. Соловей, «завжди залишатися собою». Ці слова прикладаються і до самої рецензентки, яка всякчас перебувала на власній «території душі» – людини та вченої – зі своїм упізнаванням голосом: голосом серця, голосом видатної дослідниці українського слова. Зрештою, бібліографія як така – це візитівка не лише окремої видатної постаті, а української науки загалом.

Е. Соловей поділяє думку автора передмови до покажчика М. Петровського, що такі видання насправді можуть бути й «захопливими для читання», – і рецензований покажчик є тому підтвердженням. Так, наприклад, у змережаних Е. Соловей рядках про основні дати її життя й творчої діяльності читач дізнається про молдавське коріння критикині – народилася в селі з милозвучною назвою Верхні Хологори на півночі Молдови¹², батька одразу після її народження було безпідставно репресовано (відбував покарання у таборах Далекого Сходу), із 10-ти років неволі відбув лише 5 через хворобу та за відсутністю «складу злочину». У 1950 р. родина переїхала в Чернівці, і це місто стало для дослідниці творчості В. Свідзінського найкращою столицею її молодості та здобуття освіти, незабутнім місцем зустрічі зі знаковими особистостями, які мали неабиякий вплив на її подальшу долю, – це викладач зарубіжної літератури університету проф. Олексій Чичерін та znana нині дисидентка, шістдесятниця Михайлина Коцюбинська.

А з яким інтересом прочитується уже згадана попереду блискуча вступна стаття незабутнього В. Панченка, який справедливо зауважив, що «читання бібліографічних покажчиків завжди дарувало йому неабияку втіху», оскільки кожного разу це було несподіване відкриття імен, творів, яких із якоїсь причини не зауважив раніше.

¹² Про малу батьківщину, яку люблячи називала «сонячною республікою», Е. Соловей ніколи не забувала, відстежувала розвиток молдавської літератури, про що свідчить, наприклад, її рецензія «Поезія краю доїн» (*Дніпро*. 1974. № 9. С. 153–155) на антологію молодих поетів Молдови «Весняні кодри», що побачила світ у видавництві «Молодь» (Київ, 1973). – С. К.

Тому, наголошує В. Панченко, покажчики для дослідника є «неоцінним скарбом, а якщо маєш справу із покажчиком персональним, то втішишся ще й радістю наближення до людини, яку начебто й добре знав, проте хронологія її праць неодмінно додасть чимало нового до того твого знання»¹³. І ці слова-зізнання сповнені не лише глибокої поваги та пієтету до Е. Соловей у різних вимірах її життя та долі, а й – і що дуже важливо – є воістину правдивими, які насамперед адресують собі. Володимир Євгенович, як зізнається, добре знав пані Елеонору, а ж такої розкоші не зазнав, оскільки моє спілкування, мовлячи словами славної Михайлини Коцюбинської, було «цюхвилинним»: на конференціях, літературних вечорах, презентаціях, випадкових зустрічах на вулицях Києва. Правда, у Чернівцях на V Міжнародному конгресі українців мав щастя сидіти поруч із Елеонорою Степанівною в автобусі, який довозив нас до готелю. І ця мила недовга розмова запам'яталась назавжди, бо світла аура співрозмовниці надихала, навіть знімала втому від конференційної біганини.

Отож читання рецензованого покажчика стало для мене отим своєрідним «наближенням до дому» (В. Свідзінський) візрцевої наукової проби українського літературознавства, відкриттям «таїни невідомого», яке завжди дарує особливу радість та насолоду.

Оскільки в рецензії, зважаючи на її лімітний обсяг, неможливо сповна охарактеризувати непересічний науковий доробок Е. Соловей (цьому питанню доцільно присвятити не одну статтю, а то й повноцінну монографію), зупинимося, так би мовити, на «ключових» бібліографічних записах, які в сукупності дають змогу уявити принаймні різноаспектний «літературознавчий портрет» ювілярки. Зауважимо, що покажчик побудовано за хронологічно-алфавітним принципом й охоплює такі розділи (нумерація наскрізна, всього 444 записи): 1. Опубліковані праці. 2. Неопубліковані праці. 3. Упорядкування та редагування. 4. Література про життя та діяльність Е. Соловей. А також один Додаток: «Слово при врученні премії імені Василя Стуса Елеонорі Соловей» Михайлини Коцюбинської, виголошене 14 січня 2007 р. в Будинку вчителя в Києві.

¹³ Панченко В. Літературознавчі медитації Елеонори Соловей. *Елеонора Соловей. Біобібліографічний покажчик* ..., с. 9.

Хронологічні рамки покажчика містять записи за 1963–2024 рр. Така «неускладнена» рубрикація, на перший погляд, видається доцільною щодо пошуку необхідної інформації, та водночас і «приглушує» доробок Е. Соловей у жанровому аспекті. Отож варто було б у першому розділі вочевидь згрупувати записи за такими підрубриками: 1. 1. Монографії. 1. 2. Статті. 1. 3. Передмови, післямови. 1. 4. Рецензії.

Читач при бажанні, зрозуміло, і так віднайде необхідні позиції в покажчику, однак використана наскрізна подача бібліографічних записів не одразу «візуалізує/оприявнює» щедрий та поважний науковий доробок літературознавиці. Прикро, що не введено описів відгуків на дисертації та автореферати, відгуків опонентів, наукового керівника до розділу «Неопубліковані праці», адже це також цікавий жанр наукового стилю, бо іноді ці праці є по суті своєрідними мікростудіями з того чи іншого малодослідженого питання. Якщо вже зайшла мова про неопублікований доробок, то для майбутніх дослідників варто було б подати, так би мовити, «заохочувальну» інформацію про листування (принаймні хоча б перелічити імена адресатів!). Зрештою, наукова географія Е. Соловей значно збагатилась би (на жаль, не оприлюдненою) інформацією про її участь у міжнародних, всеукраїнських наукових зібраннях та конференціях із зазначенням тем доповідей/виступів. Адже все це також потребує належної підготовки, а заявлені нею теми не безінтересні для вивчення наукового «портрета» вченої.

У покажчику мою увагу привернули ясні рецензії Е. Соловей, якими похвалитися може не кожен науковець. За нашими підрахунками, тут зафіксовано 69 опублікованих та 11 неопублікованих. Зрештою, покажчик і відкривається рецензією за 1963 р. на сторінках газети «Радянська Буковина» із дуже символічною назвою «Великий друг людей» про Юліуса Фучика. Назва, як на мене, ключова, бо таким «великим другом» для багатьох письменників, науковців, особливо молодих, і постає сама Е. Соловей як критикиня. Аби пізнати її стиль як рецензентки, мною вибірково опрацьовано 45 рецензій за різні роки – від чернівецької багатотиражки «Радянський студент» до поважних столичних часописів «Дніпро», «Слово і Час», «Вопросы литературы», «Литературное обозрение» та ін. Таке ретроспективне

читання стало власне тим цікавим процесом, який В. Панченко влучно охрестив у згаданій передмові «радістю наближення до людини»¹⁴.

І це «наближення» таки відбулося: Е. Соловей, безперечно, має свій голос не лише як критик (літературний, театральний, мистецтвознавчий, кінокритик), але як авторитетна дослідниця в історії української гуманітаристики загалом. До того ж цей голос неймовірно потужний, особливий, об'єктивно-шляхетний (навіть і тоді, коли доводилося називати речі своїми іменами, як, наприклад, про збірку М. Томенка «Між берегами днів» (1972) чи Ірини Жиленко «Соло на сольфі» (1965)). Зрештою, обраний псевдонім «Зоренко» теж не випадковий, оскільки «фаховий зір» Е. Соловей, починаючи вже з перших критичних виступів на сторінках «Радянської Буковини», що особливо дивує, був завжди проникливим, осяйним, сфокусованим на красу в усьому. Та й за своєю іменною партитурою та вибором художніх текстів рецензований репертуар Е. Соловей насправду вражає ерудованістю, теоретичними знаннями, професійністю, тонким відчуттям слова, вимогливістю, багатою літературною мапою (в іменному покажчику відображено майже 310 прізвищ): Марієтта Шагінян, Ірина Жиленко, Симоненко, Базилевський, Палагута, Меламуд, Чичерін, Логвин, Наталя Мазепа, Какоянніс, Звягінцева, Будний, Соколов, Маршак, Наталя Кузякіна, Галина Гордасевич, Мовчан, Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Світличний та багато ін. І цю літературну мапу можна небезпідставно назвати «Україна та світ». Бо саме такою постає із цього біобібліографічного видання літературознавча та людинознавча «територія душі» нашої славної ювілярки. На моє глибоке переконання, неабиякий доробок Е. Соловей як авторки рецензій заслуговує на окреме видання (тут пульсує тогочасне літературне життя з його здобутками і втратами), адже не кожен дослідник виявить бажання (будьмо правдивими) погортати у залі бібліотеки запилені газети й журнали.

На окрему розмову заслуговує доробок Е. Соловей як літературознавиці, зокрема авторитетної дослідниці філософської лірики. Особливо плідним на ниві науки був той період, коли Е. Соловей у 1988 р. після вимушеного звільнення з Інституту літератури

¹⁴ Там само.

ім. Т. Шевченка через арешти української інтелігенції в 1972 р. знову повернулася у рідні пенати аж через 15 літ. Правда гірка в тому, що незадовго до цієї дати одне із київських видавництв у 1985 р. відмовило авторці в оприлюдненні монографії «Сила образного слова: етюди про поетичну метафору», а також попри наявні схвальні висновки знаних вчених Є. Адельгейма та А. Макарова відхилило проспект іншої – «Чи вміємо ми читати?». З приходом в Інститут Е. Соловей було залучено до написання відповідних енциклопедичних гасел для «Української літературної енциклопедії», УРЕ, Шевченківської енциклопедії, підготовки історії української літератури XX ст. А в 1991 р., рівно через три роки після повернення, у видавництві «Дніпро» виходить нарешті монографія Е. Соловей «Поезія пізнання: (філософська лірика в сучасній літературі)», яка здобула прихильну критику в пресі в рецензіях Михайлини Коцюбинської та Анатолія Ткаченка. У 1992 р. блискуче захищає докторську дисертацію.

Власне, з того часу й розпочалася її епоха «свідзінськості», а насправді відкривавча місія щодо повернення не лише українській, а й світовій культурі репресованого імені поета світового рівня Володимира Свідзінського (у дисертації та згаданий монографії йому та Антоничу присвячено окремий розділ), про що свідчать бібліографічні записи за такими номерами: 133, 135, 156, 165, 175, 178, 187–189, 204–206, 208–209, 212, 215, 220, 223, 225, 227, 230, 232, 234–236, 239, 253, 257, 263, 275, 278, 284, 285, 300, 303, 315, 317, 326, 327, 329, 330, 358, 403–405, 408, 414, 424, 425, 428, 429, 432–434, 440–442. Ми свідомо навели 57 бібліографічних позицій, присвячених В. Свідзінському. А вихід творів поета у двох томах 2004 р. та вибраних творів 2011 р. за участі Е. Соловей став справжнім відкриттям цього імені, про що свідчать численні відгуки та рецензії на ці видання в пресі.

Окрім В. Свідзінського, в орбіту наукової обсервації Е. Соловей потрапляють твори, щоденники, листи С. Голованівського, Л. Первомайського, С. Єфремова, В. Стуса, А. Добрянського, І. Калинця та ін. А яким світлом любові сповнені книги, підготовлені за її участі як упорядниці та авторки передмов, післямов, коментарів, власних текстів: «“У мерехтінні найдорожчих лиць”: згадуючи Михайлину

Коцюбинську» (Київ, 2012), «Притча про поетів. Ще чотири маленькі евристичні повісті. Трохи спогадів» (Київ, 2014), «Анатолій Добрянський. Листи до матері» (Чернівці, 2014), «Упізнання святого: нові маленькі повісті, історії, спогади, силуети» (Київ, 2020). «Анна Гончарик: вибираю це небо» (Київ, 2022), присвячена св. пам'яті дочки.

Гортаючи сторінки покажчика, насправді відкриваєш для себе чимало нового, а, по правді кажучи, більше невідомого про нашу ювілярку. І щоразу все більше і більше захоплюєшся цією милою й тендітною пані, яка не скорилася Долі попри те, які б тяжкі випробування не доводилося їй переживати (часом поза межами можливого).

За оглав рецензії на біобібліографічний покажчик, доповнений унікальними світлинами із Ю. Шерехом, І. Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською та ін. знаковими постатями нашої культури, свідомо обрав перефразовані слова із назви рецензії Е. Соловей «Чи має Ольга власний голос? Лист-рецензія» (зверніть увагу на жанрове визначення) на збірку івано-франківської поетеси Ольги Слоньовської «Гілочка глоду» (Ужгород : Карпати, 1986). Для молодой поетеси така увага до першої збірки з боку знаної та вимогливої критикині, як Е. Соловей, була, зрозуміло, неабиякою честю. Уважно проаналізувавши уміщені тут твори, звернувши увагу на успіхи поетеси (рецензентка розглядає їх у контексті творчості вже визнаних С. Чернілевського, І. Римарука, Світлани Короненко, В. Герасим'юка, Ліни Костенко, Галини Турелик, В. Базилевського), а також делікатно мовивши про прорахунки та «недохопи», Е. Соловей ув останньому підсумковому абзаці доброзичливо зауважує-проголошує-обнадіює: «Та все це (я переконана!) Ви, Ольго, переростете й подужаєте: маєте власний голос і вдумливий погляд. Тож доброї Вам дороги!»¹⁵.

Аналіз наукового доробку Е. Соловей, відображений у біобібліографічному сюжеті її покажчика, дає всі підстави заявити, що й вона, наша дорога ювілярка, має в гуманітаристиці, зокрема літературознавстві, мовлячи ж її словами, «власний голос і вдумливий погляд, має проникливу і добру душу, сказати б – роботящу». Тепер має і вдячних читачів покажчика! Многая літ і нових праць та наукових звершень!

¹⁵ Див.: Жовтень. 1988. № 3. С. 125.

УДК 016:94:[321+323.272](477)“1917/1921”]-047.37

Валентина Жовтобрюх,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: zhovtobruhvalentina@gmail.com

Зоя Шарикова,

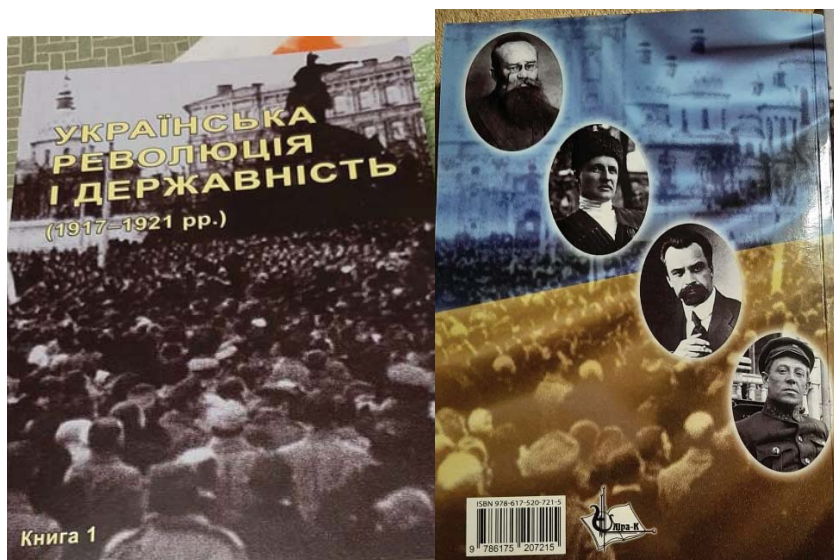
керівник пресцентру,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: ozashar@gmail.com

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І ДЕРЖАВНІСТЬ 1917–1921 РР. У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Важливою інформаційно-джерельною базою для вивчення української історії, науки та культури є бібліографічні покажчики, отож вихід у світ науково-бібліографічного видання «Українська

революція і державність (1917–1921 рр.) у двох книгах¹⁶ засвідчує новий крок у справі освоєння, систематизації та впорядкування книгознавчої інформації з означеної проблематики. Згадана праця – це результат плідної наукової роботи колективу відділу національної бібліографії¹⁷.

1 листопада 2024 р. в Українському Домі, в приміщенні кризового медіацентру, відбулась презентація цього видання, яка переросла в публічну дискусію на тему «Українська революція і державність у світлі національної бібліографії», в якій взяли участь: завідувач кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, проф. Валерій Капелюшний; завідувачка відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, доктор історичних наук, проф. Валентина Піскун; керівник проекту, науковий редактор, завідувач відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, доктор філологічних наук, проф. Сидір Кіраль. Модератор заходу – кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційних комунікацій Київського столичного університету ім. Б. Грінченка, координатор Українського кризового медіацентру Ігор Стамбол.

Науково-бібліографічний показник представив проф. С. С. Кіраль. Він, зокрема, зазначив, що це видання відображає ту історичну епоху, коли було започатковано реєстрацію української друкованої продукції, зроблено перші кроки щодо організації бібліографічної справи на державному рівні. Саме в цей час було створено відповідні наукові інституції (за Центральної ради – бібліотечно-архівний відділ при Міністерстві народної освіти, за гетьмана Скоропадського – Управління друку при Міністерстві внутрішніх справ, а в роки Дирек-

¹⁶ Українська революція і державність: (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. : [у 2 кн.] / [С. С. Кіраль та ін. ; редкол.: Л. А. Дубровіна та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Ліра-К, 2024. Кн. 1. 2024. 654 с. ; Кн. 2. 656 с.

¹⁷ Уклад.: В. Гоїнець, Л. Ковінченко, Л. Лісовська; при підготовці остаточного варіанта брали участь С. Дзюбич, Т. Корольова, О. Давидович, І. Лиханова; бібліограф. ред. Л. Новосолової, техн. ред. Е. Євженко.

торії – архівно-бібліотечний відділ при Раді народних міністрів). Бібліографії особливо великого значення надавав М. Грушевський, який ставив конкретні завдання перед новоствореною Національною академією наук, зокрема щодо укладання хронологічних та систематичних покажчиків, запровадження спеціального реєстраційного «Літопису». У подальшому з'являлися нові інституції, що забезпечували розвиток бібліографічної справи: Національна бібліотека (нині Національна бібліотека України ім. В. Вернадського), Книжкова палата, а згодом – Український науково-дослідний інститут книгознавства, державні видавництва. Отож 1917–1921 рр. можна вважати й періодом утвердження державних засад для подальшого розвитку української національної бібліографії.

Проф. С. Кіраль наголосив на тому факті, що по суті презентоване бібліографічне видання реально продовжує попереднє¹⁸, куди увійшло 6 848 бібліографічних записів (описи книг, брошур, авторефератів дисертацій, журнальних статей, тез, рецензій тощо) за період із 1917 до 2000 р., тобто за 83 роки. Презентований нині покажчик містить бібліографічні описи праць із зазначеної проблематики, які надійшли до фондів НБУВ із 2001 р. до 1 березня 2019 р., у тому числі науковців із діаспори, за 17 років (разом 6614 записів). Як бачимо, за кількістю записів та хронологічними рамками наукова активність стосовно дослідження цієї важливої проблеми очевидна й переконлива щодо її актуальності. Повнота записів, на жаль, не залежала від укладачів (не всі видавництва, особливо обласні, районні, дотримуються Закону про надсилання до НБУВ обов'язкового примірника): як свідчать два допоміжні покажчики, зауважив науковий редактор С. Кіраль, *de visu* опрацьовано 459 періодичних та продовжуваних видань (у тому числі білоруських та російських, польських), а також матеріали різноманітних альманахів, збірників, матеріали конференцій (разом 357 позицій).

Структура презентованого покажчика суттєво відрізняється від попереднього видання. Найперше, розширено хронологічні межі Української революції до 1921 р., хоча в останні роки чимало

¹⁸ Українська революція і державність (1917–1920 рр.): наук.-бібліогр. вид. / [уклад.: А. Л. Панова та ін. ; наук. ред. В. Ю. Омельчук] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2001. 803 с.

істориків схиляються до думки (зокрема, так вважає й присутня на презентації проф. Валентина Піскун), що ці рамки мають охоплювати 1914–1923 рр., оскільки вони відповідають національному погляду на цю подію і не є вислідом російської історіографії¹⁹.

По-друге, у цьому покажчику сім розділів замість шести, до того ж укладачі з метою полегшення наукового пошуку відмовились від докладної рубрикації в кожному із них, яка є в попередньому виданні. Уся тематика рубрик та підрубрик представлена в предметному покажчику, якого раніше не було. Частково (за винятком назви «Загальний розділ») або повністю змінено також і назви розділів, із урахуванням доробку вчених із певної проблематики. У підсумку маємо такі: Вступна стаття. *Українська революція і державність 1917–1921 років у дослідженнях істориків: терміни, концепції, джерела*. Від укладачів. **I.** Загальний розділ. **II.** Доба Української Центральної Ради. Українська Народна Республіка. **III.** Українська держава Павла Скоропадського. **IV.** Директорія Української Народної Республіки. **V.** Західно-Українська Народна Республіка. Акт злуки УНР і ЗУНР. **VI.** Війна за українську державність з більшовицькою Росією. **VII.** УНР та антибільшовицький Білий рух.

На відміну від попереднього видання, усі довідкові видання, енциклопедії, тематичні довідники, путівники, біобібліографічні словники, які містять відомості з досліджуваної теми, зокрема, про діячів української революції, відображено в кожному розділі, а також у предметному покажчику.

Цінність будь-якого бібліографічного посібника (наукового особливо), на чому акцентував проф. С. Кіраль, вимірюється наявністю допоміжних покажчиків, які, власне, є своєрідним навігатором у царині бібліографічної інформації. У презентованому виданні їх шість (у попередньому – чотири): Іменний, Хронологічний, Предметний, Географічний, Алфавітний покажчик періодичних та продовжуваних видань, Алфавітний покажчик використаних альманахів, збірників та матеріалів конференцій. Крім цього, подано

¹⁹ Див.: Реєнт О. П., Великочий В. С. Українська революція: сучасний вітчизняний історіографічний дискурс : монографія. Київ – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2024. 396 с.

Список скорочень, а також укладений керівником проєкту **«Ресстр власних назв** та їх написання доби Української революції (1917–1921) (органи влади, політичні партії, громадсько-культурні організації, збройні формування, рухи, події та ін.)». Нагальна потреба останнього полягає в тому, що і в публікаціях, і в анотаціях до різного роду видань є чимало розбіжностей щодо написання тих чи інших назв державних структур, громадсько-культурних організацій, збройних формувань і т. ін. Консультування з фахівцями Інституту української мови АН України з цього приводу зоставалось здебільшого відкритим у питанні правопису, а тому довелося подавати різні написання, зважаючи на авторське право. Зрештою, як сподівається доповідач, надалі дослідники вже зможуть обирати найбільш оптимальний варіант щодо написання тієї чи іншої назви.

Проф. С. Кіраль висловив щиру подяку колективу укладачів бібліографічного покажчика, авторові ґрунтовної історіографічної вступної статті проф. В. Капелюшному, рецензентам – докторці історичних наук, проф. В. Піскун, докторові історичних наук В. Скальському, консультанту докторові історичних наук І. Гиричу, директору київського видавництва «Ліра-К» В. Зарицькому, який коштом видавництва подарував життя цьому покажчику, оскільки дорога до його появи (остання редакція підготовлена ще 2020 р.) в силу різних обставин тривала майже 4 роки.

Дискусію продовжив проф. В. Капелюшний. Науковець назвав головні відмінності між обговорюваним покажчиком та виданням 2001 року. Як позитив відзначив змінені хронологічні рамки, виокремив і обсяг покажчика, який видано у двох книгах, висловив цікаві міркування з приводу деяких дискусійних питань з означеної проблематики. З особливою приємністю вказав на відсутність у презентованому дослідженні розділу «Українська радянська соціалістична республіка», що засвідчує науковий та прогресивний підхід укладачів до цього питання з погляду проблематичності виокремлення такого, так би мовити, «державного» (а по суті окупаційного) утворення взагалі. В. Капелюшний зазначив, що згадана республіка не мала фактичних державних кордонів, фінансової системи, власної армії, національної символіки, а отже, не було й державності як такої. Тож цей термін не можна вважати коректним стосовно

існування на той час української державності, як і в контексті національно-визвольного руху українського народу. Зрозуміло, що цей період в історії України треба вивчати, однак, на справедливую думку проф. В. Капелюшного, його варто тлумачити як період особливого радянського устрою, але аж ніяк не період формування національної державності. Тому цілком закономірним є те (і це, на думку промовця, заслуговує схвальної оцінки), що в покажчику з'явився VII розділ про УНР та її зв'язки з антибільшовицьким Білим рухом. Знаний дослідник цієї проблематики звернув також увагу й на позитивні зрушення в самій історичній науці, зокрема на використання дослідниками не заангажованої термінології з її емоційно-ідеологічним забарвленням, що мало місце в попередньому виданні: «гетьманщина», «скоропадщина», тут функціонують цілком коректні «гетьманат», «Українська держава Павла Скоропадського» тощо.

Відповідаючи на запитання модератора заходу І. Стамбола стосовно дискусійних тлумачень історіографічних термінів, проф. В. Капелюшний аргументував доцільність розширення хронологічних рамок поняття «Українські національно-визвольні змагання» на період від 1914 до 1923 року, коли ширився рух українського народу за незалежність. Водночас період 1917–1921 років є апогеєм національно-визвольного руху, тому видається логічним іменувати ці хронологічні рамки терміном «Українська революція», як вважають і більшість істориків.

Грунтовний виступ докторки історичних наук, проф. В. Піскун вирізнявся притаманною їй полемічною загостреністю, оригінальною актуалізацією минулих подій у контексті сьогодення. Науковиця відзначила наукову вигідність та своєчасність появи презентованого видання, висловила вдячність укладачам-бібліографам, що зібрали й систематизували такий розрізнений матеріал. Проф. В. Піскун наголосила на особливій цінності допоміжних покажчиків, кількість яких у цьому виданні збільшена з чотирьох до шести, що дає змогу науковцям прискорити та полегшити пошук необхідної інформації. Професорка підкреслила важливість дотримання послідовності в уживанні історіографічних термінів і понять, критично висловила щодо терміна «національно-визвольні

змагання», оскільки слово «змагання», на її думку, не відтворює справжньої суті народного спротиву імперському тиску й поневоленню українців. Точніше характеризує цей період термін «національно-визвольна боротьба», зважаючи ще й на небувалу активність українського народу в його прагненні вийти з імперії в контексті солідаризації з іншими поневоленими народами, що долучалися до визвольної боротьби та створювали в період Української революції свої незалежні держави.

Торкаючись дискусійного питання про хронологічні межі Української революції, проф. В. Піскун висловила думку, що коректним визначенням верхньої межі варто вважати березень 1923 р. Вона аргументувала це тим, що, по-перше, у період 1921 р. поняття революції стосувалося винятково Наддніпрянщини; по-друге, саме у березні 1923 р. територія України була вчергове поділена між Польщею та Російською імперією. Саме березень 1923 р. є межею, що показує, як переможці можуть поділити територію переможеної держави. Ораторка доречно нагадала слова зі статті військового діяча минулого століття М. Крата «Горе подужаним»: якщо ми не матимемо своєї потужної національної армії, ми ніколи не зможемо протистояти тим, хто буде бажати нас розділити.

Промовиця висловила цікаві міркування і щодо історичних закономірностей, які загалом існують у суспільстві, історії й природі, та їх проявів у нашій боротьбі з сучасною російською імперією. Адже вона, імперія зла, слушно наголосила В. Піскун, не зникла, бо насправді відбулася плавна конвергенція совєтської імперії в оновлену рашистську, яка фізично й ментально не може існувати без України, її історії та людності. За цих умов боротьба за українську ідентичність є надзвичайно важливою. З цього приводу доповідачка згадала маловідомі праці українського історика, класичного філолога, проф. Українського педагогічного інституту в Празі, вихідця з Черкащини Ф. Слюсаренка (1886–1958): брошуру «Про державний лад» (Петроград, 1917. 73 с.) та статтю «Розпад Росії і організація національних сил», оприлюднену у віденському часописі «Воля» (1920. Т. I. Ч. 6. С. 241–247), у яких автор безспідставно стверджує: гарантом існування незалежної України може бути лише наявність сильної

української армії²⁰. Тому й створення та обговорення цінних наукових праць, до яких належить і презентований бібліографічний покажчик, можливе лише завдяки героїзму та стійкості нашої національної армії.

Підсумовуючи дискусію, І. Стамбол ще раз наголосив на науковій цінності презентованого у двох книгах бібліографічного покажчика «Українська революція і державність (1917–1921 рр.)», який, на його глибоке переконання і як історика, і як пересічного читача, стане надійним орієнтиром у безмежному світі наукових праць та допоможе поглибити дослідження складного і важливого періоду української історії.

²⁰ На жаль, праці Ф. Слюсаренка не описано у згаданих двох покажчиках. — С. К.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 73

Редактор-перекладач

М. Кушнарьова

Редактори *Т. Дубас, Л. Сісіна,*

Л. Степченко, Ю. Шлапак

Комп'ютерна верстка *Г. Булахової*

Підп. до друку 23.12.2024. Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк. 29,06. Обл.-вид. арк. 24,74.

Наклад 150 пр. Зам. № 27.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Ідентифікатор медіа R30-01098

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7871 від 28.06.2023 р.